

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ЕКОНОМСКИ ФАКУЛТЕТ БАЊА ЛУКА

Мр Огњен Ерић

**УТИЦАЈ ИНВЕСТИЦИЈА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ НА
РАЗВОЈ ЗАПАДНОГ БАЛКАНА**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Бања Лука, 2016.

UNIVERSITY OF BANJA LUKA
FACULTY OF ECONOMICS BANJA LUKA

M.Sc. Ognjen Erić

**IMPACT OF THE EUROPEAN UNION INVESTMENTS
ON THE DEVELOPMENT OF THE WESTERN BALKANS**

DOCTORAL THESIS

Banja Luka, 2016

Ментор: Проф. др Горан Поповић, редовни професор, Универзитет у Бањој Луци, Економски факултет, ужа научна област Међународна економија

Наслов докторске дисертације: "Утицај инвестиција Европске уније на развој Западног Балкана"

Резиме: Рад је заснован на теоријско-аналитичком и емпиријском приступу, кроз операционализацију различитих фактора који детерминишу утицај инвестиција из Европске уније на развој Западног Балкана.

Циљ истраживања је доћи до нових спознаја када су у питању савремене тенденције међународних инвестиционих токова, односно идентификовати изазове за земље Западног Балкана у смислу привлачења европских инвестиција и развоја овог региона у будућности.

У овом истраживању, примјењена је економетријска анализа: модел регресије са панел подацима, са фиксним и случајним ефектом, Хаусман тест, динамичка економетријска анализа, VECM и VAR модел, тест стационарности - јединичног коријена варијабли, Јохансенова процедура утврђивања коинтеграције варијабли, Гренцеров тест каузалности, иновациона анализа, тест хетероскедастичности, аутокорељације и др.

Примјеном економетријске анализе, дошло се до резултата да приливи страних директних инвестиција (СДИ) из Европске уније имају значајан утицај на варијације БДП-а, док утицај званичне развојне помоћи (ОДА) није сигнификантан. Истовремени утицај објашњавајућих промјењивих (СДИ и ОДА) није био довољан за веће стопе економског раста на Западном Балкану у протеклом периоду. Примјеном динамичке анализе, долази се до сазнања да постоји дугорочна, позитивна равнотежа између инвестиција из Европске уније и раста БДП-а у земљама Западног Балкана.

Анализом утицаја бруто домаћег производа по становнику, јединичних трошкова рада и дужине путне мреже установљена сигнификантност у објашњењу прилива инвестиција из ЕУ, док трговинска отвореност и потписивање споразума о стабилизацији и придруживању са ЕУ нису значајне варијабле у објашњењу прилива инвестиција из ЕУ. Резултати анализе истовременог утицаја свих објашњавајућих промјењивих у моделу показују, да изабране предикторске варијабле развоја заједнички остварују сигнификантан утицај на варијаблу прилива инвестиција из ЕУ током посматраног периода. Динамичком економетријском анализом се дошло до резултата, да постоји узрочно - посљедична веза у смислу Гренцера, која иде од БДП по становнику и дужине путне мреже према инвестицијама ЕУ. Према истој методологији

узрочно посљедична веза не постоји у случају јединичних трошкова рада и инвестиција из ЕУ.

Кључне ријечи: Инвестиције Европске уније, званична развојна помоћ, Западни Балкан, економски развој, Панел анализа, VAR модел

Научна област: Међународна економија

Кључно поље: Економија

Класификациона ознака према CERIF шифарнику: S 180

Тип одбране лиценце Креативне заједнице (Creative commons): Ауторство некомерцијално- без прераде

Mentor: Prof Dr Goran Popović, full-time professor, the University of Banja Luka, Faculty of Economics, narrow scientific field International Economy

Title of the doctoral thesis: "Impact of the European Union Investments on the Development of the Western Balkans"

Summary: This paper is based on theoretical-analytical and empirical approach, through operationalisation of various factors that determine the impact of investments from the European Union on the development of the Western Balkans.

The aim of the research is to reach new cognition when it comes to modern tendencies of international investment flows and/or challenges for the Western Balkans countries in terms of attracting the European investments and development of this region in the future.

Econometric analysis was applied in this research: regression model with panel data, with fixed and random effect, Hausmann test, dynamic econometric analyses, VECM and VAR model, stationarity test – unit root variables, Johansen's procedure to determine co-integration of variables, the Granger causality test, innovation analysis, Heteroskedasticity test, Autocorrelation test and others.

Using econometric analysis led to results that the inflow of foreign direct investments (FDI) from the European Union has a significant impact on GDP variations, while the impact of the official development assistance (ODA) is not significant. Simultaneous effects of explanatory variables (FDI and ODA) were not sufficient for higher rates of economic growth in the Western Balkans in the past period. Using dynamic analysis led to the knowledge that there is long-term, positive balance between the investments from the European Union and GDP growth in the Western Balkans countries.

Analysis of the impact of gross domestic product per capita, unit labour costs and the length of road network determined the significance in the explanation of the inflow of investments from the EU, while the trade openness and signing of the Stabilisation and Association Process with EU are not significant variables in the explanation of the inflow of investments from the EU. Results of the analysis of simultaneous impact of all explanatory variables in the model have shown that the selected predictor variables of development together achieve significant impact on the inflow of investments from the EU over the observed period. Dynamic econometric analysis led to results that there exists a proximate cause in terms of Granger, which starts from GDP per capita and the length of the road network to the EU investments. According to the same methodology, the proximate cause does not exist in the case of unit labour costs and investments from the EU.

Key words: Investments of the European Union, Official development assistance, the Western Balkans, economic development, Panel analysis, VAR model

Scientific field: International economics

Key field: Economy

Classification label according to CERIF Code List: S 180

Type of Creative commons license defence: Non-commercial authorship – without processing

САДРЖАЈ

УВОД.....	4
1. ЕКОНОМСКИ РАСТ И СТРАНЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ: ОПШТИ И ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУП.....	10
1.1. Теоријски аспекти дефинисања раста и развоја.....	10
1.1.1. Теорије и модели економског развоја.....	12
1.1.1.1. Теорије линеарних фаза.....	13
1.1.1.2. Теорија структурне промјене.....	18
1.1.1.3. Теорија међународне зависности.....	21
1.1.1.4. Неокласична теорија слободног тржишта.....	24
1.1.1.5. Нова теорија раста.....	30
1.1.2. Нови развојни приступи.....	34
1.1.2.1. Приступ одрживог развоја.....	35
1.1.2.2. Приступ хуманог развоја.....	36
1.1.2.3. Конкурентни развој.....	38
1.1.2.4. Бруто национална срећа.....	40
1.1.2.5. Економска слобода.....	41
1.2. Дефинисање и врсте страних улагања.....	44
1.2.1. Стране директне инвестиције.....	44
1.2.1.1. Теорије страних инвестиција.....	49
1.2.2. Портфолио стране инвестиције.....	55
1.2.3. Зајмовни инострани капитал.....	57
1.3. Међузависност економског развоја и међународних капиталних токова у економској теорији.....	61
1.4. Савремени глобални и геополитички аспекти кретања страних инвестиција.....	70
2. ЕМПИРИЈСКА ИСТРАЖИВАЊА ЕКОНОМСКОГ РАЗВОЈА И СТРАНИХ ИНВЕСТИЦИЈА У ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ.....	78
2.1. Основни макроекономски показатељи Европске уније.....	81
2.1.1. Анализа раста и структуре бруто домаћег производа.....	81
2.1.2. Анализа инфлације.....	87
2.1.3. Незапосленост у Европској унији.....	91

2.1.4. Анализа спољнотрговинске размјене.....	97
2.2. Анализа прилива и одлива страних инвестиција	107
2.3. Анализа међународне нето инвестиционе позиције еврозоне и САД.....	113
2.4. Анализа развојне помоћи Европске уније трећим земљама	119
3. РАЗВОЈ ЕКОНОМСКИХ ОДНОСА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ И ЗАПАДНОГ БАЛКАНА	129
3.1. Детерминација Западног Балкана у процесу евроинтеграција	129
3.2. Историјски осврт на међусобну сарадњу.....	133
3.3. Анализа финансијске подршке Европске уније	138
3.3.1. Званична развојна помоћ земљама Западног Балкана.....	138
3.3.2. Финансијска подршка Европске уније за приступање у чланство	142
3.3.2.1. Анализа финансијске подршке Европске уније за обнову, развој и стабилизацију (CARDS).....	143
3.3.2.2. Финансијска подршка за приступање у чланство - IPA инструмент	145
3.4. Обим и структура страних инвестиција на Западном Балкану.....	157
3.4.1. Поријекло прилива страних улагања у земље Западног Балкана.....	163
3.4.2. Секторска структура прилива страних улагања у земље Западног Балкана.....	166
3.5. Анализа макроекономских показатеља земаља Западног Балкана	171
3.5.1. Анализа бруто домаћег производа	171
3.5.2. Бруто национална штедња и инвестиције	174
3.5.3. Анализа спољнотрговинских токова земаља Западног Балкана.....	177
3.5.3.1. Спољнотрговинска отвореност	178
3.5.4. Анализа тржишта рада.....	183
3.5.5. Структура образовања становништва на Западном Балкану	187
3.5.6. Анализа корупције.....	193
3.5.7. Анализа инфраструктуре на Западном Балкану	197
4. ЕКОНОМЕТРИЈСКА АНАЛИЗА ПОВЕЗАНОСТИ ИНВЕСТИЦИЈА ИЗ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ И РАЗВОЈА ЗАПАДНОГ БАЛКАНА	205
4.1. Панел анализа повезаности инвестиција из Европске уније и економског раста на Западном Балкану.....	212

4.2. Динамичка анализа повезаности инвестиција из Европске уније и економског раста на Западном Балкану.....	217
4.2.1. Тестирање стационарности временских низова	220
4.2.2. Одређивање оптималне дужине помака	221
4.2.3. Коинтеграција и Јохансенова процедура.....	222
4.2.4. Иновациона анализа.....	226
4.3. Панел анализа повезаности фактора економског развоја на Западном Балкану и инвестиција из Европске уније	229
4.4. Динамичка анализа повезаности фактора економског развоја Западног Балкана и инвестиција из Европске уније	235
4.4.1. Тестирање стационарности временских низова	236
4.4.2. Одређивање оптималне дужине помака	236
4.4.3. Гренцеров тест каузалности варијабли у VAR моделу.....	238
4.4.4. Иновациона анализа.....	239
ЗАКЉУЧАК.....	243
ЛИТЕРАТУРА.....	250

УВОД

Земље региона Западног Балкана започеле су процес транзиције касније од других европских земаља, уз више проблема и изазова. Неопходне промјене су се рефлектовале на политички, институционални, економски и социјални амбијент, захтијевајући свјежи капитал док су домаћи извори били ограничени. Започете промјене, постале су веома важне са европским аспирацијама ових земаља. Чланство у ЕУ захтјева додатне трошкове за достизање европских стандарда у свим правцима. Ниво домаће штедње на Балкану је недовољан за финансирање радикалних промјена. Европски фондови су на располагању земљама, али зависе од способности земље да их користи, тако да су средства из екстерних извора неопходна, посебно стране инвестиције као најважнији извор.

Кроз досадашњи истраживачки рад у области Европских интеграција, проучавање домаће и стране литературе, публикавање радова, уочени су бројни проблеми. Овај рад се фокусира на међузависност инвестиција ЕУ и развоја Западног Балкана, са циљем остварења већег прилива инвестиција, као једног од фактора развоја. Главни научни проблем којим се бави овај рад се односи на идентификовање и интезитета међузависности инвестиција Европске уније и развоја Западног Балкана.

Кључни циљ развоја земаља Западног Балкана је дугорочан економски раст. Континуирано инвестирање је предуслов високих стопа економског раста. Извори инвестирања су средства домаће штедње, али и страна улагања. Ниво домаће акумулације није довољан за значајне инвестиције на Балкану, те је неопходно привући капитал из иностранства. С обзиром да регион Западног Балкана највећи ниво економских односа остварује са Европском унијом, предмет овог истраживања су инвестиције Европске уније и развој Западног Балкана. Ужи предмет истраживања овог рада огледа се у: детерминисању инвестиционих фактора; анализи обима и структуре инвестиција; проучавању до сада развијених начина за мјерење међузависности страних инвестиција и економског раста; сагледавању у теорији дефинисаних односа између инвестиција и фактора раста; анализи утицаја инвестиција Европске Уније на спољну трговину и бруто домаћи производ земаља Западног Балкана, анализи утицаја кључних фактора развоја земаља Западног Балкана на прилив инвестиција из Европске уније.

Научну подлогу за ово истраживање представљају досадашњи научни доприноси у области предметне проблематике овог рада. Основу за стицање нових научних сазнања у овој области је емпиријско истраживање које је проведено на репрезентативном узорку земаља (Србија, Хрватска, Босна и Херцеговина, Црна

Гора, Македонија и Албанија). Уз то, предмет истраживања је и компарација међузависности инвестиција Европске уније и фактора економског раста релевантних земаља свијета.

Научни циљеви истраживања дефинисани су кроз четири категорије, и то: научно описивање, класификацију, објашњење и предвиђање. У раду се описује значај инвестиција Европске уније, те приказују основне научне методе у циљу оцјене утицаја на економски раст земаља Западног Балкана. Кроз критичку анализу сагледавају се најпознатије методе за мјерење међузависности инвестиција и економског раста. Описали су се у теорији дефинисани односи између инвестиција и националног раста и развоја, те фактора који доводе до таквих показатеља. Фактори прилива инвестиција су класификовани према нивоу њиховог утицаја на развој Западног Балкана. У раду се објашњава, да ли активан приступ приливу инвестиција из Европске уније рефлектује развој Западног Балкана. Другим ријечима, утврђује се узрочно-посљедична веза и интензитет међузависности између раста региона Западног Балкана и инвестиција из ЕУ. На основу сагледавања нивоа и начина примјене панел и динамичке анализе, образлаже се потреба креирања новог модела раста који би превасходно био у функцији развоја региона Западног Балкана. Такође, дате су конкретне препоруке и смјернице за ефикасно управљање развојем у земљама Западног Балкана.

Основни научни циљ овог рада јесте оцјена међузависности инвестиција Европске уније и фактора развоја региона Западног Балкана. Дакле, научни циљ истраживања је идентификација и класификација појединих приступа међузависности инвестиција ЕУ и развоја ЗБ.

Прагматични циљ истраживања јесте утврђивање међузависности инвестиција Европске уније и развоја региона Западног Балкана. Инвестиције могу позитивно утицати на економски развој, а за то је неопходна подршка институција у смислу обезбјеђивања одговарајуће инфраструктуре и законодавне подршке.

Дефинисање основне и помоћних хипотеза. Основна хипотеза директно произилази из проблема истраживања, и гласи:

H0: Повећање прилива инвестиција из Европске уније убрзава развој региона Западног Балкана.

Основна хипотеза у овом раду конкретизоваће се помоћу четири помоћне хипотезе:

H1: Прилив инвестиција из Европске уније се смањује са повећањем цијене рада.

X2: Већи бруто домаћи производ по становнику доприноси расту инвестиција из Европске уније.

X3: *Трговинска отвореност* повећава прилив инвестиција из Европске уније.

X4: *Инфраструктура* је директно пропорционална са приливом инвестиција из Европске уније, а *удаљеност земље од Уније* обрнуто пропорционална са европским инвестицијама.

Идентификовање инструмената истраживања. Методе и инструменти истраживања које се користе омогућавају увид у посматрану проблематику и пружају одговор на истраживачко питање, односно основни проблем овог рада. С обзиром да одређене поступке и методе није могуће реализовати због високих трошкова, проблем и планиране методе истраживања су усклађене са реалним истраживачким могућностима.

За доказивање постављене хипотезе поред историјске методе, основни метод истраживања је апстракција. Овом методом се искључује све што је небитно, тј. анализа се фокусира на искључиво на проблем развоја региона Западног Балкана. Метод индукције полази од дефинисања фактора раста региона ЗБ, њиховог квантитативног мјерења, дефинисања варијабли које узрокују раст и развој, одређују мјере и политике којима се рјешава постављени научни проблем. У овом истраживању се, на основу спроведеног емпиријског истраживања уз помоћ статистичких метода и техника (*корелациона матрица, панел регресиона анализа, са фиксним и случајним ефектом, Хаусман тест, димамичка економетријска анализа, VECM и VAR модел, тест стационарности-јединичног коријена варијабли, Јохансенова процедура утврђивања коинтеграције варијабли, Гранџеров тест каузалности, иновациона анализа, тест хетероскедастичности, аутокорелације и др.*) доћи до општег закључка о узрочно-последичној вези инвестиција ЕУ, са једне стране и развоја региона Западног Балкана са друге стране. Након што се дефинише актуелно стање, инвационом анализом (*декомпозиција варијансе прогнозистичке подрике и анализа импулног одзива*) утврдиће се да ли веће европске инвестиције резултују бржим развојем региона ЗБ.

У сврху постизања циљева истраживања тестирања постављене хипотезе приступа се прикупљању података из секундарних извора, углавном, путем циљаних претрага интернетских страница укључених у истраживања рада. Емпиријско истраживање ће се извршити на нивоу региона Западног Балкана на узорку Србије, Хрватске и Босне и Херцеговине, Црне Горе, Македоније и Албаније. Основни истраживачки

инструмент који се користи за прикупљање информација о факторима раста у посматраним просторним јединицама јесу доступни подаци јавних извора, као што су ДЗС-Хрватска, ФИНА- Хрватска, Агенција за статистику БиХ, Федерације БиХ и Републике Српске, агенције за рад и запошљавање у Босни и Херцеговини, Републички завод за статистику Србије, Централне Банке земаља ЗБ, извјештаји Eurostat-a, The World Development Indicators, EBRD Transition Report, UNESCO-a, Transparency -a и многи други.

У емпиријском дијелу истраживања за обраду прикупљених података користе се статистичке технике. За сагледавање узрочно-посљедичне зависности и интезитета повезаности између зависне и независних варијабли примјењује се економетријски модел регресије са панел подацима, *са фиксним и случајним ефектом, Хаусман тест, динамичка економетријска анализа, VECM и VAR модел, тест стационарности-јединичног коријена варијабли, Јохансенова процедура утврђивања коинтеграције варијабли, Гранџеров тест каузалности, иновациона анализа, тест хетероскедастичности, аутокорељације и др.*

Истраживање ће обухватити земље Западног Балкана. Изабрани узорак је посебно занимљив за анализу јер садржи транзиционе земље и чланицу ЕУ. Дакле, дио узорка је земља чланица ЕУ, док је дио у процесу испуњавања захтјева ЕУ у процесу пристапања. Узорак чине: Хрватска, Србија, Босна и Херцеговина, Македонија, Црна Гора, Албанија.

Постоје бројна истраживања и радови који се баве проучавањем природе и интезитета везе између страних инвестиција и привредног развоја. Међутим, прегледом литературе установљена је оригиналност предложеног модела истраживања, која се огледа у: избору фактора прилива инвестиција из ЕУ који су предмет посматрања, начину на који се дефинише узрочно посљедичан однос са зависном варијаблом у пракси и избор показатеља на основу којих се оцјењује могућност за ефикаснији и већи прилив инвестиција из ЕУ у регион Западног Балкана.

Дефинисане хипотеза истраживања јасно указују да се њиховим тестирањем стичу нова сазнања о међузависности инвестиција ЕУ и фактора развоја на узорку региона Западног Балкана. У том смислу, допринос рада се огледа у дефинисању једначина којима ће се описује међузависност економског развоја и долазних инвестиција из ЕУ. Резултати су добијени примјеном економетријске анализе, одговарајућим панел моделом и динамичким ауторегресионим моделом, увођењем у анализу закашњелих вриједности у анализи оцјене утицаја објашњавајућих на зависну варијаблу.

Прилагођени модел се први пут примјењује на дефинисани узорак земаља Западног Балкана што додатно доприноси оригиналности истраживања. Смисао цијеле анализе јесте оцјена модела да би се утврдила међузависност инвестиција ЕУ и развоја ЗБ са циљем вишег нивоа развоја региона.

Кроз резултате истраживања износе се нове чињенице и емпиријска сазнања о међусобном утицају варијабли у дефинисаном моделу. На овај начин, резултати истраживања и рад који произилази из њих пружа допринос академској заједници и ствара полазну основу за даља истраживања у овој области, те отвара нова подручја истраживања.

И на крају, стечене емпиријске спознаје служиће као релевантна основа за дефинисање и развој новог концепта раста посматраног региона, истовремено уважавајући све његове специфичности.

Образложење садржаја докторске дисертације. Након уводног дијела дисертације, у првом дијелу истраживања анализира се општи и теоријски приступ економском расту и страним инвестицијама. Економски раст и развој се анализирају из различитих углова у економској теорији, док стране инвестиције са макроекономског аспекта. Такође се дефинишу стране инвестиције и врши њихова подјела према више критерија. У овом поглављу се описује међузависност економског развоја и међународних капиталних токова у економској теорији. Савремени глобални и геополитички аспекти кретања страних инвестиција у овом поглављу показују актуелне токове капитала у свијету. То подразумјева идентификацију најрелевантнијих локација свјетског прилива и одлива инвестиција. У другом дијелу рада анализирају се емпиријска истраживања међузависности економског раста и прилива инвестиција у Европској унији. На почетку овога дијела анализира се динамика економског раста, инфлације, запослености, прилива и одлива страних инвестиција, те спољнотрговинске размјене у Европској унији. У овом дијелу се анализира и регионални аспект страних инвестиција, како би се утврдили најзначајнији региони прилива и одлива инвестиција Европске уније. Трећи и четврти дио рада посвећен је анализи међузависности инвестиција Европске уније и фактора раста земаља Западног Балкана. Прво се представљају савремени геополитички аспекти Западног Балкана, а затим историјски осврт на економску сарадњу са ЕУ. Такође, извршила се детерминација Западног Балкана у контексту придруживања Европској унији. Након тога се анализирају обим и структура инвестиција из Европске уније. Анализира се и Званична развојна помоћ која долази

из Европске уније (заједничких институција и билатералне помоћи). Такође, анализа инвестиција уврштава и финансијску подршку Европске уније кроз пројекте и фондове, као помоћ трећим земљама и предприсупна помоћ, те остале видове финансијске подршке Европске уније. У овом дијелу рада се анализирају и базни индикатори развоја и транзициони прогрес на Западном Балкану. Прије свега анализа се у овом сегменту односи на економски раст земаља Западног Балкана. Затим се анализира спољнотрговинска отвореност, инфраструктура, зараде, запосленост, незапосленост, јединични трошкови рада, структура образовања, те степен корупције. Након тога, у петом дијелу се приступа економетријској анализи. Економетријска анализа се састоји из два дијела. У првом се оцјењује утицај инвестиција ЕУ на раст Западног Балкана, а у другом дијелу утицај одговарајућих варијабли на прилив инвестиција из ЕУ. Циљ је утврђивање узрочно посљедичне везе између зависне и независних варијабли у моделу. На тај начин настоји се утврдити утицај сваког појединачног фактора на прилив инвестиција из Европске уније. На основу добијених резултата квантитативне анализе, у закључку се утврђује могућност њихове примјене, кључне тенденције и екстраполација резултата. Такође се идентификују кључни лимитирајући фактори који спрјечавају прилив инвестиција из Европске уније, али се представљају шансе и перспективе раста долазних инвестиција.

1. ЕКОНОМСКИ РАСТ И СТРАНЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ: ОПШТИ И ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУП

1.1. Теоријски аспекти дефинисања раста и развоја

Свака земља тежи развоју. У том процесу економски напредак је кључна компонента, али није једина. Поред побољшања прихода и аутпута, најчешће укључује промјене у институционалним, друштвеним, административним структурама, ставовима јавности, обичајима и вјеровањима. Процес развоја подразумијева спровођење одређених промјена, на плану економије, али и у социјалној сфери. Цјелокупан процес води ка трансформацији, односно преласку неке националне економије из једног у друго, напредније стање. Привредни развој се може дефинисати као процес дугорочно одрживог раста производње и дохотка уз структурна побољшања у његовом стварању и дистрибуцији, а што све резултује у дугом року, у општем порасту животног стандарда, финансијске самосталности и политичких слобода становништва. (Драгутиновић, Д. и др., 2014.).

Привредни развој се може посматрати као феномен који настаје током дугог временског периода. Једно од основних питања и задатака које треба да ријешити савремена теорија привредног развоја је: како убрзати тај процес, односно како достићи ниво најразвијенијих земаља, а при томе не нарушити краткорочну равнотежу. Одговор на то питање подразумијева изучавање низа појава: фактора привредног раста и развоја, савремених дугорочних стратегија привредног развоја, политика подстицаја појединих елемената који подстичу привредни развој, институционалних механизма итд.

Треба истаћи да је привредни развој динамичан, подложен промјенама. Оно што је било релевантно у теорији привредног развоја прије педесет година, осим што је изгубило на актуелности, може бити и погрешно, чак и парадоксално. За то се може узети примјер класичне развојне теорије, која је запостављала значај технолошког прогреса и међународних токова за привредни развој. Предвиђања представника ове економске школе су стагнација или заустављање развојног процеса, насталог услед опадајућих приноса и раста становништва. Међутим, технички прогрес током 20. вијека, учинио је да се превазиђе ограничење опадајућих приноса, а глобализација свјетске привреде поспјешила је укључивање нових тржишта и подстакла раст међународних трговинских и капиталних токова. Управо те чињенице указују на могућност бржег раста у мање развијеним земљама, уколико се брже усвајају нове увозне технологије, и побољшају услови размјене у међународној трговини.

Иако се веома често појмови раста и развоја изјадначавају, ипак постоји суштинске разлике. Развој је далеко шири појам од привредног раста. Раст је могућ и остварив и без привредног развоја, док обрнуто није изводиво. Привредни развој захтјева структурне промјене у генерисању дохотка, његовој дистрибуцији и кориштењу. Због тога захтјева велике инвестиционе активности. Привредни раст је нужан, али не и довољан услов привредног развоја.

У економској литератури се веома често поистовјећују изрази привредни раст и привредни развој, који се значајно категоријално разликују. С обзиром да се ради о различитим економским садржајима, нужно се намеће њихово појмовно одређење.

Привредни раст представља повећање вриједности производње током времена. То значи увећање бруто домаћег производа у одређеном периоду у односу на његову величину у претходном временском интервалу. Привредни раст се може остварити на два начина, повећаном употребом фактора, и истом количином фактора, са растућом ефикасности кориштења. Убрзање привредног раста је посебно сложен процес за сваку националну економију. Емпиријски показатељи кретања стопа привредног раста, у појединим земљама, у дугој временској серији то најбоље показују. Највећи број земаља у току дугог временског периода имао је просјечну стопу раста бруто домаћег производа између два и три посто. Када се посматра овај показатељ по становнику, произилази да је ова стопа чак испод тог нивоа.

У земљама развијеног тржишта, без обзира на повремене цикличне нестабилности, током посљедња два вијека дошло је до континуираног повећања величине бруто домаћег производа по становнику. Примјера ради, у развијеним земљама запада, у стогодишењем периоду (крај 19. - крај 20. вијека) дошло је до увећања вриједности домаће производње између 40 и 60 пута, у зависности од земље. Незнатне промјене, на први поглед, у просјечном расту БДП-а временом могу довести до веома различитог нивоа БДП-а по становнику. Уз просјечан раст од 1% годишње, треба протећи 70 година, како би се дуплирао износ дохотка по становнику. У случају да је раст 3%, једној економији треба 24 године да би дуплирала свој БДП. Овај приступ у макроекономској теорији се назива правило 70. То значи да би се израчунало вријеме потребно за дуплирање вриједности БДП, број 70 је потребно подијелити са годишњом стопом раста. Под привредним растом треба разумјети континуирано увећање националне производње у дужем временском периоду. Према неким мишљењима о привредном расту се може говорити уколико повећање производње на националном нивоу траје најмање двије деценије. У супротном случају се говори о експанзији производње, не о привредном расту (Peru, F., 1986.).

Привредни развој је комплексна категорија. Обухвата читав спектар друштвено економских промјена, трансформација привреде и друштва. Осим раста обима производње, обухвата структурне, институционалне, организационе и технолошке промјене привреде, које омогућавају да се увећана производња реализује и дистрибуира у оквиру националне економије. Дакле, привредни развој обухвата промјене у обиму производње и сложене трансформације у композицији и структури привреде.

У овом дијелу се анализира еволуција научног мишљења о реализацији развоја. На почетку се приказују четири класичне теорије. Видјеће се како сваки приступ нуди рјешења природе развојног процеса. Савремени модели развоја и неразвијености често се еклектички ослањају на класичне теорије, које се разматрају у наредном поглављу.

1.1.1. Теорије и модели економског развоја

Теорије економског развоја анализирају историјску и интелектуалну еволуцију о разлозима, узроцима, те одсуству развоја. То се може показати представљањем класичних приступа економског развоја и савремених модела развијености и неразвијености. Када је ријеч о класичним теоријама, пажња се фокусира на: моделе раста линеарних фаза, теорије и обрасце структурних промјена, револуцију међународне зависности и неокласичну контрареволуцију слободног тржишта. У контексту савремених модела развијености и неразвијености посебно је интересантан проблем координације, нових економских идеја и знања, нове институционалне економије, информација, нове теорије раста. У периоду након Другог свјетског рата, јављају се три доминантна приступа економском развоју која су представљена кроз сљедеће теорије: *Теорија линеарних фаза*, која се јавља 50-их и 60-их година прошлог вијека (процес економског развоја посматран кроз низ фаза економског раста које све земље требају проћи како би дошле до жељеног економског развоја). Развој је посматран кроз функцију штедње, улагања и иностране помоћи, односно њихову комбинацију и међуусловност. *Теорија структурне промјене*, која се јавља 70-их година прошлог вијека (кориштена је савремена економска теорија и статистичка анализа за приказ унутрашњег процеса структурних промјена које земље требају проћи за остварење економског раста). *Теорија међународне зависности*, која је пуну афирмацију доживјела 70-их година (објашњење економског развоја је доста радикално и политички оријентисано). Неразвијеност је посматрана у оквиру односа међународних и домаћих фактора.

Неокласична контрареволуција (тржишни фундаментализам, неолиберална контрареволуција) наглашава улогу тржишта, отворене економије и приватизације. Неразвијеност према овом приступу је, последица превелике, погрешне интервенције државе, непотребног регулисања и контроле економије. Сваки од ових приступа, односно теорија, има своје предности и недостатке.

1.1.1.1. Теорије линеарних фаза

Ростовљева теорија представља модел економског раста у фазама, кроз које земље требају проћи на путу економског развоја. На путу економског развоја земље требају проћи кроз пет основних фаза: традиционално друштво, транзициона фаза, узлет, стабилност и период масовне потрошње.

Прва фаза. Традиционално друштво, или друштво с ниским степеном развоја, карактерише натурална привреда и директна размјена (размјена роба за робу). Најразвијенија грана привреде је пољопривреда, а производи радно-интензивни. У овој фази која је карактерисала свјетску привреду све до раног капитализма, доминирала је радна снага запослена у пољопривреди уз веома ниску мобилност фактора, велику неравномјерност у дистрибуцији богатства и децентрализовану политичку моћ. У том периоду се врши прерасподјела богатства, стварају се центри финансијске, и политичке моћи, те долази и до централизације политичког одлучивања у форми организовања политичких партија. Данас, у свијету не постоји такав примјер функционисања традиционалног друштва.

Друга фаза (Транзициона). Предуслов за прелазак у самоодрживи развој, произлази из повећане специјализације, која генерише вишак производа и већу могућност размјене. Као главни услов самоодрживог, регулишућег развојног процеса Ростов у овој фази наводи минимално учешће инвестиција у БДП-у од 10%. Намјена инвестиција превасходно треба да иде у смјеру транспортне инфраструктуре, која омогућава и олакшава размјену (унутрашњу и вањску). Резултат настаје предузетништво, раст штедње и инвестиција. Веома битан дио транзиционе фазе је преусмјеравање вишкова који се јављају у пољопривредној производњи, у индустрију. Раст се концентрише у поједине регионе у земљи и у једну или двије индустријске гране. Економска транзиција праћена је развојем и појавом нових политичких и социјалних институција, као подршка све већој индустријализацији. Дакле, политичка подршка промјенама од стране нове политичке елите је оно што треба да осигура спровођење транзиционе фазе и да доведе до нове прерасподјеле политичке власти уз промјену кључних друштвених група. Трајање ове фазе је

индивидуално за сваку земљу, а зависи од посвећености ресурсног потенцијала и политичке подршке промјенама.

Трећа фаза (Узлет). Слична је транзиционој фази. Значајно се повећавају инвестиције. Ова фаза подразумијева индустријализацију, праћену преласком радника из пољопривредне у индустрију. С повећањем инвестиција, које воде повећању производње, раст постаје самоодржив.

Четврта фаза (Стабилност или зрелост). Фаза унутар које се економија диверзификује ка новим подручјима. Технолошке иновације омогућавају различит дијапазон инвестиционих могућности и повећан раст. Економија је у стању да производи и понуди велики број роба и услуга, а мање се ослања на увоз. Паралелно са реструктурирањем домаће индустрије долази и до значајних друштвених промјена: интензивира се процес урбанизације, депопулација руралних подручја, измјена структуре радне снаге по секторима.

Пета фаза (масовна потрошња). Период, у којем се водећи економски сектори усмјеравају ка трајним потрошачким добрима и услугама. Економија је у функцији високе масовне потрошње, потрошачка индустрија цвјета и сектор услуга постаје доминантан. Ова фаза је достигнута у мањем броју високо развијених тржишних привреда.

Детерминанте наведених фаза економског развоја зависе од: квалитета и квантитета ресурса, технологије и институционалне структуре. Према Ростову, да би земље у развоју могле остварити привредни раст, требају бити обезбијеђени услови за инвестирање.

Према овој теорији, развијене земље прошле су кроз фазу преласка у самоодрживи раст, а неразвијене земље се још налазе у фази традиционалног друштва, односно у фази предуслова. Оно што треба чинити окосницу стратегије развоја земаља у развоју, јесте мобилисање и комбинација домаће и стране штедње (акумулације и инвестиција), на за генерисање инвестиција у процесу самоодрживог економског развоја.

Критике ове теорије указују да је развијена на бази развојних искустава западних земаља. Ростов, у својој анализи, није узео у обзир искуства земаља, различитих културних разлика и традиције, те је стога тешко примјенива за све земље у развоју. Такође, Ростов у свом раду анализира искључиво популационо, ресурсно и просторно велике земље, те занемарује мале .

Harrod-Domarov модел раста. Roy Harrod (1939) и Evsey Domar (1946) су развили модел који је покушао да објасни зашто привреда не расте онолико колико износи

њена потенцијална стопа. Модел анализира зависност између краткорочне рецесије и инвестиција у САД. Овај модел се, дакле, није бавио дугорочним растом, већ краткорочним аспектом инвестиција. Раст инвестиција утиче на раст агрегатне тражње и запослености у кратком року. Међутим, то што је модел краткорочан не значи да аутори нису били свјесни двоструког утицаја инвестиција. Јер, раст инвестиција повећава агрегатну тражњу у кратком року, али и капацитете у дугом. Домар се одрекао свог модела и јавно је признао да његов циљ није био емпиријско извођење стопе раста, већ настојање да коментарише "стерилне" дебате о привредним циклусима. Прихватио је Solow-љеву теорију раста, која ће бити доминирајући теоријски приступ расту наредне три деценије. Међутим, економисти и данас, након дуго година, користе овај модел за израчунавање инвестиција неопходних у кратком року за остварење циљане стопе раста, финансијског јаза између неопходних инвестиција и расположивих ресурса, те неопходну страну помоћ за попуно неопходног јаза. Овај модел је остао до данас највише примјењиван модел раста у економској историји. Постао је популаран јер генерише једноставне пројекције економског раста. Суштина модела се може изразити: Раст бруто домаћег производа је повезан са двије основне варијабле, стопом штедње и капиталним коефицијентом. Претпоставке овог модела су:

- производна функција фиксне пропорције рада и капитала, фиксан капитални коефицијент, константни приноси;
- затворена привреда;
- константна стопа штедње;
- константна стопа раста радне снаге.

У овом моделу, маргинални капитални коефицијент је једнак просјечном. Штедња је једнака инвестицијама и утиче на раст стока физичког капитала. Више физичког капитала генерише економски раст. Већи бруто домаћи производ омогућава већу штедњу. Штедња је пропорционална производњи. Количник капитала и производње је фиксан, и његова вриједност зависи од нивоа развоја земље.

Постоје двије варијанте модела, статички и проширени динамички модел који је накнадно развио Самуелсон. У статичком моделу се разликују три варијабле, а то су: величина штедње, инвестиција и величина домаћег производа. Стопа привредног раста (r) може се дефинисати као однос између стопе штедње односно акумулације (s) и капиталног коефицијента (k), што се алгебарски може изразити следећом формулом:

$$r = s / k$$

Harrod-Domarov модел раста спада у *линеарно-фазне моделе раста*. Како би оствариле раст, економије морају штедити и улагати одређени дио свог БДП-а. Што више уштеде и уложе, брже ће и расти. Али, стварна стопа према којој се одвија раст на било којем нивоу штедње и инвестиција, може се измјерити инверзијом односа капитал производ. Из тога произилази да се множењем стопе нових инвестиција са продуктивношћу, добија стопа по којој ће национални доходак расти.

Статички Harrod-Domarov модел раста. У једноставном Harrod-Domarovom статичком моделу постоје 3 ендogene варијабле:

- величина домаћег производа Y ,
- величина штедње S и
- инвестиција I .

Структура једначине је:

$$S = sY$$

гдје је $s = 1 - \beta$, гранична склоност штедњи, број који показује који ће дио додатне јединице дохотка Y ићи на штедњу тј. $dS / dY = s$

Уколико се подјели и $S = sY$ са Y , добија се израз

$$S/Y = s$$

Види се да је просјечна и гранична склоност штедњи иста. Сљедећа једначина дефинише индуковане инвестиције као производ граничног капиталног коефицијента b са порастом домаћег производа ΔY потребним за задовољење порасле тражње:

$$I = b * \Delta Y$$

гдје је $b = I/\Delta Y$, гранични капитални коефицијент који показује количину инвестиција потребних ради повећања производње (мјерене величином домаћег производа) ΔY за једну јединицу.

За разлику од граничног, просјечни капитални коефицијент $b = I/Y$ показује просјечну количину инвестиција по јединици остварене производње. Трећа једначина представља услов равнотеже односно функцију циља у моделима раста. Како је циљ стабилан раст без инфлаторних и дефлаторних притисака, остварује се само у случају када је:

$$I = S$$

Према томе, основни облик статичког Harrod-Domar моделу раста је

$$S = sY$$

$$I = b * \Delta Y$$

како је $S = I$, слиједи:

$$b * \Delta Y = sY$$

подијеле ли се обје стране са Y и b добија се израз:

$$\Delta Y/Y = s/b = r$$

Сходно томе, равнотежна стопа раста привреде r , мјерена је стопом раста производње и једнака је односу између стопе штедње и граничног капиталног коефицијента. Ту стопу раста Harrod је назвао **загарантована стопа раста**. То значи да се равномјерна стопа раста привреде може повећати уз истовремене промјене и штедње и граничног капиталног коефицијента.

Динамички Harrod-Domar model rasta. Велики недостатак статичких модела јесте занемаривање временске димензије. Суштина динамичке верзије Harrod-Domarovog модела раста коју је развио Samuelson се базира на интеракцији мултипликатора и акцелератора. Повећање инвестиција путем мултипликатора ће утицати на мултипликативно повећање дохотка и потрошње. То повећање потрошње и производње у ситуацији пуне запослености преко акцелератора (граничног капиталног коефицијента) ће изазвати додатно повећање инвестиција. Код динамичког модела су исте варијабле као у статичком моделу, с тим да свака има временску димензију. Код динамичког модела постоји дисконтинуирани и континуирани модел.

Проблем уравнотеженог раста у Harrod-Domar моделу. Како се већ споменуло, функција загарантоване стопе раста у Харод-Домаровом моделу су инвестиције. Пораст инвестиција у затвореној привреди доводи до пораста домаћег производа Y путем процеса мултипликације.

Тај пораст се представља формулом:

$$\Delta Y = \Delta I / s$$

Гдје је $s = 1 - \beta$ - гранична склоност штедњи. Индуковане инвестиције су функција пораста домаћег производа и једнаке су производу граничног капиталног коефицијента и жељеног пораста домаћег производа.

$$\Delta K = I = b * \Delta Y$$

Из тога слиједи:

$$\Delta Y = 1/b * I$$

Ако се изједначе десне стране претходних формула које са лијеве стране имају ΔY , добија се израз:

$$\Delta I/s = 1/b$$

Односно:

$$s/b = \Delta I/I$$

Овај израз представља загарантовану стопу раста инвестиција. То значи да загарантована стопа раста инвестиција треба бити s/b , уколико се настоји да стопа пораста оствареног домаћег производа буде једнака стопи пораста потенцијалног домаћег производа. Ако су двије стопе једнаке то значи да је привредни развој у равнотежи. Обје стопе су одређене односом граничне склоности штедњи и граничног капиталног коефицијента, гдје је гранична склоност штедњи једнака просјечној. Међутим, економски систем нема гаранцију да ће стопа раста инвестиција и домаћег производа бити иста, тј. да ће стварни и потенцијални домаћи производ бити исти. Инвестиције, као што се већ видјело, не зависе само од пораста производње него и од много других фактора.

Основна критика наведеног модела односи се на нивое претпоставки. Прво, указује на то да раст неће довести до остваривања пуне запослености, јер је релативна цијена рада и капитала као производних фактора фиксна, те се стога користе у истом омјеру. Критика је упућена на становиште да овај модел изједначава раст и развој, а у стварности је економски раст само квантитативни дио развоја. Друга критика овог модела односи се на претпоставку о потреби већег задуживања земаља у развоју како би се обезбиједио додатни капитал (инвестиције) и створили услови за економски раст, иако се кроз историју показало да то касније узрокује проблеме отплате дуга и немогућност напредовања у развоју (Todaro и Smith, 2012).

1.1.1.2. Теорија структурне промјене

Најзначајнији представници из ове групе теорија су добитник нобелове награде Артур Луис (Arthur W. Lewis), те теоретичари Анализе образаца развоја.

Луисов двосекторски модел. Луис (Arthur W. Lewis) је развио модел развоја који се фокусира на структурне промјене унутар економије. Луисов модел, развојну економију посматра кроз два сектора: традиционални (пољопривредни) и модерни (индустријски).

Традиционални сектор карактеришу ниске зараде, обиље радне снаге и ниска продуктивност производног процеса. Насупрот стоји модерни индустријски сектор, с високим растом зарада у односу на пољопривредни, високом граничном продуктивношћу и већом тражњом за радом, те продуктивнијим производним процесом. Пољопривредни сектор је лимитиран обрадивим површинама. Маргинални производ додатног пољопривредног радника је нула, због фиксности производног инпута (земље). Као резултат, пољопривредни сектор има одређени

број радника који не учествују у производном процесу, с обзиром на то да је њихова маргинална продуктивност нула. Ова група пољопривредних радника представља вишак радне снаге, те се може пребацити у други сектор без утицаја на ниво пољопривредне производње и крајњи аутпут. Због тога ће, уз постојање разлике у заради у пољопривредном и индустријском сектору, пољопривредни радници настојати прећи у индустријски сектор како би остварили већу зараду. Уколико је број прелазака радника из традиционалног пољопривредног сектора у модерни индустријски једнак вишку радне снаге у пољопривредном сектору, опште богатство и продуктивност ће се побољшати. Ниво пољопривредне производње ће остати непромијењен, све док се ниво индустријске производње повећава, како се повећава број радника у том сектору. С друге стране, то ће водити смањењу маргиналне продуктивности и зарада у индустријском сектору. Гранична продуктивност радника у индустрији ће расти с порастом капитала, и опадати, с повећањем броја радника који улазе у индустријски сектор. Прелазак радне снаге из пољопривредног у индустријски сектор води повећању граничне продуктивности и висине зарада у пољопривреди, али и смањењу продуктивности и висине зарада у индустрији. У таквом случају могло би доћи и до изједначавања зарада у пољопривредном и индустријском сектору. Резултат процеса трансфера радника је, да долази до изједначавања зарада и граничног производа у пољопривреди и индустрији. Стога нема потребе за проширењем индустријског сектора, јер радници више немају мотив за трансфер из једне гране у другу. Треба имати на уму и да је вишак радне снаге резултат нових технолошких промјена у пољопривредном сектору и интензификације рада.

Луисов модел трпи одређене критике, због претпоставки које су постављене у моделу (Todaro & Smith, 2012):

- стопа трансфера радне снаге и запошљавања из пољопривредног у индустријски сектор пропорционална је стопи акумулације капитала у индустријском сектору;
- постојање вишка радне снаге у пољопривредном сектору и пуне запослености у индустријском;
- тржиште радне снаге у индустријском сектору обезбјеђује константне зараде, све до момента исцрпљивања вишка радне снаге који долази из пољопривредног сектора;
- смањење прихода у индустријском сектору.

Код прве претпоставке, већа стопа акумулације капитала подразумијева већу стопу раста и отварање нових радних мјеста. Међутим, повећана акумулација капитала отвара простор за инвестирање у софистицирану опрему, чиме се смањује удио радне снаге у производном процесу. Чак и у случају повећања укупног аутпута неће доћи до повећања зарада и стопе запослености, с обзиром да додатни аутпут присвајају само власници капитала у облику профита. Такође, *код друге претпоставке о постојању вишка радне снаге* у пољопривредном сектору и пуне запослености у индустријском, се не проналази реалистичност модела. Истраживања указују на то да пољопривредни сектор има мали вишак радне снаге, уз сезонске и географске изузетке. Такође, представљено је да тржиште радне снаге у индустријском сектору обезбјеђује константне зараде све до момента исцрпљивања вишка радне снаге која долази из пољопривредног сектора. Међутим, све до 80-их година карактеристика тржишта рада у индустријском сектору огледала се у расту зарада током времена, чак и у условима повећане запослености у индустријском сектору и ниске маргиналне продуктивности у пољопривреди. Развој институционалних фактора, типа синдиката, преговарања синдиката, развој мултинационалних компанија и запошљавања унутар њих, указали су на малу улогу конкурентности на тржишту радне снаге земаља у развоју. Иако Луисов модел имплицира смањење прихода индустријског сектора, истраживања су показала управо супротно, јер индустријски сектор биљежи константно повећање прихода у односу на пољопривредни. Иако је пружио концептуални приказ процеса развоја секторске интеракције и структурних промјена, Луисов двосекторски модел захтјева модификацију претпоставки на којима почива, да би био реалан и примјењив условима земаља у развоју.

Истраживања Hollis B. Chenery-ја се такође везују за модел структурних промјена. На основу емпиријске, међусекторске и динамичке студије, коју је Chenery провео, посматрајући земље које имају различит доходак по становнику, идентификоване су карактеристике развојног процеса. Оне се односе на, кретање од пољопривредног ка индустријском друштву, акумулацију физичког и људског капитала, промјене у преференцијама потрошача (од тражње за храном и основним добрима до жеље за новим производима и услугама), миграцију становништва, раст урбаних подручја, промјену у демографској структури становништва (смањење броја чланова породице, пад наталитета), те социоструктури (образовање).

Анализа образаца развоја односи се на процес кроз који пролазе земље у развоју на путу од пољопривредног ка индустријском сектору. Управо трансформација

образаца развоја јесте пут ка убрзаном економском расту. Аналитичари образаца развоја сматрају да структурне промјене треба да обухвате велики број економских функција, као што су: трансформација производње, промјене у саставу тражње, међународна трговина, те промјена социоекономских фактора (урбанизација, раст и концентрација становништва). Повећана штедња и улагање (Луисов модел и став) су битни за економски развој, али не и довољни. У економском развоју јављају се и одређена унутрашња и вањска ограничења. Унутрашња ограничења односе се на: економска ограничења (ресурси земље, величина и број становника), институционална ограничења (државна политика и циљеви). С друге стране, вањска ограничења се односе на приступ страном капиталу, технологији и учешћу у међународној трговини.

Модел структурних промјена и образаца развоја не препознају разлике у динамици остварења развоја. Брзина и обрасци развоја могу варирати у зависности од унутрашњих и вањских фактора, од којих су многи независни од утицаја одређене земље. На ове обрасце може утицати избор политике развоја, међународна трговина и политика иностране помоћи. Економисти структурних промјена стоје на становишту идентификовања структурних образаца, који се јављају у готово свим земљама током процеса развоја. Према аналитичарима структурних промјена, исправна комбинација економских политика је у функцији стварања образаца раста у дугом року.

1.1.1.3. Теорија међународне зависности

Теорија међународне зависности је приступ, који полази од поларизоване слике свијета, у којој су сиромашне, неразвијене земље експлоатисане од богатих, развијених земаља. Зачеци теорије међународне зависности везују се за R. Prebischа који је у истраживању закључио да ће богатство сиромашних земаља имати тенденцију смањења како се богатство развијених земаља буде повећавало. Иако, према заговорницима слободног тржишта, растући тренд глобализације треба водити пуној интеграцији свих економија, с циљем одрживог економског развоја и смањења сиромаштва, то се не дешава. Заосталост земаља у развоју изводи се из концепта зависности *периферне економије*, према *доминантним центрима*. Зависност је последица прелијевања оствареног дохотка из неразвијених у развијене земље. Овом теоријом највише се баве латиноамерички, те неки афрички и европски економисти. Иако се ова теорија јавила 50-их година, постаје популарна 60-их и 70-их година као

критика модернизацијских теорија (познатијих са називом развојне теорије). Теорија међународне зависности полази од претпоставки:

- земље у развоју отварањем према развијеним, омогућавају помјерање стандардизоване производње и прилив застарјеле технологије. При томе, немогу искористити властите предности и остварити повећање животног стандарда;
- развијене земље одржавају зависност земаља у развоју кроз провођење различитих политика, а што се одражава на контролу медија, јавну управу, банкарски и финансијски сектор, образовање, спорт и друге аспекте друштвених активности;
- отпор у зависности од развијених, има за последицу економске санкције, војне интервенције и друге облике контроле.
- створила се потреба примјене протекционистичких механизма, помоћу којих зависне земље настоје ублажити негативне ефекте свјетског система:
  - промовисање домаће индустрије и домаћих производа, чиме се настоји смањити извоз сировина и повећати домаћа производња;
  - заштита домаће индустрије и ограничења увоза, нарочито оних добара и услуга које могу бити произведени у земљи, чиме земља смањује одлив капитала и ресурса у иностранство;
  - забрана уласка страних инвестиција;
  - национализација, којом владе настоје стране компаније пренијети у државно власништво, како би спријечиле прелјевање ефеката привређивања из земље.

Унутар Теорије међународне зависности присутна су три модела.

Модел неоколонијалне зависности, који се развио директно из марксистичке мисли. Према овом моделу поларизација земаља на развијене и неразвијене је изданак капиталистичког система у коме су расподјела и остваривање екстра профита резервисани за малу групу људи, која уз то ужива и одређене политичке моћи, настојећи свим силама одржати управо тај неравноправан свјетски поредак. У таквим условима, настојања сиромашних земаља да достигну одређени економски раст и развој сведена су на минимум. Одржавању неравноправног свјетског поретка у прилог иду и бројне међународне организације (транснационалне компаније, Међународни монетарни фонд, Свјетска банка), чије дјеловање, начин гласања и одлучивања, директно зависи од финансијске помоћи развијених земаља. Овом теоријом се, кроз екстерни фактор (економска контрола од стране развијених

земаља), те интерним факторима (штедња, инвестиције), објашњава узрок постојања неразвијености и све већих диспаритета у свијету.

Модел лажне парадигме, који неразвијеност објашњава погрешним приступом тзв. међународних стручњака. Концепти развоја које нуде међународни стручњаци, врло често су неадекватни и непримјењиви условима земаља у развоју. Разлози немогућности њихове примјене су многобројни, а најчешће се огледају у институционалним факторима, традиционалној структури друштва, неријешеним имовинским питањима власништва (државног и приватног) и сл. Додатни проблем представља домаћа интелектуална елита, која је, образујући се у развијеним земљама, постала под снажним негативним утицајем западњачких концепата и модела, непримјењивим за земље у развоју. Препоруке међународних стручњака су примјењиве само након, институционалних и структурних промјена у земљама у развоју.

Теза о дуалистичком развоју, акценат даје на велике економске разлике између развијених, и земаља у развоју. Овај концепт се заснива на:

- диспаритетима услова живота и рада (нпр. коегзистенција савремених метода производње у индустријском сектору и традиционалних метода производње у пољопривредном сектору; коегзистенција богатих, високообразованих и сиромашних, необразованих; коегзистенција богатих, моћних индустријализованих земаља и сиромашних, зависних земаља);
- степену супериорности и инфериорности, који указују на тенденцију повећања и продубљивања јаза;
- дегресивном утицају супериорних (развијених), на инфериорне.

Заговорници претходно наведена три модела доводе у питање Луисов модел, као и приступ Chenery-а. Фокус стављају на потребу за фундаменталним економским, политичким и институционалним реформама. У екстремним случајевима чак заговарају и директну експропријацију приватне имовине, сматрајући концепт државног власништва и контроле дјелотворнијим средством усмјереним на смањење сиромаштва, незапослености, те повећање животног стандарда широких слојева становништва. И поред тога, прихваћено је становиште да убрзавање степена економског развоја треба ићи кроз унутрашње и међународне економске реформе, праћене адекватном комбинацијом јавне и приватне економске активности.

Недостаци теорије међународне зависности су двоструки. Најприје, зависност не објашњава како земље започињу и одржавају развој, иако нуде објашњење зашто

многе земље заостају у развоју. С друге стране, искуства земаља у развоју које су прихватиле индустријску национализацију и државну контролу, показују негативне резултате. Земље у развоју, уколико прихвате концепт међународне зависности, постају аутархичне економије, малу или искључену националну економију у међународним односима. Искуства су показала да затвореност подстиче неразвијеност. То даље води продубљивању јаза између развијених и неразвијених земаља, те на овај начин теорија међународне зависности долази у конфликт с властитим становиштима. Теорија међународне зависности наишла је на критике заговорника слободног тржишта, који су сматрали да ова теорија води коруптивној економији (нпр. компаније у државном власништву су више подложне корупцији, него у приватним компанијама) и недостатку конкурентности (јер, штитећи домаћу индустрију и спречавајући увоз, компаније су мање заинтересоване за повећање ефикасности и унапређење процеса производње, те стварање иновација и удовољавање захтјевима потрошача). Реакција на теорију међународне зависности и моделе које је она представила јавила се крајем 70-их и почетком 80-их година прошлог вијека у виду неокласичне теорије слободног тржишта.

1.1.1.4. Неокласична теорија слободног тржишта

Неокласична теорија слободног тржишта преовладала је 80-их и 90-их година. Ова теорија наглашава улогу слободног тржишта, отворене економије и приватизације неефикасних јавних предузећа. Представници ове теорије, сматрају интервенцију државе у економији, као основни узрок неостварења жељеног развоја. Ова теорија даје предност макроекономској политици понуде, теорији рационалних очекивања, те теорији јавног избора. Суштина неокласичног приступа се огледа у мјешовитом економском систему, у коме функционише слободно дјеловање тржишта, када даје ефикасне резултате. У случајевима тржишних неуспјеха користи се државна регулација (Todaro & Smith, 2012.). Кључни аргументи су да лоша алокација ресурса, некоректна политика цијена и претјерана државна интервенција воде неразвијености и успоравању економског раста. С друге стране, слободно тржиште, приватизација јавних предузећа, слободна трговина, те подстицање страних инвеститора и елиминисање рестрикција за производна и финансијска тржишта, води убрзаном расту и развоју. Њихови аргументи заснивали су се на схватању да су земље у развоју на нижем развојном стадијуму, управо због претјераног учешћа државе, присутне корупције, одсуства економских иницијатива, неефикасности. Према овом приступу, покретање и убрзање економског раста и

развоја могуће је кроз прихватање концепције слободног тржишта и laissez-faire економије. Неокласична теорија слободног тржишта има три приступа (Todaro & Smith, 2012.):

Приступ слободном тржишту, према којем се заступа теза да су тржишта, дјелотворнија и ефикаснија што су слободнија. Тржишни механизам функционише путем понуде, тражње, цијена и конкуренције, сигнализирајући активности учесника на тржишту;

Приступ јавном избору, као економска оријентација која истиче политичко одлучивање о јавним добрима, и примјени тржишних критерија у политичком одлучивању. То подразумијева приватизацију државног сектора, јачање конкуренције и политички надзор над државном администрацијом. Овај приступ заговара што мање уплитање државне власти, јер снажно учешће државе, води погрешној алокацији ресурса и ограничавању слободе појединца;

Тржишно оријентисани приступ, као новија варијанта неокласичара, полази од чињенице да државе у земљама у развоју треба да имају кључну улогу обезбјеђења предуслова за слободно тржиште, кроз тржишно оријентисане интервенције (улагање у физичку и социјалну инфраструктуру, здравствену заштиту, образовне институције, стварање повољне климе за приватно подузетништво). Прихвата се концепција да постоје негативне консеквенце слободног тржишта у земљама у развоју, нарочито у областима инвестиција и заштити околине, екстерналија у вези с образовањем, те економији обима. Управо наведени феномени довели су до стварања нових школа мишљења о теорији развоја: новом или ендогеном расту и приступу грешака у координацији.

Solow-Swanov модел раста. Основе неокласичног модела раста поставили су амерички економиста Robert Solow (1956) и аустралијански економиста Trevor Swan (1956) по којима се модел често назива и Solow-Swanov модел раста. Неокласични приступ расту наглашава улогу понуде производних фактора у процесу раста у кратком и средњем року, док је у дугом, стопа раста одређена технолошким напретком. У центру неокласичног модела раста се налази агрегатна функција производње. У моделу, ниво производње је зависи од доприноса капитала и рада те нивоа технологије, што се може генерално приказати у сљедећем облику:

$$Y = F(A, K, L)$$

гдје А представља ниво технологије, К, капитал, а L, рад односно радну снагу. Капитал се односи на трајне физичке инпуте (машине, зграде, итд.), а рад укључује број радника и количину времена коју проводе у раду.

Неокласични модели раста се базирају на двије претпоставке:

- *Константни приноси на обим.* То значи да дуплирање капитала и ефективног рада доводи до дуплирања производа, што се математички записује:

$$F(A, \lambda K, \lambda L) = \lambda F(A, K, L), \text{ за све } \lambda > 0.$$

Ово је својство познато и као хомогеност првог степена за K и L .

- *Гранични производ сваког фактора је позитиван, али расте по опадајућем приносу.* Непосредно из овог својства произлази и закључак да је гранични производ капитала јако велик када је ниво капитала мали, и јако мали када је ниво капитала велики. За све $K > 0$ и $L > 0$, $F(A, K, L)$ има позитивне и опадајуће граничне приносе у односу на сваки производни фактор:

$$\begin{aligned} \frac{\partial F}{\partial K} > 0, & \quad \frac{\partial^2 F}{\partial K^2} < 0 \\ \frac{\partial F}{\partial L} > 0, & \quad \frac{\partial^2 F}{\partial L^2} < 0 \end{aligned}$$

Другим ријечима, неокласични приступ претпоставља да, уз константан ниво технологије и рада, додатна јединица капитала повећава производњу, али се додатно повећање производње смањује како број јединица капитала расте. Исто својство вриједи и за фактор рада. У наставку ће неокласични модел раста бити представљен у двије варијанте. У првој се претпоставља да нема технолошког напретка, односно да је ниво технологије константан, а у другој да је ниво технологије промјењив.

Неокласични модел раста без технолошког напретка. Специфична функција производње која удовољава претходно наведене услове је позната Cobb-Douglas-ова функција производње. Њен облик је:

$$Y = AK^\alpha L^{1-\alpha}$$

гдје је $A > 0$ ниво технологије који има константну вриједност, а α је константа са вриједности $0 < \alpha < 1$, која представља учешће производних фактора у укупној производњи. Ако би се горњи израз приказао у интензивној форми тада се дијелењем са L добије израз:

$$y = Ak^\alpha$$

гдје је $y = Y/L$, односно производња по запосленом, а $k = K/L$, односно капитална опремљеност рада. Будући да је ниво технологије константан, производња по запосленом се може повећати само повећавањем капиталне опремљености рада. Другим ријечима, капитал мора расти брже од понуде рада како би производња по

запосленом расла. Производња по запосленом ће расти како расте капитална опремљеност, али тај раст ће се одвијати по опадајућој стопи због опадајућих граничних приноса. Када гранични производ рада падне довољно ниско, нето инвестиције ће пасти на нулу, па ће бруто инвестиције бити довољне само за одржавање постојеће количине капитала, односно анулирање учинка амортизације физичког капитала. Однос капитала и рада ће се у том случају налазити на свом дугорочном равнотежном нивоу k^* . Ова је равнотежна тачка повезана са одговарајућом равнотежном нивоом производње по запосленом y^* која се назива стабилно стање. Једном када је равнотежан ниво производње по запосленом достигнут, више не постоје подстицаји за произвођача да повећава величину капитала по запосленом. Другим ријечима, привредни раст је нула. Равнотежни ниво капиталне опремљености рада k^* је дјелимично одређен функцијом производње, а дјеломично другом функцијом, која се назива фундаментална једначина раста. Фундаменталном једначином раста се објашњава, да ће капитална опремљеност рада расти све док бруто инвестиције по запосленом прелазе ниво потребан да се: (1) замијени истрошена капитална опрема и (2) осигура додатан ниво физичког капитала потребан за растућу радну снагу. Фундаментална једначина раста гласи:

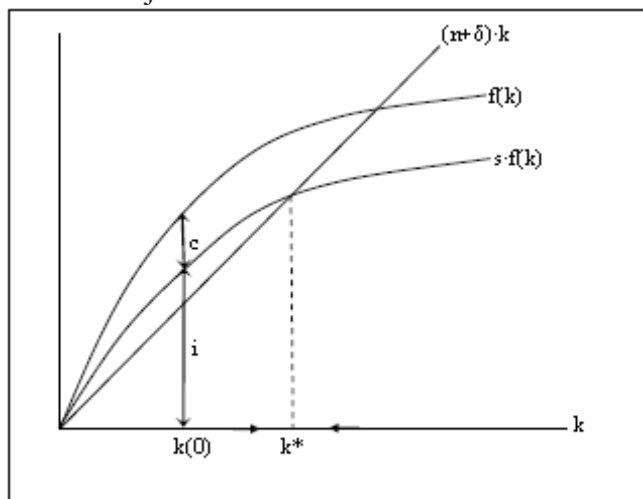
$$\dot{k} = s \cdot y - \delta + n k$$

при чему је $k = dk/dt$, односно промјена капитал/рад односа у јединици времена. Симбол s представља граничну склоност штедњи при чему је $0 \leq s \leq 1$, y је производња по запосленом, δ стопа депресијације капитала, а $n = \frac{dL/dt}{L}$ представља стопу раста радне снаге. У тачки дугорочне равнотеже, односно тачке стабилног стања вриједност k је једнака нули, односно:

$$s f k = \delta + n k$$

На графикону бр.1 је приказан ефект фундаменталне једначине на одређивање равнотежне тачке раста.

Графикон бр.1: Равнотежна тачка у неокласичном моделу раста са константном технологијом

Почетни ниво капиталне опремљености рада је означен са $k(0)$. Горња крива $f(k)$ је функција производње. Доња крива $s \cdot f(k)$ су бруто инвестиције односно штедња по запосленом. Разлика између ове двије криве је вриједност потрошње по запосленом означене са c . Израз $(n+\delta) \cdot k$ који представља стопу ефективне депресијације за капиталну опремљеност рада је представљен правцем из исходишта. Тачка стабилног стања k^* се у складу са фундаменталном једначином одређује на бази пресјека правца ефективне депресијације од k и криве бруто инвестиција. Стопе раста капиталне опремљености радом су одређене окомитом удаљеношћу између криве штедње и правца ефективне депресијације. Због закона опадајућих приноса вриједи: ако је $k < k^*$, тада је стопа раста k позитивна, а ако је $k > k^*$, онда је стопа раста негативна.

Неокласични модел раста с укљученим технолошким напретком. Неокласични модел раста значајно добија на реалности ако се претпостави да ниво технологије није константан. Како би се укључио технички напредак у модел, претпоставља се да је производ функција тзв. ефективног рада који укључује ефект нивоа технологије на производњу:

$$Y = f(K, L') = f(K, A(t)L)$$

гдје је L' количина ефективног рада, и једнака је производу нивоа технологије, односно ефикасности производње $A(t)$ у тренутку t и количине рада L . Повећање продуктивности због напретка у технологији је еквивалентно порасту ефективне радне снаге, будући да се са датом количином капитала, иста количина производње може произвести са мањом количином инпута радне снаге. Алтернативно, са једнаким количинама капитала K и рада L , уз напредак у технологији се може

произвести већа количина производа. Претпоставља се да, продуктивност због напретка у нивоу технологије расте по егзогено заданој константној стопи g . Према томе, ефективни рад се повећава по стопи $n+g$ (n је стопа раста радне снаге, односно становништва). Када се изрази производ по становнику као функција капитала по ефективној јединици рада (k'):

$$y' = Y/L' = f(K/L') = f(k')$$

Стопа раста капиталне опремљености ефективним радом тада износи:

$$\frac{\dot{k}'}{k'} = \frac{s \cdot f(k')}{k'} - n + g + \delta$$

Израз $(n+g+\delta)$ представља ефективну стопу депресијације за ефективну опремљеност рада капиталом. Стопа раста капиталне опремљености ефективним радом ће бити позитивна докле год је

$$s \frac{f(k')}{k'} > n + g + \delta$$

Међутим, будући да $f(k')$ спорије расте од k због закона опадајућих приноса, лијева страна неједначине ће опадати како k' расте, да би у тачки стабилног стања раст од k' престао. Слједи да у тачки стабилног стања вриједи услов:

$$s f' k' = n + g + \delta k'$$

У тачки стабилног стања y' и k' су константе, али то не значи да у стабилном стању нема раста доходака по становнику односно раста y . Ако технолошки напредак расте по стопи g , онда ће и $y=Y/L$ морати расти по стопи g , како би y' остао константан. Даље, варијабле K и Y у том случају морају расти по стопи $n+g$, односно суми стопе раста становништва и технолошког напретка. Графички приказ одређивања тачке стабилног стања одговара графикону бр.1, осим што би правац из исходишта сада укључивао и стопу технолошког напретка g .

Закључно, према Solow-Swan-овом моделу, раст производње по становнику у дугом року одређен је стопом технолошког напретка. Технологија је представљена као фактор који континуирано расте, али без специфицирања узрока тога раста. Због чињенице да је технологија представљена егзогено у моделу, Solow-Swan-ов модел се често назива и егзогени модел раста. Неокласични модели раста су, поред теоријских импликација, извршили снажан утицај и на конкретне препоруке економиста многим владама о вођењу економске политике. Неокласични модели раста сугеришу како су тржишта у суштини изразито конкурентне природе, и да не теже монополима, те да тржишни процеси обично резултују у оптималним нивома

алокације производних фактора и саме производње. Такође, модели сугеришу да постоји релативно мало могућности за државу да промовише економски раст, осим промоције тржишне конкуренције те подстицања штедње и инвестиција.

1.1.1.5. Нова теорија раста

Нова или теорија ендогеног раста је понудила нешто другачија објашњења економског раста од неокласичне теорије. Као што је наведено, технолошки напредак у Solow-Swanovom моделу је егзогено задан, стога, кључни фактор који одређује стопу раста моделом уопште није објашњен. Оваква ситуација је подстакла бројне истраживаче да покушају експлицитно моделовати технолошки напредак као резултат економских и других процеса. Премда је сама идеја о ендогеном расту постојала од раније, ендогени раст као широко прихваћени теоријски концепт датира од средине 80-их. Основе модерне ендогене теорије раста се налазе у радовима Ромера (1986, 1990). Осим Ромера, важан допринос су пружили Лукас (1988), Grossman и Helpman (1991), Aghion и Howitt (1992) и др.

Док неокласични модели стављају нагласак на процес акумулације физичких фактора производње, у ендогеним моделима извор раста се налази у процесу акумулације знања. То не значи да знање није присутно у Solow-Swanovom моделу, већ једноставно не постоји експлицитно моделовани процес акумулације знања. Наиме, знање се у неокласичном моделу имплицитно посматра као јавно добро, као што је нпр. национална сигурност или бесплатно основно школовање. У случају јавног добра, узима се да кориштење јавног добра у једном тренутку од стране једног корисника не онемогућава истовремено кориштење тог истог добра од стране другог корисника, те да се нико не може искључити из конзумирања јавног добра. Под таквим условима, према неокласичној теорији није могуће очекивати локалну акумулацију знања која би онда могла одиграти улогу фактора привредног раста. Међутим, теорија ендогеног раста препознаје да постоје знања која нису чисто јавно добро, односно која имају статус тржишног добра. За разлику од јавних добара, тржишна добра имају двије важне карактеристике које их разликују од јавних добара: *супарништво* (само једна особа их може користити у датом тренутку) и *искључивост* (постоји могућност искључивања других од кориштења добара која су ваша). Наиме, нека знања нису у потпуности доступна свим учесницима на тржишту. Ради се о знању које је нпр. заштићено различитим облицима интелектуалног власништва или се држи тајним од стране корисника тог знања. Таква знања се могу онда посматрати као равноправни производни фактор физичком капиталу, који има

своју одговарајућу тржишну структуру. Постоји неколико варијанти модела ендогеног раста. Главна разлика између модела је у механизмима стварања и акумулације знања. У Ромеровом моделу (Romer, 1986) механизам је индиректан. Наиме, акумулација знања се посматра као случајни нуспродукт одлука предузећа о инвестирању у физички капитал. Ради се о случајном нуспродукту јер акумулација капитала индиректно подстиче акумулацију знања у предузећу кроз процес -учења кроз рад. Од тако стеченог знања, због ефеката његовог ширења односно -ефекта прелијевања знања, користи имају и друга предузећа, тако да знање задржава свој карактер јавног добра. Пренос знања у друга предузећа има за посљедицу растуће приносе предузећа у облику позитивних технолошких екстерналија. Споменуте идеје се могу формално представити кориштењем Cobb-Douglasove функције производње следећег облика:

$$Y_i = AK_i^\alpha KL_i^{1-\alpha}$$

при чему је $0 < \alpha < 1$. У овој једноставној верзији Ромеровог модела, производња предузећа i , Y_i , не зависи искључиво од стандардних приватних инпута K_i и L_i већ и од величине капитала цијеле економије K . Ако су K и L_i konstantni, онда је свако предузеће суочено са опадајућим приносима у односу на K_i . Међутим, будући да за сваки пораст K_i , долази до истовременог пораста K , стварају се екстерналије у виду повећане величине капитала цијеле економије од чега користи имају сва предузећа. Један од главних проблема овог модела јест нереалистичност претпоставке о унапређењу технологије као нуспродукту других активности, док је у стварности, унапређење технологије посљедица свјесних улагања предузећа.

Лукасов модел раста се базира на претходном моделу, али умјесто физичког капитала третира људски капитал као кључни инпут у процесу стварања знања. Према Лукасу, интеракција између индивидуалаца укључених у процес стварања знања директно утиче на акумулацију и пренос знања (Lukas, 1988). Што је ниво људског капитала већи, то ће процес акумулације бити бржи па ће и равнотежна стопа раста бити то већа. У Лукасовом моделу Cobb-Douglas-ова функција производње има следећи облик:

$$Y = AK^\alpha LH^{1-\alpha}$$

гдје нови параметар H означава људски капитал, односно знања и вјештине која постоје у некој економији. Претпоставља се да људски капитал расте свјесно због одлука индивидуалаца о улагању у образовање, при чему је главни мотив већа зарада. Будући да свака генерација радника наслеђује претходна знања и стиче нова,

нема опадајућих приноса за фактор H . Према другој варијанти модела растући приноси произлазе из колективног усавршавања радне снаге и процеса учења кроз рад. Сљедећи модели ендеогеног раста су успоставили директније механизме стварања и акумулирања знања у односу на почетни Ромеров модел. Према се модели међусобно разликују, сви дијеле обиљежје да акумулацију знања третирају као планирани резултат одлука о инвестирању у истраживање и развој. Импликације оваквог приступа су да знање престаје бити потпуно јавно добро, јер да би предузећа уопште имале подстицај за инвестирање, знање мора бити, барем донекле, искључиво. Ономогућавањем других предузећа да копирају њихове изуме и иновације, иновативна предузећа стичу одређену врсту привремене монополске моћи. Механизми који омогућују приврени монопол су већ прије наведени инструменти попут пријаве патената и сл. Монополистичка позиција омогућује предузећима да зарађују профите који оправдавају трошак и ризик почетног истраживања. Монополистички профити, међутим, стимулишу нова предузећа на улазак на тржиште и борбу за тржишна учешћа. Наиме, у условима растућих приноса, предузеће са највећим тржишном удјелом остварује највећи профит. Овакви модели раста, за разлику од почетног Ромеровог модела, очигледно захтијевају да тржишна конкуренција буде несавршена. У овом случају умјесто савршене конкуренције, тржиште карактерише монополистичка конкуренција. Иако предузећа могу ономогућити конкуренте у директном копирању идеја, то не значи да нема прелијевања знања на конкурентска предузећа. Конкурентска предузећа се могу ослонити на доступно јавно знање као инпут у производњи нових добара или на запошљавање запослених из предузећа која су водећа у иновацијама. Степен привредног раста је тада директно повезан са јачином прелијевања знања, с обзиром да прелијевање знања води иновацијама и расту. Romer (1990), те Grossman и Helpman (1991) су развили нове моделе у којима је технолошки развој представљен растом броја производа. Повећање броја производа се поједностављено изједначава са процесом иновација. Такође, предузећа свјесно улажу у истраживање и развој како би изумила нове производе. Једном када дође до иновације, предузеће заштићује свој производ патентом, који му омогућава да само одлучује о цијени по којој га продаје. Производна функција за предузеће i у том случају има облик:

$$Y_i = A E_i^{1-\alpha} \sum_{j=1}^n X_{ij}^{\alpha}$$

гдје је $0 < \alpha < 1$, Y_i је производња предузећа, L_i је радна снага, X_{ij} је количина j -тог интермедијарног производа који се користи у производњи, а N је број (интермедијарних) производа који се користи у производњи финалног производа. Параметар A је општа мјера продуктивности, односно ефикасности производње. Примјећује се, да је технолошки напредак представљен повећањем броја интермедијарних производа N , а не параметра A . Друга важна релација у моделу се односи на свјесне одлуке предузећа о улагању у развој нових производа. Према Ромеру (1990), повећање броја производа директно зависи од броја радне снаге укључене у процес истраживања и развоја, јер, већа количина радне снаге посвећене истраживању и развоју повећава број производа. Трошак стварања новог производа опада како друштво акумулира знање. Разлог за то су ефекти прелијевања знања, с обзиром да се користи од садашњих изума преносе у различите секторе и тако смањују трошкове будућих истраживања. Grossman и Helpman (1991) те Aghion и Howitt (1993) су развили ендogene моделе у којима се технолошки напредак одвија кроз напредак у квалитету постојећих производа. Такви модели одражавају тзв. шумпетеријански приступ иновацијама, назван према Josephu Schumpeteru, аустријском економисти. Код тих модела је нагласак на вертикалним иновацијама, односно на побољшањима постојећих производа. Захваљујући иновацијама почетне производе постепено замјењују нови производи са бољим карактеристикама од досадашњих. Произвођачи остварују привремену ренту од такве ситуације док се не појаве нови произвођачи са још бољим конкурентним производом. Овај процес замјене постојећих производа новим, квалитетнијим производима, који због своје техничке супериорности потискују старе производе и пењу се на тзв. љествици квалитета, Schumpeter је назвао процесом *креативне деструкције*. Облик производне функције која одражава описани приступ је:

$$Y_i = A L_i^{1-\alpha} \sum_{j=1}^N \bar{X}_{ij}$$

Нови елемент представља количину j -тог интермедијарног добра прилагођеног за ниво квалитета који се може рачунати као производ нивоа квалитета и количине интермедијарног добра $\bar{X}_{ij} = q^{K_j} X_{ij}$, гдје K_j представља највећи тренутни ниво квалитета у сектору j . За разлику од претходног модела број интермедијарних производа N је сада константан. Међутим, сада се K_j мијења зависно од улагања у истраживање и развој.

1.1.2. Нови развојни приступи

Нови приступи економском развоју значајну пажњу посвећују мјерењима сиромаштва, једнакости у расподјели, те једнакости у приступу образовању, здрављу, послу, институцијама. Према Тодару, развој се посматра као вишедимензионални процес који укључује крупне промјене друштвених структура, ставова људи, институција државе, као и убрзање економског раста, смањење неједнакости и укидање сиромаштва. Развој је скуп промјена којим се цјелокупни друштвени систем прилагођава потребама, жељама индивидуа и њихових група, у смислу стварања материјално и духовно боље ситуације.

Тодаро идентификује три циља развоја:

- већа производња потребности неопходних за живот, попут хране, домова и здравствене заштите, те проширење њихове дистрибуције;
- повећавање стандарда живљења и самопоштовања појединца;
- проширење економског и друштвеног избора, те смањење страха.

Amartya Sen дефинише развој као процес побољшања живота и повећања слобода, слободе избора или контроле над властитим животом. У контексту Сеновог поимања развоја, развој је процес у коме се постижу три битне вриједности:

- задовољавање основних животних потреба (храна, становање, здравље, сигурност);
- осјећај вриједности и самопоштовања (аутентичности, идентитета, достојанства, поштовања, части, признања) и
- стиче слобода од незнања, потчињености другим људима, сиромаштву, институцијама, догмама.

Нови приступ развоју подржан је од Уједињених нација кроз Миленијумске развојне циљеве. Чланице Уједињених нација усвојиле су сљедеће миленијумске развојне циљеве: укинути крајње сиромаштво и глад, осигурати завршетак основног образовања, промовисати полну равноправност, смањити смртност дјете, унаприједити здравље мајки, осигурати одрживу околину, интегрисати принципе одрживог развоја у политике и програме земаља, зауставити губитак еколошких ресурса, смањити број људи без приступа питкој води, развити глобално партнерство у развоју, развој и смањење сиромаштва на локалном и међународном нивоу, задовољити посебне потребе најнеразвијенијих земаља, бавити се проблемом задужења земаља у развоју, осигурати младима пристојан и продуктиван посао, осигурати приступ лијековима, ставити на располагање све користи од нових технологија.

1.1.2.1. Приступ одрживог развоја

Одрживи развој (постојани, обазриви, обзирни, суздржани) представља раст и промјене структуре производње и потрошње који не умањује укупан квалитет и употребљивост природних ресурса. Ова идеја о развоју је презентована 1974. године на састанку стручњака UNESCO-а. На штокхолмској конференцији, 1972. године, представљена су прва начела међународног чувања околине. Након објављивања извјештаја Свјетске комисије за околину и развој, 1987. године, овај приступ развоју привукао је ширу пажњу. Током девете деценије двадесетог вијека одрживи развој даје нагласак свим развојним стратегијама, од локалног, регионалног, националног до глобалног нивоа. Одрживи развој је основа развоја градова, свих сектора економске активности (туризма, пољопривреде и др.). Одрживи развој подржавају програми институција, организација и агенција Уједињених нација, невладине организације, цивилни сектор, политичке партије, локалне, регионалне и државне владе. Агенда 21, односно Извјештај Свјетске конференције Уједињених нација о околини и развоју UNCED, одржане 1992. године у Рио де Женеиру, има посебан значај за филозофију, концепт и политику одрживог развоја. Одрживи развој може се дефинисати као развој који унапређује квалитет живљења, а да се притом не прелазе границе обновљивости природних добара, односно да се простор не оптерећује и не искориштава изнад прихватљивог капацитета. Одрживи развој се суочава са садашњим потребама, имајући у виду потребу будућих генерација. (UN Convention on Environment and Development, 1987.). Одрживи развој интегрише економију, екологију, технологију и друштво, како би се предуприједиле иреверзибилне промјене околине (Geografy Dictionary, Oxford University Press). Концепт одрживог развоја наглашава баланс, равнотежу између интереса економског раста и заштите околине, респектујући међугенерациске трансфере, заштиту необновљивих ресурса и различите принципе и одговорности политичара. Одрживи развој има четири основна аспекта: економски, еколошки, технолошки и социјални. Економска одрживост се манифестује као поврат уложеног капитала уз одређени профит. Еколошка одрживост се показује у томе што се не прелази прихватни капацитет екосистема у коме се развојни пројекти реализују. Ако се пројект реализује без штетног отпада и ако се отпад може користити и потрошити, осигурана је и технолошка одрживост. Социјална одрживост се препознаје као очување или ненарушавање социјалних заједница.

1.1.2.2. Приступ хуманог развоја

Хумани развој је приступ који заговарају еколози, поборници одрживог развоја, економије благостања и др. Фундамент мјерења благостања се ослања на хумане аспекте. Теорије хуманог развоја, покушавају да моделују оптималну комбинацију хуманог, социјалног капитала и институција, како би се осигурали најбољи ефекти за сваку особу. Највећи допринос теорији хуманог развоја дао је Amartya Sen у дјелу *Development as Freedom*, гдје наглашава интеракције између здравља и могућности да се живи према сопственим жељама. Одговор на ово питање укључује породицу, околину, здравље, мир, социјалну правду, екологију и слично. Општа дефиниција хуманог развоја још није формулисана. Сам концепт хуманог развоја је предмет анализа, дебата, а инкорпорисан је у развојне стратегије држава и међународних организација и институција. Хумани развој има посебан значај за Уједињене нације, њене организације и институције од 1990. године. Суштина идеје хуманог развоја према UNDP-у је повећање могућности избора људи и нивоа достигнутог благостања. Притом је нагласак на дугом и здравом животу, образовању, приступу пословима за одговарајући и стандард живљења. Хумани развој подразумијева политичке, економске и социјалне слободе, креативност, продуктивност, самопоштовање, људска права. Концепт хуманог развоја у центар пажње узима потребе, жеље и наде људи. Притом се респектује, стварање људских способности, те употреба тих способности. Хумани развој се може одредити као развој људи, односно: улагање у образовање, здравље, исхрану, социјалну сигурност, затим партиципација људи у припреми и провођењу развојних стратегија, орјентација према потребама и могућностима укупне популације, уз респектовање једнакости и праведности, те будућих генерација. Основне компоненте хуманог развоја су: партиципација, продуктивност, једнакост, оснаживање, кооперација, сигурност, праведност, слобода и универзалност. Хумани развој као своје циљеве поставља слободу од дискриминације по било којој основи (биједа, страх, неправда, насиље, експлоатација), али и слободу развијања и реализације људских потенцијала, мисли, говора, партиципације у доношењу одлука. Извјештај о хуманом развоју (*Human Development Report - HDR*) је публикација коју припрема сваке године Програм Уједињених нација за развој (UNDP). Први извјештај је објављен 1990. године. Развој је схваћен као могућност избора и слободе. Развијена су четири индикатора развоја: Индекс хуманог развоја (*Human Development Index*), Цендер индекс (*Gender-related Development Index*), Индекс побољшања цендера (*Gender Empowerment Measure*) и Индекс хуманог сиромаштва (*Human Poverty Index*).

Извјештај о хуманом развоју је независни извјештај, који припремају лидери земаља, академска заједница, учесници у развоју, у оквиру или у координацији УНДП-а. Извјештај се преводи на више језика, а у више од стотину земаља се води дебата о његовом садржају.

Од настанка, извјештаји се фокусирају на следеће теме: концепције и мјерење хуманог развоја, финансирање хуманог развоја, глобалне димензије хуманог развоја, партиципација људи, нова димензија људске сигурности, џендер и хумани развој, економски раст и хумани развој, хумани развој према смањењу сиромаштва, људска права и хумани развој, нова технологија за хумани развој, миленијумски развојни циљеви, културна слобода у свијету различитости. Хумани развој је процес који укључује физичке, биолошке, менталне, емоционалне, социјалне, образовне, економске, културне компоненте здравља и благостања. УН су развиле општеприхваћени скуп индекса који мјере развој према разним индикаторима:

- УН-ов Индекс људског (друштвеног) развоја (HDI) мјери просјечна достигнућа у три основне димензије људског развоја: животни вијек (очекивана доб), степен образовања и реални доходак (БДП: према паритету куповне моћи, изражено у америчким доларима, по становнику).
- УН-ов Индекс људског сиромаштва (HPI) мјери степен сиромаштва на основу следећих постотака: постотак особа који не доживе 40.годину живота, постотак неписмености одраслих, постотак особа без приступа здравственим услугама и чистој (здравом) води и постотак дјеце млађе од 5 година која су потхрањена.

Индекс хуманог развоја се израчунава кориштењем три мјере: мјере дужине живота, мјере знања и мјере животног стандарда. Као мјера дужине живота узима се податак о очекиваној дужини живота при рођењу; као мјера знања узима се пондерисани просјек писмености одраслих (двје трећине) и просјечне године школовања (једна трећина); као мјера стандарда користи се реални БДП по становнику, према паритету куповне моћи у доларима. На основу ове три мјере израчунава се вриједност Индекса хуманог развоја. Она може бити у распону од 0 до 1. Зависно од вриједности Индекса хуманог развоја, све земље се групишу у три категорије: земље ниског хуманог развоја (0,00-0,499), земље средњег хуманог развоја (0,50-0,799) и земље високог хуманог развоја (0,80-1,00).

Дакле индекс хуманог развоја представља композитни индекс и једнак је $HDI = 1/3$ Индекс БДП + Индекс очекиване старости + Индекс образовања.

Индекс хуманог сиромаштва (Human poverty index, HPI) указује на процент становништва сиромашног у контексту хуманог развоја, односно мултидимензионално мјерење људске ускраћености за земље у развоју HPI1 и за развијене земље HPI2. HPI1 садржи исте елементе као и HDI, с тим, да је фокус на ускраћености: дужине трајања живота, знања и стандарда живота. HPI2 укључује, осим ових елемената, и социјалну искљученост, која се мјери степеном дугорочне незапослености. Индекс хуманог сиромаштва за земље у развоју = $1/3$ (вјероватноћа трајања живота до 40 година старости + процент неписмености одраслих + ускраћеност одређеног стандарда живота). Ускраћеност одређеног стандарда живота рачуна се као збир процента људи којима није доступна вода и процента неухраћености дјецe до пет година живота. Индекс хуманог сиромаштва за земље OECD = $1/4$ (вјероватноћа трајања живота до 60 године + процент одраслих којима недостају вјештине функционалне писмености + процент људи испод границе сиромаштва + дугорочна незапосленост). Поред наведених, израчунава се и Индекс технолошких достигнућа (Technology achievement indeks) ТАИ и индекс људске слободе HFI (Human Freedom Index). Индикатори хуманог развоја могу се користити као алат хуманог развоја на глобалном, националном и регионалном нивоу. Такође, користи се: за доношење политичких одлука, за указивање на узроке сиромаштва, као средство идентификације подручја гдје је сиромаштво концентрисано, као алат истраживања развоја, као мјера развоја, за оцјену достигнутог нивоа развоја, за рангирање земаља итд.

1.1.2.3. Конкурентни развој

Национална конкурентност је посебно важна за отворене економије, гдје међународна трговина и стране инвестиције повећавају могућност побољшања животног стандарда. Међународну компарацију националних конкурентности приказује Свјетски економски форум у Извјештају о глобалној конкурентности. Први извјештај објављен је 1979. године. Индекс глобалне конкурентности (engl. Global Competitiveness Index) идентификује факторе који утичу на ниво економског просперитета. Индекс глобалне конкурентности дијели развој на три специфичне фазе, те сврстава земље у три групе у складу са фазом развоја: земље покренуте факторима, земље покренуте ефикасношћу и земље покренуте иновацијом. Свака фаза указује на повећан ниво сложености економског пословања. Извјештај о конкурентности садржи Индекс раста конкурентности (Growth Compettiveness Index GCI) и Индекс пословне конкурентности (Business Compettiveness Index), те Нови

индекс глобалне конкурентности (New Global Competitiveness Index). Индекс раста конкурентности оцјењује способност свјетских економија да остваре раст у одређеном периоду. GCI чине три стуба: макроекономско окружење, јавне институције државе и технолошка спремност државе. За утврђивање Индекса макроекономског окружења, Индекса јавних институција и Индекса технолошке спремности користе се подаци садржани у релевантним статистичким публикацијама и подаци који су резултат истраживања Свјетског економског форума. Индекс макроекономског окружења темељи се на индексима: макроекономске стабилности (Macroeconomic Stability Subindex), учешћа владе у задовољавању потреба становништва (Governmental Waste Subindex), те рејтинга кредитне способности земље (Country Credit Rating). Индекс јавних институција чине подиндекси: законодавство, правосуђе и политички утицај на владавину права (Contract and Law Subindex) те корупција (Corruption Subindex). Технолошки индекс чине подиндекси иновативности, информационих технологија и технолошког трансфера (Technology Transfer Subindex). Индекс пословне конкурентности (BCI) оцјењује софистицираност оперативног понашања, стратегију компанија, те квалитет микроекономског пословног окружења компанија.

Процес израчунавања Глобалног индекса конкурентности састоји се од пет итерација. Прва је дефинисање дванаест стубова економског развоја на основу статистичких података и резултата анкете. Друга итерација је израчунавање подиндекса: *базни захтјеви* (институције, инфраструктура, макроекономска стабилност, сигурност, базни људски капитал), *појачивачи ефикасности* (напредни људски капитал, ефикасност тржишта рада, ефикасност тржишта роба, ефикасност финансијског тржишта, технолошка спремност, отвореност и величина тржишта) и *иновативност* (софистицираност фирми, иновативност). Трећа итерација је алоцирање земаља у једну од фаза. Четврта итерација је израчунавање подиндекса за сваку земљу. Пета итерација је израчунавање Глобалног индекса конкурентности. Ови индекси су релевантни показатељи предности или слабости земље. Свјетски економски форум објављује годишњи извјештај с називом Индекс спремности за умрежавање (Networked Readiness Index, NRI). Извјештај је сконцентрисан на склоност земаља да искористе могућности које им пружају информациона и комуникациона технологија. Такође, рангира земље на основу ових критерија. Индекс лакоће пословања је индекс креиран од Свјетске банке. Више позиције на ранг-листи указују на једноставније, прописе за предузећа и јачу заштиту имовинских права. Истраживања показују да је ефекат побољшања овог индекса на

економски раст значајан. Индекс лакоће пословања мјери прописе који директно утичу на пословање. Овај индекс не мјери услове: близина земље великим тржиштима, квалитета инфраструктуре, инфлација и криминал. Ранг (позиција на листи) земаља је базиран на резултату добијеном од просјека десет подиндекса. То су:

- *оснивање предузећа* - процедуре, вријеме, трошак и обавезни минимални капитал потребни за нови посао;
- *поступци у вези са лиценцама* (дозволама) - процедуре, вријеме и трошак пословних инспектора и лиценцирања (грађевинска индустрија);
- *запошљавање и отпуштање радника* - Индекс потешкоћа при запошљавању радника, Индекс ригидности радног времена, Индекс потешкоћа при отпуштању радника, цијена запошљавања и цијена отпуштања;
- *регистрација власништва* - Процедуре, вријеме и трошак регистрације пословне имовине;
- *доступност кредита* - Индекс законских права, Индекс информација о кредиту (мјери обим, приступ и квалитет кредитних информација доступних путем јавних регистара или приватних бироа - покривеност информација);
- *заштита инвеститора* - Индекси степена објелодањивања (откривања) информација, степен директорове одговорности и лакоћа дионичарских тужби;
- *зарадање пореза* - Број плаћених пореза, број сати годишње потребних за припремање поврата пореза и укупни порез исплатив као дио укупног профита;
- *прекогранична трговина* - Број докумената, број потписа и вријеме потребно за увоз и извоз;
- *провођење уговорених обавеза* - Потребне процедуре, вријеме и трошак провођења уговора о дугу;
- *гашење привредног субјекта* - Вријеме и трошак гашења привредног субјекта, и стопа поврата.

1.1.2.4. Бруто национална срећа

Бруто национална срећа (Gross National Happiness, GNH) је покушај потпунијег дефинисања квалитета живота. Израз је 1972. године употребио краљ Бутана. Док конвенционални модели развоја истичу економски раст као крајњи циљ, концепт бруто националне среће заснован је на премиси да истински развој људског друштва

настаје тек када се материјални и духовни развој настану истовремено. Овај приступ се заснива на четири стуба: промовисање једнаког и одрживог социоекономског развоја; очување и промовисање културних вриједности; заштита природне околине; и успостављање добре владавине. Бруто национална срећа је квалитативно стање о којем се често расправља заједно с Индикатором истинског напретка (Genuine Progress Indicator, GPI) који за разлику од бруто националне среће покушава квантификовати благостање и срећу. Према класично-либералној економској парадигми, срећа је економско мјерило које се користи наизмјенично с корисношћу и општим благостањем. Покушавају квантификовати срећу посредством мјерења потрошње и профита (добитка).

Критичари тврде да бруто национална срећа зависи од низа субјективних судова о благостању, те да владе могу дефинисати бруто националну срећу на начин који њима одговара. Док би се, према традиционалним мјерама, попут бруто домаћег производа, Бутаново богатство смањило овим потезом, Влада Бутана тврди да се овим није умањила бруто национална срећа земље. Алтернативни индикатори економског напретка су, , добили подршку од бројних невладиних организација, и користе их неке владе, нарочито у Европи и Канади. Happy Planet Index (HPI) је индекс представљен 2006. године од Нове економске фондације (NEF). То је комбинација бруто домаћег производа и индекса хуманог развоја.

1.1.2.5. Економска слобода

Нобеловац Milton Friedman и Michael Walker су са низом организованих конференција, били иницијатори креирања дефиниције и методологије мјерења економске слободе. То је резултовало првим извјештајем о свјетској економској слободи. Између учесника конференција постоји сагласност да су основе економске слободе:

- лични избор, умјесто колективног избора;
- добровољна размјена координисана тржиштем, радије него алокација путем политичких процеса;
- слобода уласка конкуренције на тржишту;
- заштита особа и њихове имовине од агресије других.

Касније су Heritage Foundation и Wall Street Journal креирали други Индекс економске слободе. У пракси, Индекс мјери:

- величину државних трошкова, пореза, предузећа;
- правну структуру и сигурност имовинских права;

- приступ чврстом (поузданом) новцу;
- слободу међународне трговине;
- прописе о кредитирању, радницима и пословању.

Економска слобода дефинисана је као: одсуство присиле или ограничења од владе у производњи, дистрибуцији, или потрошњи добара и услуга потребне становништву да заштити и очува сопствену слободу. Индекс заправо, мјери позицију земље у групи 50 варијабли. Листа садржи:

- корупцију у правосуђу, царини, те владину бирократију;
- нетарифне баријере у трговини;
- фискална оптерећења;
- владавину закона, ефикасност у правосуђу, могућност провођења уговора;
- регулаторна оптерећења бизниса, укључујући здравство, сигурности прописе заштите околине;
- ограничења у вези с финансијским сервисима;
- регулативу о раду;
- неформалне тржишне активности (корупција, кријумчарење, интелектуално пиратство).

Евидентирано је десет општих фактора економске слободе:

- политика трговине;
- фискална оптерећења владе;
- интервенције владе у економију;
- монетарна политика;
- токови капитала и стране инвестиције;
- банкарско и финансије, плаће и цијене;
- имовинска права;
- прописи;
- неформалне активности на тржишту.

Што је позиција државе виша на ранг листи, то је у држави мања економска слобода. Свих десет фактора имају једнаку значајност при одређивању коначног резултата. У зависности од резултата, земље су подијелене у четири категорије: слободне, претежно слободне, неслободне и репресивне. Показало се да је економска слобода у снажној позитивној корелацији с вишим просјечним дохотком по особи, вишем очекиваном животном вијеку, вишом стопом писмености, већим приступом изворима воде и мањом стопом корупције. Људи који живе у петини најслободнијих

земаља уживају просјечан приход од 23,450 америчких долара и стопу раста од 2.56 процената годишње. Супротно томе, петина најмање слободнијих земаља има просјечан доходак по становнику од 2.500 америчких долара и стопу раста од 0,85 процената. Десет посто најсиромашнијег становништва има просјечан доходак од само 728 америчких долара, у најмање слободним земљама, те више од 7.000 америчких долара, у најслободнијим земљама. Очекивани животни вијек становништва које живи у најслободнијим нацијама је 20 година дуже него животни вијек становништва у најмање слободним земљама.

Посљедњи извјештаји економске слободе у свијету показују да су економске слободе знатно побољшане током посљедњих неколико декада. Просјечни резултат се повећао са 5.17, 1985. године, на више од 6.4, према посљедњим подацима.

Једна од критика јесте да се, као параметар рангирања, не користи економско богатство или висок стандард живота. Поборници овог приступа мјерењу развоја тврде, да ниво економске слободе у прошлости битно одређује економско богатство и висок стандард. Нпр. Јапан је знатно богатији од Естоније, али тренутно, Естонија има већу економску слободу.

Критичари овог приступа су постављали питања, да ли то, што су стопе пореза на доходак у Канади мало више, него у САД-у чини Канаду земљом с мањом економском слободом од САД-а. Критичари методологије Индекса такође оспоравају то, што Индекс изједначава ниске стопе пореза на доходак и слабих регулатива о раду, са економском слободом. За такве критичаре ова ранг-листа је само промоција, а не битан Индекс економски слободних земаља.

Представници Свјетске банке су поборници значаја економског раста за смањење сиромаштва. У својим анализама тврде да:

- је раст од фундаменталног значаја за смањење сиромаштва, те да раст сам по себи не утиче на неједнакост.
- је висок, почетни ниво неједнакости доходака кочи смањење сиромаштва;
- вјероватноћа да је сиромаштво рег се такође препрека смањењу сиромаштва;

1.2. Дефинисање и врсте страних улагања

Страна улагања, у најширем смислу, подразумевају све врсте улагања страних (правних и физичких) лица у привредне дјелатности неке земље. Почињу се интензивније појављивати у теоријским и емпиријским истраживањима економиста након Другог свјетског рата. Континуирани процес глобализације резултовао је промјеном става многих земаља о важности страних улагања. Земље у развоју настоје створити повољне услове пословања који ће бити атрактивни и подстицајни за стране улагаче. Стога су од изузетне важности улога националних влада и правилан одабир ефикасне стратегије привлачења страних улагања. Уз све позитивне ефекте које могу имати на земљу примаоца, треба процијенити и потенцијалне друштвене трошкове који могу настати приливом инвестиција. Страна улагања не представљају рјешење свих проблема, а њихов позитиван ефекат зависи од услова који преовладавају у земљи примаоцу. У већини земаља, страна улагања се сматрају важним фактором активирања властитих потенцијала неопходних за развој. Општа либерализација режима страних улагања драматично је измијенила економско-политичку слику свијета, донијела је општеприхваћен тренд приватизације, ревизију досадашњих режима заштите интелектуалног власништва, усвајања општих правила заштите слободне конкуренције итд. Генерално, промјене у режимима страних улагања, су само дио шире реформе економија земаља у развоју, укључујући све већу дерегулацију, снажније отварање економије вањској трговини, већи нагласак на развојну стратегију и достизање међународне конкурентности.

Међународни ток капитала настаје када резидент неке земље уложи своја средства у другу земљу. Улагања могу бити у облику одобреног зајма резиденту друге земље, куповине хартија од вриједности предузећа (државе) или стицања власничког учешћа у нерезидентном предузећу (Ботрић, Шкуфлић, 2006).

Према методологији ММФ страна се улагања дијеле на (Ловринчевић и остали, 2004 а):

1. директне стране инвестиције;
2. портфолио стране инвестиције;
3. зајмовни страни капитал.

1.2.1. Стране директне инвестиције

Директне стране инвестиције представљају вид међународног кретања капитала, при коме улагач у конкретном предузећу стиче право управљања предузећем. Под

овим видом најчешће се подразумејева изградња новог предузећа односно отварање филијале, или преузимање постојећег предузећа у иностранству. С обзиром на распрострањеност овог облика кретања капитала, данас се под страним инвестирањем подразумејева улагање при коме инвеститор преузима власништво над обичним акцијама предузећа у износу преко 10% вриједности предузећа (Ковачевић, Р., 2013).

Велика експанзија страних инвестиција доводи се у везу са остваривањем изнадпросјечног профита. Већи ризици који проистичу из овог вида улагања капитала у иностранству покривају се већим профитима. Стога не изненађује чињеница да су страни инвеститори годинама уназад улагали у сировински и прерађивачки комплекс ЗУР. Када се томе дода и могућност диверзификације ризика, долази се до става по коме инострано инвестирање шири тржиште продаје и повећава вјероватноћу раста профита. Ширењем пословања на инострано тржиште, смањују се трошкови производње. Без обзира на разноврсност мотива који покрећу стране директне инвестиције, у основи сваког улагања се налази нека врста зараде.

Главни носиоци страних инвестиција су ТНК. Разгранате мреже ових компанија у свијету омогућавају власницима велике тржишне удјеле и профите.

Стране директне инвестиције (СДИ) су појава када инвеститор који се налази у једној земљи (земља поријекла) стиче активу у другој земљи (земља примаоц) са намјером да управља овом активом.

Истраживање карактеристика и ефеката страних директних инвестиција је комплексан задатак и обухвата:

1. локациону теорију и политику фирми;
2. токове, стокове и доходак СДИ;
3. ефекте које присуство СДИ производи у земљи домаћину (home country) и окружењу;
4. дифузију и преливање (spillover) технологија, знања и продуктивности;
5. питања регионалног развоја, регионалне конвергенције доходака и индустријских структура;
6. локациону конкуренцију у привлачењу СДИ итд.

Према правном сједишту инвеститора и њиховој дестинацији, СДИ се дијеле на:

1. унутрашње (енгл. Inward) и
2. спољашње (енгл. Outward).

Прве представљају прилив, а друге одлив капитала из земље. Везано за ову основну подјелу, статистички и аналитички се прате три основна показатеља: *токови, стокови и доходак СДИ*, од којих сваки садржи своје саставне елементе.

Стране директне инвестиције се могу дијелити и на:

1. Brownfield, које означавају преузимање већ постојећих фирми (реализација кроз спајање -merger или куповину- acquisition);
2. Greenfield, које представљају потпуно нову инвестицију.

Основне разлике између Greenfield и Brownfield инвестиција и њиховог утицаја на земљу домаћина су:

- Оба начина уласка СДИ доносе страни капитал земљи домаћину, али финансијска средства обезбијеђена кроз Brownfield не доводе увијек до повећања вриједности капитала, док се то у случају Greenfield СДИ редовно догађа. Међутим, ако је локална фирма у великим тешкоћама, спајање или аквизиција може ријешити проблеме гашења фирме и отпуштања радника.
- Мања је вјероватноћа да СДИ кроз спајања и припајања обезбиједи трансфер савременије или боље технологије/знања него што би то било у случају гринфилд СДИ. Brownfield могу директно да доведу до смањења или гашења локалне производње или функционалних активности (нпр. истраживање и развој) или до њиховог пресељења у складу са корпоративном стратегијом стицаоца.
- Спајање и припајање путем СДИ не доводе до отварања нових радних мјеста при уласку у земљу. Оне могу да доведу до отпуштања. Међутим, у случају фирме која би отишла у стечај да није било купљена може да доведе и до очувања радних места. Насупрот томе, Greenfield СДИ, нужно при уласку у земљу доводе до отварања нових радних мјеста.
- Спајањем и припајањем СДИ могу да повећају концентрацију и доведу до монопола. Ипак, могуће је и да ове инвестиције повећају конкуренцију уколико се преузимањем сачува домаћа фирма која би иначе банкротирала. Greenfield СДИ, по дефиницији, повећавају број предузећа и не повећавају тржишну концентрацију при уласку.

На дужи рок, многе разлике између ова два начина уласка се смањују или нестају. Brownfield инвестиције често улажу у производњу као и гринфилд СДИ, те у трансфер нове или боље технологије. Ово се нарочито истиче након што је у купљеним предузећима извршено реструктурирање. Разлике се често смањују временом и више зависе од мотива уласка него од начина уласка. Остаје забринутост у развијеним и земљама у развоју, нарочито у вези са тржишном моћи

транснационалних корпорација (ТНК) и потенцијалних антиконкурентских импликација спајања и куповине.

Према намјени инвестиција и типу веза које се успостављају између матичне фирме и њених филијала у иностранству, СДИ се дијеле на три групе:

1. хоризонталне или тржишно оријентисане;
2. вертикалне или ресурсно оријентисане и
3. извозне платформе СДИ, које могу имати елементе и хоризонталних и вертикалних.

Инвестиције у иностранству ради оснивања новог или куповине постојећег предузећа које ће реплицирати цјелокупну постојећу производњу инвеститора називају се хоризонталним инвестицијама. Основни економски мотиви за тај тип инвестиција јесу директна присутност на иностраном тржишту, заобилажење царинских и других давања којима могу бити оптерећени увозни производи, те транспортни трошкови који за неку јефтинију робу могу значајније утицати на коначну цијену. Уз то, тај тип инвестиција предузима се – и у развијеним и у земљама у развоју – у оним производњама (жељезо, бакар, алуминијум) у којима је производњу немогуће или економски нерационално дијелити. Цијене фактора производње међу развијеним државама су уједначене и разлике су обично мање од цијене дијелења производње, па се компаније чешће одлучују на хоризонталне инвестиције. Хоће ли неко предузеће предузети хоризонталне или вертикалне инвестиције, зависи од његових карактеристика. Ако је ријеч о предузећима с великом покретном или непокретном имовином на нивоу предузећа, вјероватно је да ће оно настојати пословати на што ширем тржишту, како би та имовина, поготово ако је покретна (истраживање и развој, бренд) без већих додатних трошкова интернационализације, доносила додатне профите. Ако су за индустрију у којој предузеће послује још карактеристични и релативно мали производни погони, готово је сигурно да ће она имати међународно пословање, тј. бити мултинационална компанија и да ће путем хоризонталних инвестиција настојати с релативно малим трошковима реплицирати производњу на више локација.

Инвестиције у иностранству ради оснивања новог или куповине постојећег предузећа које ће производити дио или дијелове неког сложеног производа називају се вертикалним инвестицијама. Мултинационалне компаније предузимају вертикални тип страних директних инвестиција како би поједине фазе производног процеса премјестиле на локације на којима су производни фактори јефтинији или доступнији. Захваљујући процесима глобализације и интернационализације,

практично је постало немогуће да се неки производи, попут авиона и аутомобила, произведу од компонената које су израђене само у једној земљи. Користећи се локацијским предностима и нижим цијенама појединих дијелова, посебно сложених техничких производа, мултинационалне компаније остварују конкурентску предност и у матичним земљама и у иностранству, потискујући национална предузећа или их присиљавају да постану мултинационална.

Вертикалне инвестиције најчешће се предузимају када међу државама постоје битне разлике у цијенама фактора производње и у оним индустријама у којима је производњу могуће рационално подијелити. Овдје се најчешће ради о сложенијим техничким производима попут транспортних средстава, компјутера, електронских уређаја и слично.

Хоризонталне инвестиције се најчешће предузимају због ширења тржишта, док се вертикалне инвестиције углавном предузимају због смањења трошкова производње. При томе су хоризонталне инвестиције замјена за трговину и предузимају се кад су трошкови трговине финалним производима високи, а вертикалне инвестиције се предузимају кад су трошкови трговине финалним производима ниски и дају допринос развоју трговинских односа међу државама.

Прилив СДИ, на првом мјесту, подиже ниво инвестиционе и опште економске активности у некој земљи или региону. Директне посљедице су раст обима производње или услуга и најчешће, али не обавезно, раст запослености. У општем случају, прилив СДИ из иностранства се не разликује од пласмана домаћег инвестиционог капитала, ако не рачунамо промјене у платном билансу. Често питање о томе да ли инвестиције у иностранству смањују домаћи инвестициони сток капитала је у одређеном броју емпиријских истраживања оповргнуто. Анализе америчких мултинационалних фирми упућују да су веће стране инвестиције повезане са вишим нивоом домаћих инвестиција. Ова комплементарност подразумева да фирме комбинују домаћу производњу са иностраном производњом да би генерисале финалну производњу по нижим трошковима, него што би то било могуће са производњом у само једној земљи, чинећи сваку фазу производног процеса профитабилнијом, и тако, у равнотежи, обилнијом. Раст инвестиција је потребан богатим, али и сиромашним земљама. Међутим, прилив СДИ је посебно важан за земље сиромашне капиталом, јер из домаћих извора не могу обезбиједити потребан капитал.

Мотиви за привлачење СДИ се међу земљама разликују зависно од њиховог развојног нивоа. Неразвијене земље сиромашне капиталом рачунају на бројне

позитивне ефекте које СДИ дају, прихватајући често и трошкове негативних, као што је загађење животне средине, гашење или избацивање са тржишта неких домаћих произвођача и сл. Највећи обим токова СДИ се одвија између развијених индустријских земаља, које иначе обилују инвестиционим капиталом. Позитивни ефекти које оне очекују да искористе и због којих нуде страним инвеститорима разне врсте погодности и олакшица, могу бити:

1. подизање или одржање општег нивоа пословне активности (тима и спречавање стагнације или рецесије);
2. развој мање развијених региона;
3. развој одређених индустрија или одржање њиховог нивоа производње (нпр. аутомобилске индустрије);
4. преузимање нових знања и технологија, унапређење продуктивности, најчешће повезаних са новим, посебно информационим и комуникационим технологијама – ИКТ;
5. повезивање и укључивање домаћих фирми у међународне технолошке, производне и дистрибутивне мреже ТНК.

Стране директне инвестиције различито утичу на привредни раст земље примаоца. Тако Greenfield СДИ, по правилу, имају већи утицај на привредни раст од Brownfield инвестиција. Уобичајена је тврдња да након само неколико година пословања није могуће разликовати СДИ према начину уласка. UNCTAD-ов Извештај о инвестицијама у свијету указује да, нарочито у тренутку уласка у земљу и на краatak рок, земља-домаћин у извјесним аспектима има веће користи од гринфилд него од других врста страних директних инвестиција.

1.2.1.1. Теорије страних инвестиција

У теорији се срећу различите теорије које објашњавају мотивацију страних директних инвестиција.

Теорија перфектних тржишта истиче мотиве: различите стопе приноса, диверзификацију, обим производње и величину тржишта. Претпоставка различитих стопа приноса тврди да се капитал креће из земаља са нижим, у земље са вишим стопама приноса. Ова теорија искључује фактор ризика при инвестирању, а стопа приноса је једина варијабла на основу које инвеститор доноси одлуку о улагању. Према Агривалу (Agrawal, 1980), емпиријско истраживање ове теорије није дало задовољавајуће резултате. Слаби докази се огледају што су стране директне

инвестиције подстакнуте више логистичким или оперативним циљевима (заобилажење трговинских баријера), него финансијским.

Према хипотези величине тржишта, обим СДИ који долази у једну земљу зависи од њене величине, мјерене преко обима њеног БДП-а. Веће тржиште омогућава специјализацију и смањивање трошкова производње. Емпијска истраживања су потврдила постојање позитивне везе између СДИ, на једној страни, и односа између продаје иностраних филијала и БДП-а на другој. Мада су испитивања утврдила постојање ове везе, она ништа не говоре о правцу међусобне условљености. Липси (Lipsey, 2000) је примјенио показатеље величине и раста да објасни прилив и одлив СДИ, нето токове СДИ и њихово стање. Користио је варијабле: номинални БДП и бруто фиксне инвестиције као проценат од БДП-а. Закључио је да стање улазних и излазних СДИ и њихови токови имају сличан тренд током времена. Ако се тржишта разликују по величини, трендови кретања СДИ се разликују.

Теорија несавршености тржишта. Према хипотези индустријске организације, у оквиру овог приступа, сматра се да се компанија која отвара филијалу у другој земљи суочава са извјесним слабостима у поређењу са домаћим конкурентима. Слабости настају услед разлика у језику, култури, правном систему и другим разликама између земаља. ТНК некада морају да плате више наднице у поређењу са локалним предузећима, због тога што локално тржиште радне снаге сматра да је запошљавање код ТНК ризикантније. Што се предности тиче, оне потичу, како истиче Кејвс (Caves, 1982), од невидљиве активе, као што је име брэнда, заштићена технологија помоћу патента, менаџерских искустава и др. Предности морају бити довољно велике да би се покрили недостаци тржишта. Ове предности објашњавају разлоге због којих се инострана компанија може са успјехом такмичити са домаћом. Други дио теоријског објашњења односи се на користи директног инвестирања у иностранству посредством интернационализације. Ако се компанија суочава са ограничењем куповине нафте на домаћем тржишту, менаџмент фабрике може донијети одлуку о куповини рафинерије у иностранству. Смањивање неизвјесности у набавци потрених сировина генерише екстерналије на робном тржишту и тржишту фактора производње. Ако је тржите полупроизвода неперфектно, интернационализација тржишта између националних граница покреће СДИ, а процес се континуирано одвија све док се не изједначе гранични трошкови и граничне користи (Moosa, 2002). Тиме се кроз процес интернационализације елиминише неизвјесност. Понекад се истиче да ова хипотеза представља општу

теорију СДИ. Недостатак теорије је што се не може директно тестирати, да је сувише уопштена, тако да нема емпиријски садржај.

Киндлбергер представља модел несавршености тржишта, као аргумент покретања СДИ. Аутор наводи четири врсте несавршености које покрећу СДИ: 1. несавршености на тржишту робе (разлика производа и различите технике маркетинга); 2. несавршености на тржишту фактора (због различитог приступа тржишту капитала), власништво над технологијом (патенти, know-how) и разлике које се односе на менаџерске стручности; 3. дисторзије изазване државном интервенцијом (тарифне и нецаринске баријере, порези, контроле цијена и профита, антимонополске регулативе, итд.) и 4. економија обима, јер доприноси повећању ефикасности производње. На овај начин, Киндлбергер наглашава најважније детерминанте страних директних инвестиција за земљу примаоца: ефекат државне интервенције, диференцијације производа и нових технологија (Vasiechko, 2012).

Теорија животног циклуса производа полази се од става да је предузеће заинтересовано за СДИ у посебној фази животног циклуса. Наводе се три фазе производног циклуса. У првој фази производња се одвија у домаћој земљи. Тражња за новим производом у овој фази је цјеновно нееластична, тако да фирма иноватор може продавати производе на домаћем тржишту по увећаним цијенама. Протоком времена, производ се усавршава кроз повратне сугестије потрошача. У другој фази производ достиже своју зрелост, а такође се повећава његов извоз. Да би се задовољила тражња у иностранству, предузеће отвара филијалу на иностраном тржишту. У овој фази земља је нето извозник датог производа, а инострана земља нето увозник. У трећој фази производња датог производа је у потпуности стандардизована, тако да предузеће иноватор више нема ексклузивно право посједовања иновације. У овој фази предузеће иноватор је под притиском конкуренције принуђено да инвестира у ЗУР, како би смањило конкуренцију. Домаћа земља почиње да увози дати производ, и постаје његов нето увозник, док инострана земља постаје нето извозник. Дакле према овом приступу, трошкови производње доводе до инвестирања у иностранству.

Ругман развија FSA-CSA матрицу као концептуални оквир за објашњавање еволуције СДИ на почетку 1980-их година. Анализа има динамичан приступ, заснована је на теорији животног циклуса производа (Rugman, 2007). Ругманова матрица има двије осе. Прва се састоји од конкуретних предности предузећа (FSA). Односе се на технолошки развој, Know-How, маркетиншке капацитете и менаџерске способности. Друга оса се састоји од специфичне предности државе (CSA), која

укључује расположивост природних ресурса, квалитет тржишта рада, институционалне карактеристике или јавне политике усмјерене на атрактивност пословног амбијента. Мултинационална компанија ће засновати своју инвестициону одлуку након анализе предности и недостатака ове двије димензије (Rugman i Verbeke, 2008). Заправо, матрица је компаративна анализа између предности и недостатака земаља и фирми. Овај концептуални оквир узима у обзир, осим предности локације : ресурсну расположивост, потражњу, те факторе који олакшавају развој фирме (развој кластера и сл.). То је разлог зашто су институционални прописи такође важни као фактор за привлачење страних директних инвестиција (Rugman, Verbeke, 2008; Rugman, 2010).

OLI Парадигма. Еклектички карактер овог концепта уграђује елементе различитих приступа: међународне трговине, теорију локације, предности монопола и интернационализације. Интернационализација производње настаје као резултат три фактора: Предности својине (O), локације (L) и интернационализације (I). У свом истраживању Dunning закључује да су све три врсте фактора релевантне за величину и структуру СДИ. Сваки од ових фактора је анализиран изоловано. Док су својина и интернационализација засновани на микроекономској теорији фирме, фактор локације је базиран на макроекономској теорији.

Фактор власништва (O) се посматра као предност материјалних (природни ресурси, радне снага и расположиви капитал) и нематеријалних (информација и технологије, менаџерске и предузетничке вештине, организациони системи, бренд и сл.) средстава фирме. Фактор Интернационализације је представљен као способност предузећа за производњу и трговину робе преко мреже филијала у иностранству. Фактор локације (L) је заснован на разликама факторске расположивости, структури тржишта, правног система, политичког, културног окружења, приступа тржишту и сл., између земље поријекла и прилива капитала. Dunning (2004) представља три преовлађујуће детерминанте локације земље примаоца: државне политике привлачења страних инвестиција, економске детерминанте и подстицаје за развој бизниса. Економско окружење се односи на ресурсе и капацитете земље, док су државне политике, стратешки циљеви и мјере владе предузете на микро и макро нивоу (Dunning и Lundan, 2008). Dunning и Zhang (2008) су продубили истраживање и идентификовали разлику између физичког (ресурси, капацитети и тржиште) и хуманог окружења (институције, система вриједности и уверења). Физичко окружење је оно, у коме предузећа стварају економско благостање. Правила игре у креирању тог благостања су дефинисана у хуманом окружењу. Најважнији допринос

у привлачењу страних директних инвестиција је ефикасност тржишта, праћен структуром подстицаја, технолошких капацитета, инфраструктуром, иновацијама и карактеристикама тржишта. Dunning види институционални развој као неопходан услов атрактивности за стране инвеститоре. (Dunning, Lundan, 2008).

Нова теорија трговине. Нова теорија трговине је алтернатива класичних теорија у објашњавању међународних трговинских токова. Иницијално, модел узима у обзир економију обима, несавршеност тржишта и разлике у производима као факторе трговинских токова. Markusen и Helpman проширују модел и укључују стране директне инвестиције и мултинационалне корпорације. На основу овог приступа се СДИ дијеле у двије врсте: хоризонталне и вертикалне СДИ, те су створена два модела који објашњавају детерминанте СДИ.

Хоризонтални модел. Маркусен наводи да је главни мотив за инвеститоре тржиште са потенцијалом раста. Прилив СДИ одређују величина и потенцијал раста земље примаоца. Ова врста СДИ су замјена за извоз. Стога, транспорт и комерцијални трошкови подстичу хоризонталне СДИ (Kinoshita и Kampos, 2003). Маркусен (1996) указује да се хоризонталне СДИ чешће појављују код сличних земаља у смислу величине БДП-а и факторске расположивости.

Вертикални Модел. Хелпман наводи да подстицаји СДИ настају због разлике у цијенама фактора. Овај модел објашњава кретање страних инвестиција као резултат различите факторске расположивости међу земљама. У овом моделу, свака фаза процеса производње се реализује на различитим географским локацијама. Дакле, стране инвеститоре привлаче земље са нижим трошковима рада и другим факторима производње, те ресурсно обилним земљама. Проценко (2003) представља концепт животног циклуса СДИ, гдје сугерише да се проценат вертикалних СДИ у укупном обиму страних директних инвестиција смањује током времена, док је проценат хоризонталних СДИ у порасту. У овим околностима, аутор закључује да у току првог периода транзиције, земље Централне и Источне Европе долазе вертикалне СДИ, због јефтине радне снаге и близине великих тржишта Западне Европе. Како се тржиште шири, вертикалне СДИ су замењене хоризонталним у овим земљама.

Теорија нове економске географије. Теорију је развио Кругман 1991. године састављену од два стуба. Први се састоји од елемената који чине агломерационе факторе (силе концентрације), а други се састоји од елемената који чине факторе дисперзије економске активности. Фактор агломерације је објашњен као комбинација економије обима и транспортних трошкова. На одлуку о локацији позитивно утиче идентификована тражња, а негативно трошкови производње и

интензитет локалне конкуренције (Disdier и Maier 2004). Постоје четири елемента чија интеракција објашњава привлачност и одржавање економске активности: економија обима, монополска конкуренција, трошкови превоза и технолошке екстерналије између компанија. Као резултат дјеловања фактора агломерације, настају региони акумулирања производње (центри). Резултат дјеловања фактора дисперзије настају региони периферије.

Приступ тржишту и трошкови производње су главне детерминанте у доношењу одлуке о локацији инвестирања према овој теорији. Међутим, емпиријска истраживања прилива СДИ у земље Средње и Источне Европе након приступа ЕУ не потврђују у потпуности закључке ове теорије. Klesens и др. (2000) и Globberman и др. (2006) проналазе позитиван утицај пријема ових земаља у ЕУ за долазне инвестиције, док Clausing и Dorobantu (2005), те Bockem и Tuschke (2010) не проналазе значајност пријема у чланство на прилив СДИ. Такође, Varell и Vol (1997) указују да чланство ЕУ одређује повећање директних страних инвестиција. Kottaridi и Thomakos (2007) евалуирају теорију нове економске географије тестирањем конвергенције СДИ у 35 земаља у развоју током 1980-2003. На први поглед, аутори не налазе доказе за образце центар-периферија према стању страних инвестиција по глави становника. Ипак, предлажу пажљиву оцену теорије када се узму у обзир различите групације земаља.

Институционална теорија. Теорија наглашава улогу институција за привлачење СДИ. Assuncao (2011) указује на то да су стране инвестиције резултат конкуренције између влада. У том смислу, институције виде као оне које стварају правила игре. Benassi-Kuere и др. (2007) указују на све већи утицај институција у привлачењу страних директних инвестиција, почев од 1990. године. На појаву ове теорије значајно је утицао и процес транзиције у земљама Централне и Источне Европе. Kinoshita и Kampos (2006) указују да ни величина тржишта, ни ниска цена радне снаге нису значајне одреднице СДИ, у поређењу са квалитетом институција. Сличан резултат је предвиђено у Popović и Kalin (2014).

Saskia Vilhelms (1998) указује на важност активне улоге државе у преузимању економских мјера и прилагођавању јавне политике у намјери да привуче стране инвеститоре. Узимајући у обзир случај афричких земаља, аутор сматра да традиционалне детерминанте СДИ нису пресудне за повећање прилива страних директних инвестиција (величина популације или друштвено-културне карактеристикаме), него су то институционалне варијабле, које могу да се мјењају кроз дјеловање владе (законима и њихова примјена). Могућност привлачења

инвестиција заснива се на способности земље да се прилагоди захтјевима привредних субјеката. У овом контексту, аутор наглашава четири врсте институција: влада, тржиште, образовни систем и социо-културни оквир. Постоји стална веза између четири стуба (Vilhelms i Vitter, 1998).

Према овој теорији способност владе се огледа у економској отворености, ниском степену интервенције у спољној трговини, девизном курсу, ниској корупцији и транспарентности. Способност тржишта претпоставља генерисање високог обима трговине, брзом приступу финансијама. Емпиријске анализе у вези ове теорије су углавном узимале у обзир афричке земље. Musonera и др. (2010) тестирају модел на четири земље у Источно-афричкој заједници (Кенији, Танзанији и Уганди) између 1995. и 2007. године. Главни закључак је, да стране инвеститоре привлачи стабилно економско окружење. Muthoga (2003) испитује детерминанте страних директних инвестиција у Кенији током 1967-1999, на основу институционалне теорије. Аутор указује да креатори политика пресудно утичу привлачност страних инвестиција. Према њему, економска отвореност, стопа раста БДП-а, домаће инвестиције, интерна стопа поврата и расположивост кредита представљају главне детерминанте прилива инвестиција.

1.2.2. Портфолио стране инвестиције

Портфолио инвестиције представљају улагања у хартије од вриједности. Циљ инвеститора код овог вида међународног кретања капитала је стицање дохотка без намјере да се оствари контрола над предузећем у иностранству. Држањем иностраних хартија од вриједности у свом портфељу, домаћи резиденти постају портфолио инвеститори на инсотраном тржишту.

Финансијски инструменти који се сврставају у директне инвестиције или потпадају под категорију резервне активе, не спадају у портфолио инвестиције. Најзаступљенији финансијски инструменти су акције, обвезнице и депозити деноминирани у различитим валутама, и финансијски деривати као сложенији инструменти.

Различите врсте обвезница, као и банкарски депозити, представљају дужничке инструменте. Куповином дужничког финансијског инструмента, инвеститори стичу право на исплату фиксног износа увећаног за камату по доспијећу, независно од финансијских резултата емитента. За разлику од обвезница, акције представљају власничке инструменте. Инвеститор који улаже у куповину акција стиче право да учествује у одлучивању у расподјели профита сразмјерно свом улогу. Уколико

инвеститор купи акције једне компаније са правом гласа у висини до 10% укупне вриједности компаније, сматра се да је ријеч о портфолио инвестицији. Преко овог износа се ради о директној инвестицији.

Институционали инвеститори, пензиони фондови, осигуравајуће компаније, узајамни фондови, хец фондови и други инвеститори настоје да очувају и увећају реалну вриједност свог капитала улажући у различите хартије од вриједности, како на домаћем, тако и на међународном тржишту капитала. Мањи број инструмената и често недовољна дубина националних тржишта капитала упућује инвеститора на међунаородно тржиште капитала, које нуди шири аосртиман финансијских инструмената. Изласком на међународно тржиште капитала инвеститори стичу могућност да путем пажљивог структурирања свог портфолија остваре веће приносе, али и да изврше диверзификацију ризика. Наравно, међународна диверзификација портфеља не значи да су инвеститори апсолутно заштићени од ризика, посебно у случају куповине корпоративних акција и обвезница непоузданог квалитета. Овдје треба истаћи да су приноси финансијског инструмента већи уколико је ријеч о већем ризику улагања у тај инструмент, тако да инвеститор на међународном тржишту капитала има могућност да одабере хартије од вриједности према величини ризика.

Међународна диверзификација портфолија омогућава бројним ТНК које послују у различитим земљама да у складу са својим пословним интересима улажу у хартије од вриједности различитих земаља. У пракси се догађа да се земље налазе у различитим фазама коњуктурног циклуса, или да су у различитој мјери подложне шоковима окружења, тако да се инвеститорима отвара могућноста да укључивањем хартија од вриједности из различитих земаља у свој портфељ пониште негативне ефекте оних хартија које доносе негативне приносе или су изложене капиталним губицима.

Куповином хартија од вриједности инвеститори се излажу неизвјесности будућих приноса. Уколико се у портфељу хартија од вриједности налазе ислључиво хартије домаћих емитената, инвеститор се излаже ризику да усљед неочекиваног пада преивредне активности у земљи наступи пад приноса. У овом случају се ради о портфељу који чине хартије од вриједности са високо корелисаним приносима. Приноси портфеља слиједе судбину цијеле привреде, тако да појава рецесије неби поштедјела инвеститора, без обзира што у свом порфељу посједује хартије од вриједности предузећа из више грана дјелатности. Међутим, уколико се у портфељу осим домаћих хартија од вриједности налазе и иностране, смањује се ризик инвестирања. Разлике у привредним циклусима двије земље утичу на смањивање

повезаности приноса цијелог портфеља, тако да диверзификација смањује ризик инвестирања. Пажљиво струкуирање портфеља са хартијама од вриједности из више земаља пружа могућност значајног смањивања ризика.

1.2.3. Зајмовни инострани капитал

Прикупљање слободног капитала (у виду депозита) и његово преусмјеравање у земље гдје га нема у довољној мјери, представља један од најстаријих видова међународног финансијског посредништва. Овај вид финансирања је у послеријатном периоду био значајан за многе земље у процесу прибављања иностраних средстава, јер финансијска тржишта нису била довољно развијена. Чак су се и развијене земље значајно ослањале на овај вид међународног кретања капитала, јер је и њихово тржиште хартија од вриједности било неразвијено. Развој финансијског тржишта, смањило је улогу класичних зајмова. Међутим, међународни зајмови су за многе земље у развоју дуго представљали основни капитал повлачења иностраних средстава. При томе су средства из јавних извора, због повољнијих услова кориштења, представљала основну компоненту спољног задуживања. Разлика у цијени капитала најчешћи је разлог међународног кретања капитала. Снадбјевеност земаља овим производним фактором опредјељује његову цијену, која се углавном исказује преко каматне стопе. Мада је кретање зајмовног капитала првенствено подстакнуто разликама у каматним стопама двије земље, треба имати у виду да власници капитала такође воде рачуна и о ризику зајма. Осим тога, власници капитала имају у виду и алтернативне могућности пласмана средстава.

Међународно кретање зајмовног капитала, подстакнуто разликама у каматним стопама, означава аутономно кретање. Овдје је по правилу ријеч о дугорочном капиталу, док се кретање краткорочних зајмова доводи у везу са стањем платног биланса и означава се као индуцирано кретање. Зајмовни капитал у земљу углавном улази у новчаном облику, а може бити и у облику трансфера реалне акумулације. Новчани трансфери повећавају доходак у земљи у коју улази капитал. Што је гранична склоност потрошњи већа, то је и веће мултипликативно дејство иностраних зајмова на домаћи доходак. Пораст дохотка се расподјељује на дио који одлази на увозне производе (гранична склоност ка увозу), и дио који се троши за куповину домаћих добара, а који зависи од граничне склоности ка потрошњи. У тренутку када се повуку инострани средства у земљи долази до пораста новчане масе, што може дјеловати инфлаторно. Због тога се предузимају стерилизоване интервенције на девизном тржишту. У каснијим фазама, дио новчаних трансфера се претвара у

реални трансфер. Ако је гранична склоност увозу земље пријема зајма већа, у том случају је ефекат на мултипликацију дохотка мањи. Земља која повлачи зајмовни капитал из иностранства рачуна са порастом домаће акумулације из које ће се обавити служба спољног дуга. Обично се каже да се зајмовни капитал креће из земаља са вишом граничном склоношћу штедње у земље са нижом граничном склоношћу штедње. Уколико се слиједи ова логика кретања капитала, могло би се очекивати да се капитал креће из развијених земаља у земље у развоју, и оне са тржиштем у настајању.

Отклоњене препреке за међународно кретање капитала омогућују да се формира несклад између унутрашње штедње и инвестиција. Земље са мањком штедње могу да је позајме на међународном тржишту капитала, и тим средствима да финансирају домаће инвестиције. Ефикасност међународног тржишта капитала је управо у томе да омогући најефикаснију употребу штедње, гдје год је формирана. Међутим, полазећи од претпоставке савремене мобилности капитала, Фелдштајн и Хориока (Feldstein и Horioka, 1979) су утврдили да су у многим земљама разлике између стопа инвестиција и националне штедње биле веома мале. То практично значи да су земље које су имале изнадпросјечан раст штедње уједно биле и земље са изнадпросјечним стопама инвестиција. На основу ових налаза, наведени аутори су закључили да у свијету постоји ниска међународна мобилност капитала, односно да је свјетско тржиште капитала недовољно ефикасно. Емпиријска правилност односа инвестиција и штедње у развијеним земљама је ослабила током протекле деценије, што се може видјети и на примјеру развијених земаља које су оствариле значајне дефиците текућег рачуна.

Пораст међународне трговине је праћен кредитирањем извоза. У циљу подстицаја извоза, произвођачи опреме и савремене технологије одобравају кредите купцима, прије свега у мање развијеним земљама. У овим случајевима зајмовни капитал је директно повезан са робним трансферима.

Снажан развој финансијског тржишта, до кога је дошло паралелно са либерализацијом тржишта капитала и увођењем конвертибилности западноевропских валута, смањио је претежни удио зајмова у корист нових финансијских инструмената. Развој дугорочног тржишта капитала и пораст улоге ТНК у свјетској привреди довео је до јачања тржишта обвезница као сегмента међународног тржишта капитала. Корпоративно финансирање помоћу обвезница, увећало је глобално тржиште обвезница. Развој финансијског тржишта у свијету и међународног тржишта капитала након 1950. године, у значајној мјери дугује

настанку оф шор валутних тржишта, која карактерише мања контрола финансијских трансакција. Ограничене могућности земаља у развоју да позајмљују средства на комерцијалном тржишту су одредјиле значајну улогу јавних извора све до 70-тих година прошлог вијека. Захваљујући петродоларским депозитима земаља извозница нафте, банке развијених земаља су преусмјеравале вишкове ових средстава на тржишта земаља у развоју. Раст комерцијалног кредитирања земаља у развоју је прекинут 1982. године, када је у овим земљама избила дужничка криза. До краја 1980.-их је услиједила стагнација прилива капитала у земље у развоју, уз благ пораст иностране званичне помоћи намјењене развоју неразвијених земаља. Током 1990-их година је поново услиједио снажан прилив приватног капитала у ЗУР, због либерализације тржишта капитала ових земаља, као и услијед спровођења приватизација државних предузећа у већини земаља у развоју (Акуүз и Conford, 1999). Кључну улогу у међународним токовима капитала током 1980-их година имале су развијене земље. Мада се могло очекивати да ће се капитал кретати из земаља богатим капиталом у земље гдје га нема у довољној мјери, то се није десило јер су бројне земље у развоју спроводиле економску политику која није охрабривала инострану улагања у домаће активе. Због тога се међународно тржиште капитала окренуло развијеним земљама па је дошло до динамичног раста страних инвестиција између ових земаља. Тенденција раста токова капитала између развијених земаља формира се у процесу диверзификације међународне активе, и као посљедица пораста међународне ликвидности. Развој тржишта хартија од вриједности је омогућио креирање нових финансијских инструмената, па се развила тенденција секјуритизације токова капитала, при чему је тржиште обвезница у великој мјери замјенило банкарске зајмове (Turner, 1991). Ипак, у другој половини 1980-их година међународни банкарски зајмови су представљали преовлађујући вид међунаордног кретања капитала. Земље у развоју су се суочиле са нетом одливом капитала, због раста отплата камата, као и повећан нето трансфер дивиденди и профита у иностранство. Земље у развоју су запале у кризу спољних дугова, која је отежала нове позајмице на иностраном тржишту. Умањено кредитирање ЗУР уједно је значило смањено финансирање привредног развоја ових земаља. Бројне земље из ове групације су биле принуђене да се окрену повлачењу дугорочних иностраних кредита из јавних извора, а постојање евро-доларског тржишта је олакшало кориштење нових дугорочних и средњорочних зајмова. Снажан развој финансијског тржишта у САД довео је до преусмјеравања капитала у правцу ове дестинације. На другој страни, инострани капитал је почео да заобилази ЗУР, због економских

проблема са којима су се суочавале. Током 1990-их година значајно су порасли међународни банкарски зајмови одобрени земљама са тржиштем у настајању. Истиче се раст зајмова који су одобрени азијским, европским и земљама Латинске Америке, док су зајмови намјењени земљама Африке и Средњег Истока стагнирали. Раст ових зајмова углавном је последица пораста краткорочног кредитирања, усљед дјеловања неколико чинилаца: раст финансирања трговине, либерализација финансијског сектора, формирање офшор центара, као и раскорак у каматним стопама у ЗУР и развијеним земљама. Додатни подстицај се дугује регулаторном оквиру, који је фаворизовао краткорочне токове капитала.

Развој финансијског тржишта у ЗУР и земљама са тржиштем у настајању отворио је могућности прикупљања капитала путем емитовања државних и корпоративних обвезница на међународном тржишту капитала. То је довело до смањивања улоге класичних банкарских зајмова.

И поред опште тенденције пада релативног удјела зајмовног капитала у укупном приливу капитала у ЗУР, у првој деценији 21. вијека, глобалне размјере финансијског посредништва банака су још увијек значајне. То се види према удјелу зајмовног капитала у укупном нето приливу капитала у ЗУР од око 40% (World Bank, 2012).

Зајмовни капитал је и даље важна компонента прилива капитала у земље са тржиштем у настајању. У оквиру зајмовног капитала региструје се заокрет од зајмова деноминираних у страниј валути у корист зајмова у националној валути. Ако се узму у обзир и остали видови прилива капитала у ове земље, намеће се закључак о њиховој растућој интеграцији са међународним тржиштем капитала.

Иако су ЗУР и земље са тржиштем у настајању оствариле значајан напредак у процесу интеграције са међународним тржиштем капитала, преовлађујући дио међународних токова капитала још увијек се одвија између развијених земаља. Ови трендови се доводе у везу са процесом међународне диверзификације портфолија инвеститора из развијених земаља. При томе, инвеститори предност дају смањивању ризика кроз диверзификацију портфела на развијеним тржиштима у поређењу са потенцијално већим приносима на тржиштима ЗУР и земаља са тржиштем у настајању.

У првој деценији 21. вијека је потврђено да све дубља финансијска глобализација отвара простор за земље са тржиштем у настајању да под повољнијим условима повуку одређене износе капитала у домаћу привреду. Ако се узме у обзир да је већа могућност оплодне капитала у овим земљама него у развијеним, долази се до

закључка да је у интересу иностраних инвеститора да не избјегавају ова тржишта. С друге стране, инострани капитал у овим земљама дјелује повољно на јачање конкуренције, подстиче извоз и стимулише привредни раст. (Mishkin, 2006).

Нето прилив капитала из јавних и приватних извора још увијек игра значајну улогу у спољном финансирању ЗУР. Развојне потребе и дефицити текућих биланса ових земаља захтјевају инострана средства. Пошто су ЗУР нето увознице капитала, значајно је сагледати улогу зајмовног капитала у укупном нето приливу. Дугорочни јавни зајмови су за поједине ЗУР главни извор за покривање дефицита текућег рачуна. Мада је њихов значај несумњив, у периоду од 2003-2006. године је забиљежен нето одлив ових средстава. Смањивање улоге јавних кредита ЗУР су надокнадиле порастом задуживања на комерцијалном банкарском тржишту. Међутим, финансијска криза из 2007. године знатно је ограничила приступ бројних ЗУР међународном приватном тржишту капитала. За многе земље, прије свега Африке и Азије, јавна средства су постала једини извор за финансирање дефицита текућег рачуна. Захваљујући порасту нето прилива капитала из ових извора од 2008. године, дјелимично је надокнађен оштар пад нето прилива средстава по основу банкарских кредита (World Bank, 2012).

Мада зајмовни капитал од 2001. године не игра одлучујућу улогу у међународним токовима капитала и финансирању ЗУР, инострани зајмови још увијек имају велики значај за ове земље. Банке своја средства пласирају у припрему производње за извоз и финансирање извоза, ангажују се у припреми емисије комерцијалних обвезница и међународних синдикализованих зајмова и др. Послије избијања свјетске економске кризе 2007.године, ЗУР су се суочиле са несташицом капитала. Посебна забринутост је владала у погледу финансирања извоза, тако да је и Свјетска банка подржала иницијативу да се прикупи потребан износ средстава, која би се, уз олакшице, користила за ове намјене.

1.3. Међузависност економског развоја и међународних капиталних токова у економској теорији

С обзиром на растући значај капиталних токова у свјетској економији, економисти у истраживањима постављају дилему њиховог утицаја на убрзање привредног раста. Једни указују на то да нема директног утицаја страних инвестиција на привредни раст. Овај приступ наглашава настајање само индиректног прелијевања знања, вјештина и сл. Други наглашавају непосредну везу између ове

двје варијабле, те у својим истраживањима показују које су то земље и колико су ове инвестиције утицале на раст њихове економије.

Неокласични и ендогени модели економског раста дали су основу већини емпиријских истраживања утицаја страних инвестиција на економски раст. Према неокласичној теорији, до економског раста долази се кроз: акумулацију капитала и кроз укупну факторску продуктивност (Felipe, 1999). С друге стране, литература базирана на ендогеном моделу економског раста истиче да стране инвестиције не само да доприносе економском расту путем формирања капитала и трансфера технологије (Bloomstrom i dr., 1996; Borensztein i dr., 1995), већ и кроз повећање нивоа знања и континуирану едукацију (De Mello, 1997 i 1999).

Према ендогеном моделу економског раста постоје три начина којима стране инвестиције подстичу економски раст. Прво, стране инвестиције повећавају акумулацију капитала у земљи примаоцу увођењем нових инпута и технологија (Dunning, 1993). Друго, повећавају ниво знања и вјештина у земљи примаоцу кроз едукацију људског капитала (De Mello, 1997 и 1999). Треће, повећавају конкурентност домаће привреде савладавајући притом улазна ограничења, смањењем монопола постојећих предузећа.

Технологија, односно технолошки напредак, има важну улогу у процесу економског развоја (Nelson i Phelps, 1966; Jovanovic и Rob, 1989; Segerstrom, 1991). За разлику од традиционалног Соловљевог модела економског раста, гдје се технолошки напредак посматра као егзогена варијабла, новија истраживања економског раста наглашавају зависност економског раста од степена технолошког напретка одређене земље. Стране инвестиције могу имати позитиван ефекат на економски раст земаља у развоју, омогућујући им да премосте технолошки јаз у односу на развијене земље (Romer, 1993). Повезаност страних инвестиција и технологије сматра се врло важном у анализи ефеката страних инвестиција на економски раст земље примаоца. Посебну пажњу представља начин на који је технологија трансферисана како би се избјегла могућност да земље у развоју не могу искористити позитивне ефекте те технологије. У свом истраживању Keller (1996) тврди да сам приступ савременим технологијама неће повећати стопе економског раста земаља у развоју. Истакао је, ако усвајање земље примаоца (посматрана кроз образованост људског капитала) остане непромијењено, неће доћи ни до повећања стопе економског раста. Glass и Saggi (1998) су се у истраживању сконцентрисали на проблематику квалитета савремене технологије, трансферирание путем страних инвестиција. Док Келеров модел наглашава да људски капитал може ограничити могућности земље примаоца да

искористи предности савремене технологије, Glass i Saggi naglašavaju da zaostale tehnološke mogućnosti zemlje primaoca ograničavaju mogućnost primaoca da uspješno usvoji nove tehnologije.

Borensztein, De Gregorio i Lee (1995) analizirali su uticaj priliva stranih investicija na ekonomski rast između razvijenih i 69 zemalja u razvoju u periodu od 1979. do 1989. godine putem cross-country regresije. U jedначини којом испитују утицај страних улагања, независне варијабле чине токови директних страних улагања, стање људског капитала, иницијални домаћи производ по становнику и скуп других варијабли које би могле утицати на раст, који је зависна варијабла. Аутори су одлучили да исходиште истраживања буду ендогени модели раста засновани на екстерналијама. Резултати показују да су страна улагања значајнија за раст од домаћих улагања. Наиме, страни капитал обухвата и трансфер технологије и менаџерских вјештина, који заједно повећавају ефикасност фактора. Аутори проналазе снажну комплементарност између страних улагања и домаћег људског капитала у постизању већег привредног раста. Резултати исто тако указују да се значајнији ефекат на привредни раст може очекивати само када у земљи већ постоји минимални праг људског капитала, тзв. минимални апсорпцијски капацитет. Истраживањем се испитује и ефекат истискивања (crowding out), тј. ефекат на домаћа улагања, којим страна улагања истискују домаћа. Наиме, резултат може бити двосмјеран. Јака страна конкуренција у потпуности може елиминисати домаћа предузећа, што, због немогућности домаћих предузећа да конкуришу, истискује домаћа улагања из појединих грана. Могуће је да се ефекат истискивања појављује и због оштре конкуренције предузећа у страном власништву на реалним и финансијским тржиштима, а посебно у областима у којима су домаћа предузећа финансијски ограничена. Уколико се страни улагачи усмјере у производњу комплетарну домаћој, могу подстицати домаћу производњу пословним везама, чиме се постиже ефекат супротан учинку истискивања, а то је повећање домаћих улагања (crowding in). Таквом сарадњом предузећа у страном власништву могу помоћи домаћим предузећима преносом технологије или финансијски ради добијања што квалитетнијег властитог производа или услуге. Главни канал којим директне стране инвестиције утичу на привредни раст аутори препознају технолошки напредак, чиме се у интерпретацији ослањају на ендogene моделе раста. Овом приступу се замјера мали коефицијент поузданости регресије, који значи да велики дио варијабли које утичу на раст необјашњен. Стога је могуће да би утицај страних инвестиција био мањи, уколико би се у анализу укључио већи број варијабли. Истраживање је

обухватило велик број земаља дивергентних развојних нивоа, што су аутори успјели дјелимично ријешити раслојавањем регресијских резултата по регионима.

Резултати њиховог истраживања показују да су стране инвестиције важан начин трансфера знања и технологије, с обзиром да доприносе економском расту више од домаћих инвестиција. Стране инвестиције имаће већи позитиван ефекат на економски раст што је виши ниво образовног људског капитала у земљи примаоцу. Дакле, виши ниво образовног људског капитала уз дати прилив страних инвестиција резултује вишим стопама економског раста примаоца. Bloomstrom, Lipsey и Zejan (1994) у свом истраживању утврдили су велико значење прилива страних инвестиција у убрзавању економског раста земаља у развоју с вишим дохотком, у периоду од 1960. до 1980. године. Код земаља с нижим дохотком тај утицај није се показало значајнијим. Доказали су да стране инвестиције позитивно утичу на економски раст земље, која је прешла одређени праг економског развоја, те због тога могу успјешно усвојити и примјењивати савремену технологију. У истраживању којег је провела De Mello (1997) наглашена су два начина путем којих стране инвестиције утичу на економски раст. Један је да, стране инвестиције подстичу примјену нових технологија у процесу производње кроз ефекат прелијевања капитала. Други начин је да стране инвестиције подстичу трансфер знања кроз едукацију и стицање нових знања и вјештина радне снаге, те нових управљачких и организацијских структура. Истраживање проведено од стране OECD-а (2002) потврђује претпоставке De Mello-ве. Резултати сугеришу да ефекат страних инвестиција на економски раст увелико зависи од економског и технолошког развоја примаоца. Када се ради о економском расту земаља у развоју потребно је достићи одређен степен развоја, како би се испуниле претпоставке за искориштење предности прилива инвестиција.

Де Мело покушава наћи везу између страних инвестиција и привредног раста полазећи од тога да страна улагања имају утицај на аутпут преко капиталне акумулације (нови инпути и технологија) и трансфера знања (стицање радних вјештина, образовање радника, нове менаџерске праксе и организацијска рјешења). Додатно се страним улагањима могу уводити технолошка унапређења која својом употребом воде расту ефикасности фактора. Заједнички подухвати домаћих предузећа и страних улагања стандардан су начин да се дифузија користи, оствари и убрза. Де Мелов почетни приступ, једнако као и интерпретација резултата, најближи су неошумпетеријанским разматрањима. Она, као и претходни аутори, кроз регресиону анализу временског пресека по узорку OECD-а земаља и земаља изван

OECD-a за период 1970-1990. Резултат анализе донекле је контрадикторан с резултатима већине претходних студија у којима су углавном били пронађени докази о позитивном утицају на раст у развијеним земљама, али не и у земљама у развоју. Наиме, де Мело тврди да утицај страних инвестиција на раст инверзно зависи од технолошког јазу развијених и мање развијених. Зато на мање развијене земље страна улагања имају већи утицај него на технолошки напредне земље. Аутор уводи тезу о комплементарности страног и домаћег капитала, чиме жели допунити шумпетеријанску тезу о креативној деструкцији супституцијом, којом новији и унапређени производи замјењују старије производе у условима монополистичке конкуренције. Њени резултати је наводе на то да постоји комплементарност постојеће и стране технологије у земљама које технолошки заостају и да су капитал и технологија удружени у страним улагањима. Таква ситуација може произаћи из два случаја: а) нова технологија, садржана у страном улагању се мање ефикасно користи у земљама у развоју, него у развијеним земљама, или б) технологија и знања, садржана у страним улагањима нису модернија или продуктивнија од оних која постоје у земљи домаћину. Ако је наведено тачно, директна страна улагања не доносе новије, већ застарјеле технологије и вјештине, које одговарају производним и институционалним специфичностима земље. Из тога произлази да су мање користи за земљу ако директна страна улагања улазе у сектор у којем влада монопол или олигопол и да су директна страна улагања која се односе на трансфер технологије и прелијевање знања мање значајни него што се мисли. Исто тако, може постојати и проблем преноса савременијих технологија у земље са застарјелом технологијом, и то због недостатка споменутог минималног прага људског капитала.

Важност технолошких промјена у подстицању економског раста истакнута је и у истраживању Grossman и Helpman (1991), те Barro и Sala-i-Martin (1995). Стопа економског раста мање развијених земаља посебно је зависна од степена до којег могу усвојити и применијени савремене технологије, трансферисане из развијених земаља. Усвајањем нових технологија мање развијене земље могу покушати надокнадити технолошки заостатак, а важан канал путем којег се тај трансфер може реализовати су управо, стране инвестиције. Кориштење савремених технологија може допринијети већој продуктивности капитала у земљи примаоцу, а ефекат прелијевања може се остварити кроз имитацију, конкуренцију, везе и едукацију (Kinoshita, 1998; Sjöholm, 1999).

Levine и Carkovic (2002) су установили да стране инвестиције имају значајан и позитиван утицај на економски раст, када се за контролне варијабле узму инфлација

или величина државе. Међутим стране инвестиције нису статистички значајне када се за контролне варијабле узму трговинска отвореност, финансијска развијеност. Веза између страних инвестиција и људског капитала је позитивна, уколико земља већ има висок ниво људског капитала.

Laura Alfaro (2003) је истражила утицаје страних инвестиција на економске секторе. Њена истраживања су базирана на приступу Alberta Hirschmana, да сви сектори немају исти капацитет апсорпције стране технологије и креирације веза са остатком економије. Аутор је установио да не постоји корелација између стопе раста БДП-а по глави становника и удјела укупних страних инвестиција у БДП-у. Међутим, постоји јака позитивна корелација између страних инвестиција у секундарним дјелатностима и економског раста. Корелација у примарном и услужном сектору није јака. Ако се истражују само ефекти у примарном сектору, треба нагласити да долази до негативног утицаја на економски раст. Насупрот томе, установљено је, да стране инвестиције у индустријском сектору имају позитивне ефекте на раст, ако се као контролне варијабле узму почетни доходак, инфлација, финансијски развој, квалитет институција. Аутор је закључио да стране инвестиције играју значајну улогу у генерисању економског раста, али и да произлазе из секундарног сектора (индустријског).

Alfaro, Chanda, Kalemli-Özcan и Sayek (2004) су установили да, земље могу значајно привући стране инвестиције различитим јавним политикама (мјере фискалне, монетарне политике и сл.), а да локални услови могу ефекте мјера неутрализовати. Позитиван утицај на економски раст, према овим ауторима, одражава се преко финансијских тржишта. Успјешно функционирање финансијских тржишта је предуслов подстицаја раста економије.

Laura Alfaro и Andrew Charlton (2006a) у свом истраживању закључују, ако прилив страних инвестиција зависи од финансијског развоја, могуће је очекивати јачу корелацију између страних инвестиција и раста економске активности индустрија зависних од страног финансирања.

Marcel Fratzcher и Matthieu Bussiere (2004) су показали да приливи страних инвестиција имају средњорочан и дугорочан позитиван ефекат на економски раст, док је краткорочно значајнији утицај портфолио инвестиција. Посматрањем резултата ових истраживања, долази се до закључка да стране инвестиције не утичу независно позитивно на економски раст, већ повезано са другим факторима (финансијски развој, ниво људског капитала, квалитет бирократије и сл). Borensztein, DeGregorio и Lee (1998) упозорили на опрез при закључивању повезаности страних

инвестиција и раста. Јер, стране инвестиције мјерене у билансу плаћања представљају само један дио међународног капиталног тока. Stiglitz (2004) сматра да стране инвестиције не подстичу нужно економски раст. То образлаже чињеницом да статистика страних инвестиција укључује различите облике инвестирања, и неке од њих не морају водити економском расту. Један од аргумената због којег стране инвестиције нужно не подстичу економски раст је процес приватизације. По њему се богатство земље смањује уколико се приходи од приватизације искористе за личну потрошњу умјесто у инвестиције. Међутим, постоји могућност да приватизација у државним фирмама повећава ефикасност, али не искључиво. Такође, истиче чињеницу да је у многим земљама у развоју значајан прилив инвестиција повезан са природним монополима, што није повезано са бржим економским растом.

Paul Krugman (1997) негира хипотезу, да је међународна финансијска интеграција главни покретач економског развоја. Сматра, да се ток капитала од богатих према сиромашнијим земљама није никада догодио. Зато постоји мала вјероватноћа да ће земља у развоју која либерализује међународне финансијске трансакције повећати ниво капитала. Ако се и повећа ниво капитала, то ће подстаћи малу стопу раста у дугом року.

Dani Rodrik (1998) такође негира хипотезу да отварање економије за финансијске токове има позитиван ефекат, јер није пронашао корелацију између либерализације капиталног рачуна и економског раста. Arteta, Eichengreen, Wyplosz (2001) открили су позитивну корелацију између либерализације капиталног рачуна и економског раста, али ти докази нису увјерљиви, јер ефекти либерализације варирају током времена. Према овим ауторима нису увјерљиви ни докази да су ефекти либерализације капиталног рачуна јачи у земљама са високим дохотком. У истраживањима показују да ефекти варирају са ефикасношћу закона и поретка, али нису повезани са нивоом финансијског развоја. Такође, истичу потребу отклањања макроекономске неравнотеже и главних трговинских дисторзија прије приступа либерализацији капиталних трансакција, јер то доводи до одлива капитала.

Повећање прилива страних директних инвестиција позитивно утиче на економски раст, а утицај је јаче изражен у земљама у којима су институције ефикасније у заштити права интелектуалног власништва, те ефикасном бирократијом (Olofsdotter, 1998).

Економски утицај директних страних улагања на привредни раст пет земаља Јужне Азије, с тежиштем на случај Индије, проучава Агравал испитујући два канала утицаја: а) утицај на приватна улагања уз помоћ веза с домаћим предузећима, и б)

утицај на привредни раст преко запослености и извоза, менаџерских и производних техника те репатријације профита. Користећи се анализом временског пресека по земљама, закључује да су повећања страних улагања у посматраним земљама била повезана с повећањима домаћих улагања, а што сугерише да су страна улагања комплементарна с домаћим улагањима. Тај је феномен дјелимично објаснио политиком влада, којом се тражи да власништво над предузећима буде мјешовито. Сам ефекат страних улагања на привредни раст се, према резултатима регресије, мијења од негативног до снажно позитивног у току тридесетогодишњег периода. У току периода негативног утицаја, у посматраној групи земаља су на снази биле стратегије супституције увозом, које су последице, када се почињу примјећивати позитивни учинци страних улагања на раст, биле замијењене политикама слободне трговине с иностранством. Стога аутор негативне ефекте до осамдесетих година двадесетог вијека објашњава трговинском ситуацијом која је омогућила страним улагачима да зараде екстрапрофите и да репатријацијом профита у иностранству постигну негативне ефекте.

Подстакнути азијском финансијском кризом из касних деведесетих година двадесетог вијека, у току које су се као једини стабилни финансијски токови показала директна страна улагања, Фан и Дики једноставним моделима рачунања раста, у којима се препознаје Соловљев приступ, покушавају доказати постојање утицаја страних улагања на привредни раст и стабилност. Према овим ауторима стране инвестиције утичу на раст кроз: а) *директан утицај* (извор капитала и повећање укупних инвестиција), и б) *посредно* (подстичу друге макроекономске агрегате - запосленост, извоз, потрошњу и штедњу, које утичу на раст). У својим процјенама аутори започињу стављати у однос директна страна улагања и бруто фиксне капиталне формације, па закључују да директна страна улагања чине 5 до 30 посто категорије, и да стабилнији токови страних улагања повећавају стабилност привреде. Дики и Фан процјењују да се директним страним инвестицијама по земљама може приписати 4 до 20 посто пораста бруто домаћег производа у току раздобља 1987-1997.

Navrylyshyn и др. (1998.) покушавају идентификовати детерминанте опоравка и раста 25 земаља у транзицији уз помоћ регресионе анализе. Основни закључак је да су за раст кључни: макроекономска стабилизација, структурне реформе и смањење јавних расхода. Када се у спецификацију укључи индекс реформи, не налази се значајан утицај страних улагања на раст. У широј перспективи аутори виде могућност да страна улагања утичу на раст зато што напредније привреде привлаче

већи обим страних улагања, али остављају могућност да узрочност иде у супротном смјеру - више стопе привредног раста привлаче више страних улагања. То је стога што фактори који подстичу раст, као што су реформе и стабилизација, подстичу и страна улагања, а то објашњава снажну корелацију између структурних реформи и страних улагања. Navtylyshyn и др. (1999) на претходно наведеном истраживању заснивају рад којим покушавају обухватити факторе раста и објаснити различите узорке раста у транзиционим привредама средње и источне Европе, укључујући страна улагања. Аутори закључују да различите узорке раста објашњавају различити услови на почетку транзиције (сиромашније земље расту брже) и да посједовање ресурса није гаранција више стопе раста, али га неповољан географски положај може отежати. Економске политике, заједно с институционалним и политичким оквиром снажно утичу на раст. Као прво, квалитативним приступом процјењују да су страна улагања била значајна за раст Естоније, Мађарске, Пољске и Словеније. Тој је групи земаља, окарактерисаној снажном стопом раста од 4 посто и више након иницијалног транзицијског шока, с изузетком Словачке и Хрватске, заједничко и то што су привукле значајан дио страних улагања у региону. Аутори последице у раду формирају регресиону једначину привредног раста подијелену на двије етапе, у којој су егзогене варијабле стопа инфлације, општи напредак структурних реформи, елементи реформе, величина јавног сектора, иницијални економски услови и спровођење програма Међународног монетарног фонда. Страна улагања аутори посматрају искључиво као компоненту једне од агрегатних варијабли. Зато им резултат регресионе анализе показује да страна улагања нису толико значајна за одржавање раста у пријашњим транзиционим фазама, па закључују да имају ефекат на раст само уз услове који већ погодују расту (након спровођења стабилизације и реформи).

Менцингер истражује везу између страних улагања и привредног раста у осам транзиционих привреда у периоду од 1994. до 2001. године, који су приступили Европској унији 2004. године. Он проналази да та веза постоји и да је постојана и негативна, а свој изненађујући резултат објашњава обликом страних улагања. Менцингер сматра да је веза негативна због облика стицања власништва (доминирала су преузимања), а приходи од продаје предузећа утрошени су на потрошњу и увоз. Он доказује повезаност стања на текућем рачуну платног биланса и страних улагања Грангеровим тестом узрочности. За разлику од осталих истраживача, Менцингер при интерпретацији укључује и чињеницу да су транзиционе привреде у разматрању углавном мале земље, што уз чињеницу да су

стране инвестиције биле концентрисане у малопродају и финансије може отежати прелијевање ефикасности. Аутор утицај страних улагања на развој доказује дескрипцијом, гдје не проналази безусловно повећање, већ смањење развијености. Аргумент се огледа у томе што страни улагачи могу истиснути мање локалне конкуренте с тржишта. Резултати овог истраживања показују допринос страних инвестиција расту увоза у већој мјери него расту извоза.

Осим што се у економској литератури истражује утицај страних инвестиција на економски раст важи и обрнуто, да би економски раст и друге варијабле могле бити важан фактор у привлачењу страних инвестиција.

1.4. Савремени глобални и геополитички аспекти кретања страних инвестиција

Досадашње токове страних инвестиција карактерише инвестирање транснационалних компанија из развијених земаља у земље у развоју и транзиционе земље. Растући тренд страних инвестиција је прекинут избијањем скорашње финансијске кризе у свијету. Смањен прилив инвестиција из иностранства отежао је финансирање њиховог текућег рачуна, јер су истовремено теже долазиле до зајмовних средстава на међународном тржишту капитала. Већина ових земаља су нето дужници на међународном тржишту капитала, што их је покретало на повећање инвестиционе привлачности за међународне инвеститоре. Тиме су настојале да смање своју изложеност зајмовном тржишту. Иако стране инвестиције представљају пожељан извор финансирања дефицита текућег рачуна, нето прилив ових средстава временом генерише негативан салдо у рачуну дохотка и врши притисак на платни биланс земље.

Токови свјетских инвестиција су се вратили узлазном тренду 2013. године. Прилив страних улагања порастао је за 9%, на 1,45 билиона долара у 2013. Прилив страних улагања је повећан у свим већим економским групацијама (развијеним, у развоју и транзиционим земљама). Стање страних улагања (сток) порасло је за 9%, или 25,5 билиона долара. Процјене су, да су страна улагања достигла 1,6 билиона долара у 2014. години, да ће достићи 1,75 билиона долара у 2015. години и 1,85 билиона долара у 2016. години. Раст ће углавном бити подстакнут улагањима у развијеним економијама, као резултат отпочетог опоравка. Осјетљивост неких тржишта у настајању, политички ризици те регионални сукоби би могли угрозити очекивани пораст токова страних инвестиција. Као резултат очекиваног раста страних инвестиција у развијеним земљама, регионална дистрибуција улагања би се могла

формирати према “традиционалном обрасцу” већег учешћа развијених земаља у глобалном приливу. Ипак, токови инвестиција у земљама у развоју ће остати на високом нивоу и у наредним годинама (UNCTAD, 2014).

Табела бр.1: Приливи и одливи страних инвестиција у свијету, 1990-2013 (милијарди долара)

Приливи страних инвестиција									
Регион/земља	1990	2000	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Развијене земље	173	1142	1323	1032	619	703	880	517	566
Европска унија	97	703	864	551	363	384	490	216	246
САД	48	314	216	306	144	198	224	161	188
Јапан	2	8	23	24	12	-1	-2	2	2
ЗУР	35	267	591	669	533	648	725	729	778
Кина	3	41	84	108	95	115	124	121	124
Хонг Конг, Кина	3	71	62	67	54	83	96	75	77
Свијет	208	1415	2002	1819	1222	1422	1700	1330	1452
Одливи страних инвестиција									
Регион/земља	1990	2000	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Развијене земље	230	1091	1889	1599	846	989	1216	853	857
Европска унија	131	809	1258	984	384	483	585	238	250
САД	31	143	394	308	288	278	387	367	338
Јапан	51	32	74	128	75	56	108	123	136
ЗУР	11	147	327	338	277	421	423	440	454
Кина	1	1	27	56	57	69	75	88	101
Хонг Конг, Кина	2	70	68	57	58	98	96	88	92
Свијет	241	1241	2267	1999	1171	1468	1712	1347	1411

Извор: UNCTAD, FDI/TNC database (www.unctad.org/FDIstatistics). (приступљено: 09.3. 2015.)

Токови прилива страних инвестиција земаља у развоју износе 778 милијарди долара, што чини 54 % глобалних прилива. Стопа раста прилива у овај регион је успорена на 7 %, у поређењу са просјечном стопом раста од 17 %, претходних 10 година. Азија је и даље регион са највише инвестиционих прилива, знатно изнад Европе. Прилив страних улагања је растао и у другим развојним регионима, Африка (4%), Латинска Америка и Кариби (6%, искључујући offshore финансијске центре). Страна улагања у развијеним економијама биљеже опоравак, након оштрог пада у 2012. Међутим, и даље су на историјски ниским учешћем у укупним глобалним токовима (39%), и 57 % испод врхунца из 2007.године.

Земље у развоју и транзиционе земље чине половину међу прворангираних 20 земаља по приливу страних улагања. Мексико је на десетом мјесту. Кина је забиљежила до сада највећи прилив, и остала други примаоц инвестиција у свијету. Страна улагања, која се односе на транснационалне корпорације из земаља у развоју, износе 454 милијарди долара. Заједно с транзиционим економијама, чине 39 %

глобалних одлива улагања. Тај податак са почетка 2000-тих је био само 12 %. *Иако је у теорији укупан прилив капитала једнак одливу, у пракси то није случај због грешака у мјерењу (статистички подаци иницијално поријекло воде из националних извора).*

Регионални трендови страних улагања

Азија. Укупан прилив страних улагања у Азију је 426 милијарде долара у 2013. години, што чини готово 30 % глобалног прилива инвестиција. Прилив страних улагања у Источној Азији је порастао за 2%, на 221 милијарду долара. Стабилне перформансе подрегиона подстичу прилив страних улагања у Кину, Јужну Кореју и Тајван. С приливом од 124 милијарде долара у 2013. години, Кина је на другом мјесту у свијету. У међувремену, одлив улагања из Кине је порастао за 15 %, на 101 милијарде долара, подстакнут пројектима у развијеним земљама. Наставком овог тренда, очекује се да ће одливи капитала из земље надмашити приливе, у року од двије до три године. У Хонг Конгу је примјетно повећање прилива инвестиција на 77 милијарди долара. Прилив у југоисточној Азији порастао је за 7 %, на 125 милијарди долара. Од тога Сингапур учествује са 50%. Више од 15 година, проактивни напори регионалне инвестиционе сарадње у Источној и Југоисточној Азији, допринијели су порасту укупних страних улагања, те интра-регионалним инвестицијама. Интра-регионалне инвестиције у инфраструктуру и производњу, доносе развојне могућности за нискодоходне земље овог подрегиона, као што су Лаос и Мјанмар. Прилив инвестиција у Јужној Азији порастао за 10%, на 36 милијарди долара у 2013. години. Највећи примаоц страних улагања у подрегиону је Индија, са порастом од 17%, тј. 28 милијарди долара. Успостављени су економски коридори који повезују Јужну, Источну и Југоисточну Азију (Бангладеш-Кина-Индија-Мјанмар, те Економски коридор Кина-Пакистан). То ће побољшати повезаност између азијских подрегиона и пружити могућности за регионалну економску сарадњу. Токови страних инвестиција у Западној Азији су смањени за 9% у 2013. години, на 44 милијарде долара. Константне регионалне тензије и политичка несигурност одвраћају улагања инвеститора, иако постоје разлике међу земљама.

Латинска Америка. Страна улагања у Латинској Америци и Карибима достигла су 292 милијарди долара у 2013. години. Иако највећем примаоцу инвестиција, Бразилу, је уочен благи пад, за 2%, упркос повећању токова у примарном сектору. Инострана улагања у Чилеу и Аргентини су пала за 29 % и 25 %, респективно, тј. на 20 милијарде долара и 9 милијарди долара. Токови страних инвестиција Перуа смањени су за 17 %, на 10 милијарди долара. Насупрот томе, приливи инвестиција у

Колумбију су повећани за 8 посто, на 17 милијарди долара, углавном као резултат прекограничних мерцера и аквизиција у енергетику и банкарство. Приливи Средње Америке и Кариба (искључујући оффшоре финансијске центре) повећани су за 64 посто, на 49 милијарде долара, од тога је прилив у Мексико 38 милијарди долара. Регистрован је прилив у Панами (61%), Коста Рики (14%), Гватемали и Никарагви (5%). Одлив улагања из Латинске Америке и Кариба (искључујући офшор финансијске центре) опао је за 31 %, на 33 милијарде долара, због застоја аквизиција у иностранству, те отплате кредита матичним бразилским и чилеанским компанијама од стране филијала у иностранству. У овом региону се отварају нове могућности за будућа страна улагања, посебно у индустрију нафте добијене из шкриљца у Аргентини. Такође, секторске реформе у Мексику, могле би бити позитиван сигнал за значајна страна улагања.

Африка. Прилив страних улагања у Африку је порастао за 4 посто, на 57 милијарде долара у 2014. години. Односе се на међународне market-seeking и инфраструктурне инвестиције. Очекивања су у смјеру даљег раста, и то у привлачењу улагања у потрошачки оријентисане индустрије, укључујући храну, туризам, финансије и малопродају. Укупни пораст је вођен растом инвестиција у источном и јужном Афричком подрегиону, док је у осталим примјетан пад инвестиција. У Јужној Африци, токови су готово удвостручени, на 13 милијарди долара, углавном због токова у Јужноафричкој републици и Мозамбику. У обје земље, инфраструктура је преовлађујућа, али и инвестиције у сектор плина. На истоку Африке, прилив страних инвестиција је порастао за 15%, или 6,2 милијарди долара. Односе се на пораст токова у Етиопији и Кенији. Кенија постаје атрактивно пословно средиште, не само за истраживања нафте и плина, него и производње и трговине. Етиопљанска индустријска стратегија посједује потенцијал привлачења азијског капитала, те на тај начин може развијати своју производну базу. Токови страних инвестиција у подрегиону Сјеверне Африке су смањени за 7 %, на 15 милијарди долара. Такође је уочен пад прилива инвестиција у Централној и Западној Африци за 8 и 14 милијарди долара, респективно, највећим дијелом због политичких и сигурносних ризика. Интра-афричке инвестиције су у порасту, а водеће земље поријекла интра-афричких инвестиција су Јужно-афричка република, Кенија и Нигерија. Између 2009. и 2013. године, удио прекограничних гринфилд инвестиција, које потичу из Африке повећане су на 18%. Интра-афрички пројекти су концентрисани у производњи и услугама. Само је 3 % вриједности интра-регионалних гринфилд пројеката, у поређењу са 24 % изван-регионалних гринфилд пројеката (током 2009-2013).

Земље у транзицији. Прилив страних улагања у транзиционим економијама повећан је за 28 %, на 108 милијарди долара у 2013. години. У Југоисточној Еуроци, приливи су повећани са 2,6 милијарде долара у 2012. години, на 3,7 милијарди у 2013. Инвестиције су подстакнуте приватизацијом преосталих фирми у државном власништву. Када се посматра Заједница Независних Држава (ЗНД), 28% више прилива инвестиција 2013.године је због раста прилива у Руској Федерацији. Изгледи будућих прилива инвестиција у транзиционе земље су неизвјесни, због регионалних безбједносно-политичких нестабилности у односима Русије са земљама Сјевероатланског савеза.

У 2013.години, улагања из региона у иностранство су порасла за 84%, или 99 милијарди долара. Као и протеклих година, руске компаније су биле носиоци већине тих инвестиција. Вриједност прекограничних мерџера и аквизиција из региона је порастао више од шест пута, а greenfield инвестиције су порасле за 87%, на 19 милијарди долара. Током протекле деценије, транзиционе земље су најбрже растући регион долазних и одлазних инвестиција. Земље ЕУ су најважнији партнери, као инвеститор и приматељ. Унија има највећи удио у фонду страних улагања у региону, са учешћем већим од двије трећине од укупних. У земљама бившег Совјетског савеза, већина примљених инвестиција одлази у ресурсно орјентисане, потрошачке секторе. У југоисточној Евроци, улагања ЕУ подстакнута су приватизацијом, али и ниским трошковима производње, те могућношћу чланства ових земаља у ЕУ. Одлазне инвестиције из транзиционих привреда, у земље ЕУ, највећим дијелом долазе из Руске Федерације. Инвеститори улажу у стратешку имовину на тржишту Европске уније, укључујући и downstream дјелатности у енергетској индустрији, те производне дјелатности више фазе прераде.

Развијене земље. Након оштрог пада у 2012. године, прилив инвестиција у развијеним економијама свијета се опоравио у 2013., те износио 566 милијарди долара, што је повећање од 9 %. Прилив у Европској унији је 246 милијарди долара (пораст 14 %), што је мање за 30 % од врхунца из 2007. године. Приливи капитала у Сјеверној Америци су били 250 милијарди долара, а Сједињене Америчке Државе су повећале прилив за 17 %, на 188 милијарди долара, што их чини највећим свјетским примаоцем инвестиција. Одлазне инвестиције из развијених земаља износе 857 милијарди долара у 2013. години, готово непромијењено у односу на претходну годину. Опоравак привреде у 2013. години у Евроци и наставак ширења улагања из Јапана, утицали су на смањене одливе капитала из Сјеверне Америке. Одлазне инвестиције из Европе су се повећале за 10 %, на 329 милијарди долара. Швицарска

је постала највећи европски инвеститор. Насупрот овог тренда, у Француској, Њемачкој и Великој Вританији је регистрован пад одлазних улагања.

Одлазне инвестиције из Сјeverне Америке су смањене за 10 %, на 381 милијарди долара, дијелом и зато што су Сједињене Државе повукле средства својих фондова из Европе, на локално тржиште обвезница. Одлив капитала из Јапана расте трећу годину за редом, и износи 136 милијарди долара у 2013. години.

Приливи и одливи инвестиција развијених земаља су на 45% нивоу из 2007. године. У погледу глобалног учешћа, развијене земље учествују са 39% укупног прилива и 61% укупних одлива, што је на историјски ниском нивоу. Иако се удио трансатлантских токова улагања смањио у посљедњих неколико година, ЕУ и Сједињене Државе су важни инвестициони партнери - више него што имплицира њихова величина економија или обим билатералних трговинских токова. Од укупно примљених страних инвестиција у Сједињеним државама, 62% учествују земље Европске уније, а 50% одлазних инвестиција из Сједињених држава се налази у ЕУ. Гледано из угла Европске уније, једну трећину токова страних улагања чине инвестиције Сједињених држава.

Табела бр. 2: Улазни и излазни фонд страних инвестиција, по региону/земљи, 1990-2013. (милијарди долара)

Улазни фонд									
Регион/земља	1990	2000	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Развијене земље	1.564	5.682	12.842	10.857	12.470	13.041	13.426	14.536	16.053
Европска унија	762	2.353	7.589	6.702	7.471	7.314	7.482	8.020	8.583
САД	540	2.783	3.551	2.486	2.995	3.422	3.510	3.924	4.935
Јапан	10	50	133	203	200	215	226	205	171
ЗУР	514	1.771	4.660	4.424	5.364	6.597	6.943	7.945	8.483
Кина	21	193	327	378	473	588	712	833	957
Хонг Конг, Кина	202	492	1.227	873	994	1.163	1.185	1.356	1.444
Свијет	2.078	7.511	18.136	15.680	18.428	20.371	21.117	23.304	25.464
Излазни фонд									
Регион/земља	1990	2000	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Развијене земље	1.947	7.100	16.350	13.709	16.298	17.400	17.521	18.859	20.765
Европска унија	809	3.509	8.742	8.188	9.118	9.315	9.518	9.830	10.617
САД	732	2.694	5.275	3.102	4.322	4.810	4.514	5.250	6.350
Јапан	201	278	543	680	741	831	963	1.055	993

ЗУР	141	888	2.604	2.579	2.958	3.486	3.983	4.601	4.993
Кина	4	28	118	184	246	317	425	513	614
Хонг Конг, Кина	12	436	1.108	858	929	1.039	1.129	1.274	1.352
Свијет	2.088	8.008	19.343	16.519	19.589	21.289	21.913	23.916	26.313

Извор: UNCTAD, FDI/TNC database (www.unctad.org/FDIstatistics). (приступљено: 09.3.2015.)

Стање улазних стране инвестиција у ЕУ у 2013. години порасло је за 11,26 пута у односу на 1990. годину, у САД за 9,14 пута, Јапану 17,1 пута, ЗУР 16,5 пута, Кини 45 пута, Хонг Конгу 7,14 пута, а у Свијету 12,25 пута. Просјечна годишња стопа раста фонда улазних страних инвестиција у ЕУ у периоду 1990-2013. године је износила 11,1%, и била је незнатно мања од просјечне стопе раста фонда излазних инвестиција од 11,84%.¹ Финансијска криза је условила пад стања улазних страних инвестиција у ЕУ у 2008. у односу на 2007. годину за 11,7 %. Већ у наредној години порасло је стање за 11,47%, да би у 2010. години поново услиједио пад за 2,1%, тако да је стање у 2010. години било за 3,6% мање од врхунца у 2007. години. Европска унија је 2008. године била носилац 42,7% свјетских долазних инвестиција, који је 2009. године опао на 40,54%, 2010. године на 35,9%, те 2011. године на 35,4%, 2012. на 34,4%, а 2013. на 33,7 укупних долазних инвестиција. Сличан тренд се уочава када су у питању и одлазне инвестиције из ЕУ.

САД су други по величини свјетски извозник страних инвестиција, гдје је стање излазних инвестиција у 2013. години било веће од излазних инвестиција за 1.450 милијарди долара. Учешће САД у свјетским улазним инвестицијама у 2013. години је 19,38%, и одлазним 24,13%.

Када се посматра стање страних инвестиција у земљама у развоју (ЗУР), уочава се да је фонд улазних инвестиција растао по просјечној годишњој стопи од 12,96% у периоду од 1990-2013. године, док је фонд излазних инвестиција растао по стопи од 15,1%. Мада је динамика раста излазних инвестиција била јача од динамике улазних инвестиција, ЗУР су и даље нето увознице капитала (стање улазних инвестиција у 2013. години је било веће од излазних инвестиција за 3.490 милијарди долара и чинило 33,1% стања улазних страних инвестиција у свијету).

¹ Просјечна годишња стопа раста улазних и излазних инвестиција је рачуната на бази геометријске средине (G). То је средња вриједност која се израчунава за интервалне или тренутне низове који показују тенденцију раста или пада. Геометријска средина је број којим се одређује величина раста или пада за посматрану временску јединицу. То је средња вриједност која представља просјечну стопу кретања посматраног временског низа и која се односи на посматрану временску јединицу. Формула за израчунавање геометријске средине је : $G = \sqrt[n]{\frac{Y_n}{Y_1}}$; $G > 1$ – показује тенденцију раста; $G <$

1 – показује тенденцију пада.

Табела бр.3: Нето међународни мерцери и аквизиције, 1990-2013 (милијарди долара)

Нето куповина ²	1990	2000	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Развијене земље	85	895	870	486	192	226	430	184	152
Европска унија	53	659	538	322	121	23	141	19	- 1
САД	12	111	184	- 26	24	86	137	72	59
Јапан	13	3	30	50	17	31	62	38	55
ЗУР	9	60	146	116	78	102	105	128	129
Кина	1	- 0	2	36	23	31	37	38	50
Хонг Конг, Кина	1	40	- 9	1	6	13	10	16	17
Свијет	98	959	1 045	626	285	349	556	332	349
Нето продаја ³	1990	2000	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Развијене земље	89	869	916	480	237	260	439	269	240
Европска унија	39	491	533	261	119	118	185	129	121
САД	36	252	181	222	66	84	147	66	60
Јапан	0	12	19	10	- 6	7	5	2	4
ЗУР	10	89	97	121	42	85	85	56	113
Кина	-	38	8	18	11	7	12	10	27
Хонг Конг, Кина	0	2	8	9	3	13	2	3	0
Свијет	98	959	1 045	626	285	349	556	332	349

Извор: UNCTAD cross-border M&A database (www.unctad.org/FDIstatistics). (приступљено 10.03.2015.)

За разлику од деведесетих година прошлог вијека, кад су мерцери и аквизиције представљали доминантан вид прилива страних инвестиција, након 2005. године ситуација се промјенила у корист гринфилд инвестиција. Овај вид инвестирања је чинио око 24% укупног прилива инвестиција у свијету 2013. године. У земљама у развоју овај вид инвестирања је чинио око 17%, у ЕУ око 49%, а у САД око 31,9% укупних инвестиција. Нарочито се истиче тренд раста гринфилд инвестиција на тржиштима у настајању. Земље из ове групе, настоје да мјерама економске политике подстакну већи прилив ових инвестиција, јер рачунају са преливањем технологије у земљу, а и незадужују се на тржишту капитала. Главни извори гринфилд инвестиција у 2013. години, према вриједности су Европска унија, ЗУР и САД, док се као главна дестинација јављају ЗУР, затим ЕУ и САД.

² Вриједност нето мерцера и аквизиција приказана као куповине, представља куповине домаћих транс-националних компанија у иностранству, изузимајући продаје иностраних филијала у власништву домаћих ТНК.

³ Вриједност нето мерцера и аквизиција приказана као продаје, представља продаје компанија у земљи домаћина страним ТНК, изузимајући продаје иностраних филијала у земљи домаћина.

2. ЕМПИРИЈСКА ИСТРАЖИВАЊА ЕКОНОМСКОГ РАЗВОЈА И СТРАНИХ ИНВЕСТИЦИЈА У ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ

Европска унија је највеће организационо-друштвено достигнуће људске цивилизације. До данас, она је највиши достигнути степен интеграције суверених држава, гдје се не ради само о слободама мобилности капитала, роба, услуга и људи, већ о читавом комплексу сложених друштвених односа (Поповић, Г., 2009).

Унија је снажна и сложена економска и политичка организација 28 европских земаља чија формално-правна историја почиње неколико година послје II свјетског рата, преко Уније за угаљ и челик, основане у осјетљивом геополитичком периоду. Економски разлози оснивања ове асоцијације су били примарни, али не треба потцијенити ни политичке моменте, који јој претходе. Римски споразум из 1957. даје контуре будућих економских, царинских и других интеграција. Данас постоји велики интерес за европске интеграције, не само од европских земаља, већ и оних са других континената. Оно што данас овој интеграцији даје дисперзиону силу (уз тржиште од око 500 милиона становника) јесте напредујућа економија која ствара око 30% свјетске производње. Према анализама релевантних свјетских организација за оцјену нивоа развијености са различитих аспеката, земље Европске уније заузимају сам свјетски врх. Тако нпр. према индексу хуманог развоја који израчунавају Уједињене нације (UNDP Human Development Report, 2014), све чланице Европске уније су оцјењене као земље високим степеном хуманог развоја, изузев Бугарске и Румуније које још увијек нису достигле тај ниво.

Једно од суштинских питања је проблем ширења Заједнице. Због тога се овом проблему прилази темељно и сензибилно, тако да се територијална експанзија ЕУ никако не може довести у везу са ранијим империјалним освајањима. И више од тога, врата ЕУ су данас отворена за све заинтересоване земље које желе постати њене пуноправне чланице. Дакле, ширење је неминовост и историјска мисија која формално почиње са првим интеграцијама 1951. год. од стране шест оснивача: Њемачке, Француске, Италије, Холандије, Белгије и Луксембурга. Касније се одвијала кроз шест проширења, од којих је прво било 1973. год. са Данском, Ирском и Великом Британијом, а касније 1981. год. са Грчком и 1986. год. са Шпанијом и Португалијом. Нова ширења су 1995. год. са Аустријом, Финском и Шведском, а 2004. год. са Чешком Републиком, Словачком, Кипром, Мађарском, Малтом, Пољском, Словенијом, Литванијом, Летонијом и Естонијом. Европска унија је од 2007. године бројнија за Румунију и Бугарску, а од средине 2013. године за Хрватску. Периоде прије и послје проширења прате усвајања декларација и споразума итд., у

циљу јачања ЕУ и ширења њеног утицаја у ширем региону и свијету. Као кључни, могу се издвојити Паришки и Римски уговори, Уговор из Мастрихта, те уговори из Копенхагена, Амстердама, Нице, и коначно, у Риму потписани Европски устав 2004. год. Данашња интеграција има заставу на чијој плавој подлози доминира круг са дванаест златних звјездица. Дан ЕУ је 9. мај, а химна "Ода радости" (из Девете Бетовенове симфоније).

На спољно-политичком плану Унија представља чланице у СТО, на самитима Г8, у УН и неким другим форумима, док се у НАТО налази 21 земља Уније. Данас ЕУ чини 28 земаља чланица: Велика Британија, Грчка, Данска, Њемачка, Француска, Италија, Аустрија, Холандија, Белгија, Естонија, Кипар, Ирска, Летонија, Литванија, Луксембург, Мађарска, Шведска, Шпанија, Малта, Пољска, Португал, Чешка, Словачка, Словенија, Финска, Бугарска, Румунија и Хрватска. Унија је средином 2013. год. имала 28 чланица у којима се говорило на 24 службена језика. Пет земаља су кандидати за пријем: Албанија, Македонија, Црна Гора, Србија и Турска. Потенцијални кандидати су: Босна и Херцеговина и Косово (које није међународно призната држава). Приступање Унији је повезано са испуњењем критеријума из Копенхагена (Савјет Европе у Копенхагену, 1993.). Стабилна демократија, владавина закона, поштовање људских права, уз довољно развијену тржишну економију која може прихватити услове конкуренције јединственог тржишта и испунити услове конвергенције (провјеру врши Савјет Европе), представљају кључне критеријуме за стицање статуса члана Заједнице. И поред великог интереса за улазак у ЕУ, постоје и неке земље које не желе ући у европске интеграције, као што су: Норвешка, Исланд или Швајцарска. Прве двије партиципирају на јединственом тржишту преко Европског економског подручја, док се учешће Швајцарске на јединственом тржишту регулише билатералним споразумима. Унија има специфичне везе са јако малим државама (Ватикан, Монако, Сан Марино, Андора и Лихтенштајн). Билатерални споразуми и коришћење евра доносе различите облике међусобне сарадње ЕУ и ових земаља.

Са око 500 милиона становника ЕУ је трећа демографска групација у свијету (послије Кине и Индије). Тако је нпр. број становника већ сада за око 200 милиона већи у односу на САД. Ово јој омогућава коришћење позиција великог тржишта, не само у пласману производа и услуга, или концентрацији индустријских капацитета, него и у сфери обима и структури расположиве радне снаге. Површина ЕУ послје задњег проширења износи 4,422.773 квадратних километара. Густина насељености је 112 становника по квадратном километру.

Данас је тржиште ЕУ са око 500 милиона становника и високим дохотком по становнику. Уз сјеверноамеричко и азијско тржиште, ЕУ28 је репрезент најразвијенијег дијела свјетске економије и највеће свјетско тржиште. Чињеница је да се европско тржиште континуирано шири, али је важније од тога да европска администрација даје све већи значај динамици и интензитету процеса ширења. Резултати на том пољу су евидентни. Предприступне мјере ЕУ дају резултате. Унија се шири, број становника расте а макроекономска стабилност се битније не нарушава. САД и Јапан укупно имају мање становника од ЕУ. Како нема мораторијума на европска ширења, реално је очекивати да се разлика у корист Уније још више повећа. Македонија, Турска, Србија, БиХ, Црна Гора и Албанија очекују пријем или убрзање преговора о приступању. Не смију се занемарити интереси земаља бившег Совјетског Савеза, Сјеверозападне Африке и др. Зато ће се становништво ЕУ повећати и стећи предност у односу на високоразвијена тржишта САД и Јапана. Ова ширења и већ успостављени односи неминовно воде сарадњи са другим интеграцијама, као што су ОПЕС, НАФТА, Афричка унија и др. што додатно јача позицију и улогу ЕУ на глобалном плану.

2.1. Основни макроекономски показатељи Европске уније

2.1.1. Анализа раста и структуре бруто домаћег производа

Бруто домаћи производ (БДП) је најважнији макроекономски агрегат. У теорији и пракси се појављују три начина његовог обрачуна. Један је сума свих финалних продаја које се обаве у одређеном временском периоду, други представља суму додатих вриједности које су створене на одређеном подручју у одређено вријеме, док трећи представља суму факторских доходака зарађених у привредним активностима. Када се израчунава вриједност домаћег производа, националног дохотка и осталих агрегата, треба знати да их је тешко, готово немогуће, егзактно утврдити. Разлог је у томе, што статистичке методе не обухватају производе и услуге тзв. “сиве економије” или економије домаћинства. Многе економске активности нису забиљежене зато што не постоје методе њихове валоризације. Израчунавање агрегата постаје спорно и због штета и трошкова загађења или девастације животне средине. Очување животне средине је важан сегмент валоризације економских активности, који је до прије неколико деценија био заменарен. Има и других момената, важних за интегрално сагледавање реалне вриједности производње на одређеној територији. Све ово указује на комплексност проблема израчунавања овог макроекономског агрегата. Ситуација у ЕУ је додатно отежана због тога што ову фазу постојања прате изражене економске и социјалне разлике самих чланица. Стална ширења земљама које су економски слабије од просјека Заједнице уносе проблеме који се манифестују у непријављивању свих прихода, проблемима у сектору екологије и сл. Углавном, ријеч је о проблемима транзиционог карактера, којих се бивше социјалистичке земље не могу брзо ријешити. Зато ЕУ улаже напоре да заједничким кохезионим политикама превлада бројне слабости које прате новопримљене чланице. Међутим, проблеми нису иманентни само новим чланицама. Тако је 1987. год. италијански бруто домаћи производ, због утицаја сиве економије повећан чак за 12%. И у осталим земљама има нерегистрованог оутпута, а посебно у Грчкој, Португалу и Шпанији, те Белгији, Холандији и др. Коначно, треба указати и на то да је вриједност домаћег производа ЕУ аналитички упоребљива за компаративне анализе са осталим свјетским блоковима или економијама великих земаља. Табела бр.4 приказује вриједности БДП, агрегатно и по становнику за ЕУ и њене чланице (за 2014. год.).

Табела бр.4: БДП, агрегатно и по становнику (у милионима евра) и релативно (у %), 2014.

	Тренутне цијене, милиона евра	Тренутне цијене, евра по становнику	% просјека БДП ЕУ28 по становнику
ЕУ (28)	13,920,016	27,300	100
Њемачка	2,903,790	35,200	129
Велика Британија	2,222,361	34,400	126
Француска	2,132,449	32,200	118
Италија	1,616,254	26,600	97
Шпанија	1,058,469	22,800	84
Холандија	662,770	39,300	144
Шведска	430,258	44,400	163
Пољска	413,134	10,700	39
Белгија	402,027	36,000	132
Аустрија	328,886	38,500	141
Данска	257,444	45,600	167
Финска	204,015	37,400	137
Ирска	185,412	40,200	147
Грчка	179,081	16,300	60
Португал	173,044	16,600	61
Чешка	154,930	14,700	54
Румунија	150,019	7,500	27
Мађарска	103,217	10,500	38
Словачка	75,215	13,900	51
Хрватска	43,085	10,200	37
Бугарска	42,011	5,800	21
Словенија	37,246	18,100	66
Литванија	36,309	12,400	45
Латвија	24,060	12,100	44
Естонија	19,525	14,800	54
Кипар	17,506	20,500	75
Малта	7,912	18,500	68
Луксембург	:	:	:

Извор: Eurostat, 2015.

У апсолутном износу, приходу ЕУ28 највише доприносе економије Њемачке, Велике Британије, Француске, Италије и Шпаније. Економије тих земаља су на нивоу или изнад просјека ЕУ и у нивоу релативне развијености. Економије Аустрије, Холандије, Шведске, Ирске, Белгије и Финске су релативно развијеније у односу на просјек ЕУ. Бугарска, Румунија и Хрватска имају најмањи домаћи бруто производ по становнику на нивоу ЕУ28. Међутим, привреде чланица ЕУ нису једнако динамичне. На то утичу достигнути ниво развоја, структура привреде и други фактори. Заједница преко заједничких политика настоји убрзати раст у слабије развијеним земљама. Табела бр.5 приказује динамику бруто домаћег производа по карактеристичним периодима и релативну развијеност чланица (на основу PPS методе) за 2014. год.

Унија као регионална интеграција жртвује значајан текући доходак за континуирано и ефикасно ширење и развој заједничког европског тржишта. Данас, и деценијама прије, еврооптимисти су знали да велико тржиште омогућава политичку и војну предност, али прије свега, конкурентнију економију која сједињена доминира у свијету. Та позиција доноси више прихода европским компанијама и њеним грађанима, утиче на лични стандард и ствара претпоставке за стабилну макроекономску ситуацију у будућности. Стопе раста, мјерене повећањем БДП у ЕУ су веома хетерогене. То је потпуно разумљиво када постоје разлике достигнутог степена развоја земаља оснивача, јаким империјалних држава, с једне стране, и источноевропских земаља које су тек постале пуноправни чланови ЕУ. Треба нагласити да се стопе раста крећу око трендова које диктирају најразвијеније чланице. Већина нових земаља има високе стопе раста, али се то повећање “топи” због релативно малог броја становника тих земаља или ниске основице њиховог агрегатног БДП . У табели бр.5 приказане су стопе раста за ЕУ28.

Табела бр. 5: Стопе раста БДП по становнику у Европској унији

	1996-2001	2001-2008	2008-2014	1996-2014
Аустрија	2,6	1,9	0,2	1,4
Белгија	2,4	1,7	-0,2	1,2
Бугарска	2,4	6,6	1,8	3,6
Чешка	2,2	4,7	0,1	2,2
Данска	2,3	1,4	-0,9	0,8
Естонија	6,8	8,6	0,2	4,3
Финска	4,3	2,9	-1,1	1,9
Француска	2,2	1,1	-0,2	1,0
Грчка	3,2	3,9	-3,9	0,8
Холандија	3,3	1,6	-0,4	1,4
Хрватска	6,5	4,8	-1,3	1,9
Ирска	6,9	2,7	-0,9	1,9
Италија	1,9	0,5	-1,8	0,1
Кипар	2,6	2,4	-2,5	0,7
Латвија	6,5	10,5	0,9	5,7
Литванија	:	10,8	2,2	4,1
Луксембург	:	:	:	:
Мађарска	3,4	3,9	0,4	2,4
Малта	-0,2	2,0	1,4	1,6
Њемачка	1,7	1,4	0,7	1,2
Пољска	4,6	4,7	3,0	4,0
Португал	3,2	0,8	-0,9	0,9
Румунија	1,0	7,6	1,9	3,4
Словачка	2,1	6,8	1,8	3,6
Словенија	4,0	4,4	-0,8	2,4
Шпанија	3,6	1,7	-1,1	1,3
Шведска	3,2	2,8	0,1	1,9
Велика Британија	2,7	2,3	-0,1	1,5
ЕУ (28)	2,6	1,9	-0,2	1,4

САД	2,4	1,8	0,3	1,5
-----	-----	-----	-----	-----

Напомена: БДП по становнику је мјерен по цијенама 2010. год. Ниво БДП по становнику у односу на ЕУ (последња колона) је израчунат примјеном *pps* (*purchasing power standard*), тј. коригованим стандардом куповне моћи.

Извор: Eurostat; 2015.

Преузето и прилагођено 29.06.2015.:

<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tsdec100> и

<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tsdec100&language=en>

Генерално, већина посматраног периода показује да ЕУ има веће стопе раста од САД. Међутим, у периоду од 2008. године, криза снажније утиче на БДП европске економије. Стога, подаци из претходне табеле показују да је економска криза утицала да просјечан раст у Европској унији за цјелокупан период (1996-2014), буде мањи од просјечног раста у САД. Анализом табеле се може такође уочити, да су стопе на нивоу развијених земаља стабилне, али не и највише у Заједници. И поред утицаја глобалних нестабилности, стопе раста мање развијених земаља ЕУ су више од просјека, што потврђује успјешну имплементацију заједничких, и посебно, кохезионих политика. Наведено утиче и на раст продуктивности, како ЕУ, тако и њених чланица (табела бр.5).

Из табеле је видљиво да већина новопримљених држава има виши просјечан раст у односу на већину старих чланица. Енормно висок раст укупне производње остварују балтичке земље, посебно Латвија са око 6% за цјелокупни посматрани период. Ово је доказ да се мале земље уласком у европске интеграције релативно брзо реструктурирају и постижу завидне економске резултате. Уз неспорне ефекте великог тржишта, владе чланица се залажу за стабилну монетарну политику, усаглашену са правилима ЕМУ и ЕЦБ, воде умјерену и стимулативну пореску политику и проводе структурну политику која их у кратком року оријентише према извозу. Само таквим приступом, транзиционе земље могу искористити очигледне предности и велику понуду квалитетне и јефтине радне снаге, те привући европске и свјетске инвестиције, утичући тако да њихове стопе раста буду дугорочно стабилне. Укупан БДП ЕУ континуирано расте. Међутим, учешће ЕУ у укупној свјетској производњи је у благом релативном паду због напредовања нових економских сила: Кине, Индије и Бразила. Ове земље утичу на промјене односа у свјетској глобалној економији. Зато ЕУ мора (она то већ и чини) да стабилизује и повећа стопе раста. У томе је посебно важна улога Њемачке, али и Велике Британије, Италије и Француске, те већих и развијенијих привреда новопримљених земаља. Настанак Уније је мотивисан економским користима и њен опстанак у будућности ће у потпуности зависити управо од њих.

Из презентованих података (Табела бр.4 и бр.5) се види да земље оснивачи имају високе, а земље које су тек приступиле ЕУ ниже нивое дохотка по становнику. Оснивачи су готово изједначени у нивоу БДП по становнику, а посебно политички и економски најјаче државе Њемачка, Француска и Велика Британија. Земље које улазе у ЕУ “уносе” нижи ниво дохотка, што утиче на пад просјечних показатеља Заједнице. Ово се манифестује у периодима после пријема. После великих прикључења, ситуација се тек касније коригује у позитивном смјеру. Дакле, европланери врше програмирани пријем у Заједницу, штитећи достигнути ниво развоја и макроекономску стабилност.

Ипак, после ширења долази до незнатног пада оствареног БДП по становнику ЕУ, што се догодило и приликом посљедњег (пријем Бугарске, Румуније, а касније и Хрватске). Оне су привремено проузроковале нижу стопу раста БДП по становнику ЕУ јер су са својих, приближно 34 милиона становника, у ЕУ унијеле релативно мали домаћи производ. Поред бројних посљедица ових интеграција, долази и до промјена тзв. “прагова” многих интерних обрачуна, субвенција или конртибуција. Ово може изазивати и политичке турбуленције у институцијама ЕУ и нарушити комунитарну кохезију и економску стабилност.

Табела бр.6: Дугорочни показатељи продуктивности и стање у 2013. год.

	Раст просјечне годишње продуктивности по запосленом		БДП по запосленом 2013	БДП по радном сату 2013
	2004-2008	2009-2013		
Аустрија	1,3	-0,4	114	115
Белгија	0,9	-0,1	127	133
Бугарска	3,5	1,8	43	43
Чешка	3,9	-0,1	72	67
Данска	0,4	0,6	111	129
Естонија	3,9	1,6	70	62
Финска	1,7	-0,5	107	106
Француска	1,1	0,3	116	129
Грчка	1,1	-1,0	93	75
Холандија	1,6	-0,4	109	129
Хрватска	1,9	0,4	80	:
Ирска	0,4	1,4	136	123
Италија	0,2	-0,7	109	102
Кипар	1,2	0,3	92	82
Латвија	6,3	2,2	67	57
Литванија	5,8	3,2	75	67
Луксембург	0,4	-1,7	164	:
Мађарска	3,1	-0,8	71	62
Малта	1,2	-0,7	92	:
Њемачка	1,2	-0,1	107	127
Пољска	2,4	3,1	74	60

Португал	1,1	1,2	77	65
Румунија	7,3	0,1	52	45
Словачка	5,4	1,5	83	77
Словенија	3,4	-0,2	81	86
Шпанија	0,1	2,3	111	110
Шведска	2,0	0,9	115	117
Велика Британија	1,5	-0,4	100	98
ЕУ 28	1,1	0,3	100	100
САД	1,2	2,1	:	:

Извор: Eurostat; преузето и прилагођено 30.06.2015.г. са:

<http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do> ;

<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&p>

<code=tesem160&language=en>;

<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tesem160&language=en>

Подаци из претходне табеле показују да земље оснивачи и највеће европске економије имају највиши достигнути ниво продуктивности рада (мјерено према двјема приказаним аналитичким методама).

Друго, већина мање развијених чланица имају више стопе продуктивности рада, што се може објаснити повољним утицајем заједничких политика ЕУ, али и позитивним ефектима благостања великог европског тржишта. Такође, треба истаћи да је смањена привредна активност услијед кризе условила пад или успоравање раста просечне годишње продуктивности по запосленом од 2008. године. Када је ријеч о секторским доприносима стварању домаћег производа у 2013. год., стање у ЕУ28 је приказано у табели бр.7.

Табела бр.7: Секторски доприноси БДВ-у у 2013. години

	Пољопривреда, рибарство	Индустрија	Грађевинарство	Трговина, транспорт, туризам и угоститељство	Информације и комуникације	Финансијске услуге	Активности са некретнима	Професионалне, научне и административне услуге	Јавна администрација, одбрана, едукација, здравство и социјални	Умјетност забава, рекреација и друге услуге
Аустрија	1,5	21,7	6,9	21,9	3,2	5,0	10,0	9,1	17,6	2,9
Белгија	0,8	15,6	5,7	19,8	4,1	6,5	8,9	13,2	23,3	2,1
Бугарска	4,9	25,2	5,6	19,5	5,4	7,2	9,7	5,6	14,4	2,4
Чешка	2,4	31,8	6,0	19,2	4,7	4,4	7,1	6,8	15,3	2,4
Данска	1,3	16,9	4,6	19,7	4,2	6,5	10,8	8,9	23,7	3,5
Њемачка	0,8	25,5	4,7	14,5	3,9	4,1	12,2	11,4	18,4	4,6
Естонија	3,6	21,5	7,6	23,2	4,9	3,2	11,0	8,0	14,7	2,4
Ирска	1,9	26,3	1,7	15,6	9,0	10,1	6,9	8,7	17,6	2,1
Грчка	3,7	14,6	1,8	22,7	4,5	4,8	16,7	4,6	21,6	4,9
Шпанија	2,6	17,5	7,8	25,9	4,0	3,9	8,4	7,8	18,3	3,8
Француска	1,8	12,8	6,0	18,2	4,2	5,0	13,3	12,4	22,9	3,4

Хрватска	4,4	21,0	5,3	20,7	4,8	6,7	11,1	7,5	15,8	2,7
Италија	2,1	18,3	5,6	20,8	3,9	5,5	14,3	8,8	16,8	3,8
Кипар	2,7	8,7	4,0	24,3	4,5	10,2	11,6	7,6	22,1	4,2
Латвија	4,9	18,7	6,4	29,1	4,4	3,7	9,9	7,0	13,4	2,6
Литванија	3,8	24,5	6,5	33,2	3,1	2,4	5,5	5,6	13,5	1,8
Луксем-бург	0,3	5,0	6,3	17,6	6,2	25,4	9,6	10,9	15,8	2,0
Мађарска	4,8	26,0	4,1	17,6	5,1	4,9	8,6	8,4	17,6	2,9
Малта	1,7	12,8	4,1	21,0	6,4	8,1	5,7	10,8	19,4	9,9
Холандија	1,6	19,7	4,7	18,6	4,5	8,7	6,1	10,9	22,5	2,6
Пољска	3,8	24,7	6,5	27,3	3,5	4,3	5,9	7,2	13,7	3,1
Португал	2,4	18,9	4,3	25,4	3,6	5,8	10,2	6,5	20,1	2,9
Румунија	6,4	34,3	9,2	12,5	3,9	2,5	9,0	7,0	11,9	3,4
Словенија	2,9	25,7	5,7	20,6	4,5	4,1	7,5	9,0	17,4	2,7
Словачка	3,0	26,7	7,6	22,8	4,5	4,1	6,8	7,7	13,5	3,4
Финска	2,8	18,7	6,8	17,9	5,2	2,5	13,1	8,4	22,2	3,3
Шведска	1,5	18,8	5,4	17,3	5,4	4,9	9,2	9,9	24,3	3,1
Велика Британија	0,6	14,3	6,1	18,5	6,6	7,8	10,9	12,5	19,3	3,5
ЕУ 28	1,7	19,1	5,7	19,0	4,5	5,5	11,2	10,4	19,4	3,6

Извор: Eurostat, преузето и прилагођено 01.07.2015. године са:

[http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Gross_value_added_at_basic_prices_2003_and_2013_\(%25_share_of_total_gross_value_added\)_YB15.png](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Gross_value_added_at_basic_prices_2003_and_2013_(%25_share_of_total_gross_value_added)_YB15.png)

Видљиво је да су финансијске услуге и пословне активности, индустрија, трговина, транспорт и комуникације доминантне у стварању укупно додатог вриједности (БДВ). Пољопривреда има ниско учешће у стварању домаћег производа ЕУ, што говори о индустријској и трговинској оријентацији европске привреде. Али, чланице ЕУ имају различиту привредну структуру, па је стање појединих економија хетерогено.

2.1.2. Анализа инфлације

Повећање општег нивоа цијена робе и услуга у економији назива се инфлација. Ако постоји инфлација у економији, онда куповна моћ новца пада и потрошачи више нису у стању да купе исту количину робе и услуга (са истим новцем). Супротна ситуација настаје ако дође до пада цијена, и ова појава се назива дефлација. Када нема промјена цена (или су релативно ниске стопе инфлације) говори се о периоду стабилности цијена. Инфлација се обично мјери путем индекса потрошачких цијена или индексима цијена на мало. У Европској унији (ЕУ) развијен је специфичан индекс, који се зове хармонизовани индекс потрошачких цијена (енгл. harmonised index of consumer prices - HICP). Хармонизовани индекс потрошачких цијена је конструисан за мјерење промјена цена робе широке потрошње и услуга у

домаћинствима. Постоји неколико индекса који покривају практично свако добро и услугу које могу купити домаћинства у новчаним трансакцијама.

Робе и услуге се класификују према међународној класификацији индивидуалне потрошње по намјени, прилагођеној за израду усаглашених индекса потрошачких цијена (СОICOP/ HICP). На највишем дезагрегираном нивоу, Еуростат објављује око 100 подиндекса потрошачких цијена, који се могу објединити у широке категорије роба и услуга.

Индекси су израчунати према заједничком приступу, са сетом дефиниција, пружајући упоредиве мјере инфлације потрошачких цена широм земље, као и за различите групације земаља као што су ЕУ, еврозона, или Европски економски простор (ЕЕА). Постоје три кључна HICP агрегата:

- индекс потрошачких цијена монетарне уније (MUICP) покрива земље евро зоне;
- европски индекс потрошачких цијена (EICP) који покрива све државе чланице ЕУ; и
- индекс потрошачких цијена Европског економског простора (EEAICP), који обухвата државе чланице ЕУ као и Исланд и Норвешку.

Ови агрегати одражавају промјене током времена у одређеној земљи, кроз кориштење ланчаног индекса (нпр. MUICP обухвата Словенију само од 2007. године, Кипар и Малту од 2008, Словачку од 2009. и Естонију од 2011. године и сл.). Усаглашени индекси потрошачких цијена су представљени са заједничком референтном годином (тренутно 2005 = 100).

У анализама општег нивоа цијена битна категорија је паритет куповне моћи. Он процјењује разлике нивоа цена између земаља, те служи као полазна тачка за утврђивање конвергенције цијена између земаља или региона. У оквиру програма паритета куповне моћи (PPP), од стране Еуростат-а и ОЕСД-а се обављају циклична истраживања о цијенама роба и услуга домаћинстава, земаља чланица ЕУ, ЕФТА, земљама кандидатима (Црна Гора, Бивша Југословенска Република Македонија, Србија и Турска) и двије земље Западног Балкана (Албанија и Босна и Херцеговина). PPP су индикатори разлика нивоа цена између земаља. Они показују колико новчаних јединица кошта одређена количина робе или услуга у различитим земљама. Може да се користи као стопа конверзије валута, за претварање трошкова изражених националном валутом у заједничку валуту (стандард куповне моћи, PPS), чиме се елиминише ефекат разлика нивоа цена. Овај индикатор се може користити за претварање агрегата националних рачуна између земаља, елиминишући факторе

различитих цијена (нпр. поређење бруто домаћег производа (БДП) различитих земаља, елеминишући различите нивои цена у тим земљама).

PPP се користи за процјену разлике нивоа цена између земаља. То су агрегирана рација цијена, састављена од односа цијена великог броја производа и услуга. Индекси нивоа цена могу израчунати као однос PPP према девизном курсу. Разлике у нивоима цена робе широке потрошње и услуга се анализирају на основу расхода финалне потрошње домаћинства. Еуростат објављује детаљне информације о индексима нивоа цена за више од 30 различитих група роба и услуга. Упоредни индекси нивоа цијена за државе чланице се изражавају односу на просечни ниво цијена ЕУ28. Ако је индекс нивоа цијена државе чланице изнад 100, цијене у тој држави су, у просјеку, више него у ЕУ као цјелини. Са друге стране, индекс нивоа цена испод 100 показује да су цијене, у просјеку, ниже него у ЕУ-28 у цјелини.

Индекси нивоа цена могу да се користе као полазна тачка за анализирање конвергенције цијена. У ту сврху се израчунава коефицијент варијације индекса нивоа цијена у било ком броју земаља (нпр. државе чланице ЕУ). Смањење коефицијента током времена указује на то да се нивои цијена приближавају. Еуростат објављује годишњи процјену конвергенције цијена, на основу временског кретања коефицијента варијације .

Праћењем кретања цијена у Унији се уочава, да је индекс потрошачких цијена растао релативно скромним темпом током посљедње двије деценије. Стопа инфлације у ЕУ опала је током 1990-тих, достижући 1,2% 1999. године, након чега се инфлација кретала у распону од 2,0% до 2,3% на годишњем нивоу, у периоду од 2000. до 2007. године. У 2008. години, забиљежена је просјечна годишња стопа инфлације од 3,7%. Овај нагли пораст инфлације потрошачких цијена се у великој мјери приписује брзом расту енергената и хране између јесени 2007. до јесени 2008. године. Заиста, потрошачке цијене хране забиљежиле су историјски високе стопе инфлације у 2008. години, у просјеку од 6,7%. Ово је повезано са снажним поскупљењима млијечних производа, уља и масти. У 2009. години, годишња инфлација ЕУ је пала на 1,0%. Цијена енергената је забиљежила најнижи ниво у јулу 2009. године (-10,4%, у односу на јули 2008. године). У 2010. години је уочен скроман раст цијена, те је у овом периоду инфлација износила 2,1%, што значи на просјечном нивоу као и прије кризе. Стопа инфлације је убрзана у 2011. години, са просјечним годишњим повећањем од 3,1%, прије него је поново успорена у 2012. када су цијене порасле за 2,6% у ЕУ, и 2,5% у еврозони. Потрошачке цијене су порасле у свакој од држава чланица у 2012. години (табела бр.8). Највећа

поскупљења су забиљежена у Мађарској (5,7%) и Естонији (4,2%), док је у 10 других земаља чланица ЕУ забиљежена стопа инфлације изнад 3%. Са друге стране, најниже стопе инфлације међу земљама чланицама ЕУ у 2012. години, регистроване су у Шведској (0,9%) и Грчкој (1,0%).

Табела бр.8: Инфлација по земљама у периоду 2005-2014. год. (%)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Аустрија	2,1	1,7	2,2	3,2	0,4	1,7	3,6	2,6	2,1	1,5
Белгија	2,5	2,3	1,8	4,5	0	2,3	3,4	2,6	1,2	0,5
Бугарска	6	7,4	7,6	12	2,5	3	3,4	2,4	0,4	-1,6
Чешка	1,6	2,1	3	6,3	0,6	1,2	2,1	3,5	1,4	0,4
Данска	1,7	1,9	1,7	3,6	1,1	2,2	2,7	2,4	0,5	0,3
Естонија	4,1	4,4	6,7	11	0,2	2,7	5,1	4,2	3,2	0,5
Финска	0,8	1,3	1,6	3,9	1,6	1,7	3,3	3,2	2,2	1,2
Француска	1,9	1,9	1,6	3,2	0,1	1,7	2,3	2,2	1	0,6
Грчка	3,5	3,3	3	4,2	1,3	4,7	3,1	1	-0,9	-1,4
Холандија	1,5	1,7	1,6	2,2	1	0,9	2,5	2,8	2,6	0,3
Хрватска	3	3,3	2,7	5,8	2,2	1,1	2,2	3,4	2,3	0,2
Ирска	2,2	2,7	2,9	3,1	-1,7	-1,6	1,2	1,9	0,5	0,3
Италија	2,2	2,2	2	3,5	0,8	1,6	2,9	3,3	1,3	0,2
Кипар	2	2,2	2,2	4,4	0,2	2,6	3,5	3,1	0,4	-0,3
Латвија	6,9	6,6	10,1	15	3,3	-1,2	4,2	2,3	0	0,7
Литванија	2,7	3,8	5,8	11	4,2	1,2	4,1	3,2	1,2	0,2
Луксембург	3,8	3	2,7	4,1	0	2,8	3,7	2,9	1,7	0,7
Мађарска	3,5	4	7,9	6	4	4,7	3,9	5,7	1,7	0
Малта	2,5	2,6	0,7	4,7	1,8	2	2,5	3,2	1	0,8
Њемачка	1,9	1,8	2,3	2,8	0,2	1,2	2,5	2,1	1,6	0,8
Пољска	2,2	1,3	2,6	4,2	4	2,7	3,9	3,7	0,8	0,1
Португал	2,1	3	2,4	2,7	-0,9	1,4	3,6	2,8	0,4	-0,2
Румунија	9,1	6,6	4,9	7,9	5,6	6,1	5,8	3,4	3,2	1,4
САД	3,7	3,2	2,6	4,4	-0,8	2,4	3,8	2,1	1,3	1,3
Словачка	2,8	4,3	1,9	3,9	0,9	0,7	4,1	3,7	1,5	-0,1
Словенија	2,5	2,5	3,8	5,5	0,9	2,1	2,1	2,8	1,9	0,4
Шпанија	3,4	3,6	2,8	4,1	-0,2	2	3,1	2,4	1,5	-0,2
Шведска	0,8	1,5	1,7	3,3	1,9	1,9	1,4	0,9	0,4	0,2
Велика Британија	2,1	2,3	2,3	3,6	2,2	3,3	4,5	2,8	2,6	1,5
ЕУ(28)	2,3	2,3	2,4	3,7	1	2,1	3,1	2,6	1,5	0,6

Извор: Eurostat, 2015. Преузето и прилагођено 06.07.2015.год.:

<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tec00118>

Постоји 12 главних категорија за анализу кретања цијена робе широке потрошње и услуга. Међу њима, највеће поскупљење у ЕУ у 2012. години (од 4% или више) је забиљежено на алкохолу, дувану, становању, води и гориву. Такође, раст цијена већи од просјечне стопе инфлације, односе се на транспорт, образовање, храну и безалкохолна пића, издаци за здравство су једнаки просјечним. Постоји само једна категорија гдје су цијене забиљежиле пад у ЕУ у 2012. години, а то је услуга комуникација (-1,5%).

Упоредни ниво цијена потрошње домаћинства је веома хетероген међу земљама чланицама. У 2012. години, кретао се у распону од 49% просјека у Бугарској до 142% у Данској (ЕУ27= 100). Током 10 година (2002 - 2012 година), неколико земаља чланица које су приступиле ЕУ (2004. и 2007. године) значајно су повећале компаративне нивое цијена, прије свега Словачка, Румунија, Летонија, Естонија и Чешка Република. Међу ЕУ-15 државе чланице Луксембург и Грчка забележиле су највеће повећање. Ниво цијена у Луксембургу се значајно удаљава од просјека у ЕУ-28, а у Грчкој се приближава средњој величини. Насупрот томе, у само неколико држава чланица забиљежен је пад упоредних нивоа цијена, посебно Ирској и Великој Британији.

У периоду од 2003. до 2008. године, међу земљама чланицама је уочен тренд хомогенизовања упоредног нивоа цијена, те је коефицијент варијације упоредних нивоа цијена опао са 32,9% на 23,6%. Након тога, коефицијент варијације порастао је у 2009. години на 24,9%, и поново пао на 24,6% у 2010. години. У 2011. години је поново порастао, а у 2012. години коефицијент варијације је достигао 25,6%.

Ниво цена је хомогенији у еврозони него у ЕУ-28 током периода од 2002. до 2012. године, са коефицијентом варијације од 15,2% у 2012. години, што је пад за 22,1% у 2002.

Хармонизовани индекси потрошачких цена се користе за мјерење инфлације у еврозони. Примарни циљ монетарне политике (ЕЦБ) Европске централне банке је одржавање стабилности цијена. ЕЦБ је дефинисала стабилност цијена као просјечно годишње повећање хармонизованог индекса потрошачких цијена, 2% у средњем року.

2.1.3. Незапосленост у Европској унији

Незапосленост је озбиљан проблем сваке националне привреде, негативна појава без обзира на њену величину, степен развијености или карактер државног уређења. Економско-социјалне посљедице незапослености деградирају економске, политичке и шире друштвене односе у свакој држави. (Поповић, Г., 2009). Због тога је рјешавање проблема запослености једно од првих у агенди сваке озбиљне националне владе. Таква ситуација је и у ЕУ. Овим проблемом се баве све владе држава чланица и неке комунитарне институције. Неке заједничке политике ЕУ у својим основним функцијама имају компоненте које позитивно дјелују на рјешавање проблема незапослености. Структурна и регионална политика, сегменти социјалне

политике, интегрални рурални развој, предприступни фондови и друге мјере утичу на раст запослености.

Стопа незапослености је основни показатељ стања у овој области. Фактори који дјелују на њене промјене су различити, како по смјеру, тако и по интензитету. То се посебно односи на сложене државне структуре, каква је управо ЕУ. Економска теорија није експлицитна у оцјени, која се стопа незапослености сматра прихватљивом. Она свакако зависи од стања у којем се национална привреда налази, али и економских кретања на глобалном нивоу. За вријеме великих економских криза и виших стопа незапослености, могло би се и пронаћи неко оправдање. Међутим, у фази узлета глобалне економије, очекују се ниже стопе незапослености од уобичајених. Зато се сматра да је у стабилним економским околностима стопа незапослености од 5 до 8% прихватљива, јер пуну запосленост није могуће остварити.

Еуростат процјењује да је 23,34 милиона активног становништва у ЕУ незапослено. Од тога се 17,72 милиона односи на еврозону (ЕА-19). У мају 2015. године у односу на април 2015. године, број лица незапослених смањен за 38.000 у ЕУ-28 и 35 000 у еврозони. У поређењу са мајем 2014. године, незапосленост је пала за 1.575 000 у ЕУ-28 и 939.000 у еврозони. Стопа незапослености у еврозони износила је 11,1% у мају 2015. године, и нижа је у односу на април 2015. године, када је била 11,6%. Стопа незапослености у ЕУ-28 је 9,6%, стабилна је у односу на април 2015, а пала са 10,3% из маја 2014. године. Међу државама чланицама, најниже стопе незапослености у мају 2015 забиљежене су у Њемачкој (4,7%), а највише у Грчкој (25,6% у марту 2015) и Шпанији (22,5%). У поређењу са 2014., стопа незапослености у мају 2015. године пала у двадесет двије државе чланице, повећана у пет и остала непромјењена на Кипру. Највеће смањење је регистровано у Литванији (11,0% до 8,2%), Шпанији (24,7% на 22,5%) и Ирској (11,7% на 9,8%). Повећање је регистровано у Белгији (8,4% до 8,6%), Француској (10,1% на 10,3%), Румунији (6,8% до 7,1%), Аустрија (5,6% до 6,0%) и Финској (8,6% до 9,4%) .

Табела бр.9: Сезонска незапосленост у Европској унији 2015.године

	(%)					Број незапослених лица у 000				
	Мај 2014	Фебруар 2015	Март 2015	Април 2015	Мај 2015	Мај 2015	Фебруар 2015	Март 2015	Април 2015	Мај 2015
Аустрија	5,6	5,5	5,6	5,8	6	241	238	243	256	264
Белгија	8,4	8,7	8,7	8,7	8,6	417	432	435	432	431
Бугарска	11,5	9,9	9,9	9,8	9,7	387	330	331	328	326
Чешка	6,1	5,8	5,9	6	5,9	323	310	313	320	315
Данска	6,5	6,1	6,3	6,2	6,2	187	180	184	182	183
Естонија	7,4	6,1	6,2	6,7	:	50	41	42	45	:
Финска	8,6	9,2	9,3	9,4	9,4	229	248	251	252	252
Француска	10,1	10,3	10,3	10,2	10,3	2.953	3.032	3.019	2.996	3.012
Грчка	26,9	25,6	25,6	:	:	1291	1.216	1.212	:	:
Холандија	7,6	7,1	7	7	6,9	672	633	626	625	617
Хрватска	17	17,1	16,7	16,2	15,8	322	323	315	307	300
Ирска	11,7	10	9,8	9,8	9,8	250	215	211	210	210
Италија	12,6	12,4	12,6	12,4	12,4	3.216	3.146	3.200	3.159	3.157
Кипар	16	16,4	16,3	16	16	69	71	70	69	68
Латвија	11,6	9,9	9,9	:	:	107	98	98	:	:
Литванија	11	9,2	9	8,9	8,2	162	136	133	131	122
Луксембург	6	5,8	5,8	5,7	5,7	16	15	15	15	15
Мађарска	8,0	7,4	7,3	7,1	:	355	333	330	319	:
Малта	6	5,9	5,8	5,7	5,6	11	11	11	11	11
Њемачка	5	4,8	4,8	4,7	4,7	2.093	2.001	1.992	1.983	1.973
Пољска	9,2	8	7,9	7,8	7,8	1.599	1.383	1.366	1.359	1.350
Португал	14,4	13,5	13,2	12,8	13,2	742	693	680	658	677
Румунија	6,8	6,9	6,8	6,9	7,1	630	631	623	628	646
Словачка	13,3	12,1	12	11,9	11,8	363	331	329	327	324
Словенија	9,7	9,2	9,3	9,2	9,2	99	92	93	93	93
Шпанија	24,7	23,1	22,9	22,7	22,5	5.676	5.304	5.244	5.195	5.148
Шведска	8	7,8	7,8	7,8	7,7	413	406	406	406	406
Велика Британија	6,6	5,5	5,4	:	:	2 131	1.788	1.775	:	:
ЕУ28	10,3	9,7	9,7	9,6	9,6	24.923	23.646	23.532	23.386	23.348
Еврозона 19	11,6	11,2	11,2	11,1	11,1	18.665	17.954	17.902	17.761	17.726

Извор: Eurostat, 2015

У мају 2015. године, 4,7 милиона младих људи (испод 25 година) било незапослено у ЕУ-28. Од тога је 3,13 милиона незапослених било у зони евра. У поређењу са мајем 2014. године, незапосленост младих смањена за 450.000 у ЕУ-28 и 300.000, у еврозони. У мају 2015. године, стопа незапослености младих је 20,6% у ЕУ-28 и 22,1% у еврозони, у поређењу са 22,2% и 23,8% у мају 2014. године. Најниже стопе у мају 2015. године су забиљежене у Њемачкој (7,1%), Данској (10,0%) и Аустрији

(10,1%), а највише у Грчкој (49,7% - март 2015. године), Шпанији (49,3%), Хрватска (43,6% у први квартал 2015) и Италија (41,5%).

Табела бр.10: Незапослено радно способно становништво испод 25 година

	(%)					Број незапослених лица у 000				
	Мај 2014	Фебруар 2015	Март 2015	Април 2015	Мај 2015	Мај 2014	Фебруар 2015	Март 2015	Април 2015	Мај 2015
Аустрија	9,9	8,9	9,9	10,1	10,1	56	49	55	57	57
Белгија	22,6	21	20,8	20,3	19,9	92	86	85	83	82
Бугарска	24,4	21,5	21,4	20,5	19,7	50	42	42	40	38
Чешка	16,2	14,5	14,9	15,4	14,8	58	53	55	56	54
Данска	12,9	10,3	10,5	10	10	56	46	47	45	45
Естонија	15,8	11,9	11,9	11,3	:	9	7	7	7	:
Финска	20,1	22,1	22,5	22,8	23	66	73	75	76	76
Француска	23,6	24,7	24,5	23,8	23,7	650	683	673	647	641
Грчка	53	49,9	49,7	:	:	162	148	147	:	:
Грчка	53,1	50,1	49,9	49,6	49,3	853	785	778	772	761
Холандија	13	11	10,8	10,9	11,1	178	154	152	154	156
Хрватска	45	43,6	43,6	:	:	73	71	71	:	:
Ирска	25	22,2	21,3	20,7	20,2	49	43	40	38	37
Италија	42,4	42,1	42,4	41,5	41,5	706	652	662	653	632
Кипар	37,1	34,4	34,4	:	:	16	14	14	:	:
Латвија	21	15,7	15,7	:	:	18	13	13	:	:
Литванија	20,1	17,2	16,9	16,6	16,1	26	22	22	22	21
Луксембург	21,5	20,6	20	19,7	19,5	3	4	3	3	3
Мађарска	21,5	19,2	19,3	18,7	:	72	64	65	63	:
Малта	12	10,8	10,7	10,6	10,6	3	3	3	3	3
Њемачка	7,8	7,2	7,2	7,1	7,1	331	303	301	299	297
Пољска	24,1	21,7	21,6	21,5	21,1	356	302	297	293	285
Португал	36,5	33,2	32,6	31,7	33,3	137	124	121	116	123
Румунија	24,6	23,3	23,3	:	:	161	163	163	:	:
Словачка	30,3	26,1	26,2	26,1	25,9	64	55	56	56	55
Словенија	20,4	17	17	:	:	15	12	12	:	:
Шведска	23	21,5	21,3	21,1	21	153	142	141	140	138
Велика Британија	16,7	15,6	15,7	:	:	750	704	707	:	:
ЕУ28	22,2	20,9	20,9	20,7	20,6	5.157	4.823	4.801	4.743	4.707
Еврозона 19	23,8	22,6	22,6	22,3	22,1	3.436	3.231	3.218	3.169	3.136

Извор: Eurostat, 2015

Крајем 2004. године број лица која траже посао је достигао 21,1 милиона, док је стопа незапослености била 9,2%. Почетком 2005. године незапосленост је почела падати и трајала је све до првог квартала 2008. године. У том периоду, у ЕУ-28 незапосленост је достигла историјски најнижи ниво од 16,1 милиона лица (6,8%),

непосредно прије економске кризе. Између другог квартала 2008. и средине 2010. године ниво незапослености је порастао за више од 6,6 милиона, достижући стопу од 9,7%, и у то време највећу забиљежену од почетка 2000. године. Од другог квартала 2011. године и до првог квартала 2013. незапосленост је повећана достижући рекордан ниво од 26,4 милиона, што одговара рекордној стопи од 10,9%. Од тада је незапосленост опала, достижући 10,2% на крају 2014. године.

Стопа незапослености у еврозони (19) биљежи приближно исти тренд као и ЕУ-28. Међутим, између 2000. и 2004. стопа незапослености у еврозони је испод нивоа забележеног у ЕУ-28. Овај образац је касније промењен у периоду између 2005. и 2008. године, гдје је незапосленост опала брже у чланицама које су ван еврозоне. Ниво незапослености је достигао врхунац од 19, 2 милиона долара у другом кварталу 2013. године, прије него што се стабилизовао у другом полугодишту 2013. и током 2014. године.

Табела бр.11: Незапосленост у ЕУ, 2005-2014. година (%)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Аустрија	5,6	5,3	4,9	4,1	5,3	4,8	4,6	4,9	5,4	5,6
Белгија	8,5	8,3	7,5	7,0	7,9	8,3	7,2	7,6	8,4	8,5
Бугарска	10,1	9,0	6,9	5,6	6,8	10,3	11,3	12,3	13,0	11,4
Чешка	7,9	7,1	5,3	4,4	6,7	7,3	6,7	7,0	7,0	6,1
Данска	4,8	3,9	3,8	3,4	6,0	7,5	7,6	7,5	7,0	6,6
Естонија	8,0	5,9	4,6	5,5	13,5	16,7	12,3	10,0	8,6	7,4
Финска	8,4	7,7	6,9	6,4	8,2	8,4	7,8	7,7	8,2	8,7
Француска	8,9	8,8	8,0	7,4	9,1	9,3	9,1	9,8	10,2	10,2
Грчка	10,0	9,0	8,4	7,8	9,6	12,7	17,9	24,5	27,5	26,5
Холандија	5,9	5,0	4,2	3,7	4,4	5,0	5,0	5,8	7,3	7,4
Хрватска	13,0	11,6	9,9	8,6	9,2	11,7	13,7	16,0	17,3	17,3
Ирска	4,4	4,5	4,7	6,4	12,0	13,9	14,7	14,7	13,1	11,3
Исланд	2,6	2,9	2,3	3,0	7,2	7,6	7,1	6,0	5,4	5,0
Италија	7,7	6,8	6,1	6,7	7,7	8,4	8,4	10,7	12,1	12,7
Кипар	5,3	4,6	3,9	3,7	5,4	6,3	7,9	11,9	15,9	16,1
Латвија	10,0	7,0	6,1	7,7	17,5	19,5	16,2	15,0	11,9	10,8
Литванија	8,3	5,8	4,3	5,8	13,8	17,8	15,4	13,4	11,8	10,7
Луксембург	4,6	4,6	4,2	4,9	5,1	4,6	4,8	5,1	5,9	6,0
Мађарска	7,2	7,5	7,4	7,8	10,0	11,2	11,0	11,0	10,2	7,7
Малта	6,9	6,8	6,5	6,0	6,9	6,9	6,4	6,3	6,4	5,9
Норвешка	4,5	3,4	2,5	2,5	3,2	3,6	3,3	3,2	3,5	3,5
Њемачка	11,2	10,1	8,5	7,4	7,6	7,0	5,8	5,4	5,2	5,0
Пољска	17,9	13,9	9,6	7,1	8,1	9,7	9,7	10,1	10,3	9,0
Португал	8,8	8,9	9,1	8,8	10,7	12,0	12,9	15,8	16,4	14,1
Румунија	7,1	7,2	6,4	5,6	6,5	7,0	7,2	6,8	7,1	6,8
Словачка	16,4	13,5	11,2	9,6	12,1	14,5	13,7	14,0	14,2	13,2
Словенија	6,5	6,0	4,9	4,4	5,9	7,3	8,2	8,9	10,1	9,7
Шпанија	9,2	8,5	8,2	11,3	17,9	19,9	21,4	24,8	26,1	24,5
Шведска	7,7	7,1	6,1	6,2	8,3	8,6	7,8	8,0	8,0	7,9
Велика Британија	4,8	5,4	5,3	5,6	7,6	7,8	8,1	7,9	7,6	6,1
ЕУ (28)	9,0	8,2	7,2	7,0	9,0	9,6	9,7	10,5	10,9	10,2
Еврозона 19	9,1	8,4	7,5	7,6	9,6	10,2	10,2	11,4	12,0	11,6
САД	5,1	4,6	4,6	5,8	9,3	9,6	8,9	8,1	7,4	6,2

Јапан	4,4	4,1	3,8	4,0	5,1	5,0	4,6	4,3	4,0	3,6
Турска	9,5	9,0	9,1	10,0	13,0	11,1	9,1	8,4	9,0	9,9

Извор: Eurostat, 2015. Прилагођено и преузето 10.07.2015.год.:

<http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/setupDownloads.do>

У 2000. години, стопа незапослености у Сједињеним Америчким Државама је око 4%, што је знатно ниже него у ЕУ. Она је остала много нижа до почетка 2008. године, када је незапосленост почела нагло да се повећава. До почетка 2009. године стопа незапослености у Сједињеним Државама достигла исти ниво као у ЕУ-28. Од тада стопа незапослености је у паду на нивоу од 6,2 % на крају 2014. године. У Јапану, између 2000. и 2014. године, стопе незапослености су знатно ниже него у ЕУ, у распону 5,1% у 2009. години, од када стопа почиње опадати и износи 3,6% у 2014. години.

Укупна стопа незапослености у ЕУ-28 у 2014. години достигла је 10,2%, и пад од 0,7 процентних поена у поређењу са 2013. Стопа незапослености је порасла у 6 држава чланица између 2013. и 2014. године, пала у 19, те непромјењена у Француској, Хрватској и Луксембургу. Повећање просјечне годишње стопе незапослености између 2013. и 2014. године забележено је у Италији (+0,6 %), Финској (+ 0,5%), Кипру и Аустрији (+0,2 %), као и у Белгији и Холандији (+0,1 %). Највеће смањење је уочено у Мађарској (-2.5 %), Португалу (-2.3 %), Ирској (-1.8 %), Шпанији и Бугарској (-1.6 %) и Великој Британији (-1.5 %). Грчка је била чланица са највећом укупном стопом незапослености од 26,5%, у 2014. години. Дисперзија незапослености ЕУ-28 остала је на приближно истом нивоу као и у 2013. години.

Дугорочна незапосленост је један од главних проблема са којим се суочавају заједничке политике. Поред финансијских и социјалних ефеката на појединца, дугорочна незапосленост негативно утиче на друштвену кохезију и, на крају, може ометати економски раст. Укупно, 5,1% радне снаге у ЕУ-28 у 2014. било је незапослено више од годину дана, а више од половине незапослених, 3,1%, био је незапослено више од двије године. У поређењу са 2013. годином, примјећен је пад у дугорочној незапослености (од 5,2%), док је уочен раст (од 2,9%) код незапослених двије или више година.

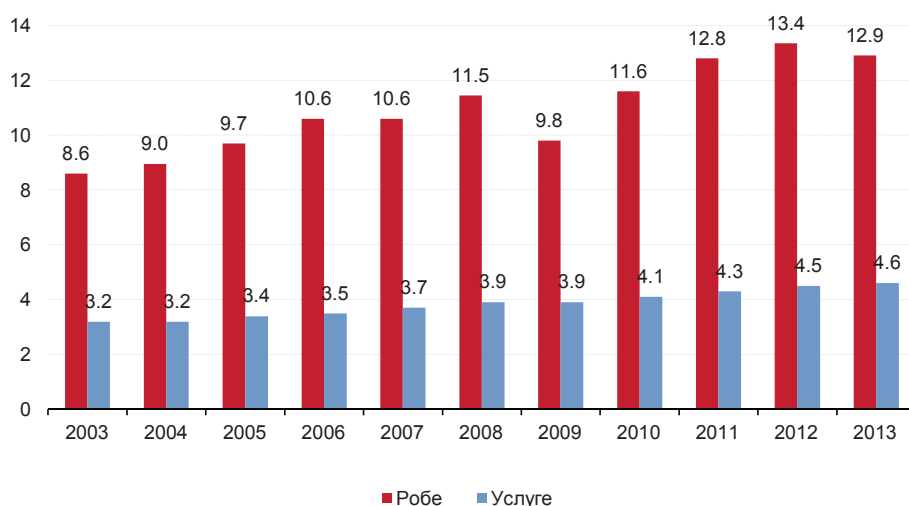
Највиша просјечна стопа незапослености у ЕУ-28 за станиовиштво старости између 25 и 64 године је уочена код средње образованих 18,2%, што је много већа од стопе незапослености за оне који су стекли високошколску квалификацију (6,6%).

2.1.4. Анализа спољнотрговинске размјене

Европска унија (ЕУ) има заједничку међународну трговинску политику. У том контексту Унија дјелује јединствено по свим спољнотрговинским питањима, укључујући и она, која се односе на Свјетску трговинску организацију (СТО). У овим случајевима Европска комисија преговара око трговинских споразума и представља европске интересе у име свих држава чланица ЕУ.

Криза је имала значајан утицај на спољнотрговинску размјену у 2009. години, пошто је прекинула прогресивну спољнотрговинску интеграцију⁴ роба за ЕУ-28 до 2008. године. Међутим, ова појава је кратко трајала, и спољнотрговинска интеграција роба се враћа на ниво који је био забиљежен у 2008. години. Што се тиче трговинске интеграције услуга она је била стабилна у 2009. години, након чега наставља да расте темпом који је био прије кризе.

Графикон бр.2: Трговинска интеграција ЕУ-28, 2003-13

Извор: Eurostat, 2015.

Учешће спољнотрговинских токова роба у БДП-у Европске уније је 12,9% у 2013. години, у односу на 9,8% у 2009. години. Када су у питању спољнотрговински токови услуга, учешће се креће 4,6% БДП-а у 2013., у односу на 3,2% у 2003. години. Ови подаци потврђују чињеницу да је опоравак од кризе генерално бржи за међународну трговину у односу на раст и структуру БДП.

⁴ Степен трговинске интеграције ЕУ се дефинише као проценат спољнотрговинских токова од БДП-а земаља чланица са земљама изван Уније.

Трговински суфицит роба и услуга Европске уније (табела бр.12) је 1,5% БДП-а у 2013. години, у поређењу са дефицитом од 0,7% у Јапану и 3,6% у Сједињеним Америчким Државама.

Табела бр.12: Спољнотрговински биланс роба и услуга, 2013. (% БДП)

Назив	Робе			Услуге		
	Извоз	Увоз	Биланс	Потраживања	Обавезе	Биланс
Аустрија	40,6	41,8	-1,2	15,7	10,8	4,9
Белгија	64,7	66,9	-2,2	21,3	19,3	2,1
Бугарска	55,7	61,5	-5,9	14,4	9,2	5,3
Чешка	68,3	63,5	4,8	11,3	9,9	1,4
Данска	33,2	30,6	2,6	21,4	18,2	3,2
Естонија	66,5	71,1	-4,6	24,2	17,7	6,4
Финска	29,1	29,0	0,1	11,8	11,6	0,2
Француска	21,0	24,1	-3,0	8,7	6,9	1,8
Грчка	12,4	21,8	-9,5	15,3	6,0	9,3
Холандија	69,4	61,1	8,3	14,5	12,2	2,3
Хрватска	21,3	35,8	-14,5	22,0	6,3	15,7
Ирска	50,6	30,6	20,0	58,0	54,6	3,4
Италија	25,1	22,7	2,4	5,4	5,2	0,2
Кипар	9,1	26,9	-17,8	34,8	15,1	19,7
Латвија	43,2	52,2	-9,0	15,8	8,7	7,1
Литванија	71,4	74,8	-3,5	15,5	10,9	4,6
Луксембург	28,4	42,4	-13,9	132,7	80,2	52,5
Мађарска	74,9	70,9	4,1	16,6	12,7	3,9
Малта	40,8	54,0	-13,3	52,2	32,3	20,0
Њемачка	42,8	36,0	6,7	8,3	8,8	-0,5
Пољска	40,0	39,4	0,6	7,8	6,4	1,3
Португал	28,7	33,0	-4,3	12,4	6,4	6,0
Румунија	34,9	37,3	-2,4	7,6	5,7	1,9
Словачка	89,2	83,3	5,9	7,8	7,6	0,2
Словенија	62,4	60,6	1,8	15,2	9,7	5,6
Шпанија	23,3	24,5	-1,1	10,7	6,7	4,0
Шведска	30,5	28,6	1,9	13,6	10,4	3,2
Велика Британија	18,9	25,6	-6,7	11,8	7,2	4,6
ЕУ-28	13,0	12,8	0,2	5,2	3,9	1,3
Еврозона (ЕА-18)	20,2	18,4	1,7	6,9	5,7	1,2
САД	9,7	14,4	-4,7	3,9	2,8	1,1
Јапан	13,3	13,7	-0,3	2,5	2,8	-0,4

Извор: Eurostat, 2015.

Трговински биланс роба и услуга (у односу на остатак свијета) у 2013. години, био је суфицитаран у 21 чланици ЕУ. Позитиван салдо са преко 10 % БДП-а је забиљежен у Холандији (10,6%), Ирској (23,4%) и Луксембургу (38,6%). Надпросјечан суфицит Холандије и Ирске је настао у робном билансу, док је за Луксембург у билансу услуга (финансијских). Међу земљама чланицама ЕУ, три су чланице забиљежиле трговински дефицит роба и услуга које су више од 1,0% БДП-а. То су Француска (-1,2% БДП-а), Летонија (-1,9%) и Велика Британија (-2.1%). У сва три случаја дефицит је због робног биланса, те је свака од наведених чланица остварила суфицит у услугама.

Међународна трговина робом. У овом дијелу се анализира удио ЕУ у свјетским спољнотрговиским токовима, унутрашња ЕУ трговина, главни трговински партнери и категорије производа који имају најчешћу фреквенцију спољнотрговинске размјене.

Европска унија учествује са око једном шестином у укупној свјетској трговини робом. Вриједност међународне трговине робом је знатно већа од размјене услуга (око три пута).

Спољнотрговинска размјена ЕУ. Укупна спољнотрговинска размјена робама са остатком свијета⁵ је процјењена на 3.419 милијарди евра у 2013. години. У истој години је извоз забиљежио пораст, а увоз смањен за више од 100 милијарди евра у поређењу са 2012. годином. Као резултат тога, трговински биланс робама Уније је био позитиван, и то први пут од од 2002. године.

Табела бр.13: Спољнотрговинска размјена роба чланица ЕУ са остатком свијета, 2013.

	Извоз		Увоз		Трговински биланс
	милијарди евра	учешће у извозу ЕУ-28	милијарди евра	учешће у увозу ЕУ-28 (%)	
Аустрија	39,5	2,3	32,2	1,9	7,3
Белгија	105,8	6,1	114,3	6,8	-8,5
Бугарска	8,9	0,5	10,4	0,6	-1,6
Чешка	23,0	1,3	25,3	1,5	-2,2
Данска	30,3	1,7	21,8	1,3	8,5
Естонија	3,6	0,2	2,5	0,1	1,1
Финска	25,0	1,4	19,7	1,2	5,3
Француска	177,6	10,2	165,3	9,8	12,3
Грчка	14,7	0,8	24,7	1,5	-9,9
Холандија	123,1	7,1	238,3	14,2	-115,2
Хрватска	3,6	0,2	5,5	0,3	-1,9
Ирска	37,1	2,1	14,6	0,9	22,5
Италија	180,5	10,4	160,6	9,5	20,0
Кипар	0,6	0,0	1,4	0,1	-0,8
Латвија	3,7	0,2	2,7	0,2	1,0
Литванија	10,5	0,6	10,8	0,6	-0,3
Луксембург	2,6	0,2	4,2	0,3	-1,6
Мађарска	18,0	1,0	21,3	1,3	-3,3
Малта	1,5	0,1	1,3	0,1	0,2
Њемачка	470,5	27,1	316,5	18,8	154,0
Пољска	38,4	2,2	48,5	2,9	-10,2
Португал	14,1	0,8	15,7	0,9	-1,6
Румунија	15,1	0,9	13,4	0,8	1,7
Словачка	11,0	0,6	15,8	0,9	-4,8
Словенија	6,4	0,4	7,5	0,4	-1,1
Шпанија	88,3	5,1	114,5	6,8	-26,2
Шведска	53,4	3,1	37,5	2,2	15,9
Велика Британија	230,2	13,3	236,1	14,0	-5,9
ЕУ-28	1.737,0	100,0	1.682,4	100,0	54,6

Извор: Eurostat, 2015.

⁵ збир ЕУ извоза и увоза са трећим земљама

Након економске кризе, пада извоза и увоза у 2009. години, извоз је достигао рекордни ниво од 1.737 милијарди евра у 2013. години, што представља повећање од 3,2% у односу на годину дана раније. Увоз робе у Европску унију пао за 6,5% у 2013., тј. на 1.682 милијарде евра.

Њемачка је далеко највећи фактор у спољнотрговинској размјени међу земљама чланицама, у односима са земљама изван Уније у 2013. години. Учешће Њемачке је 27,1% укупног извоза роба Европске уније са остатком свијета, док је увоз 18,8%. Три највеће чланице, које слиједе Њемачку у учешћу у извозу Европске уније су: Велика Британија (13,3%), Италија (10,4%) и Француска (10,2%). На увозној страни, Њемачку слиједе: Холандија (14,2%), Велика Британија (14,0%), Француска (9,8%) и Италија (9,5%). Ови подаци говоре да од пет земаља са највећим учешћем у спољној трговини Европске уније само Њемачка и Италија остварују нето извоз. Релативно висок удио Холандије се може објаснити значајним количинама роба које флукутирају кроз Ротердам - највећу луку у ЕУ. Највећи трговински суфицит робе, осим Њемачке (154 милијарди евра), забиљежен је у Ирској (22,5 милијарди евра) и Италији (20,0 милијарди евра).

Трговина између чланица у Европској унији. Промет робе између земаља чланица ЕУ (трговина унутар ЕУ) износи 2.839 милијарди евра у 2013. години (приказано у табели бр.14). То је око двије трећине већи обим, од нивоа забиљеженог извоза у земље остатка свијета. Значај унутрашњег тржишта ЕУ се истиче чињеницом, да је унутрашња трговина робама већа од спољнотрговинске, за сваку земљу чланицу ЕУ, са изузетком Грчке и Велике Британије. Структура укупне робне размене, састављене од унутрашњих и спољних трговинских токова, знатно варира међу чланицама. Највеће учешће унутрашње трговине међу чланицама забиљежено је у Луксембургу, Чешкој и Словачкој (скоро 80%), а најмање 48,3%, у Великој Британији и 47,0%, у Грчкој. Унутрашња трговина је незнатно смањена између 2012. и 2013. године (за 0,1%), и то је прво смањење од 2009. Највећи раст унутрашње трговине међу земљама чланицама је регистровано у Румунији (6,1%), Бугарској (5,8%) и Литванији (5,3%). Док су, Малта (-20,4%), Кипар (-11,0%) и Луксембург (-7,4%) забиљежили највеће смањење у унутрашњој трговини међу земљама чланицама 2013. године.

Табела бр.14: Унутрашња трговина земаља чланица Европске уније (милијарди евра)

Назив државе	2012	2013
	испоруке	
Аустрија	90,8	92,0
Белгија	243,1	247,6
Бугарска	12,2	13,4
Чешка	99,4	98,6
Данска	52,2	52,6
Естонија	8,3	8,7
Финска	30,5	31,0
Француска	260,9	258,8
Грчка	12,2	12,8
Холандија	386,4	382,8
Хрватска	5,6	5,3
Ирска	53,6	48,9
Италија	211,9	209,3
Кипар	0,8	0,9
Латвија	7,0	7,2
Литванија	14,0	14,1
Луксембург	12,8	11,2
Мађарска	62,4	63,4
Малта	1,3	1,1
Њемачка	622,7	623,4
Пољска	110,0	113,8
Португал	32,2	33,3
Румунија	31,7	34,5
Словачка	52,8	53,7
Словенија	18,8	19,2
Шпанија	146,3	150,0
Шведска	76,6	72,9
Велика Британија	185,0	178,0
ЕУ-28	2.841,5	2.838,5

Извор: Eurostat, 2015.

Анализа спољнотрговинске размјене ЕУ и главних трговинских партнера. Извоз из Уније према земљама трговинским партнерима, значајно варира између 2012. и 2013. године. Највећа стопа раста извоза забиљежена је у Швајцарску (27,0%), док је извоз у Јужну Кореју, Турску и Кину порастао, али у мањем проценту (5,8%, 3,1% и 3,0%, респективно). Највећи пад је регистрован код извоза у Индију (-6,9%), Русију (-2,9%), Јапан (-2,8%) и САД (-1,6%). Извоз Уније у САД је опао са 26,4% учешћа у укупном, у 2003. години, на 16,6% у 2013. години. Међутим, ова земља је најчешће одредиште за робу која се извози из Уније у 2013. години. У погледу категорија производа, највећи извоз у САД, у 2013. години, биле су машине и транспортни уређаји. Иста група производа је такође главна категорија извоза робе у Кину. Иначе

Кина је трећа најважнија дестинација европског извоза у 2013. години (8,5%), после Швајцарске (9,8%).

На страни увоза, између 2012. и 2013. године у Европској унији је уочен пад у односу са најзначајнијим трговинским партнерима, искључујући Турску (4,4%). Највећи пад регистрован код увоза из Јапана (-12,7%), Бразила (- 11,8%), Швајцарске (-11,0%) и Норвешке (- 10,9%). Кина је остала најважнији партнер за робни увоз у Унију у 2013. години.

Табела бр.15: Спољнотрговинска размјена ЕУ и главних трговинских партнера, 2005–13 (милијарди евра)

Извоз	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
ЕУ-28	1.049	1.152	1.234	1.309	1.094	1.353	1.554	1.683	1.737
САД	250,8	267,0	259,6	248,1	203,8	242,7	264,1	292,8	288,2
Кина	51,7	63,7	71,8	78,3	82,4	113,5	136,4	144,0	148,3
Русија	56,7	72,4	89,2	105,0	65,7	86,3	108,6	123,4	119,8
Швајцарска	86,3	88,5	93,1	100,6	88,8	110,5	142,1	133,5	169,6
Норвешка	33,7	38,4	43,5	43,7	37,5	41,9	46,8	49,9	50,2
Турска	44,6	50,0	52,8	54,5	44,5	61,8	73,3	75,4	77,8
Јапан	43,7	44,8	43,7	42,4	36,0	44,0	49,1	55,6	54,0
Јужна Кореа	20,2	22,8	24,7	25,5	21,6	28,0	32,5	37,8	40,0
Бразил	16,0	17,7	21,3	26,3	21,6	31,5	35,8	39,7	40,1
Индија	21,3	24,2	29,2	31,4	27,5	34,9	40,6	38,5	35,9
Увоз									
ЕУ-28	1.183,9	1.364,6	1.446,8	1.585,2	1.235,6	1.532,1	1.728,3	1.798,6	1.682,4
Сад	159,2	170,7	177,4	182,8	155,3	173,4	192,0	206,5	196,0
Кина	161,0	195,8	233,9	249,1	215,3	283,6	294,8	291,6	280,1
Русија	114,0	142,7	146,9	180,4	119,6	162,1	201,3	215,1	206,5
Швајцарска	66,7	71,6	77,0	82,7	80,9	85,5	93,5	105,9	94,3
Норвешка	67,2	79,2	76,6	95,9	68,9	79,0	93,9	101,0	90,0
Турска	36,2	41,9	47,4	46,3	36,4	42,8	48,4	48,3	50,4
Јапан	74,4	78,4	79,3	76,5	58,4	67,4	70,8	64,7	56,5
Јужна Кореа	34,6	40,9	41,7	39,7	32,5	39,5	36,3	38,0	35,8
Бразил	24,1	27,3	32,9	36,0	26,1	33,4	39,1	37,4	33,0
Индија	19,1	22,6	26,7	29,6	25,5	33,4	40,0	37,5	36,8
Трговински Биланс									
ЕУ-28	-134,4	-212,2	-212,5	-276,1	-141,7	-178,9	-174,1	-115,5	54,6
Сад	91,6	96,4	82,2	65,3	48,5	69,3	72,1	86,3	92,3
Кина	-109,3	-132,1	-162,0	-170,8	-132,9	-170,1	-158,4	-147,6	-131,8
Русија	-57,3	-70,3	-57,7	-75,5	-53,9	-75,8	-92,7	-91,7	-86,7
Швајцарска	19,6	16,8	16,1	18,0	7,9	25,0	48,6	27,6	75,3
Норвешка	-33,5	-40,8	-33,2	-52,2	-31,4	-37,1	-47,0	-51,1	-39,8
Турска	8,4	8,1	5,5	8,2	8,0	19,0	24,9	27,1	27,4
Јапан	-30,6	-33,7	-35,5	-34,1	-22,5	-23,5	-21,7	-9,2	-2,5
Јужна Кореа	-14,4	-18,1	-17,0	-14,2	-10,9	-11,6	-3,8	-0,2	4,1
Бразил	-8,1	-9,6	-11,6	-9,7	-4,5	-1,9	-3,3	2,2	7,0
Индија	2,1	1,6	2,5	1,7	2,0	1,5	0,5	1,0	-0,9

Извор: Eurostat, 2015

Анализа спољнотрговинске размјене према главним групама производа. Двије групе производа са највећим учешћем извоза у укупном, у 2013. години су: машине и транспортни уређаји и други индустријски производи. Највећа стопа раста извоза из

Уније у 2013. години, према категоријама је забиљежена у извозу хране, пића и дувана, који је достигао рекордну вриједност од 104,3 милијарди евра.

Храна, пиће и дуван су такође група производа, која једино показују пораст у 2013. години (до 0,4%). Највеће смањење увоза (између 2012. и 2013. године) је регистровано за минерална горива и мазива производа (-9,1%). Ови производи чине највећу ставку укупног увоза у Унији. Смањење увоза минералних горива и мазива производа, највећим дијелом се односи на смањење увезених нафтних деривата. Скоро једна трећина (32,2%) увоза минералних горива и мазива у 2013. години је поријеклом из Русије, затим Норвешке (9,9%), Алжира (6,3%), Нигерије (5,5%) и Саудијске Арабије (5.0%).

Највеће учешће у позитивном робном трговинском билансу (54,6 милијарди евра у 2013. години) има категорија: машина и транспортних уређаја (суфицит 275,0 милијарди евра), затим хемикалије (суфицит 115,5 милијарди евра). Највећи дефицит је остварен (377,8 милијарди евра) за минерална горива и мазива, али биљеже пад у односу на рекордни дефицит за ову робу у 2012. години (422,9 милијарди евра).

Табела бр.16: Спољнотрговинска размјена ЕУ према главним групама роба, (милијарди евра)

Извоз	2008	(%)	2012	(%)	2013	
Укупно	1.309	100	1.683,1	100	1.737,0	100
Храна, пиће и цигарете	67,8	5,2	99,0	5,9	104,3	6,0
Сировине	32,0	2,4	47,6	2,8	45,3	2,6
Минерална горива, и лубриканти	84,7	6,5	125,6	7,5	120,8	7,0
Хемикалије и повезани производи	197,5	15,1	275,4	16,4	273,2	15,7
Друге робе	313,5	23,9	379,3	22,5	383,0	22,1
Машине и транспортна опрема	570,9	43,6	705,2	41,9	709,2	40,8
Увоз						
Укупно	1.585	100	1.798	100	1.682,4	100
Храна, пиће и цигарете	81,0	5,1	93,1	5,2	93,5	5,6
Сировине	75,3	4,8	80,7	4,5	76,0	4,5
Минерална горива, и лубриканти	460,2	29,0	548,5	30,5	498,7	29,6
Хемикалије и повезани производи	124,2	7,8	163,3	9,1	157,6	9,4
Друге робе	375,1	23,7	387,9	21,6	381,8	22,7
Машине и транспортна опрема	425,8	26,9	452,3	25,1	434,1	25,8
Трговински биланс						
Укупно	-276,1	-	-115,5	-	54,6	-
Храна, пиће и цигарете	-13,2	-	5,9	-	10,9	-
Сировине	-43,3	-	-33,2	-	-30,8	-
Минерална горива, и лубриканти	-375,4	-	-422,9	-	-377,8	-
Хемикалије и повезани производи	73,3	-	112,1	-	115,5	-

Друге робе	-61,6	-	-8,5	-	1,3	-
Машине и транспортна опрема	145,1	-	252,9	-	275,0	-

Извор: Eurostat, 2015.

Спољнотрговинска размјена услуга. Услуге имају пресудну улогу развоја модерних економија. Ефикасан сектор услуга се сматра пресудним за трговину и економски раст. Услуге пружају виталну подршку привреди у цјелини (нпр. кроз финансије, логистику, комуникације и др.).

Пружање услуга доприноси већем економском богатству ЕУ, и чини више од 50% БДП-а у свакој од држава чланица. Ипак, вриједност спољнотрговинске размјене роба је два до три пута већа од услуга. Разлог за релативно мало учешће у спољнотрговинском билансу лежи у природи већине услуга. Јер, услуге се углавном конзумирају на мјесту настанка. Дакле, многе услуге нису преносиве, захтевају физичку близину произвођача и конзумента.

Упркос релативно ниском нивоу међународне трговине услуга, постоје бројни разлози за тенденцију раста у наредном периоду. Технолошки развој је повећао мобилност неких услуга (нпр. веб сервиси за финансије, образовање, и здравство).

У овом дијелу се анализира спољнотрговинска размјена услуга Европске уније, као и држава чланица појединачно. Анализа се концентрише на међународне трансакције услуга између ЕУ и њених главних трговинских партнера, као и на међународну трговину према врсти услуге.

Удио услуга у структури укупног извоза из Европске уније се кретао између 27,9% и 28,8%, од 2001. до 2008. године. Овај удио је повећан у 2009. години на 31,1%, да би 2010. године пао на 29,1%, те 28,2% у 2011. и 2012. години. Након тога удио услуга у структури извоза је порастао на 28,7% у 2013. години. Када је у питању удио услуга у структури укупног увоза, највеће учешће услуга од 26,1% је било у 2009. години, затим падало на 23,3% у 2010. и 21,9% у 2011. години, након чега се повећава на 22,4% у 2012. и 23,4% у 2013. години.

Међународна трговина услуга у Европској унији је повећана за 3,4%. у 2013. години. Увоз услуга из остатка свијета је порастао за 0,5% (508,5 милијарди евра у 2012. на 511,2 милијарди евра у 2013.) У 2013. години је остварен суфицит Европске уније од 173,2 милијарди евра у трговини услугама, у поређењу са 71,3 милијарди евра у 2008. години и 153,4 милијарди евра у 2012. години (табела бр.17)

Табела бр.17: Спољнотрговинска размјена услуга у ЕУ, милијарди Евра

	извоз				увоз				биланс		
	2008	2012	2013	2012–13 (%)	2008	2012	2013	2012–13 (%)	2008	2012	2013
Аустрија	43,4	47,1	49,1	4,3	29,1	33,0	33,7	2,1	14,2	14,1	15,4
Белгија	62,7	79,0	81,4	3,0	58,0	71,2	73,7	3,5	4,7	7,8	7,7
Бугарска	5,4	5,7	5,8	0,5	4,0	3,4	3,7	7,3	1,3	2,3	2,1
Чешка	14,9	17,2	16,9	-1,8	11,9	15,2	14,8	-2,4	3,0	2,0	2,0
Данска	49,6	51,4	52,9	2,9	42,6	45,3	45,0	-0,6	7,0	6,1	7,8
Естонија	3,6	4,3	4,5	5,1	2,3	3,0	3,2	6,8	1,3	1,2	1,2
Финска	21,7	22,0	22,9	4,4	21,0	23,4	22,5	-4,2	0,7	-1,5	0,4
Француска	112,9	168,3	178,5	6,1	96,4	135,7	142,3	4,9	16,5	32,6	36,2
Грчка	34,1	27,5	27,9	1,4	16,9	12,4	11,0	-11,4	17,1	15,1	16,9
Холандија	85,9	103,8	87,5	-15,7	76,5	93,6	73,7	-21,2	9,5	10,3	13,8
Хрватска	10,1	9,3	9,5	2,4	3,1	2,8	2,7	-4,4	7,0	6,4	6,8
Ирска	67,9	90,3	94,6	4,8	75,6	87,1	88,6	1,7	-7,7	3,2	6,1
Италија	78,8	81,8	83,5	2,0	87,4	82,6	80,5	-2,5	-8,6	-0,7	3,0
Јапан	100,8	113,3	:	:	114,9	137,6	:	:	-14,0	-24,3	:
Кипар	6,5	6,2	5,8	-6,8	2,9	2,9	2,5	-12,6	3,6	3,3	3,3
Латвија	3,1	3,6	3,7	4,2	2,2	2,0	2,0	-0,5	0,9	1,5	1,7
Литванија	3,2	4,6	5,4	17,0	2,8	3,4	3,8	12,8	0,4	1,2	1,6
Луксембург	46,5	56,2	60,3	7,4	26,5	32,8	36,5	11,0	20,0	23,4	23,9
Мађарска	13,8	15,8	16,2	2,3	12,3	12,4	12,7	2,1	1,5	3,4	3,5
Малта	2,9	3,8	3,8	0,0	1,8	2,4	2,4	-0,5	1,1	1,4	1,4
Њемачка	174,7	210,5	226,7	7,7	200,3	230,2	239,9	4,2	-25,6	-19,7	-13,1
Пољска	24,2	29,5	30,2	2,5	20,7	24,8	25,0	0,5	3,5	4,7	5,3
Португал	17,9	19,1	20,6	7,7	11,3	10,4	10,6	2,2	6,6	8,7	9,9
Румунија	8,8	8,4	10,8	28,3	8,1	7,3	8,1	10,8	0,7	1,1	2,7
САД	364,2	507,1	:	:	274,7	346,1	:	:	89,5	161,0	:
Словачка	5,8	5,6	5,6	0,6	6,3	5,3	5,5	3,6	-0,5	0,3	0,1
Словенија	5,0	5,2	5,4	4,9	3,5	3,4	3,4	1,6	1,4	1,8	2,0
Шпанија	97,7	107,2	109,3	2,0	71,9	70,2	68,4	-2,5	25,8	37,0	40,9
Шведска	47,2	55,3	57,2	3,6	35,9	42,4	43,9	3,6	11,3	12,9	13,4
Велика Британија	195,0	227,9	225,4	-1,1	138,3	141,6	136,4	-3,7	56,7	86,2	89,0
ЕУ	525,3	661,9	684,4	3,4	454,0	508,5	511,2	0,5	71,3	153,4	173,2
Евروزона (ЕА-17)	512,9	626,7	661,2	5,5	470,0	537,9	549,1	2,1	42,9	88,7	112,1

Извор: Eurostat, 2014

Међу чланицама ЕУ (укључујући трансакције унутар ЕУ и остатак свијета), Велика Британија је забиљежила највећи суфицит међународне трговине услугама (89 милијарди евра), слиједи је са знатно мањим суфицитом: Шпанија (40,9 милијарди евра), Француска (36,2 милијарди евра) и Луксембург (23,9 милијарди евра). Насупрот томе, међу државама чланицама, само Њемачка биљежи дефицит за међународну трговину услугама (13,1 милијарди евра).

Интра трговина услугама у ЕУ (трговина са међу државама чланицама) чини већину укупног извоза и увоза услуга (55,2%, 59,7% респективно) у 2013. години. Код овог вида спољнотрговинске размјене, највећи суфицит су остварили: Шпанија (28 милијарди евра), Луксембург (20,1 милијарди евра) и Француска (14,7 милијарди евра). Дефицит је остварен у Њемачкој (-26.5 милијарди евра) , Финској (-3.3 милијарди евра), Италији (-3.2 милијарди евра), Данској (-2,5 милијарди евра) и Словачкој (-0.4 милијарди евра). Међу државама чланицама, Њемачка је забиљежила највећи удио трансакција услугама са другим државама чланицама, што представља 13,3% свих интра европских трансакција на страни извоза и 18,3% увоза .

Велика Британија је била највећи извозник услуга међу земљама чланицама ЕУ. Велика Британија је забиљежила и највећи суфицит за међународну трговину услугама са партнерима изван ЕУ (78,8 милијарде евра), затим слиједе Француска (21,6 милијарди евра) и Немачка (13,4 милијарди евра). Ирска је једина чланица која је забиљежила дефицит (3,6 милијарди евра) у спољнотрговинској размјени услуга са земљама изван Европске уније.

Главни трговински партнери изван ЕУ за извоз услуга држава чланица су: Сједињене Америчке Државе (161 милијарди евра, што представља 10,5% извоза услуга), затим Швајцарска (83 милијарди евра, 5,4% извоза услуга), Кина (32 милијарди евра, 2,1%), Русија (29 милијарди евра, 1,9%) и Јапан (23 милијарди евра, 1,5%) .

Што се тиче увоза услуга у 2013. години, главни партнери изван ЕУ су такође Сједињене Америчке Државе (148 милијарди евра, што чини 11,7% свих увоза), Швајцарска (62 милијарди евра, 4,9% свих услуга увоза), Кина (21 милијарди евра, 1,6%), Русија и Јапан (14 милијарди евра, 1,1%). У 2013. години, највећи суфицит у трговини услугама остварен је са са Русијом (14,7 милијарди евра), САД (12,4 милијарди евра), Кином (11,7 милијарди евра), Јапаном (ЕУ 9,2 милијарди), Бразилом (ЕУР 7.7 милијарди) и Канадом (6,4 милијарди евра).

Што се тиче категорија услуга, једну трећину међународне размјене услуга у Европској унији у 2013. години, чине остале пословне услуге (забава, стручни и технички послови са извозом 219 милијарди евра и увозом од 146 милијарди евра). Друга најзаступљенија категорија у спољнотрговинској размјени услуга је транспорт (140 милијарди евра извоза и 116 милијарди евра увоза), слиједе путовања (101 милијарди извоза и 87 милијарди евра увоза) и финансијске услуге (59 милијарди евра извоза и 23 милијарди евра увоза). Највећи остварени суфицит ЕУ у услугама забиљежен је за остале пословне услуге (73 милијарде евра), финансијске услуге (36 милијарди евра), рачунарске и информационе услуге (27 милијарди евра) и

транспорт (24 милијарди евра). Дефицит у спољнотрговинској размјени услуга у ЕУ (9 милијарди евра) је регистрован за хонораре и накнаде за лиценце.

2.2. Анализа прилива и одлива страних инвестиција

У овом дијелу се представља анализа страних инвестиција у ЕУ (стање, годишњи токови и приход по овом основу), међународне инвестиционе позиције као и анализа развојне помоћи Европске уније као једног од највећих донатора за развој у свијету. Анализа страних инвестиција у графикону бр.3 обухвата период од 2010. до 2013. године. Динамика токова страних инвестиција у Европској унији се убрзава након глобалне финансијске и економске кризе. У 2013. години, одлазне инвестиције су биле 34% веће него годину дана раније. Такође, долазне инвестиције 2013. године су 12% веће од прилива 2012. године. Међутим, прилив СДИ у 2013. години је износио 20% мање од прилива 2011. године.

Графикон бр.3: Фонд и токови страних инвестиција у ЕУ (милијари евра)

Извор: Eurostat, 2015.

Стопе прихода од страних инвестиција (долазних и одлазних) у 2012. години су незнатно мање од претходне године, али су изнад нивоа који је био 2008. и 2009. (табела бр.21).

Токови СДИ. Укупни одливи страних инвестиција су порасли за 57% у 2011. години, углавном због знатног повећања акцијског капитала и реинвестираних зарада. Приливи инвестиција су повећани у 2011. године за 90%. Током 2012. године токови СДИ у Унији су смањени, али су поново повећани у 2013. години. Одливи СДИ су смањени за 46% у 2012., због наглог пада уложеног капитала изван ЕУ, а који се компензује повећањем реинвестираних зарада. Приливи су такође смањени за 31%.

Инвестиције Европске уније у иностранству су 2012. године смањене, углавном због смањених токова са традиционалним партнерима: САД (пад 62%, на 62,9 милијарди евра) и Швајцарском (пад 91% , на 4,5 милијарди евра). Такође је уочен пад инвестиција у земље Централне Америке, углавном због смањене активности са офшор центрима⁶. Стране инвестиције из ЕУ у Азију су смањене са 89,8 милијарди 2011. године, на 57 милијарди евра у 2012. години.

САД су остале најважнији извор прилива инвестиција у ЕУ у 2012. години. Иако су приливи из САД више него преполовљени у односу на претходну годину (на 98,8 милијарди евра), и даље чине једну трећину укупних инвестиционих прилива у 2012. године. Приливи инвестиција из земаља других традиционалних партнера су се такође смањили: Швајцарске (пад за 54%), Бразила (пад за 83%), Јапана (пад за 61%) и земаља Арапског залива. Уочено је повећање прилива СДИ из Канаде (на 19,7 милијарди евра), Русије (8,4 милијарди евра), офшор финансијских центара (на 74,2 милијарди евра), те неких азијских партнера (Кине, Сингапура и Јужне Кореје), што само дјелимично компензује укупан пад прилива инвестиција у ЕУ у 2012. години.

Токови страних инвестиција Европске уније са Аустралијом су варирали у периоду 2010.-2013. године. У 2012. години, одлазне инвестиције у Аустралију су чиниле релативно велики удио (4,5% или 11,6 милијарди евра). Међутим, само 0,1% (0,2 милијарди евра) од укупних прилива у ЕУ је дошло из Аустралије.

Подаци за 2013. годину показују повећање токова у оба смјера. Одливи су били 34% већи у 2013. години него у 2012. години. У 2013. години стране инвестиције у САД су увећане за 153% у односу на 2012.годину. Одлазне инвестиције су значајно повећане у Швајцарску (24,4 милијарди евра), Бразил (35,6 милијарди евра) и офшор финансијске центре (39,9 милијарди евра). Ипак, директна инвестициона активност је смањена у Кини (пад са 15,5 милијарди евра у 2012. на 8,2 милијарди евра у 2013. години), Хонг Конгу (са 15 на 10,4 милијарди евра) и Индији (са 5,5 на 3,2 милијарди евра). Приливи страних инвестиција у 2013. години су били већи за 12% од претходне године. САД су остале главни извор прилива инвестиција (153% већи прилив у 2013., у односу на 2012.). Приливи инвестиција су повећани у 2013. години из Бразила (са 2,2 на 21,5 милијарди евра у 2013. години) и Јапана (са 3,9 на 9,6 милијарди евра) те Хонг Конга и Индије, након дезинвестирања годину дана раније. Ипак, велико смањење долазних инвестиција је регистровано код инвестиција из Канаде и Кине. Такође, из офшор финансијских центара приливи инвестиција су значајно пали у 2013. години.

---

⁶ Иначе, пословање преко офшор центара игра важну улогу у централно-америчком региону.

Водеће локације одлазних инвестиција из ЕУ. У периоду 2011-2013., Луксембург је имао највећи удио (54%) одлазних инвестиција Европске уније. Разлог за то је, што ова земља има посебан поједностављен третман опорезивања финансијских трансакција у ЕУ. Посебан порески ентитет финансијских трансакција имају и друге чланице, посебно Холандија, Аустрија, Мађарска и Кипар.

Одлазне инвестиције у Луксембургу су удвостручене у 2013. години у поређењу са 2012., при чему је остао водећи инвеститор са земљама које нису чланице ЕУ. Сједињене Америчке Државе су највећи прималац инвестиција из Луксембурга (80% од укупних одлазних инвестиција према земљама које нису чланице, у 2013. години). Офшор финансијски центри су друге најчешће дестинације, што показује значај финансијског сектора за ову државу чланицу.

У Великој Британији забиљежен је оштар пад одлазних инвестиција према земљама које нису чланице, и на тај начин је смањено учешће у укупним одлазним инвестицијама ЕУ. Њемачке одлазне инвестиције према земљама које нису чланице су значајно повећане у 2013. години, те је ова земља на другом мјесту по одлазним инвестицијама међу земљама чланицама ЕУ.

Стање долазних и одлазних инвестиција ЕУ. У 2012. години се уочава успоравање раста стока страних инвестиција Европске уније. У наведеној години раст је успорен на око 5%, у поређењу са 17% раста за спољне, и 20% раста за унутрашње инвестиције у 2011. години. Сјеверна Америка је главна локација за спољне инвестиције са земљама изван ЕУ. На крају 2012. године, Сјеверна Америка је имала највећи удио (37%) у стоку одлазних инвестиција што је приказано у табели бр.18.

Табела бр.18: Фонд одлазних страних инвестиција ЕУ према регионима, 2012.

Регион	милијарди евра	(%)
Остатак Европе (земље изван ЕУ)	1.271,9	24
Сјеверна Африка	63,4	1
Централна и Јужна Африка	157,6	3
Блиски и Средњи исток	116,4	2
Азијске земље	659,6	13
Океанија и Јужни поларни регион	154,2	3
Сјеверна Америка	1.913,2	37
Централна Америка	477,2	9
Јужна Америка	366,7	7

Извор: Eurostat, 2015.

Учешће САД у укупном стању одлазних инвестиција ЕУ је око 32% (1.655 милијарди евра) што је раст од 4% у 2012. години, а у 2011. години је 26% раст стока одлазних инвестиција у односу на 2010. годину (табела бр.19). Главни носиоци одлазних инвестиција Европске уније у САД су: Велика Британија (15%), Француска (11%) и Њемачка (10%). Швајцарска је друга локација по вриједности одлазних инвестиција ЕУ на крају 2012. године, са 13% од укупних, са финансијским посредовањем као најзаступљенијој дјелатности. На крају 2012. године, Канада је била трећа главна локација са учешћем 5% укупних спољних инвестиција, која је у овој години претекла Бразил.

У Азији, најзначајније локације одлазних инвестиција ЕУ су: Хонг Конг, Сингапур и Кина. Ове земље заједно чине готово половину одлазних инвестиција у Азији крајем 2012. године. Јапан (са 98,8 милијарди евра) није био међу три највећа партнера из Азије, када су у питању одлазне инвестиције, али је и даље испред Индије, Јужне Кореје и Индонезије.

Главне дестинације одлазних инвестиција у Африци су Јужна Африка (58,2 милијарди евра), Египат (30,9 милијарди евра) и Нигерија (27,2 милијарди евра). Иако су спољне стране инвестиције Европске уније у Јужној Африци расле (6% у 2012. години), ова земља није међу 10 најважнијих инвестиционих дестинација, након оштрог (-27%) пада у 2011. години.

САД су носилац и долазних страних инвестиција Европске уније 2012. године. Учешће САД у укупним долазним страним инвестицијама износи скоро двије петине (39%; или 1.536 милијарди долара) (табела бр.19). Секторска структура унутрашњих страних инвестиција са поријеклом из САД се односи највећим дијелом на сектор финансијских услуга и производњу (у производњи доминира прерада нафте, хемијска, фармацеутска индустрија, производња гуме и пластике, а једна трећина одлази у производњу прехранбених производа, пића и дуванских прерађевина).

Швајцарска је други највећи улагач у Европској унији 2012. године, са инвестицијама у вриједности од 505 милијарди евра, и 5% више него 2011. године. Друге земље са значајним учешћем унутрашњих инвестиција Европске уније 2012. године су биле: Канада (4%), Јапан (4%), затим Бразил, Русија, Сингапур и Хонг Конг. У 2012. години, највећи годишњи раст међу свим земљама инвеститорима у ЕУ је забиљежен из Русије (34%), те Сингапура (14%).

Табела бр.19: Фонд долазних и одлазних инвестиција Европске уније, десет највећих земаља партнера (милијарди евра)

	Одлазне инвестиције				Долазне инвестиције			
	2010	2011	2012	раст 2010- 12 (%)	2010	2011	2012	раст 2010-12 (%)
Укупне стране инвестиције								
ЕУ	4.237,0	4.940,9	5.206,8	22,9	3.144,7	3.768,1	3.947,4	25,5
САД	1.266,9	1.598,9	1.655,0	30,6	1.247,7	1.526,8	1.536,4	23,1
Швајцарска	555,5	683,5	679,0	22,2	394,8	482,6	505,2	28,0
Канада	197,7	228,6	258,0	30,5	146,1	139,0	142,6	-2,4
Бразил	198,9	248,2	246,8	24,1	90,4	96,9	98,1	8,6
Русија	130,6	169,4	189,5	45,1	50,3	57,2	76,6	52,4
Аустралија	120,2	128,0	141,6	17,8	30,4	35,9	34,3	12,8
Хонгконг	112,3	119,8	132,9	18,4	41,5	64,7	50,2	21,0
Сингапур	109,5	124,8	118,7	8,3	56,5	60,3	68,6	21,4
Кина	81,0	103,0	118,1	45,8	6,1	18,5	26,8	338,0
Јапан	98,1	100,5	98,8	0,8	133,4	147,0	161,5	21,1

Извор: Eurostat, 2015; (online data code: bop_FDI_main)

На крају 2011. године Европска унија је имала позитиван биланс страних инвестиција. Другим ријечима, одлазне стране инвестиције су премашиле долазне, што значи да је Европска унија нето извозник капитала по овом основу (табела бр.19).

Када је у питању структура стања инвестиција по дјелатностима, незнатно је промјењена у 2011. години, углавном због сектора услуга, гдје је уочен нагли раст долазних инвестиција (у дјелатностима финансија и осигурања), што је више него удвостручено у односу на 2010. годину.

Највећи допринос страним инвестицијама заузима сектор услуга (спољне 62% и унутрашње 87%). Око три петине долазних страних инвестиција услуга и четири петине одлазних, одлази у финансијске и осигуравајуће активности, које су расле током 2011. године. Готово све инвестиције у услужне дјелатности су расле, а највећи раст биљеже улагања у информације и комуникационе услуге (спољне стране инвестиције) и финансијске дјелатности, те дјелатности осигурања (унутрашње стране инвестиције).

С друге стране, унутрашње инвестиције су смањене у информационим и комуникационим услугама, смештају и исхрани, те дјелатностима некретнина.

Спољне стране инвестиције ЕУ су порасле у производњи за 24% у 2011. години. Са друге стране, унутрашње су преполовљене у поређењу са 2010. годином, након оштрог пада у свим подсекторима производње (осим за производњу возила и осталих саобраћајних средстава). Доприноси страних улагања у дјелатности

грађевинарства, рударства и вађења руда у укупним су остала непромењена, у односу на 2010. годину.

Табела бр. 20: Фонд долазних и одлазних инвестиција по дјелатностима у ЕУ, 2011. година (милијарди евра)

Дјелатност	Одлазне	Долазне
Пољопривреда, лов и риболов	4,1	2,1
Рударство	450,2	27,7
Производња	1.245,8	374,0
Производња хране, пића и дуванских прерађевина	181,6	82,0
Текстилна индустрија	58,1	11,5
Производња нафте, хемијска и фармацеутска индустрија	442,8	139,3
Производња метала и машина	368,6	72,6
Производња аутомобила и транспортне опреме	75,4	39,1
Електрика, гас, паре и климатизација	63,7	17,7
Снабдијевање водом; канализација, управљање отпадом	6,0	3,3
Грађевинарство	23,2	10,8
Услуге	3.087,6	3.283,0
Трговина, одржавање моторних возила	215,1	159,7
Транспорт и складиштење	59,9	25,9
Смјештај и услуге исхране	21,5	11,8
Информације и комуникације	338,0	88,7
Финансијске и услуге осигурања	1.849,6	2.563,6
Некретнине	44,1	51,0
Професионалне, научне и техничке активности	451,6	302,9
Друге услуге	107,8	79,4
Остале дјелатности	60,4	49,5
Укупно	4.940,9	3.768,1

Извор: Eurostat, 2015; (online data code: bop_FDI_pos_r2)

Приходи од СДИ. Приход од страних инвестиција Европске уније, у земљама које нису чланице смањен је на 318,4 милијарди евра у 2012. години (приходи по основу одлива инвестиција) и 170,2 милијарди евра расхода (по основу прилива СДИ). Нето приход страних инвестиција из остатка свијета је смањен на 148,2 милијарди евра у 2012. години, што је 7% мање у односу на рекордни ниво 2011. године. Доходак по основу страних инвестиција у Европској унији је у 2012. години био 1,15% БДП-а, те је мањи у поређењу са 2011. годином, који је износио 1,26%.

Након опоравка у 2010. и 2011. години, пад прихода од страних инвестиција у 2012. години је остварио стопе поврата 6,4% за спољне инвестиције (прилив прихода) и 4.5% по основу долазних инвестиција (одливи у иностранство), што се може видјети у табели бр.21.

Табела бр.21: Приходи и расходи од инвестиција и стопа поврата, ЕУ-27, 2008–12. милијарди евра

	2008	2009	2010	2011	2012
Приход од СДИ изван ЕУ	190	198	294	338	318
Расходи по СДИ изван ЕУ	101	107	151	178	170
стопа поврата на одлазно стање СДИ	5,9	6,0	7,8	8,0	6,4
стопа поврата на долазно стање СДИ	4,2	4,3	5,4	5,7	4,5

Извор: Eurostat, 2015.

2.3. Анализа међународне нето инвестиционе позиције еврозоне и САД

Платни биланс региструје међународне токове добара, услуга и капитала у периоду од једне године, а међународна инвестициона позиција мјери укупни износ и расподјелу домаће активе једне земље у иностранству, као и спољну активу у посматраној земљи на крају године. На тај начин платни биланс подразумијева ток, а међународна инвестициона позиција одражава концепт фонда (сток). Дакле, за разлику од платног биланса у коме се региструју токови капитала остварени у посматраној години, међународна инвестициона позиција приказује укупан износ домаће активе у иностранству и иностране активе у домаћој земљи, на крају године.⁷ Због тога се међународна инвестициона позиција означава као биланс међународне задужености.

Међународна инвестициона позиција може се искористити за пројектовање будућих токова дохотка из земаља гдје су лоциране стране инвестиције, као и токова плаћања страним инвеститорима лоцираним у земљи. Надаље, додавањем токова капитала остварених током године на постојећу међународну инвестициону позицију са краја претходне године, требало би да се добије међународна инвестициона позиција на крају текуће године (уколико не буде статистичких разлика и уколико се директне инвестиције коригују промјенама цијена и курса до којих је дошло у току године).

Међународна нето инвестициона позиција еврозоне је до 2008. године испољавала растући тренд са негативним предзнаком. Максимум је достигнут 2008. године, када је износ нето инвестиционе позиције чинио скоро 18% БДП-а еврозоне у тој години. Одступање стања нето инвестиционе позиције од кумулативног износа текућег рачуна еврозоне дугује се ефекту вредновања иностраних инвестиција овог подручја.

⁷ Међународна инвестициона позиција представља биланс стања иностране финансијске активе и пасиве. У инострану финансијску активу спадају потраживања резидената од нерезидената и монетарно злато које улази у састав резервне активе земље, док у инострану финансијску пасиву спадају финансијске обавезе резидената према нерезидентима. Статистички извјештај о међународној инвестиционој позицији припремају све чланице ММФ-а у складу са Приручником за израду платног биланса и међународне инвестиционе позиције, *шесто издање*, и Приручником ММФ-а за израду спољног дуга.

Овај ефекат настаје услјед кретања цијена иностраних актива и девизног курса евра, због чега се мијења однос између вриједности иностраних актива и иностраних обавеза евро зоне. Апресијација евра према долару у периоду 2002-2007. године значи да су земље евро зоне трпјеле губитке услед вредновања доларски дономиране активе. Истовремено су лошије перформансе тржишта акција у САД у поређењу са тржиштем акција евро зоне додатно погоршавале нето инострану позицију евро зоне, јер је дошло до пораста иностраних обавеза по основу портфеља власничких папира у посједу странаца у односу на вриједност иностране активе у посједу евро зоне. Треба истаћи да се допринос ових фактора разликује између земаља еврозоне у зависности од структуре спољне активе и пасиве. (структура нето међународне инвестиционе позиције чланица еврозоне дата у табели бр.22). Оно што се може закључити увидом у наведену табелу јесте да земље чланице еврозоне са повољнијом инвестиционом позицијом остварују позитивна салда текућег рачуна, прије свега спољнотрговинском билансу роба и услуга. То имплицира да земље, дефицитарне чланице еврозоне, финансирају негативна салда текућег рачуна задуживањем у иностранству или стимулисањем прилива инвестиција.

Табела бр. 22: Нето инвестициона позиција земаља чланица евро зоне као % од БДП

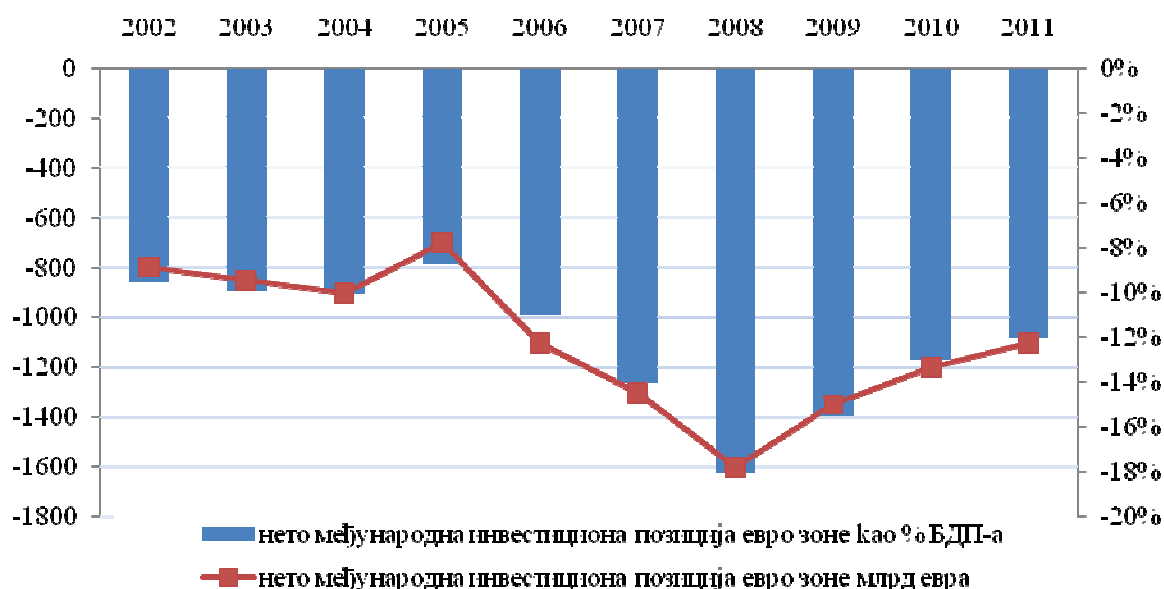
година	ЗЕМЉА									
	Аустрија	Белгија	Кипар	Њемачка	Естонија	Шпанија	Финска	Француска	Грчка	Ирска
2008	-10	52	-98	23	-75	-80	-5	-13	-74	-73
2009	-5	57	-125	30	-80	-94	3	-14	-86	-89
2010	-5	65	-139	31	-71	-89	17	-8	-98	-84
2011	-2	61	-158	29	-55	-92	15	-8	-85	-105
2012	-3	50	-147	24	-51	-90	12	-11	-109	-
2013	1	49	-157	29	-47	-94	5	-16	-121	-
2014	3	50	-165	36	-43	-94	0	-20	-122	-
година	ЗЕМЉА									
	Италија	Литванија	Луксембург	Латвија	Малта	Холандија	Португал	Словенија	Словачка	-
2008	-25	-52	17	-74	-	-8	-95	-35	-58	-
2009	-26	-58	-29	-82	13	1	-108	-39	-67	-
2010	-25	-55	-21	-82	12	9	-104	-42	-62	-
2011	-23	-52	20	-74	9	17	-101	-40	-65	-
2012	-28	-53	32	-67	15	31	-114	-45	-62	-
2013	-31	-46	33	-65	24	35	-119	-46	-64	-
2014	-28	-44	42	-61	38	64	-112	-44	-70	-

Извор: Европска централна банка, 2015.

Смањивање стања нето иностраних обавеза евро зоне од 2008. године настаје услјед промјена девизног курса евра и цијене иностраних актива у посједу земаља евро зоне. Опадајући тренд негативне нето инвестиционе позиције евро зоне довео је

до њеног смањивања на око 12% БДП-а крајем 2011. године. С обзиром на испољене тенденције, може се закључити да између међународне нето инвестиционе позиције САД и евро зоне не постоје значајне разлике, упркос великим неједнакостима у ранијем кретању текућег рачуна. Ово је посљедица чињенице да САД у свом посједу у иностранству имају инострану активу деноминiranу у еврима, док евро зона посједује обвезнице и акције доминиране у доларима (Lane, 2010).

Графикон бр. 4: Нето инвестициона позиција евро зоне у периоду 2002-2011. године

Извор: Европска централна банка, 2013.

Нето међународна инвестициона позиција САД. Нето међународна инвестициона позиција САД је негативна и износи 6.915 милијарди долара на крају 2014. године. То значи да вриједност америчких обавеза премашује вриједност америчке имовине у иностранству. На крају 2013. године, нето инвестициона позиција је била такође негативног предзнака и износила 5.383 милијарди долара. Смањење нето инвестиционе позиције од 2013. до 2014. године у износу од 1.532 милијарди долара, односило се на повећање вриједности америчких обавеза од 2.128 милијарди долара и повећање вредности САД имовине у иностранству од 596 милијарди долара. Смањење нето инвестиционе позиције настало је услед: 1) ефекта промјене девизног курса, који доводи до смањења вриједности америчке имовине у иностранству, те 2) повећања САД цијене капитала по вишој стопи у односу на инострану цијену капитала. Раст цијена обвезница Трезора САД у 2014. године повећао је вриједност иностраних инвестиција у САД, док је пад цијена иностраних акција у посједу САД смањио вриједност САД инвестиција у иностранству.

Нето инвестициона позиција смањена 28,5 одсто од 2013. до 2014. године, у поређењу са падом од 2012. до 2013. године, 17,5 одсто. Актива САД у иностранству је износила 24,693 милијарди на крају 2014. године у поређењу са 23,710 милијарди на крају 2013. године. Обавезе САД су 31,608 милијарди долара на крају 2014. године у поређењу са 29,093 милијарди на крају 2013. године.

Према подацима табеле бр.23 запажа се да је актива САД у иностранству у периоду 1980-2014. године порасла за 24,3 пута са 839 милијарди долара из 1980. године на 24.693 милијарди долара у 2014. години. Актива која припада странцима у истом периоду је порасла око 58 пута. Резултат динамичнијег раста прилива страних инвестиција у односу на одлив из САД је растући негативни салдо нето инвестиционе позиције, који је у периоду 1980-2014 растао по просјечној годишњој стопи од 17,4%.

Табела бр.23: Нето инвестициона позиција САД, 1985-2014. (милијарди долара)

	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Нето инвестициона позиција	104	150	-278	-1.537	-1.858	-2.512	-4.455	-4.578	-5.383	-6.915
Актива САД у иностранству	1.392	2.416	4.094	7.642	13.357	21.768	22.209	22.520	23.710	24.693
Инострана актива у САД	1.288	2.565	4.372	9.179	15.215	24.280	26.664	27.099	29.093	31.608

Извор: Bureau of Economic Analysis, 2015.; Преузето и прилагођено 28.09.2015. са:

<http://www.bea.gov/histdata/fileStructDisplay.cfm?HMI=13&DY=2014&DQ=Q4&DV=Preliminary&dNRD=March-31-2015>

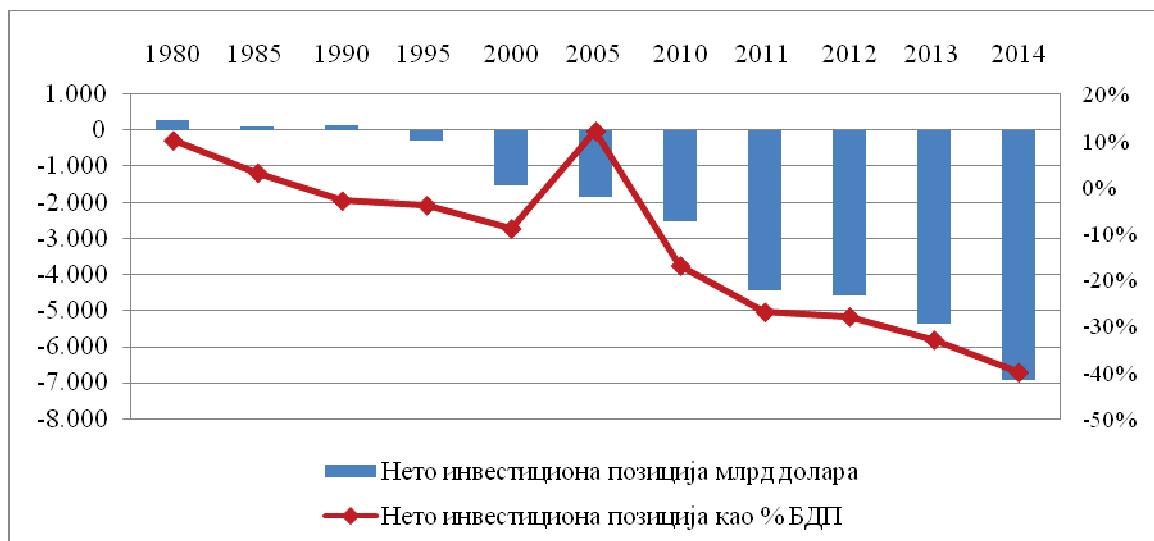
Као водећи свјетски дужник, САД су заинтересоване да и даље своје буџетске дефиците финансирају емисијом хартија од вриједности које купују инострани инвеститори. Дефицити текућег рачуна такође се финансирају приливом иностраног капитала. Да би се одржале позитивне стопе привредног раста у САД, потребно је да се задржи инострани капитал у земљи. Продаја државних папира значи прикупљање средстава намјењених потрошњи САД, а исплата главнице и камата преноси се на терет будућих генерација. То је уједно ограничење будућег привредног раста потрошње у САД. Другачија је ситуација кад прилив страних инвестиција одлази у производне инвестиције које запошљавају домаћу радну снагу. Све док је принос ових инвестиција већи од камата и дивиденди које се исплаћују иностраним инвеститорима, прилив СДИ има повољне ефекте на привреду САД. Но, кад је одлив капитала по основу дивиденди и камате већи од текућег прилива инвестиција из иностранства, тада и производне инвестиције почињу испољавати неповољне ефекте на привреду. Међутим, рацио дуга (негативна нето инвестициона

позиција) и БДП-а САД је знатно мањи него у другим земљама, тако да спољна задуженост тренутно не представља опасност за америчку привреду. Једино у случају изненадне одлуке иностраних инвеститора да се повуку са америчког тржишта, могло би условити појаву кризе.

Све до 1985. године САД су биле међународни повјерилац. Међутим од 1986. године долази до великог заокрета, јер постају међународни дужник. Од 2000. године повећава се износ нето иностраног дуга САД. Међународна актива достигла је 2011. године износ од 140% њиховог БДП-а, а међународна пасива 167% БДП-а. Изузетан раст иностраног богатства САД остварен је у првој деценији 21. вијека. То се види и по томе што на почетку међународна актива износила 63% БДП-а, а десет година касније овај износ је више него удвостручен (140% БДП). Међутим, међународна пасива САД на почетку друге деценије 21. вијека достигла је 167% БДП-а. Нема сумње да растући раскорак између међународне активе и пасиве САД повећава размјере међународне задужености САД.

САД на свом текућем рачуну биљеже дефицит од 1982. године првенствено због дефицита рачуна робе и услуга. Дефицит текућег рачуна финансира се приливом иностраног капитала по основу емисије акција, обвезница и депоновањем средстава код америчких банака. У графикону бр.5 даје се упоредни преглед апсолутног износа нето међународне инвестиционе позиције САД, као и њен однос са БДП-ом. Може се уочити да је негативна нето међународна инвестициона позиција САД у 2010. години износила 17% БДП-а што је исти ниво као и у 2009. години, али је то мањи однос у поређењу са 23% у 2008. години. Међутим, већ у 2011. години, однос између негативне нето међународне инвестиционе позиције и БДП-а САД износио је 26,7%, што указује на знатно погоршање задужености САД које се наставило и наредних година. Савремена финансијска криза знатно је допринијела даљем погоршању међународне нето инвестиционе позиције САД, јер САД емитују обиље вриједносних папира којима финансирају буџетске дефиците. Свјетска тражња за америчким државним хартијама од вриједности је појачана током глобалне финансијске кризе, јер се и даље сматра да су поуздане.

Графикон бр.5: Нето инвестициона позиција САД, 1980-2014.

Извор: Bureau of Economic Analysis, 2015.; Преузето и прилагођено 28.09.2015. са:

<http://www.bea.gov/histdata/fileStructDisplay.cfm?HMI=13&DY=2014&DQ=Q4&DV=Preliminary&dNRD=March-31-2015>

Крајем 2011. године, инвеститори из Европе, прије свега из земаља Западне Европе, имали су у свом посједу 1.533 милијарде долара акција америчких компанија, а око 50% укупног износа акција било је у посједу странаца. Ови подаци свједоче о повјерењу инвеститора из развијених земаља у америчку привреду, али скрећу пажњу и на чињеницу да се интерес инвеститора мора довести у везу са свјетском финансијском кризом. Наиме, у условима кризе инострани инвеститори повјерење поклањају још увијек најмоћнијој привреди на свијету, без обзира што је финансијска криза из ње потекла.

Потребно је истаћи да дефицит текућег рачуна није једини фактор нивоа нето међународне инвестиционе позиције. Осим овог, међугодишње промјене нето инвестиционе позиције настају због вредновања ранијих финансијских потраживања. Промјена тржишне цијене основне активе и промјена девизног курса долара такође утичу на нето износ међународне инвестиционе позиције САД. Депресијација долара у новије вријеме (скоро 30% у односу на 2002. годину) утицала је на пораст америчког богатства у иностранству. Јер, депресијација повећава номинални износ долара конверзијом из стране валуте. Утицај девизног курса зависи од нето девизне позиције. За земље које имају дугу спољну позицију у страниј валути (ситуација у платном билансу када је актива у страниј валути већа од пасиве у страниј валути), депресијација девизног курса домаће валуте производи позитиван ефекат вредновања за ту земљу. У овој позицији се налазе развијене земље, док ЗУР и земље са тржиштем у настајању углавном имају кратку позицију у страниј валути,

и по правилу се суочавају са погоршањем нето иностране позиције усљед депресијације домаће валуте, јер се повећава вриједност обавеза исказаних у домаћој валути. У пракси је уобичајен случај да је удио стране валуте у укупној иностраној активи земље већи од удјела иностране валуте у укупној пасиви земље. Неједнак удио стране валуте у иностраној активи и пасиви земље у основи значи да су приноси по основу посједовања иностране активе деноминирани у страној валути осјетљивији на промјене девизног курса од обавеза по основу пасиве. Ако дође до номиналне девалвације домаће валуте, усљедиће већи пораст приноса на активу у односу на пораст приноса на обавезе земље, а тиме се повећава и вишак приноса земље. Стога се може закључити да слабљење долара повољно дјелују на стање нето међународне инвестиционе позиције САД-а. Да нема овог ефекта негативна нето међународна инвестициона позиција би само одсликавала стање кумулативног дефицита текућег рачуна, и била значајно већа од постојеће. Стога, упркос чињеници да се од 1982. године региструје дефицит текућег рачуна кога прати негативна нето инвестициона позиција, САД и даље имају позитиван биланс на рачуну дохотка, јер су просјечни приноси по основу активе у иностранству још увијек већи од просјечних приноса страних инвеститора по основу њихове активе у САД. У случају САД, укупна инострана потраживања су деноминирана у дужничким инструментима са ниским приносима, такође и обавезама по основу депозита и зајмова. Са друге стране потраживања према иностранству су боље уравнотежена између инструмената са ниским приносима и ризичније активе.

2.4. Анализа развојне помоћи Европске уније трећим земљама

Економску помоћ чине финансијска средства која бесповратно одобрава једна земља или више њих заједно, другој земљи или групи земаља (Бјелић, П., 2003). Она има и хуманитарне циљеве, али је често политички мотивисана. У случајевима када се земљама пружа помоћ у роби, она се третира као финансијска помоћ (претходно се одређује буџет помоћи) или као хуманитарна помоћ. Путем економске помоћи многе државе пружају подршку националним покретима који су у њиховом политичком интересу. То је начин остваривања неких циљева без директног укључивања у проблем.

Помоћ коју влада једне државе одобрава другој земљи, без обзира да ли се одобрава директно или преко међународних организација, назива се званична помоћ. Постоји неколико типова званичне помоћи: техничка помоћ, развојна помоћ, војна помоћ и помоћ у катастрофама. Званична помоћ за развој (Official Development Assistance -

ODA) подразумејева званично кретање капитала са минимумом од 25% бесповратне помоћи⁸.

У Европској унији, помоћ за развој подразумејева политику, која је успостављена од самог почетка интеграцијског процеса, али је тек Уговором о Европској унији (1992./1993.) добила свој правни основ. Главни циљ развојне политике је искорјењивање сиромаштва. Политика се проводи кроз билатералне и регионалне споразуме, те кроз специфичне програме у одређеним секторима, као што су здравство и образовање. Први корисници помоћи за развој биле су прекоморске земље и територије држава чланица. С проширењима Европске уније, сарадња је поступно проширена на друге земље, попут афричких, карипских и пацифичких земаља које имају посебно близак и дуготрајан однос с неким државама чланицама, те земље Латинске Америке и Азије. Развојна политика такође укључује сарадњу с међународним институцијама, те учешће ЕУ и држава чланица у иницијативама, које се проводе на глобалном нивоу (нпр. иницијатива за високо задужене сиромашне земље). Данас је Европска унија главни партнер земаља у развоју, а са државама чланицама заједно осигурава 55% међународне помоћи за развој.

Званична развојна помоћ институција ЕУ долази из: буџета ЕУ (око 70%) и Фонда за развој (EDF- око 30%). ЕУ има ограничен број финансијских инструмената који покрива различите географске и тематске буџетске линије, прилагођене сваком географском подручју и политикама. Буџетски оквир је изузетно сложен, са инструментима којима управљају генерални директорати који се баве спољном помоћи (EuropeAid, ELARGE и ECHO). У наставку је дата табела бр.24, у којој је преглед расподеле помоћи Европске уније према директоратима, инструментима, корисницима и буџетом, за период 2007-2013.

---

⁸ Одбор ОЕCD-а за развојну помоћ (DAC) дефинише званичну развојну помоћ као средства која се дају земаљама и подручјима која се налазе на листи земаља примаоца развојне помоћи (листа DAC-а), као и мултилатералним развојним институцијама, која:

1. обезбјеђују званичне агенције, укључујући државе и локалне самоуправе, или њихове извршне агенције
2. се односе на сваку трансакцију:
  - а) кроз коју се као главни циљ промовише економски развој и добробит земаља у развоју и
  - б) која је концесионног карактера и укључује елемент гранта у удјелу од бар 25% (обрачунато према дисконтној/есконтној стопи од 10%).

Табела бр.24: Расподјела помоћи Европске уније према директоратима, инструментима, корисницима и буџетом, за период 2007-2013. године

		Инструменти	Корисници	Буџет милијарди евра
Географски инструменти	EuropeAid/ EEAS	Инструмент европског сусједства и партнерства (ENPI)	Алжир, Арменија, Азербејџан, Бјелорусија, Египт, Грузија, Израел, Јордан, Либан, Либија, Молдавија, Мароко, Палестина, Русија, Сирија, Украјина, Тунис.	11,181
		Европски развојни фонд (EDF)	АСР земље и прекоокеанске издвојене територије ЕУ	22,7
		Инструмент развојне сарадње (DCI)	АСР земље, заливски регион и Јужна Африка	10,057
		инструмент Гренланд	Гренланд	20
	ELAG	Инструмент предприступне помоћи (IPA)	Албанија, БиХ, Хрватска, Македонија, Исланд, ЦГ, Косово и Турска	11,5
Тематски инструменти	EuropeAid/ EEAS	Европски инструмент за демократију и људска права (EIDHR)	Све земље, искључујући ЕУ	1,104
		Инструмент за стабилност	Све земље, искључујући ЕУ и индустријске земље	2,052
		Помоћ у храни Европске уније	50 земаља Африке, Кариба, Азије, Америке и заливског региона	1,709
		Инструмент за нуклеарну сигурност и сарадњу	Све земље, искључујући ЕУ и индустријске земље	0,524
		DCI – Околина и управљање одрживим развојем природних ресурса	Све земље, искључујући ЕУ, индустријске, и земље у процесу придруживања	0,804
		DCI – Невладине организације и локалне власти у развоју	Све земље, укључујући ЕУ, изузев трећих индустријских, и земаља у процесу придруживања	1,6
		DCI - сигурност хране	Све земље, искључујући ЕУ, индустријске, и земље у процесу придруживања	0,925
		DCI – Миграције и азил	Све земље, искључујући ЕУ, индустријске, и земље у процесу придруживања	0,384
		DCI – улагање у људе	Све земље, искључујући ЕУ, индустријске, и земље у процесу придруживања	1
		DCI – реструктурирање производње шећера	18 афричких, карипске и пацифичке земље	1,25
	DCI – земље најважнији снабјевачи банана	10 АСР земаља	0,19	
	ЕСНО	Хуманитарна помоћ	Све земље	7,1

Европска комисија (ЕК) као извршно тијело Европске уније издваја средства из буџета Уније за развојну помоћ земљама ван њених граница. Додјела бесповратних средстава се надовезује на основне постулате и политику Уније. Како се приоритети ЕУ политике мијењају, тако се и приоритетне области у којима дјелује развојна помоћ Уније мијења. Приоритети се усаглашавају на вишегодишњем нивоу, тачније

сваких 7 година, када се доноси буџет ЕУ. Механизам дистрибуције развојне помоћи до крајњих корисника састављен је од неколико фаза:

- *Прва фаза.* Дизајнирају се инструменти, који треба да испуне приоритете ЕУ за дати временски период. На почетку буџетског периода, распоређују се средства намијењена развојној помоћи по инструментима.
- *Друга фаза.* У оквиру сваког инструмента, активности и циљеви се конкретизују у форми програма. Другим ријечима, финансијска средства добијена из буџета ЕУ се програмирају.
- *Трећа фаза.* У оквиру појединих програма, ЕК периодично расписује јавне позиве, гдје се могу пријавити апликанти са својим пројектним идејама, како би добили бесповратна средства из буџета програма у форми тзв. грантова. Резултати успјешних пројеката директно утичу на развој животних услова или на рјешавање проблема крајњих корисника.

Институције ЕУ управљају значајним обимом укупне званичне развојне помоћи (ODA). Укупан буџет намјењен за помоћ трећим земљама је био 12,68 милијарди долара у 2010. години, што је чинило трећим највећим чланом одбора за развојну помоћ при ОЕCD-у (DAC). Укупан износ помоћи се односи на донације из буџета Европске уније и Фонда европског развоја. У структуру помоћи ЕУ је укључена и Европска Инвестициона банка (EIB), која је активна у преко 150 земаља ван ЕУ, и пружа дугорочно финансирање у циљу пружања подршке циљевима спољне сарадње и развоја. У 2010. години је пласирано кредита и власничких хартија од вриједности партнерским земљама у укупном бруто износу од 8,3 милијарди долара. Ниво Званичне развојне помоћи - ODA које усмјеравају институције ЕУ је одређен у оквиру вишегодишњег ЕУ финансијског оквира. У периоду 2007-2013 оквир ODA је био дефинисан у буџету под насловом: *ЕУ као глобални партнер*. Учествовао је са 5,7% од укупног финансијског оквира ЕУ. Комисија је актуелизовала вишегодишњи финансијски оквир за период 2014-2020. Предложени буџет за ове намјене се односи на девет географских и тематских инструмената који је праћен заједничком Уредбом о спровођењу. Укупан износ предложен за наведених девет инструмената је 96,25 милијарди евра, за укупан период. То представља повећање од око 25%, и учешће у укупном буџету ЕУ је око 6,8% (не рачунајући Европски фонд за развој- EDF).

Институције ЕУ су значајни донатори у великом броју земаља, међу 5 највећих донатора у 121 земаља, и међу 3 највећа донатора у 75 земаља. То је знатно шира покривеност него програми развојне помоћи земаља чланица појединачно.

У 2013. години, институције ЕУ су обезбједиле 15,9 милијарди долара званичне развојне помоћи, што је пад од 13,1% у односу на 2012. годину. Ниво ОДА којим управљају институције ЕУ је утврђен у оквиру вишегодишњег финансијског оквира ЕУ. Та средства су непрекидно расла од 2003. до 2012. године, када достижу врхунац са износом од 17,5 милијарди долара (Графикон бр.6).

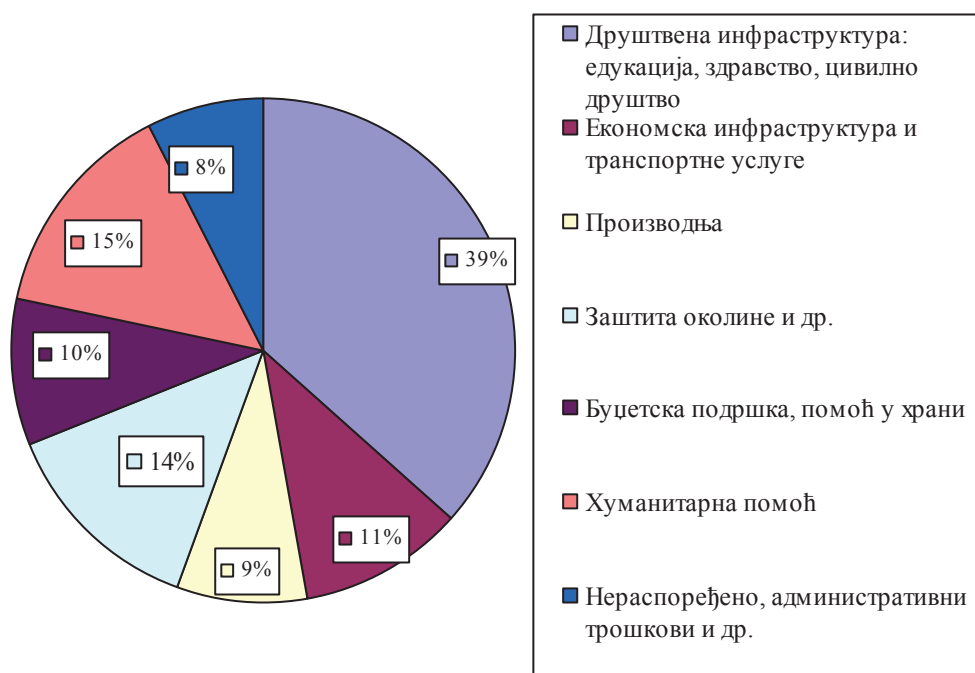
Графикон бр.6: Нето токови званичне развојне помоћи институција ЕУ земљама у развоју, 2003-12,

Извор: OECD, 2014.

Када је у питању расподјела помоћи институција ЕУ по секторима највећи удио иде у сектор друштвене инфраструктуре и услуга, који чине 39% помоћи додјељене у 2013. години. Укупан износ помоћи намјењен у овом сектору износио је 3.521 милион евра у 2013. години. У оквиру ове категорије, најважнији подсектор је влада и цивилно друштво. Економска инфраструктура и транспортне услуге, заједно са производним секторима, чине 20% (што је око 1.700 милиона евра), док хуманитарна помоћ на нивоу од 15%.

Графикон бр.7: Секторска расподјела званичне помоћи институција Европске уније,
2013.

Извор: OECD, 2014.

Око 10 % помоћи ЕУ-а даје се директно владама као буџетска подршка. Земљама се дају алати помоћу којих могу саме радити на развоју, за реформисање и модернизацију свог образовног или пољопривредног сектора.

Ако се државе ЕУ посматрају јединствено, онда је ЕУ највећи донатор помоћи. Институције и чланице Европске уније биле су и 2014. године глобално највећи давалац помоћи, партиципирајући са више од половине укупне званичне развојне помоћи (ODA). Појединачно највећи европски донатор је Велика Британија која је у 2014. била и други по величини давалац развојне помоћи у свијету, послије САД. ЕУ предњачи и по удјелу развојне помоћи у бруто домаћем производу (БДП) који је у 2014. години био 0,42% , значајно већи од просјека земаља OECD-а од 0,28% БДП-а. Прије десет година ЕУ је планирала повећати развојну помоћ на 0,7% БДП до 2015. године. Тај циљ на нивоу Уније није остварен. Четири чланице су га ипак достигле. Европске земље највећи дио званичне развојне помоћи упућују бившим колонијама. Подаци Одбора за развојну помоћ Организације за економску сарадњу и развој (OECD/DAC) показују да је званична развојна помоћ ЕУ повећана у 2014. за 2,4%, на 58,2 милијарде евра. Била је то друга узастопна година раста и достигнута је номинално највећа сума до сада. Укупна помоћ 28 чланица ЕУ порасла је са 54 милијарде евра у 2013. на 56,1 милијарду у 2014. и представљала је 0,41% БДП. До суме од 58,2 милијарди евра стиже се укључујући и званичну помоћ Европске инвестиционе банке.

Гледано укупно, званична развојна помоћ представљала је 0,42% бруто домаћег производа (БДП) ЕУ у 2014. у поређењу са 0,43% у 2013. години. Разлика је последица промјене обрачуна БДП у већини чланица ЕУ. Упркос том смањењу, удио развојне помоћи у БДП ЕУ и даље је осјетно већи него у другим чланицама ОЕЦД, гдје је просјек 0,28% БДП-а. Да није дошло до измјене методологије обрачуна БДП, званична развојна помоћ ЕУ би била 0,44% БДП-а Уније у 2014. години.

ЕУ је 2005. године имала циљ повећање укупне званичне развојне помоћи на 0,7% БДП до 2015. Иако није реализовано, Европски савјет је потврдио да то остаје кључни приоритет као подршка Миленијумским развојним циљевима УН. Упркос реалном расту развојне помоћи ЕУ за готово 50% од 2002. године, сасвим извјесно је да Унија неће испунити предвиђени план до краја 2015. године. У 2014. години 11 чланица ЕУ повећало је, а једна је задржала на истом нивоу удио помоћи у БДП-у. Највеће повећање учешћа развојне помоћи у БДП-у су оствариле: Хрватска (са 0,07% на 0,11% БДП), Финска (са 0,54% на 0,60%), Њемачка (са 0,38% на 0,41%), Луксембург (са 1% на 1,07%), Румунија (са 0,07% на 0,10%) и Шведска (са 1,01% на 1,10%). Истовремено, четири чланице ЕУ надмашују циљани удио развојне помоћи у БДП од 0,7% : Шведска (1,10% БДП), Луксембург (1,07%), Данска (0,85%) и Велика Британија (0,71%).

Удио званичне развојне помоћи у БДП смањен је у 2014. у Француској (са 0,41% на 0,36% БДП), Ирској (са 0,46% на 0,38%), Холандији (са 0,67% на 0,64%), Португалији (са 0,23% на 0,19%) и Шпанији (са 0,17% на 0,14%) и у још 11 чланица ЕУ.

Укупно гледано, 15 чланица ЕУ повећало је званичну развојну помоћ за 3,4 милијарде евра док је 13 чланица смањило помоћ за 1,3 милијарди. Подаци показују да некада империјалне силе Европе - Француска, Британија, Шпанија, Португалија, Белгија и Њемачка, највећи дио помоћи усмјеравају у земље које су им некада биле колоније.

Од 2014. године франкофоне земље су званичан циљ француске развојне политике. Те године усвојена је и прва регулатива о ОДА и приоритетним регионима за ОДА. Унутар тих региона издвојено је 16 земаља које ће добијати најмање 50% расположиве помоћи. Од тих 16 земаља само у Гани и Мауританији француски није званичан језик, али су и оне чланице Међународне организације франкофоније. Такође само три земље од тих 16 нису биле француске колоније - Конго, Бурунди и Гана. Велика Британија, водећи европски донатор, највећу помоћ даје Пакистану,

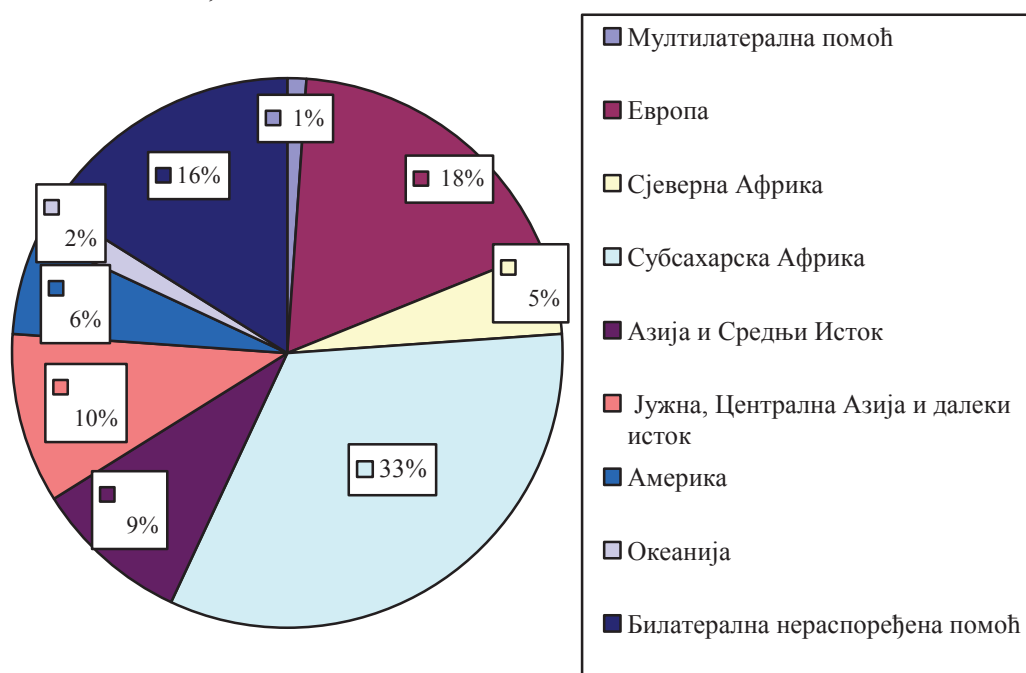
Етиопији, Индији, Бангладешу, Нигерији, Авганистану и Танзанији. Од тих земаља само Авганистан и Етиопија нису биле британске колоније. Највећу корист од шпанске развојне помоћи имају Перу, Мароко, Колумбија, Салвадор, Никарагва, Еквадор и Боливија. Од тих земаља једино Мароко није био шпанска колонија мада је Шпанија имала интересе у Западној Сахари, на територији која се граничи са Мароком. Иначе, Шпанија је због економске кризе знатно смањила званичну развојну помоћ. Белгија је, према подацима OECD, 14. по величини свјетски донатор, а највећи дио развојне помоћи упућује у Бурунди, Руанду, Палестинској територији, Малију, Мозамбику и Вијетнаму. Прве три земље, које добијају највећи дио белгијске развојне помоћи, бивше су белгијске колоније. Португалија је најупечатљивији примјер земље која комплетну развојну помоћ даје бившим колонијама. Међутим Њемачка, која је имала мање колонија од других империјалних сила, не даје предност својим бившим територијама. У 2013. години, Њемачка је дала развојну помоћ од 10,6 милијарди евра а највише су добили Авганистан (459,7 милиона), Индија (450,4 милиона), Кина (315 милиона) и Сирија (257 милиона). Далеко мање добиле су бивше њемачке колоније - Танзанија (139 милиона евра), Камерун (89 милиона) и Самоа (3,8 милиона). Нето званична развојна помоћ из чланица DAC била је 2014. године 135,2 милијарде долара, што је незнатно више од рекорда од 135,1 милијарду у 2013. али и за 0,5% мање реално. И удио званичне помоћи у БДП био је као 2013. године, 0,29%. Од 2000. године, када је постигнут договор о Миленијумским развојним циљевима, званична развојна помоћ у свијету је реално порасла за 66%. Гледано по висини помоћи, водећи донатори су САД, Британија, Њемачка, Француска и Јапан који дају 71% нето DAC званичне развојне помоћи док чланице DAC из ЕУ обезбјеђују 55%.

Билатерална помоћ најнеразвијенијим земљама смањена је за 16% реално, на 25 милијарди долара. То смањење објашњава се изузетно великим отписом дугова Мјанмару 2013. године. Међутим, искључујући тај отпис дуга званична развојна помоћ најсиромашнијим земљама смањена за 8%. Билатералну помоћ донатори усмјеравају директно земљи партнеру и она чини двије трећине укупне развојне помоћи.

DAC има 29 чланица - Аустралија, Канада, Исланд, Јапан, Јужна Кореја, Нови Зеланд, Норвешка, Швајцарска, САД, 19 чланица Европске Уније и ЕУ. Двије чланице ЕУ (Естонија и Мађарска) нису чланице DAC-а, али јесу OECD-а, док седам чланица (Бугарска, Хрватска, Кипар, Летонија, Литванија, Малта и Румунија) нису чланице ни OECD ни DAC. У наставку је представљен Графикон бр. 8 у коме је

приказана регионална распоdjела средстава помоћи из институција Европске уније у 2013. години.

Графикон бр.8: Регионална распоdjела званичне развојне помоћи институција ЕУ, 2013.

Извор: OECD, 2014.

ЕУ је jединствена међу члановима DAC због улоге коју игра у развојној помоћи. За разлику од мултилатералних организација које примају искључиво трансфер од чланова, институције ЕУ су донатори средстава из властитиог буџета. У 2012. години, 48% билатералне званичне развојне помоћи институција ЕУ је програмирано на нивоу држава партнера. Билатерална званична развојна помоћ првенствено је фокусирана на Источну Европу и Субсахарску Африку. У 2012. години, 5,6 милијарди долара издвојено је за Источну Европу и 5 милијарди долара Подсахарској Африци. Око 49% билатералне помоћи ODA отишло је у првих 10 прималаца. Европска комисија има посебне споразуме и инструменте са Африком, Карибима и Пацифичким земљама, те 9 европских земаља које су у фази приступања. Око 22% билатералне ODA је додељено најнеразвијенијим земљама, која је износила 3,9 милијарди долара у 2012. години. Удио је смањен са 35% у 2010. на 22% у 2012.години. Званична развојна помоћ додељена земљама са средњим дохотком је снажно порасла у последњих неколико година, у смислу обима (6,8 милијарди долара у 2012. години) и као дио билатералне ODA (38% у 2012. години). Ово је углавном због инструмента за претприступну помоћ са европским земљама.

У 2013. години, најмање развијене земље су добиле 45% од ОДА средстава којима руководе ЕУ институције. Помоћ додјељена сабсахарској Африци је остала стабилна током последњих година. Са просјеком од 4,4 милијарди долара годишње, чини 42% од програма, и више је од ДАС просјека од 35%.

Значајна помоћ одлази земљама са средњим дохотком. Удио програма помоћи земљама са средњим дохотком је порастао са 50% у 2007. на 54% у 2009. години, прије него што се смањио за 47% у 2010. години. Ово укључује и све земље у процесу придруживања ЕУ. Четири земље у процесу придруживања (Турска, БиХ, Србија и Косово) су међу 10 највећих примаоца помоћи ЕУ којима управља Комисија (Табела бр.25).

Табела бр.25: Десет највећих корисника званичне развојне помоћи од ЕУ институција, 2009-2013. година (милиона долара)

	2009		2010		2011		2012		2013	
	Назив земље	Износ	Назив земље	Износ	Назив земље	Износ	Назив земље	Износ	Назив земље	Износ
1	Турска	3.147	Турска	3.405	Турска	3.068	Турска	3.208	Турска	3.195
2	Мароко	678	Србија	697	Србија	1.065	Србија	931	Србија	729
3	Србија	541	Хрватска	634	Јужна Африка	688	Египат	796	Мароко	616
4	Палестина	538	Мароко	550	Тунис	478	Тунис	602	Тунис	503
5	Хрватска	429	Тунис	547	Мароко	419	Мароко	572	Украјина	502
6	Египат	403	Палестина	441	Палестина	399	БиХ	338	Панама	395
7	Афганистан	395	Конго	367	Афганистан	363	Палестина	317	Палестина	358
8	Тунис	368	Јужна Африка	348	Конго	320	Јужна Африка	294	БиХ	344
9	Сирија	363	Афганистан	285	Косово	304	Конго	284	Конго	336
10	Јужна Африка	316	Хаити	284	БиХ	295	Кенија	271	Мали	296

Извор: European Commission, 2015. Преузето и прилагођено 08.09.2015. године са:

<https://euaidexplorer.ec.europa.eu/DonorAtlas2013.do>

3. РАЗВОЈ ЕКОНОМСКИХ ОДНОСА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ И ЗАПАДНОГ БАЛКАНА

3.1. Детерминација Западног Балкана у процесу евроинтеграција

Западни Балкан је појам који се од почетка XXI вијека користи у Европској унији како би означио територије балканских држава нису чланице те организације. То су: Албанија, Босна и Херцеговина, Македонија, Србија, Црна Гора и Косово (чији је статус предмет спора). Појам је захватао и Хрватску која је примљена у чланство ЕУ средином 2013. године⁹.

Слика бр.1: Карта земаља Западног Балкана

Извор: <https://en.wikipedia.org/wiki/Balkans>

Односи Европске уније на Балкану су веома динамични и мијењали су се у зависности од глобалних геополитичких фактора. Балкан је посебно важна саобраћајна веза између западне Европе и Блиског истока, као и између јужне и

⁹ Два појма, Југоисточна Европа и Западни Балкан, се разграничавају како би се избјегле нејасноће у вези са дефинисањем приступа Европске уније према југоистоку континента. Са једне стране, термин Југоисточна Европа се користи у географском смислу значења. Ријеч је о региону који обухвата Бугарску, Румунију, Хрватску, Србију, Босну и Херцеговину, Македонију, Црну Гору и Албанију, а веома често и Словенију. Западним Балканом су међутим означене државе настале на тлу некадашње Југославије, изузимајући Словенију (Хрватска, Босна и Херцеговина, некадашња Савезна Република Југославија/државна заједница Србија и Црна Гора – данас Република Србија и Република Црна Гора, Македонија) укључујући Албанију. Увођење термина Западни Балкан коинцидира са постепеним развојем регионалног приступа Европске уније (након 1996. године).

источне Европе. Три балканске земље (Грчка, Румунија, Бугарска и Хрватска) су данас чланице ЕУ, док су остале званични или потенцијални кандидати за чланство у Унији. Из угла политичких и геостратешких интереса, постоји јасан интерес читаве Европе за учвршћивање мира, стабилности, демократије и интеграцију Југоисточне Европе у ЕУ. И поред великог напретка у регионалној сарадњи од почетка овог вијека, регион је и даље оптерећен проблемима неријешених спорова, проблемом развоја, пограничних питања, мањинских тема и др. Са потпуном интеграцијом Балкана у европске и евроатланске структуре, у доброј мјери ће се смањити потенцијали за међудржавне сукобе. Међутим, неће бити потпуна гаранција за дугорочну стабилност појединих друштава (која морају да рјешавају питања економског раста, сиромаштва, унапређења стандарда становништва, социјалне проблеме, неравномјерност у развоју појединих области, и др).

Интеграција земаља Балкана у ЕУ није увијек ишла истом брзином, јер је зависила не само од економских критерија, него и политичких интереса ЕУ. Тако је политика проширења знатно убрзана након 1999. године, што је довело до уласка Румуније и Бугарске у Унију 2007. године. Подстицаји за земље Западног Балкана су били изражени до 2003. године (самити ЕУ у Феири и у Солуну), да би се ентузијазам према проширењу смањило заједно са повећаним интерним проблемима Уније (пропаст Уставног уговора, економска криза, социјалне посљедице проширења на дужи рок, и сл). У оквиру шире стратегије проширења, ЕУ је према земљама Западног Балкана развила и посебне инструменте, попут европског партнерства (предуговорни инструмент), као и стабилизације и придруживања (уговорни дио процеса асоцијације, односно пред-приступне стратегије). Процес стабилизације и придруживања (ССП) је билатерални и регионални процес, који с једне стране успоставља односе са ЕУ, а с друге стране подстиче међусобну регионалну сарадњу. Регионална сарадња међу земљама учесницама ССП је дио политичких критерија и оцењује се као индикатор спремности неке земље да се интегрише у ЕУ. Све земље Западног Балкана су напредовале на свом путу ка ЕУ и потписале споразуме о стабилизацији и придруживању (ССП) са ЕУ: Македонија (април, 2001. године), Хрватска (октобар, 2001. године), Албанија (јун, 2006. године), Црна Гора (октобар, 2007. године), Србија (април, 2008. године) и Босна и Херцеговина (јун, 2008. године). Хрватска је од јула 2013. године 28. пуноправна чланица ЕУ. Македонија је добила статус кандидата 15. децембра 2005. године и још увијек чека одлуку о отварању преговора о приступању. Крајем 2008. године Црна Гора је формално затражила пријем у чланство ЕУ, а Албанија и Србија су то урадиле током 2009.

године. Црна гора је тај статус добила 2010. године. Комисија је прихватила Србију као земљу кандидата крајем марта 2012. године, а Албанију крајем шестог мјесеца 2014. године.

Према одлуци Самита у Солуну, Косово је дио Процеса стабилизације и придруживања, у складу са Резолуцијом СБУН 1244, и преговори се одвијају у оквиру Механизма праћења Процеса стабилизације и придруживања. Босни и Херцеговини је званично ратификован ССП, те је ступио на снагу средином 2015. године (1. јуна), а предаја захтјева за статус кандидата је била предвиђена крајем 2015. године.

У више докумената наведени су приоритетни циљеви ЕУ на подручју ЗБ: (1) потпуна реализација мировног процеса, ефективно међусобно признање и отклањање препрека за повратак избјеглица и расељених лица; (2) унапређивање и развој владавине права и демократије, посебно на плану функционисања државног апарата, јавне управе и цивилног друштва; (3) покретање економских активности, тржишна економија и улагање у инфраструктуру. У Европској Унији се сматра да западнобалканске државе немају самосталне капацитете у остварењу поменутих циљева. Поред јачања стабилности региона, обликовање регионалног приступа према југоистоку Европе условљавају и економски интереси Уније. Они се огледају у развоју инфраструктуре региона, уједначавању царинских и других прописа и стварању услова за снажну економску сарадњу.

Регионална политика ЕУ према земљама Западног Балкана од средине 1999. године је добила назив Процес стабилизације и придруживања (асоцијације) – ССП.

Процес стабилизације и придруживања ЕУ представља основну компоненту регионалне политике Уније према Западном Балкану, у коју је укључена и хуманитарна помоћ, једностране мјере, развојна помоћ и сл. Након 1999. године, редефинисана је дотадашња регионална политика према Балкану и покренуте су двије нове иницијативе: Пакт за стабилност у југоисточној Европи (као замјена за тзв. Роајомонски процес, покренут након Дејтонског споразума, са неуспешним исходом) и Процес стабилизације и придруживања – као измјена и допуна дотадашњег регионалног приступа. За разлику од претходног регионалног приступа, ССП се заснива на редефинисаном стратешком принципу земаља ЕУ, који је најјасније истакнут у закључцима са састанка Европског савјета у Феири (Португалија), и поновљен је на заједничком самиту земаља ЕУ и пет земаља (Србија и Црна Гора тада су биле оквиру СРЈ) Западног Балкана у Загребу (24. 11. 2000). Ту је наглашено да су пет балканских земаља потенцијални кандидати за

чланство у Европској унији. За чланство у ЕУ би било потребно испунити опште услове, предвиђене за земље кандидате из централне и источне Европе (критеријуми из Копенхагена), као и специфичне услове за балканске земље (политичка условљеност). Основни елементи овог процеса су:

- развој споразума о стабилизацији и придруживању;
- развој и унапређење постојећих економских и трговинских односа;
- развој постојеће финансијске помоћи;
- подршка демократизацији, грађанском друштву и обнови и развоју институција у земљама Југоисточне Европе;
- развој политичког дијалога, укључујући регионални ниво.

Споразум о стабилизацији и придруживању (ССП) представља највишу етапу дугорочног процеса. Након закључења споразума, земља партнер има отворен приступ комунитарним програмима, те може стећи услове да постане званични кандидат за чланство у ЕУ, након подношења захтјева за тај статус.

Споразум о стабилизацији и придруживању има десет дијелова: општа начела; политички дијалог; регионална сарадња; слободно кретање роба; кретање радника, пословно настањивање, пружање услуга, капитал; усклађивање и примјена закона; правосуђе и унутрашњи послови; политике сарадње у разним областима; финансијска сарадња; опште и институционалне одредбе.

Придруживање се формира постепено. Три године након ступања на снагу споразума, Савјет за придруживање оцјењује напредак. Као суштински услов придруживања наводи се поштовање људских права, поштовање међународног права и правне државе, као и принципа тржишне привреде. У случају кршења суштинских услова, стране могу предузети одговарајуће мјере, укључујући и суспензију споразума. Посебно поглавље је посвећено регионалној сарадњи, која обухвата и обавезу кандидата да закључи билатералне уговоре о сарадњи са земљом која такође закључи сличан ССП са ЕУ (III наслов, члан 14 Споразума). Главни елементи тог уговора обухватају политички дијалог, стварање зоне слободне трговине, питања слободног кретања радника, услуга и капитала, сарадњу у областима унутрашњих послова и правосуђа. Економски дио споразума се односи на слободно кретање роба. Чланом 18 споразума, формира се зона слободне трговине у размјени индустријских производа, у периоду од највише шест година, при чему ће ЕУ одмах елиминисати већину царина и других ограничења на увоз, док ће земље ЗБ то учинити постепено када се ради о увозу из ЕУ. У погледу пољопривредних производа, предвиђено је узајамно одобравање концесија. У оквиру усклађивања

прописа (VI наслов), предвиђена су правила о конкуренцији, о поштовању интелектуалне и индустријске својине, о јавним набавкама, о стандардима и признању атеста о конформитету.

3.2. Историјски осврт на међусобну сарадњу

Некадашња СФРЈ је имала развијене односе са Европском заједницом. Сарадња је отпочела још током шездесетих година, када је Европска економска заједница формирала јединствену царинску тарифу и царинску политику.

Дипломатски односи двије стране су успостављени још 1968. године. (отварањем посебног дипломатског представништва - мисије у Бриселу при ЕЕЗ). То је био период када цијели Источни блок, предвођен СССР-ом, дипломатски није признавао ЕЕЗ као субјекта међународног права. Наиме, све до касних осамдесетих, СССР је одбијао закључивање међународних споразума са ЕЕЗ, и прихватити је као актера у међународним односима. Стога је за Заједницу била важна успостављена веза са Југославијом. Период од 1970. године карактерише успостављање уговорних односа између СФРЈ и ЕЕЗ. Први, званични трговински споразум је закључен 1970. године (када је заокружена заједничка царинска тарифа ЕЕЗ). Сљедећи је био потписан 1973. године.

Споразум о сарадњи је потписан 1980. године. Споразум о сарадњи је омогућио извоз из СФРЈ у ЕЕЗ под преференцијалним условима, без реципроцитета. Највећи дио царина и количинских ограничења на увоз у ЕЕЗ из СФРЈ је био елиминисан. СФРЈ је добила и одређене повластице за извоз пољопривредних производа. Споразум о сарадњи је у то вријеме улазио у групу тзв. “медитеранских споразума” Европске заједнице. Предвиђао је знатне једностране трговинске концесије ЕЕЗ Југославији, обухватао је низ области сарадње (саобраћај, индустријски развој, страна улагања, енергетика, заштита средине, туризам, пољопривреда и друго), као и посебан финансијски протокол. У правном смислу, радило се о споразуму о придруживању. Позитиван развој односа између двије стране крунисан је крајем осамдесетих година, односно током 1990. и 1991. године. Тада су, поред закључења додатног финансијског протокола (споразума о друмском транспорту и др.), отпочели и први, експлоаторни разговори о закључењу споразума нове генерације о придруживању. Радило се о споразуму који је затим закључен између ЕЕЗ и Мађарске, Пољске, као и других земаља Централне и Источне Европе. Прије интензивирања кризе у СФРЈ, оријентација ЕЗ је била да Југославију третира на сличан начин као и друге земље из региона Центране и Источне Европе, с тим што је

СФРЈ имала предност дуготрајног искуства у развоју сарадње са Заједницом. Успостављена је широка сарадња у низу области, укључујући науку и технологију, стандардизацију, пољопривреду, ветеринарство, саобраћај, телекомуникације, статистику, и др.

Други период у историјском развоју односа ЕЕЗ и овог региона је започео са кризом у Југославији и сукобима 1991. године, на које је ЕЗ одговорила разним мјерама (дјелимичне и потпуне санкције). Може се констатовати да се ради о времену када је дошло до потпуне деградације у билатералним односима.

Политика Европске уније након 1991. године према појединим југословенским републикама вођена је у првом реду са циљем да постигне рјешење сукоба на простору претходне Југославије. Распад тржишта и рата у БиХ, санкције УН и ЕУ према СРЈ су имале веома тешке посљедице по економско стање у региону. Након 2000. године, односно послје политичких промјена у Србији и Хрватској, Унија је нешто енергичније спроводила политику стабилизације и придруживања, која је подразумјевала склапање посебних споразума, као првог корака ка пуној интеграцији тих земаља у Унију. У току прве деценије 21. вијека споразуми о стабилизацији и придруживању су закључени са свим земљама Западног Балкана.

У наставку ће се детаљније осврнути на билатералне односе ЕУ са земљама Западног Балкана.

Србија. Односи ЕУ (ЕЗ) према Србији, одвојено од бивше СФРЈ, могу се посматрати условно од почетка кризе, тј. од 1991. године. У периоду 1991-2000. године дошло је до потпуне деградације у билатералним односима. Од краја 1991. године па све до пада Милошевићевог режима, Србија се непрестано налазила под неким обликом економских и политичких санкција ЕЗ, које су имале своје врхунце у периоду 1993–1994, а затим (поново) у периоду 1999–2000. Истовремено, поред економских санкција, ЕЕЗ је у овом периоду настојала да развије нове инструменте своје заједничке спољне и безбедносне политике: дипломатску медијацију, посматрачке мисије и слично. У периоду од краја 2000. године до данас, односи са Европском унијом су прошли кроз неколико фаза. Период 2001–2002. карактерише динамична обнова односа, након промјене режима у Београду, уз настојање Уније да даље игра активну улогу према тадашњој СРЈ путем разних дипломатских и економских инструмената. Унија је с једне стране настојала да пружи активну подршку обнови и развоју демократије у СРЈ/РС, као и да подстакне трансформацију односа Србије и Црне Горе у један нови облик заједнице, који је резултовао закључењем тзв.

Београдског споразума, а затим усвајањем Уставне повеље о успостављању државне заједнице Србија и Црна Гора (почетак 2003).

На економском плану, ЕУ је имала врло важну улогу у обезбјеђивању финансијске подршке владама СЦГ, односно РС, укључујући и оснивање Европске агенције за реконструкцију, задужене за спровођење програма помоћи CARDS у земљама Западног Балкана. Осим тога, ЕУ је од краја 2000. године започела са примјеном ванредних трговинских мјера, тј. трговинских повластица према СЦГ.

Односи ЕУ и Србије су готово непрекидно били оптерећени испуњењем политичких услова за наставак сарадње, посебно због непотпуне кооперације Србије са Трибуналом за ратне злочине у бившој Југославији у Хагу. Након периода стагнације, до новог напретка у односима ЕУ и СЦГ долази крајем 2004. и током 2005. године. Имајући у виду напредак реформи у Србији и Црној Гори и испуњавање разних политичких и економских услова, почетком 2005. године Европска комисија је објавила позитиван "извјештај о изводљивости" преговора о закључењу Споразума о стабилизацији и придруживању (ССП) са СЦГ. На основу овог извјештаја и подршке Савјета министара ЕУ, у октобру 2005. године формално су отпочели преговори двије стране о закључењу ССП. Након издвајања Црне Горе из СЦГ, маја 2006. године, ЕУ је закључила посебан ССП са овом земљом. С друге стране, преговори о ССП су били више од годину дана суспендовани (због неиспуњења услова пуне сарадње са трибуналом у Хагу), да би били обновљени и завршени у другој половини 2007. године, након формирања нове владе РС. Међутим, ССП је у потпуности примјењен тек 2009–2010. године (због питања сарадње са Хашким трибуналом). Проглашење независности Косова (једнострано), уз подршку најјачих земаља ЕУ (фебруар, 2008) додатно је закомпликовало односе Србије са појединим чланицама Уније. Србија је у децембру 2009. године поднијела захтев за чланство у ЕУ, а статус кандидата је добила у 2012. години. Веома значајан корак за грађане Србије била је одлука ЕУ да од 19. децембра 2009. године не захтјева визе за српске грађане.

Црна Гора. Након мајског референдума 2006. године, када је проглашена независност, Црна Гора је већ октобра 2007. године потписала ССП. Децембра 2008. године, Црна Гора је поднијела захтјев за чланство у ЕУ, о чему је Европска комисија дала позитивно мишљење 2010. године.

Хрватска је почетком 1995. године била укључена у програм PHARE, али је августа исте године њено учешће суспендовано због напада на Крајину. Динамичнија обнова сарадње између двије стране отпочела је након политичких промјена у Загребу,

почетком 2000. године, оснивањем Заједничке консултативне радне групе (Consultative Task Force), између Комисије ЕУ и Владе Хрватске. ССП између ЕУ и Хрватске је био потписан крајем 2001. године (ступио је на снагу 2005. године), а 2003. године Хрватска је поднијела званичан захтев за чланство у ЕУ. Тешкоће Хрватске у сарадњи са Хашким трибуналом су више пута утицале на успоравање или одлагање појединих фаза интеграције. Преговори о чланству Хрватске у Унији су отпочели 2006. године, а коначну су завршени 1. јуна 2013. године, када је постала 28 чланица. Интеграција Хрватске је била доста успорена због билатералног спора са Словенијом (у вези са морском границом), као и због неких других питања (сарадња са Хашким трибуналом, избјеглица и др.).

Босна и Херцеговина је била укључена у програм PHARE од априла 1996. године. Након закључења Дејтонског споразума, Европска унија је ангажовала знатна средства за подршку реконструкцији БиХ. Укупна средства која је ЕУ ангажовала у периоду 1991-1999. износе 2 милијарде евра. БиХ и Комисија ЕУ су такође формирале Консултативну радну групу. У току 2000. године ЕУ је утврдила 18 кључних корака које би БиХ требало да учини прије наставка интеграције са Унијом. Тек 2006. године БиХ и ЕУ су отпочеле преговоре о Споразуму о стабилизацији и придруживању који су завршени јуна 2008. године (потписан ССП). Напредак БиХ ка Унији је прије свега био отежан нерјешеним уставним и институционалним питањима унутар БиХ, у контексту односа између два ентитета и три националне заједнице. Средином 2015. године ССП је ратификован и ступио на снагу, а очекује се предаја захтјева за кандидатски статус крајем 2015. године.

Македонија је дуго имала тешкоће да развија односе са ЕУ због билатералних проблема са Грчком. У јуну 1996. године, ЕУ и Македонија су завршиле преговоре о закључењу споразума о сарадњи, финансијском протоколу и споразума у области саобраћаја. Македонија је била прва земља Западног Балкана која је закључила Споразум о стабилизацији и придруживању са ЕУ (априла 2001. године). Већ 2004. године, Македонија подноси захтев за чланство у ЕУ, који је у извјесном смислу остао замрзнут све до данас. У међувремену, Македонија је добила статус кандидата за чланство у ЕУ (2005), али преговори нису отпочели, првенствено због спора око имена са Грчком, као и због интерних проблема у Македонији (односи са албанском заједницом, и др.). Грчка је 2008. године блокирала и чланство Македоније у НАТО. Европска комисија је још 2009. године препоручила да се отворе преговори са Македонијом.

Албанија. Званични односи између ЕУ и Албаније су успостављени тек 1991. године. Споразум о трговини и сарадњи је закључен 11. 5. 1992. Имајући у виду низак ниво развоја Албаније, ЕУ је овој земљи у више наврата одобрила и посебну финансијску неповратну помоћ (умјесто кредита). Умјесто закључења Европског споразума, Албанија је укључена у подрегион Западни Балкан, односно у Процес стабилизације и придруживања. ЕУ и Албанија су отпочели преговоре о закључењу ССП 2003. године, који су закључени 2006. године (ССП је ступио на снагу 2009. године). Године 2009. Албанија је поднела захтев за чланство у ЕУ, а 2014. године је постала званични кандидат за чланство. Спорост у интеграцији Албаније у ЕУ је повезана са ниским степеном развоја њених институција, као и са укупном друштвено-економском неразвијености и релативно спором демократизацијом земље (сукоб власти и опозиције).

Табела бр. 26: Динамика придруживања земаља Западног Балкана Европској унији (Октобар 2015)

ФАЗА	Хрватска	Македонија	Бих	Србија	Црна Гора	Албанија
Дијалог са Представницима Комисије ЕУ/радне групе	фебруар 2000.	јануар 1998. Споразум о сарадњи са ЕУ	Консултативна радна група 1998.	Консултативна радна група (2001/2) и Унапређени стални дијалог (2003/6)	Консултативна радна група (2001/2) и Унапређени стални дијалог (2003/6)	новембар 2000.
Комисија ЕУ усваја студију о изводљивости	24. мај 2000.	16. јун 1999.	18. новембар 2003.	25. април 2005.	25. април 2005.	6. јун 2001.
Комисија ЕУ препоручује почетак преговора	19. јул 2000.	8. септембар 1999.	21. октобар 2005.	12. јул 2005	12. јул 2005.	28. новембар 2001.
Савјет одобрава почетак преговора	20. новембар 2000.	24. јануар 2000.	21. новембар 2005.	3. октобар 2005	3. октобар 2005.	21. новембар 2005.
Парафирање ССП	14. мај 2001.	24. новембар 2000.	4. децембар 2007.	7. новембар 2007.	15. март 2007.	18. фебруар 2006.
Потписивање ССП и дефинисање рока примјене	29. октобар 2001. (шест година)	9. април 2001. (десет година)	16. јун 2008.	29. април 2008.	15. октобар 2007	12. јун 2006.
На снагу ступа привремени споразум	1. март 2002.	1. јун 2001.	1. јул 2008.	-	1. јануар 2008.	1. април 2009.
Подношење захтева за чланство у ЕУ	21. фебруар 2003.	22. март 2005.	-	-	15. децембар 2008.	28. април 2009.
Савет даје статус	18. јун 2004.	17. децембар	-	01. март 2012.	17. децембар 2010.	27. јуни 2014.

кандидата		2005.				
ССП ступа на снагу	1. фебраур 2005.	1. април 2004.	01. јуни 2015.	01.септембар 2013.	1. мај 2010.	01. април 2009.
Почетак преговора о чланству	3. октобар 2005.	-	-	-	29. јуни 2012.	-
Чланство	1.јули 2013.	-	-	-	-	-

Извор: http://ec.europa.eu/enlargement/index_en.htm, приступљено и прилагођено 22.10.2015.

3.3. Анализа финансијске подршке Европске уније

3.3.1. Званична развојна помоћ земљама Западног Балкана

Званична помоћ за развој је настала у другој половини 20. вијека на иницијативу земаља у развоју. Наиме, идеја је била да, пошто земље у развоју нису способне да конкуришу развијеним земљама, треба да примају годишњу помоћ из званичних, државних извора које би давале најразвијеније земље. Ова помоћ представља кретање званичног капитала са компонентом до 25% бесповратне помоћи. Предвиђено је да развијене земље треба да издвајају 0,7% од свог годишњег бруто домаћег производа (БДП) и да га као помоћ упућују земљама у развоју. Иако је овај програм помоћи заживио, ријетке су земље које су се приближиле испуњењу овог постављеног циља. Највише, релативно су за помоћ издвајали Јапан и Шведска. Будући да главна средства долазе од развијених земаља програмом Званичне помоћи за развој администрира Организација за економску сарадњу и развој (OECD). У почетку када је програм Званичне помоћи за развој почео 1960. године, развијене земље су издвајале преко 36 милијарди долара, по цијенама из 2009. године, што је тада чинило око 0,5% бруто домаћег производа развијених земаља (донатора). Иако је циљна вриједност издвајања за помоћ планирана на 0,7% она никада није и остварена, већ се временом смањивала и углавном износила око 0,3% бруто домаћег производа земаља донатора. Најнижи ниво који је издвојен, износио је 0,22% бруто домаћег производа земаља донатора и остварен је 1997. године, док се сада издваја поново око 0,30%.

Земље Западног Балкана се сврставају у земље у развоју и примају помоћ путем зајмова и грантова од развијених земаља и међународних институција. У наставку ће се табеларно представити званична помоћ за развој ових земаља појединачно, те сумарна помоћ за комплетан регион у периоду 2005-2014. године. У наведеним

анализама ће бити приказана укупна развојна помоћ, те износ помоћи који је дошао из Европске уније (институција и земаља чланица директно).

У табели бр.27 приказана је званична помоћ за развој Албаније од стране земаља чланица OECD-а, међународних организација и институција. Укупан износ помоћи за развој у десетогодишњем посматраном периоду износи преко 3 милијарде евра. По годинама, износ је варирао, а упоређујући почетну и завршну годину уочава се смањење званичне развојне помоћи за 30% (преко стотину милиона евра). Европска унија учествује са 2,1 милијарди евра алоцираних Албанији за десетогодишњи посматрани период, што је око 69% учешћа од укупне помоћи за развој која је алоцирана овој земљи.

Табела бр.27: Званична развојна помоћ Албанији, 2005-2014, милиона евра

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Укупно директна помоћ чланица ЕУ	157	250	102	133	87	229	87	97	72	71
Развојна помоћ ЕУ институција	60	49	49	69	71	90	143	88	85	114
Укупно ЕУ помоћ	217	299	151	202	159	319	230	185	158	186
Укупно развојна помоћ	357	409	230	391	208	382	339	221	254	253
Учешће ЕУ у развојној помоћи	61%	73%	66%	52%	76%	84%	68%	84%	62%	73%

Извор: OECD, 2016. Преузето и прилагођено 08.03.2016. године са:

<http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=CRS1#>

Званична помоћ за развој БиХ (Табела бр.28) је у периоду 2005-2014. године износила 5,1 милијарди евра. По годинама, износ се мијењао, а упоређујући почетну и завршну годину уочава се повећање званичне развојне помоћи за 97% (471 милиод евра). Помоћ у 2014. години је значајно већа у односу на ранији период, због санирања посљедица катастрофалних поплава које су се десиле у тој години. Иначе, Европска унија учествује са 3,5 милијарди евра развојне помоћи овој земљи за десетогодишњи посматрани период, што је око 68% од укупне помоћи за развој донираних БиХ.

Табела бр.28: Званична развојна помоћ БиХ, 2005-2014, милиона евра

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Укупно директна помоћ чланица ЕУ	250	226	155	175	143	195	142	71	137	239
Развојна помоћ ЕУ институција	74	63	64	88	104	112	179	357	296	398
Укупно ЕУ помоћ	325	289	219	263	247	306	321	429	433	637
Укупно развојна помоћ	483	442	342	397	392	489	462	559	583	954
Учешће ЕУ у развојној помоћи	67%	65%	64%	66%	63%	63%	70%	77%	74%	67%

Извор: OECD, 2016. Преузето и прилагођено 08.03.2016. године са:

Хрватска је најмањи примаоц Званичне развојне помоћи на Западном Балкану. За цјелокупни посматрани период у ову земљу је алоцирано свега 1,21 милијарди евра у цјелокупном посматраном периоду. Из табеле бр.29 је видљиво да је далеко највећи донатор Европска унија са 89% свих средстава званичне развојне помоћи. Треба истаћи да ова земља од 2011. године уопште не прима званичну развојну помоћ развијених земаља и међународних институција. Разлог за то јесте, што је Хрватска окарактерисана као земља која према параметрима развоја међу развијене земље, и чланица је Европске уније од средине 2013. године.

Табела бр.29: Званична развојна помоћ Хрватској, 2005-2014, милиона евра

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Укупно директна помоћ чланица ЕУ	26	29	70	88	25	25	-	-	-	-
Развојна помоћ ЕУ институција	117	127	108	162	148	154	-	-	-	-
Укупно ЕУ помоћ	143	156	179	251	173	179	-	-	-	-
Укупно развојна помоћ	188	193	196	263	180	190	-	-	-	-
Учешће ЕУ у развојној помоћи	76%	81%	91%	95%	96%	94%	-	-	-	-

Извор: OECD, 2016. Преузето и прилагођено 08.03.2016. године са:

Македонија је у периоду од 2005-2014. године примила 2,1 милијарду долара развојне помоћи. Од тога је готово двије трећине званичне развојне помоћи (1,54 милијарде) алоцирано из Европске уније.

Табела бр.30: Званична развојна помоћ Македонији, 2005-2014, милиона евра

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Укупно директна помоћ чланица ЕУ	60	48	44	34	43	52	64	15	30	18
Развојна помоћ ЕУ институција	51	59	47	70	77	93	103	320	107	203
Укупно ЕУ помоћ	111	107	92	105	120	145	167	336	137	220
Укупно развојна помоћ	185	188	135	149	154	214	216	375	189	291
Учешће ЕУ у развојној помоћи	60%	57%	68%	70%	78%	68%	77%	89%	73%	76%

Извор: OECD, 2016. Преузето и прилагођено 08.03.2016. године са:

Званична помоћ за развој Црној Гори (Табела бр.31) је у периоду 2005-2014. године износила 0,89 милијарди евра. По годинама, износ се мијењао, а упоређујући почетну и завршну годину уочава се многоструко повећање званичне развојне помоћи. Иначе, Европска унија учествује са 0,718 милијарди евра развојне помоћи

овој земљи за десетогодишњи посматрани период, што је око 81% од укупне помоћи за развој донираних ЦГ.

Табела бр.31: Званична развојна помоћ Црној Гори, 2005-2014, милиона евра

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Укупно директна помоћ чланица ЕУ	0	33	26	33	46	16	7	12	70	33
Развојна помоћ ЕУ институција	-	23	26	30	31	32	45	56	111	88
Укупно ЕУ помоћ	0	56	52	63	77	48	52	68	181	121
Укупно развојна помоћ	5	78	80	79	89	83	65	82	192	131
Учешће ЕУ у развојној помоћи	0%	72%	66%	80%	87%	58%	80%	83%	94%	92%

Извор: OECD, 2016. Преузето и прилагођено 08.03.2016. године са:

<http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=CRS1#>

Србија је највећи прималац Званичне развојне помоћи на Западном Балкану и међу десет највећих прималаца у посљедњих десет година у свијету. Укупна званична развојна помоћ у виду грантова и зајмова од стране развијених земаља и међународних институција, која је алоцирана у Србији износи 9,95 милијарди евра. Од тог износа је преко три четвртине средстава алоцирано из Европске уније (7,73 милијарде евра).

Табела бр.32: Званична развојна помоћ Србији, 2005-2014, милиона евра

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Укупно директна помоћ чланица ЕУ	526	770	254	331	115	236	259	231	69	147
Развојна помоћ ЕУ институција	396	379	241	513	177	191	1,005	845	757	290
Укупно ЕУ помоћ	922	1,149	495	844	292	427	1,264	1,077	826	437
Укупно развојна помоћ	1,435	1,503	714	1,178	366	530	1,578	1,164	891	588
Учешће ЕУ у развојној помоћи	64%	76%	69%	72%	80%	81%	80%	93%	93%	74%

Извор: OECD, 2016. Преузето и прилагођено 08.03.2016. године са:

<http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=CRS1#>

У табели бр.33 су приказани сумарни подаци о званичној развојној помоћи земљама Западног Балкана. Из података се може уочити да је укупна алоцирана помоћ за десетогодишњи посматрани период износила преко 22 милијарде евра, те да је учешће помоћи Европске уније овом региону 75%. Значајно учешће Уније у укупној помоћи показује заинтересованост чланица, али и заједничких институција да се овај регион развија и достигне ниво развијених земаља свијета. У економетријском дијелу овог рада ће се анализирати повезаност и утицај званичне помоћи са економским растом и развојем овог региона.

Табела бр. 33: Званична развојна помоћ земљама Западног Балкана, 2005-2014, милиона евра

Западни Балкан	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	Укупно
Укупно директна помоћ чланица ЕУ	1,019	1,356	652	795	459	753	560	427	378	508	6,906
Развојна помоћ ЕУ институција	698	701	536	932	608	671	1,474	1,668	1,356	1,093	9,738
Укупно ЕУ помоћ	1,717	2,056	1,188	1,727	1,068	1,424	2,035	2,095	1,734	1,601	16,644
Укупно развојна помоћ	2,653	2,813	1,698	2,456	1,389	1,888	2,660	2,401	2,110	2,216	22,283
Учешће ЕУ у развојној помоћи	65%	73%	70%	70%	77%	75%	76%	87%	82%	72%	75%

Извор: OECD, 2016. Преузето и прилагођено 08.03.2016. године са:

<http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=CRS1#>

3.3.2. Финансијска подршка Европске уније за приступање у чланство

У односу на земље које нису у саставу ЕУ треба разликовати подршку државама у процесу придруживања и ону која иде државама из других региона свијета. Дистинкција између ова два вида је јако тешка, јер се мијења карактер подршке током процеса придруживања: од првих фаза (на основу Европског партнерства), преко првог уговорног односа (Споразум о стабилизацији и придруживању), до статуса државе кандидата и преговора о чланству.

Ради лакшег разумијевања се може рећи да логика процеса у почетку слиједи циљеве развојне помоћи усмјереној мање развијеним земљама у свијету, да би се кроз неколико фаза, уласком државе у ЕУ стопила са кохезионом политиком ЕУ. Значи, ако је нека од предприступних земаља у протеклим годинама добијала помоћ, која је била вођена развојним потребама, у сљедећим фазама европска помоћ се све више увезује у функцију процеса придруживања ЕУ (постаје вођена потребама приступања).

Финансијска помоћ ЕУ државама које се налазе у процесу придруживања и приступања дијели се на два периода:

- I. период у којем земља има статус потенцијалног кандидата за приступање Европској унији. У овом периоду финансијска помоћ ЕУ има циљ да помогне јачање процеса транзиције економског и социјалног развоја земље.
- II. период покрива преговоре о приступању, када је земља формално препозната као земља кандидат. У овом периоду, помоћ Европске Уније економском и

социјалном развоју је више окренута припремању земље за имплементацију кохезионе политике Европске уније. Предприступна финансијска помоћ има за циљ олакшавање процеса интеграције земље кандидата у ЕУ.

Садржај и на начин давања помоћи директно је зависан од статуса земље у процесу придруживања. Приоритети подршке непосредно произилазе из процеса придруживања у коме се земља налази. Помоћ се усмијерава према принципу све веће децентрализације и одговорности будуће државе чланице за њено коришћење. Децентрализација управљања средствима помоћи подразумева, прелазак одговорности са европских институција на државу кандидата у свим фазама процеса. Финансијска помоћ у процесу придруживања је осмишљена као процес учења. Планирано и постепено, уз надзор европских институција, држава кандидат јача капацитете и успоставља инфраструктуру за пуноправно чланство у Унију.

3.3.2.1. Анализа финансијске подршке Европске уније за обнову, развој и стабилизацију (CARDS)

Већ је наведено, да је финансијска подршка Уније земљама у предприступној фази, дио стратегије за све кандидате и потенцијалне кандидате за чланство. Државе централне и источне Европе, које су 2004. године постале чланице ЕУ, користиле су програм PHARE (*Poland Hungary Assistance for Reconstruction of the Economy*). Овај инструмент је укључивао мјере за подршку јачања институција, укључујући инвестиције, као и мјере за подршку економској и социјалној кохезији. Осим овог програма, државама централне и источне Европе на располагању су била и средства из програма ISPA (*Instrument for Structural Policies for Pre-Accession*), намијењена инвестицијама у области транспорта и животне средине, и програм SAPARD (*Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development*), намијењен подршци у пољопривредном и руралном развоју.

Још прије званичног формирања CARDS (Помоћ Европске заједнице за обнову, развој и стабилизацију - *Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilization*) програма, ЕУ је земљама Западног Балкана у периоду 1991-2000. године кроз програме ECHO и OBNOVA, донирала око 6,8 милијарди евра.

Програм CARDS је посебан програм помоћи ЕУ, усвојен крајем 2000. године, са циљем пружања техничке и финансијске подршке државама Западног Балкана. Тај програм подршке је био планиран до краја 2006. године, а обухватио је 4,65

милијарди евра.¹⁰ Програмом CARDS замијењени су дотадашњи програми финансијске помоћи.

Програм CARDS подијељен је у два потпрограма: национални и регионални. Средствима из националних програма CARDS-а, у Албанији, БиХ и Хрватској, управљала је Делегација Европске комисије, а у Србији, Црној Гори и Македонији Европска агенција за реконструкцију.¹¹ Корисници националног CARDS-а су појединачне државе, док су корисници регионалног CARDS -а све државе региона, при чему је регионални CARDS допуна националним програмима у областима у којима је регионална сарадња доводи до бољих резултата у рјешавању одређених питања. У наредној табели даје се преглед алокације укупних средстава CARDS програма према државама Западног Балкана.

Табела бр. 34: CARDS програм - алокација средстава за период 2000-2006. година према државама Западног Балкана (у милионима евра)

Земља	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	Укупно
Албанија	33.4	37.5	44.9	46.5	63.5	44.2	45.5	315.5
Босна и Херцеговина	90.3	105.2	71.9	63.0	72.0	49.4	51.0	502.8
Хрватска	16.8	60.0	59.0	62.0	81.0	-	-	278.8
Македонија	13.0	56.2	41.5	43.5	59.0	45.0	40.0	298.2
Србија и Црна Гора	650.5	385.5	351.6	324.3	307.9	282.5	245.5	2547.8
Косово (Привремена цивилна администрација)	10.0	24.5	33.0	32.0	35.0	36.0	35.0	205.5
Регионални пројекти	20.2	20.0	43.5	31.5	23.0	47.9	42.0	228.1
Остало	141.5	118.0	11.0	17.0	22.5	19.7	19.8	349.5
Макро-финансијска подршка	70.0	120.0	100.0	15.0	16.0	33.0	50.0	404.0
Укупно	1045.7	926.9	756.4	634.8	679.9	557.7	528.8	5130.2
Хрватска – предприсупни фондови 2005-6						105	140	245
Укупно						662.7	668.8	5375.2

Извор: http://europa.eu.int/comm/enlargement/cards/index_en.htm.

Средства из CARDS -а су кориштена за:

- повратак избјеглица и обнову њихове имовине;
- стварање општих услова за развој демократије, владавине права, права мањина, грађанског друштва, независности медија;
- економске реформе;

¹⁰ Уредба Савјета ЕУ бр. 2666/2000

¹¹ Иако је рок CARDS -а истекао 2006. године, пројекти су и даље текли и њима се морало управљати. То је, поред осталог, био један од разлога за продужење мандата Европске агенције за реконструкцију до краја 2008. године, што је регулисано Уредбом Савјета ЕУ бр. 1756/2006 од 28. новембра 2006. године, која допуњава и мијења Уредбу 2667/2000.

- друштвени развој са нагласком на смањење сиромаштва, образовање, стручно усавршавање и заштиту животне средине, и

- развој односа држава у региону, њиховог односа са државама чланицама и кандидатима за чланство у ЕУ, као и промоцију прекограничне сарадње.

Средства CARDS програма су распоређивана државама Западног Балкана према потребама, односно приоритетима који су дефинисани у сарадњи са самим државама, али су превасходно произишавали из препорука Европске комисије на основу годишњих извјештаја о процесу стабилизације и придруживања у свакој држави, односно, од 2004. године, у складу са садржајем европских партнерстава за сваку државу. Наредна табела приказује алокацију средстава CARDS програма по областима подршке за сваку државу Западног Балкана.

Табела бр. 35: CARDS Програм - Алокација средстава по областима подршке за период 2005-2006. годину (у милионима евра)

Сектор	Регион.	Албан.	БиХ	Мак.	Србија и Црна Гора	Укупно
Правда и унутрашњи послови	5	27	25	17	42	116
Развој административних капацитета	20	23	28	25	118	214
Економски и социјални развој	27	31	37	22	218	335
Животна средина	3	0	0	3	31	37
Стабилизација демократије	0	4	5	2	45	56
Остало	35	4	5	16	76	136
Укупно	90	89	100	85	530	894

Извор: www.delscg.cec.eu.int/sr/eu_and_fry/cards/index.htm

Наведени износи помоћи представљали су значајну подршку, али и подстицај државама Западног Балкана да отпочну, наставе или развију структурне и друге реформе неопходне за даље прилагођавање европским стандардима.

3.3.2.2. Финансијска подршка за приступање у чланство - IPA инструмент

Европска унија је у периоду од 2007. до 2013. године све постојеће програме подршке предприступним државама (кандидатима и потенцијалним кандидатима) замијенила јединственим програмом тј. Инструментом за предприступну подршку (IPA – Instrument for Pre-accession Assistance). Измјена је резултат потребе за бољом координацијом помоћи и постизањем значајнијих резултата у оквиру расположивих средстава. Нови програм IPA мијења све раније програме подршке тј. CARDS,

PHARE, ISPA, SAPARD и предприступни инструмент за Турску. Имплементациона регулатива за програм IPA усвојена је у јуну 2007. године.

Осим програма IPA, за државе Западног Балкана предвиђена је и могућност примања макрофинансијске помоћи, а у случају ванредних, посебно безбједоносних, изазова у региону, моћи ће добити подршку из још једног од финансијских инструмената ЕУ тзв. Инструмента за стабилност (Stability Instrument).

Директорат за проширење управља финансијском и техничком подршком, користећи Инструмент за претприступну помоћ (IPA) земљама које су у процесу придруживања. Укупна издвајања из IPA између 2007. и 2013. је 11,6 милијарди евра.

Инструмент за претприступну помоћ - IPA је јединствени инструмент, при чему државе потенцијални кандидати користе средства из прве двије компоненте: транзиција и јачање институција и регионална и прекогранична сарадња. Остале три компоненте су намијењене искључиво државама које имају статус кандидата и које су увеле децентрализован систем управљања IPA средствима. У анексу регулативе о успостављању IPA су набројане Турска, Хрватска и Македонија као државе које могу користити ове компоненте. Трећа компонента, Регионални развој, има за циљ припрему за учешће у фондовима ЕУ тј. Европском фонду за регионални развој и Кохезионом фонду. Четврта Компонента, развој људских ресурса, припрема државе кандидате за учешће у Европском социјалном фонду, док их пета компонента, Рурални развој, припрема за имплементацију Заједничке пољопривредне политике, асquis-а у тој области и пружа подршку за одрживо прилагођавање пољопривредног сектора и руралних области. У државама потенцијалним кандидатима средствима ЕУ (везаним за прве двије компоненте) се управља централизовано. То значи да сав посао везан за трошење европских средстава, обављају делегације Европске уније у овим државама, а припреме за децентрализован систем управљања европском подршком теку паралалено са припремама за стицање статуса кандидата. Остале три компоненте, представљају припрему за учешће у структурним фондовима ЕУ. Сходно томе, неопходне су децентрализоване структуре за програмирање и финансијско управљање. То значи да послове имплементације конкретних пројеката раде новоформиране и акредитоване структуре од Европске комисије у државама кандидатима за чланство. Развој тих структура, треба да се одвија упоредо са оспособљавањем државе за стицање статуса кандидата за чланство. Турска и Македонија, при томе, већ имају значајне резултате на том плану.

Наиме, циљ Европске комисије је постепено преношење одговорности за управљање средствима помоћи на државу корисника, паралелно са јачањем институција, тако да је у тренутку стицања статуса кандидата, управљање средствима, по правилу, у значајној мјери децентрализовано, тј. пренесено на државу корисника.

Подршка је усмјерена на: јачање демократских институција и владавине права; реформу државне управе; економску реформу; заштиту људских права и основних слобода; развој цивилног друштва; обнову и мјере за јачање повјерења и помирења; регионалну и прекограничну сарадњу. Додатно, за државе потенцијалне кандидате помоћ је усмјерена и на прогресивно усклађивање са *acquis-ем*, друштвени и економски развој, а за државе кандидате на усвајање и имплементацију *acquis-а* и припрему за имплементацију заједничке пољопривредне и кохезионе политике.

Помоћ је имплементирана кроз пет компоненти:

1. Подршка транзицији и јачању институција (35% укупних средстава);
2. Регионална и прекогранична сарадња (7% укупних средстава);
3. Регионални развој (32% укупних средстава);
4. Развој људских ресурса (8% укупних средстава);
5. Рурални развој (18% укупних средстава).

У државама потенцијалним кандидатима средствима ЕУ управља централизовано, док у остале три компоненте, које представљају припрему за структурне фондове, захтијевају одговарајуће децентрализоване структуре за програмирање и финансијско управљање, које се упоредо развијају у државама кандидатима за чланство.

Компонента I - Транзиција и јачање институција - намијењена је свим државама корисницима, и може бити, између осталог, коришћена и за јачање институција и инвестиције, укључујући и учешће у програмима и агенцијама Заједнице. Ова компонента представља наставак програма PHARE, односно националног CARDS-а.

Компонента II - Регионална и прекогранична сарадња - намијењена је свим државама корисницима и имаће за циљ јачање стабилности, безбиједности и просперитета од интереса за све државе региона, ради подстицања хармоничног, уравнотеженог и одрживог развоја. Ова компонента представља наставак регионалне компоненте програма CARDS. Остале три компоненте су намјењене искључиво државама које имају статус кандидата.

Компонента III - Регионални развој - има за циљ припрему за фондове ЕУ тј. Европски фонд за регионални развој и Кохезиони фонд.

Компонента IV - Развој људских ресурса - има за циљ припрему за учешће у Европском социјалном фонду.

Компонента V - Рурални развој - има за циљ припрему за имплементацију заједничке пољопривредне политике (Common Agricultural Policy - CAP), *acquis communautaire*-а и подршку за одрживо прилагођавање пољопривредног сектора и руралних области држава кандидата.

Табела бр. 36: Компоненте и приоритети програма IPA по државама корисницима

Компоненте	Приоритети за државе потенцијалне кандидате (Албанија, БиХ, Србија, Црна Гора и Македонија)	Приоритети за државе кандидате (Хрватска и Турска)
I Подршка транзицији и јачању институција	Прогресивно усклађивање са <i>acquis</i> -ом и друштвени и економски развој	Усвајање и имплементација <i>acquis</i> -а
II Регионална и прекогранична сарадња	Јачање стабилности, безбиједности и просперитета, од интереса за све државе региона	
III Регионални развој	Не учествују	Припрема за Европски фонд за регионални развој и Кохезиони фонд
IV Развој људских ресурса	Не учествују	Припрема за Европски социјални фонд
V Рурални развој	Не учествују	Имплементација заједничке пољопривредне политике и развој пољопривредног сектора и руралних области

Имплементација програма IPA. Седмогодишњом Финансијском перспективом Заједнице у периоду 2007-2013. године, било је предвиђено да се за програм помоћи IPA усмјери око једанаест и по милијарди евра. Средства IPA фонда се усмјеравају на основу приоритета из кључних стратешких докумената. Ова средства се планирају у трогодишњем програмском оквиру дефинисаном Вишегодишњим индикативним планским документом (Multi-annual Indicative Planning Document).

Помоћ се програмира на основу јединственог оквира за сваку појединачну државу и компоненту IPA-е, на основу чега се потписују посебни финансијски споразуми.

Комисија својим уредбама и одлукама доноси детаљнија правила за имплементацију подршке, која се могу разликовати између појединих компоненти. Европска комисија (Генерални директорат за проширење) је објавила Упутство програмирања

прве двије компоненте, 14. фебруара 2007. године. Европска комисија имплементира програме подршке ЕУ, укључујући и програм IPA, у складу са Уредбом о финансирању ЕУ, и о томе обавјештава Савјет и Европски парламент. Приликом имплементације помоћи, Комисија користи различите механизме управљања средствима: централизовано или форме децентрализованог управљања. Из програма IPA је, такође, могуће финансирање различитих активности, укључујући наставак финансирања инструмента TAIEХ. Комисија је током имплементације подржана од четири одбора, које сачињавају представници држава чланица. За прве двије компоненте формирао се Одбор за транзициону помоћ и јачање институција, чији је задатак био координација помоћи и давање мишљења на вишегодишње индикативне планске документе.

У наредној табели је приказан преглед потрошње IPA средстава у земљама Западног Балкана у периоду 2007-2013. године. Укупно дозначена средства из овог инструмента за посматрани период у овом региону износе око 4,5 милијарди евра. Далеко највећи корисник подршке за предпрступну помоћ је Србија са око 1,4 милијарди евра у седмогодишњем посматраном периоду. Слиједи је Хрватска са око милијарду, затим БиХ и Македонија око 600 милиона евра. Најмање директно искориштених средстава из IPA програма преузела је Црна Гора са 235 милиона евра у периоду 2007-2013. године.

Табела бр.37: Преглед потрошње IPA средстава на ЗБ у периоду 2007-2013 (милиона евра)

Земља	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	укупно 2007-2013
Абанија	61,0	70,7	81,2	94,1	94,4	94,5	95,3	591,2
БиХ	62,1	74,8	89,1	105,3	107,4	107,8	108,8	655,3
Хрватска	142,2	146,0	151,2	153,5	156,5	156,1	93,5	999,0
Македонија	58,5	70,2	81,8	91,6	98,0	101,8	113,2	615,1
Црна Гора	31,4	32,6	34,5	33,5	34,1	35,0	34,5	235,6
Србија	189,7	190,9	194,8	197,9	201,8	202,0	208,3	1385,4
Укупно ЗБ	544,9	585,2	632,6	675,9	692,2	697,2	653,6	4481,6

Извор: www.bankwatch.org/documents/tolkiti-IPA-II-SR.pdf

Према приједлогу Комисије, IPA је обновљена и у финансијском оквиру 2014-2020. године. IPA у буџету Европске уније (Вишегодишњи финансијски оквир за период 2014-2020. године) алоцира 11,7 милијарди евра за IPA инструмент. Овај износ остаје испод иницијалног приједлога Европске комисије (14,11 милијарди евра) и резултат је споразума држава чланица за смањење укупног буџета ЕУ. Буџет ЕУ за период 2014-2020. износи 960 милијарди евра, које су подијељене на 5 подгрупа. Двије трећине буџета ЕУ је намијењено за Европску пољопривредну политику и за

развој европских региона кроз Кохезиону политику. IPA је дио подгрупе 4 - Global Europe, која укључује остале инструменте спољне политике (нпр. ENI- Инструмент за сусједску сарадњу или DCI - Инструмент развојне сарадње) и укупно предвиђа 58,7 милијарди евра за период 2014-2020.

Инструмент за претприступну помоћ – IPA II (Instrument for PreAccession Assistance – IPA II 2014–2020) успостављен је Уредбом Европског парламента и Европског савјета бр. 231/2014 од 11. марта 2014. године, а која се примјењује ретроактивно од 1. јануара 2014. године. Ова Уредба је допуњена Уредбом о заједничком спровођењу бр. 236/2014, која представља скуп поједностављених и усаглашених правила и процедура за спровођење свих акционих инструмената ЕУ, као и Уредбом о имплементацији IPA II бр. 447/2014, усвојеном од стране Европске комисије 2. маја 2014. године. На тај начин је Европска комисија успоставила јединствени инструмент за претприступну помоћ земљама у процесу европских интеграција за буџетски период од 2014. до 2020. године. Уредбом IPA II, члан 8, дефинисано је да Европска комисија и кориснице IPA II закључе Оквирне споразуме о спровођењу помоћи. Оквирним споразумом се утврђују правила за спровођење финансијске помоћи Уније у оквиру IPA II првенствено у вези са управљањем IPA II, укључујући правила програмирања, спровођења, финансијског управљања, надзора, контроле и ревизије, извјештавања и заштите финансијских интереса.

Према усвојеној Уредби о успостављању IPA II, од укупног наведеног износа средстава до 4% средстава ће бити усмјерено на програме прекограничне сарадње између земаља корисника IPA II и држава чланица, у складу са њиховим потребама и приоритетима. Поред финансирања националних програма кроз IPA II, помоћ у кључним областима за подршку земљама кандидатима и потенцијалним кандидатима за испуњавање критеријума за приступање ЕУ биће усмјерена и кроз Вишекорисничку IPA II. Оквирна алокација средстава за период 2014–2020. износи 2,959 милијарди евра, што је двоструко више средстава него што је било издвојено за Вишекорисничку IPA за период 2007–2013. године. Кориснице помоћи кроз инструмент IPA II у периоду 2014–2020. године су Албанија, Босна и Херцеговина, Македонија, Косово, Црна Гора, Србија и Турска.

Овај приступ Европске комисије је резултовао и одређеним промјенама у програмирању и имплементацији IPA II инструмента у односу на IPA I у периоду 2007–2013.

Прва промјена се односи на структуру програма IPA II, у којој су, умјесто постојећих 5 компоненти које су биле карактеристичне за IPA I, уведене области политике (policy areas).

Финансијска помоћ се бити доступна у свим подручјима политика, без обзира на то да ли земља има статус кандидата или потенцијалног кандидата. Подручја политика према новој Уредби подијељена су на:

- (а) реформе током припреме за чланство - изградња институција и капацитета;
- (б) друштвено-економски и регионални развој;
- (ц) запошљавање, социјалне политике, образовање, промицање равноправности полова и развој људских потенцијала;
- (д) пољопривредни и рурални развој;
- (е) регионална и територијална сарадња

У оквиру IPA II ће се процјењивати напредак у постизању појединих циљева кроз одговарајуће индикаторе. У зависности од оствареног напретка, вршиће се реалокација финансијске подршке између програма као и између земаља корисница.

Компоненте IPA I и њихови секторски називи према IPA II инструменту за период 2014-2020. су представљени у следећој табели.

Табела бр.38: Компоненте IPA I периоду 2007-2013., и њихови секторски називи према новом IPA II инструменту за период 2014-2020.

Назив компоненте (према IPA I 2007-2013)	Назив подручја политика (према IPA II 2014-2020)	Сектори који су покривени
Помоћ транзицији и изградњи институција (IPA 1 компонента)	Процес транзиције и подизање капацитета	Јавна администрација Реформа администрације Управљање јавним финансијама Правосуђе и унутрашњи односи Људска права и мањине
Регионални развој (IPA 3 компонента)	Регионални развој	Саобраћај Енергетика Животна средина Развој приватног сектора Компетентност и иновације
Развој људских ресурса (IPA 4 компонента)	Запошљавање, социјалне политике и развој радне снаге	Образовање и људски ресурси Радна снага и запошљавање Социјалне политике
Рурални развој (IPA 5 компонента)	Пољопривреда и рурални развој	Пољопривреда и рурални развој
Прекогранична сарадња (IPA 2 компонента)	Регионална и територијална сарадња	Регионална сарадња у наведеним обласитима

Извор: www.bankwatch.org/documents/tolkiti-IPA-II-SR.pdf

Друга промјена се односи на секторски приступ у планирању употребе средстава IPA II. Секторски приступ планирању представља практичан приступ, који јача везе

између секторских политика, буџета, активности и резултата. Средства претприступних фондова се усмјеравају на мањи број стратешких сектора који су заједнички идентификовани од стране ЕУ и земље кориснице помоћи, при чему стратегије у земљи кориснице помоћи имају водећу улогу у програмирању употребе средстава. Због тога треба имати у виду да овај приступ може да буде примјењен у потпуности само у земљама са добро развијеним системом планирања, јаким институцијама, са државном управом која није политизована и где се стратегије заједнички развијају уз учешће свих релевантних актера.

Трећа промјена у оквиру IPA II јесте већа комплементарност са зајмовима међународних финансијских институција. Предприступна помоћ ЕУ кроз IPA II је само један од могућих извора финансијских средстава за финансирање развојних пројеката. Стога је неопходно у фази програмирања, када се одлучује о приоритетима финансирања, водити рачуна о активностима осталих донатора и међународних финансијских институција у земљама корисницама помоћи. На тај начин се остварује боља комплементарност између ЕУ и активности осталих донатора, што за крајњи резултат има ефективније и ефикасније коришћење доступних финансијских средстава. Једна од новина у оквиру IPA II се односи на преузимање одговорности за имплементацију и управљање средствима од стране земље кориснице претприступне помоћи. Главна мотивација за увођење 5 компоненти у оквиру претходног IPA инструмента била је припрема земаља кандидата за чланство у ЕУ за управљање средствима из ЕУ фондова када постану земље чланице. Изградња Децентрализованог система за имплементацију ЕУ фондова и преузимање овлашћења за управљање средствима претприступне помоћи био је кључни тест за утврђивање способности земаља кандидата за управљање средствима из структурних фондова ЕУ. Због тога је у претходном периоду ЕУ кроз IPA I пружала финансијску помоћ кроз свих пет компоненти само државама кандидатима за чланство у ЕУ, које имају акредитован децентрализован систем управљања фондовима Европске уније. У оквиру IPA II, финансијска помоћ ЕУ је на располагању земљама кандидатима и потенцијалним кандидатима, без обзира на њихов статус у процесу европских интеграција уз обавезу постојања адекватних институција и структуре за имплементацију средстава.

Четврта промјена се односи на увођење тзв. секторске буџетске помоћи. Пројекти неће бити једини начин спровођења помоћи кроз IPA II, већ је у новом буџетском периоду предвиђена могућност да помоћ буде усмјерена и кроз тзв. секторску буџетску помоћ. У претходном буџетском периоду постојала је могућност да држава

корисница добије финансијска средства кроз директну буџетску подршку, али је та могућност била коришћена само у случају Србије, која је због економске кризе тражила и добила буџетску помоћ у износу од 100 милиона евра из програма IPA 2009. године.

Пета промјена се односи на увођење тзв. награде за успјешне кориснике средстава. Уредба о успостављању IPA II предвиђа могућност да се обезбеди одговарајући износ помоћи који би остао на располагању у циљу награђивања земаља корисница помоћи уколико се утврди да земља корисница биљежи посебан напредак у испуњавању критеријума за чланство и за ефикасно спровођење претприступне помоћи, при чему земља корисница постиже посебно добре резултате у вези са конкретним циљевима утврђеним у индикативним стратешким документима за ту земљу. Ако напредак у процесу придруживања и резултати буду знатно испод договорених нивоа утврђених у индикативном стратешком документу за земљу, Европска комисија ће прилагодити издвајања за сваку земљу. Одговарајући износ средстава ће бити издвојен за награде и биће издвојен на основу процјене учинка и напретка у периоду од неколико година, али не касније од 2017. и 2020. године.

Табела бр.39: Индикативна алокација IPA II корисницима помоћи 2014-2020 (милиона евра)

Корисник помоћи	2014	2015	2016	2017	2018-2020	Укупно
Албанија	195,1	201,4	207,9	215,4	688,2	1.508
Босна и Херцеговина*	22,68	38,00	42,7	43,7	-	
Македонија	85,7	88,9	91,6	94,9	303,1	664,2
Црна Гора	39,5	35,6	37,5	39,6	118,5	270,5
Србија	195,1	201,4	207,9	215,4	688,2	1508,0
Косово	83,8	85,9	88,7	91,9	295,3	645,5
Турска	620,4	626,4	630,8	636,4	1.940	4.453,9
Вишекорисничка подршка	348,00	365,00	390,0	410,4	1.445,3	2958,0
Укупно	1.395,18	1.441,2	1.489,2	1.532,3	4.790,4	10.648,28

*За Босну и Херцеговину није утврђен фонд индикативне расподеле IPA II за период 2018-2020. године.

Извор: Европска комисија, Дирекција за европске интеграције Босне и Херцеговине, 2016. преузето и прилагођено 29.03.2016. са: http://ec.europa.eu/enlargement/instruments/overview/index_en.htm

Вишекорисничка подршка за приступање у чланство.

Вишедржавним стратешким документом утврђују се приоритети за хоризонталну и регионалну финансијску помоћ Европске Уније, Западном Балкану и Турској, за период 2014-2020. године. Овим документом се дефинишу приоритети, којима ће прекогранична и вишедржавна помоћ дати подршку предприступним земљама.

Стратешки документ је осмишљен у складу са државним стратегијама земље кориснице (Country Strategy Papers), уз допуну регионалне и територијалне сарадње, олакшавајући координацију и хоризонталне механизме провођења.

Помоћ у складу са овим вишедржавним стратешким документом ће се користити за подршку реформама и инвестицијама, заједно са помоћи пруженом у склопу стратешких докумената за земље кориснице. Циљ ове помоћи је стварање повољних услова за кориснике пакета IPA II да испуне критерије за чланство и убрзају преузимање асquis-а Европске уније.

Помоћ у склопу овог вишедржавног стратешког документа ће се пружати кроз четири линије:

- а) хоризонтална подршка политикама и реформама;
- б) регионалне структуре и мреже;
- в) регионална инвестицијска подршка;
- г) територијална сарадња.

Хоризонтална подршка је намјењена реформи јавне управе, али и јавних финансија. Подршка треба бити прилагођена специфичној ситуацији сваке земље кориснице. Такође, треба обухватати подршку јачању цивилног друштва, слободних медија, област статистике и јачању регионалних механизма за надзор.

Хоризонтална подршка ће се посебно пружати кроз: ТАIЕХ (Техничка помоћ за размјену информација), делегацијске споразуме под индиректним вођством међународних организација (OECD/SIGMA, Свјетска банка, IMF, ECB, IOM, UNHCR, UNODC, OSCE/ODIHR и Савјет Европе); суфинансирање рада OHR-а; подршку државним системима за статистику кроз грантове и техничку помоћ којом управља Еуростат; подршку цивилном друштву кроз Инструмент за подршку цивилном друштву (CSF); финансијски допринос за учешће у програму Ерасмус+ , укључујући младих у програм, те за учешће у одређеном броју агенција ЕУ.

Од регионалних структура и мрежа се очекује да дају допринос развоју држава корисница у сљедећим обласима: демократија и управа (нпр. регионалне школе за јавну управу - ReSPA), владавина права и основна права (нпр. полицијска и судска сарадња, управљање мјешовитим миграционим токовима, јединица за међународну координацију provedбе закона - ILECU-а итд), животна средина и клима (нпр. регионалне приступне мреже за животну средину и климу - ECRAN), Транспорт (SEETO), Енергетика (Енергетска заједница), Конкурентност и иновације укључујући и трговину (споразум о слободној трговини у централној Европи -

СЕФТА, стална радна група за регионални рурални развој), образовање, запошљавање и социјалне политике (платформе за образовање и запошљавање).

Регионална подршка за инвестиције треба бити усмјерена ка пројектима који имају регионалну димензију и доприносе друштвено-економском развоју више држава корисница IPA II. Односе се на потребе за инвестицијама у вези са развојем конкурентности, заштитом животне средине, ублажавањем ефеката климатских промјена и др. Посебан нагласак је дат привлачењу приватног капитала у регион, како би се подстакло раст. Главни инструменти за такву подршку су инструменти за WBIF, фонд Green for Growth и Регионални програм стамбеног збрињавања.

Укупне инвестиционе потребе се не могу покрити јавним средствима. Стога захтјевају спајање владиних средстава, IPA грантова, кредитног финансирања и приватног капитала. Осим мјера предузетих на нивоу државе, потребна је подршка и на регионалном нивоу како би се убрзале инвестиције у цијелом региону.

Инвестицијски оквир за Западни Балкан (WBIF) је јединствен инструмент за координацију донатора и спајање грантова и кредита. Представља форум за сарадњу земаља учесница и платформа на основу које земље Западног Балкана са Европском унијом, међународним финансијским институцијама и билатералним донаторима могу утврдити, припремити и провести приоритетне друштвено-економске инвестиције удруживањем стручњака и финансијских средстава.

У оквиру IPA II, вишекорисничка подршка ће се пружати државама у процесу проширења, за развој инфраструктуре складу са општим принципима. У складу са општим принципима сваки корисник IPA II треба успоставити државни инвестициони одбор (одбором ће предсједавати државни органи власти уз учешће делегације Европске уније, међународних финансијских институција и других донатора и регионалних организација). Главни циљ одбора је да одреди приоритетне пројекте, припремне студије за ефикасне инвестиције. Припремни пројекти (студије и техничка помоћ) са ангажманом одређене међународне финансијске институције се усмјеравају путем WBIF-а и реализују средствима вишедржавног стратешког документа. Што се тиче ефикасних пројеката, средства вишедржавног стратешког документа ће се углавном користити за регионалне инвестиције, док би се државним IPA фондовима подржавали углавном државна улагања.

Финансирање регионалних инвестиција путем вишекорисничке подршке се усмјерити кроз Инвестициони оквир за Западни Балкан (WBIF). Приоритет ће се дати спајању грантова, кредита и иновативних финансијских инструмената како би се привукао приватни капитал. EDIF се проводи путем делегацијских споразума под

индиректним вођством са Европским инвестиционим фондом (EIF), те сарадњом између земаља Западног Балкана, Европске комисије, међународних финансијских институција IFIs (Европска инвестициона банка/Европски инвестициони фонд и Европска банка за обнову и развој), укључујући Свјетску банку и Организацију за економску сарадњу и развој (OECD). Осим тога, техничка помоћ за MSP ће се базирати на ограниченом броју делегацијских споразума под вођством OECD, EBRD, EIB/EIF и Свјетске банке.

Земље Западног Балкана су усагласиле заједничка рјешења за избјеглице и расељена лица овог региона. Регионални програм стамбеног збрињавања (RHP) као саставни дио Сарајевског процеса усмјерен је на 74.000 најугроженијих становника из ове категорије, а донатори су изразили спремност да исплате траншу у износу од 234 милиона евра (од којих је 90% средстава из ЕУ) на конференцији у Сарајеву 2012. године. Потребно је додатних 260 милиона евра за покриће свеукупних трошкова.

Територијална сарадња треба да подстиче добросусједске односе и друштвено-економски развој граничних подручја. Приоритетна подручја за прекограничну сарадњу су наведена у Анексу 3 Уредбе о IPA II.

У програмирању помоћи у склопу инструмента IPA, посебна пажња се обраћа на мултидисциплинарна питања која утичу на више области, као што су: спречавање и борба против корупције, одрживост животне средине и спрјечавање климатских промјена, једнакост полова, јачање демократије, људска права и учешће цивилног друштва, као и заштита културног наслеђа. Трошкови за климатске активности ће се пратити кроз разне интервенције у склопу инструмента IPA II у складу са статистичким показатељима OECD-DAC-а за ублажавање и прилагођавање климатским промјенама.

У наставку се даје преглед индикативне расподјеле вишекорисничке IPA II за период 2014-2020. година. Укупан износ планираних средстава за ову намјену износи 2,96 милијарди евра. Највећу финансијску подршку има регионална подршка за инвестиције, кроз различите инструменте, у износу од око 1,45 милијарди евра за седмогодишњи период. Хоризонтална вишекорисничка подршка износи 922 милиона, регионалне структуре и мреже око 134,5 милиона евра, а територијална сарадња 395 милиона евра.

Табела бр.40: Индикативне алокације вишекорисничке подршке IPA II, 2014-2020, милиона евра

	2014	2014	2014	2014	2018-2020	Укупно
А Хоризонтална подршка	152	122,5	136,5	115,5	395,5	922
ТАИЕХ и статистика	20	21	20	21	59	141
Савјетодавне функције међународних институција	49	40	25	32	91	237
Цивилно друштво и медији	25	5	30	5	60	125
ERASMUS	33	34	35	35	110	247
Хоризонталне мјере	25	22,5	26,5	22,5	75,5	172
Б. Регионалне структуре и мреже	9	27	31	10	57,5	134,5
Ц. Регионалана подршка за инвестиције	156,1	181	178	216	772	1506,9
WBIF, EDIF, GGF и др.	148,1	91,9	177,9	216,3	772,8	1406,9
RHP	10	90	-	-	-	100
Д. Територијална сарадња	28	33	45	69	219	395
Укупно	340	365	390	410	1445	2958

Извор: Дирекција за европске интеграције Босне и Херцеговине и Европска комисија; преузето и прилагођено 29.03.2016 са:

http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2014/20140919-multi-country-strategy-paper.pdf

3.4. Обим и структура страних инвестиција на Западном Балкану

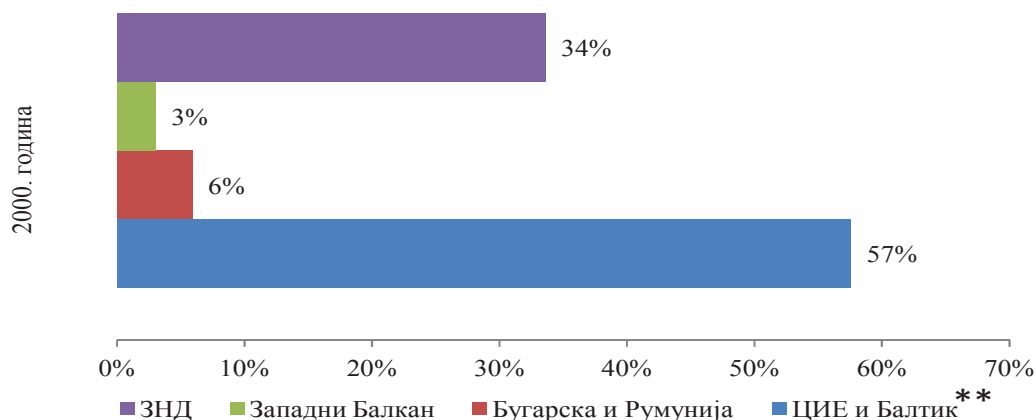
Регион Западног Балкана је привукао минорна улагања током 1990-их. Разлог је прије свега политички ризик, затим економска нестабилност и фактор конкуренције осталих пропульзивнијих транзиционих економија. Током прве половине деведесетих, период карактеришу велике политичке и економске нестабилности, када је стање улазних инвестиција било на веома ниском нивоу. До 1996. године, фонд прилива страних инвестиција на подручју комплетне Југоисточне Европе (Албанија, Бугарска, Хрватска, Македонија, Румунија и СР Југославија, неукључујући БиХ која је у том периоду била захваћена ратом) износио је само 3,4 милијарди долара или 5,7 % укупног прилива страних улагања свих транзиционих земаља (Извор: Конференција Уједињених нација за трговину и развој, 2013). Удио страних инвестиција Југоисточне Европе у том периоду био је мањи од њиховог учешћа у укупном становништву 27 транзиционих земаља (учешће становника Југоисточне Европе је око 7,7% укупног транзиционог простора према Конференцији Уједињених нација за трговину и развој).

Нешто повољније околности за инвестирање страних улагача настале су након потписивања Дејтонског мировног споразума 1995. године. Током периода 1989-2000 укупан улазни фонд страних улагања износио је око 14,5 милијарди долара или

8,8 % укупних страних улагања 27 земаља у транзицији (Извор: Конференција Уједињених нација за трговину и развој, 2015., приказано на графикону бр.9).

Графикон бр. 9: Фонд долазних страних инвестиција у транзиционом региону, 2000. године, %.

Извор: UNCTAD, 2015. Преузето и прилагођено 30.11.2015. године са:

<http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx>

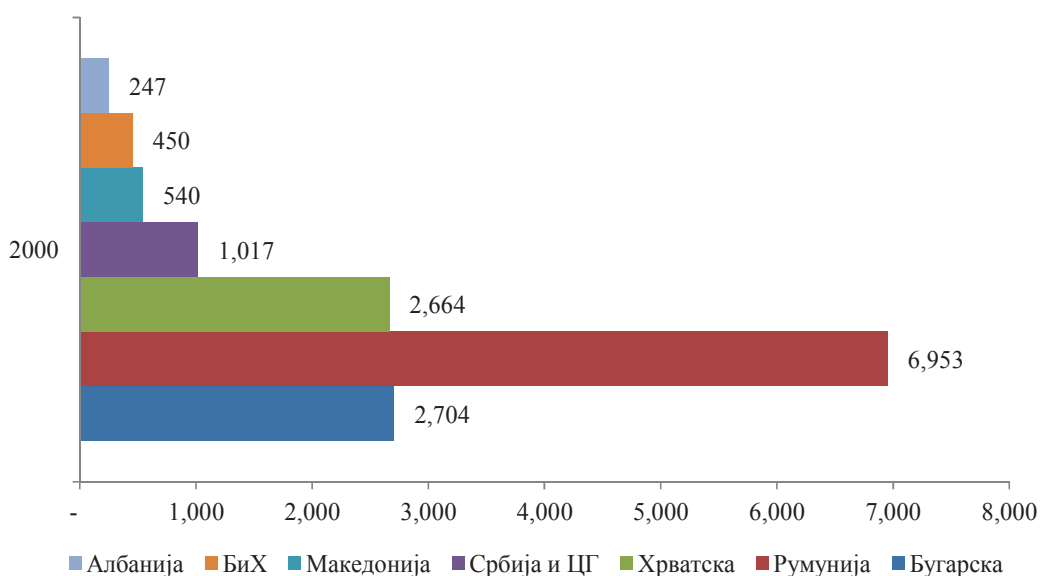
*ЦИЕ и Балтик обухватају земље: Чешка, Словачка, Естонија, Мађарска, Латвија, Литванија, Пољска, Словенија.

**ЗНД припадају земље: Арменија, Грузија, Казакхстан, Киргистан, Молдавија, Азербејџан, Русија, Таџикистан, Туркменистан, Украјина, Узбекистан.

Обим страних улагања међу државама региона Југоисточне Европе био је врло неуједначен. Румунија је на Балкану привукла далеко највише инвестиција, готово као све остале земље региона заједно. Ту треба истаћи популацију Румуније од 21,4 милиона, која представља један од значајнијих гравитационих фактора привлачења страних инвестиција.

Бугарска, Хрватска и Румунија чиниле више од 80% укупних улазних страних улагања у региону Југоисточне Европе 2000. године (Графикон бр.10). Стање примљених страних инвестиција у БиХ након рата, до 2000. године, износило је око 450 милиона долара. Подаци који се односе на стање долазних страних инвестиција у Србију износе око милијарду долара, и то захваљујући продаји Телекома Србије од 51% укупног капитала 1997. године (Увалић, 2010). Албанија и Македонија су привукле још мање страног капитала у наведеном периоду.

Графикон бр.10: Фонд долазних страних инвестиција у ЈИЕ, 2000. године, милиона долара

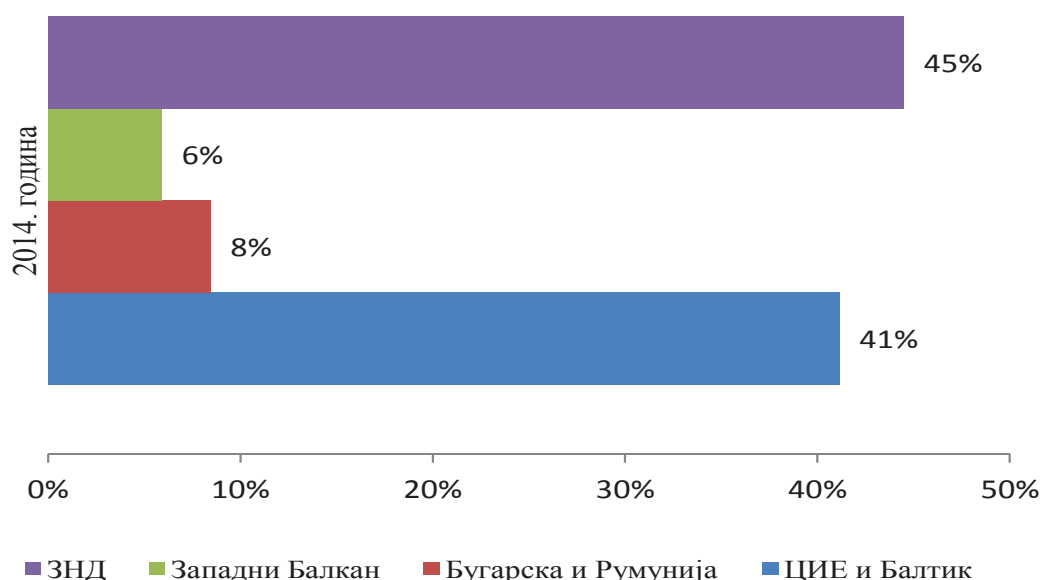
Извор: UNCTAD, 2015. Преузето и прилагођено 30.11.2015. године са:
<http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx>

Од 2000. године уочава се значајан пораст прилива страних улагања у региону. Од овог периода је побољшана политичка и економска ситуација. Осим позитивних трендова у демократизацији двије кључне земље ЗБ (Хрватској и Србији), од раних 2000-тих, западнобалканске земље су посебно побољшале своје економске перформансе: макроекономску стабилност, релативно снажан раст БДП-а, повећање спољно трговинске отворености и постепено достизање нивоа више развијених, европских транзиционих земаља. Од 2001. земље региона ЗБ су: постепено либерализовале трговину са ЕУ, побољшале интрарегијску трговину, постепено побољшале пословно окружење, приватизовале већину предузећа и готово комплетан банкарски сектор.

Прилив страних улагања од 2000. године. Побољшање политичких и економских услова у земаљама ЗБ довело је до значајног повећања прилива страних улагања у овом региону након 2000. године. Ипак, до 2014. године, осам земаља Југоисточне Европе привукле су само око трећине страних улагања у осам земаља Средње, Источне Европе и Балтика. С обзиром да је већина земаља Југоисточне Европе започела процес либерализације капиталног рачуна релативно касно, укупни удио земаља региона ЈИЕ у приливу страних улагања у транзиционе земље (према UNCTAD -у) повећао се са 9,4 % у 2000. години, на 14,7 % у 2014. години (од тога је

6 % на Западном Балкану, а 8 % у Бугарској и Румунији). Овај податак показује да је у 2014. години учешће прилива страних улагања у односу на учешће становништва у транзиционим земљама готово двоструко веће (Југоисточна Европа учествује са око 7,7 % популације транзиционих земаља према UNCTAD-у).

Графикон бр.11: Фонд долазних страних инвестиција у транзиционом региону, 2014., %.

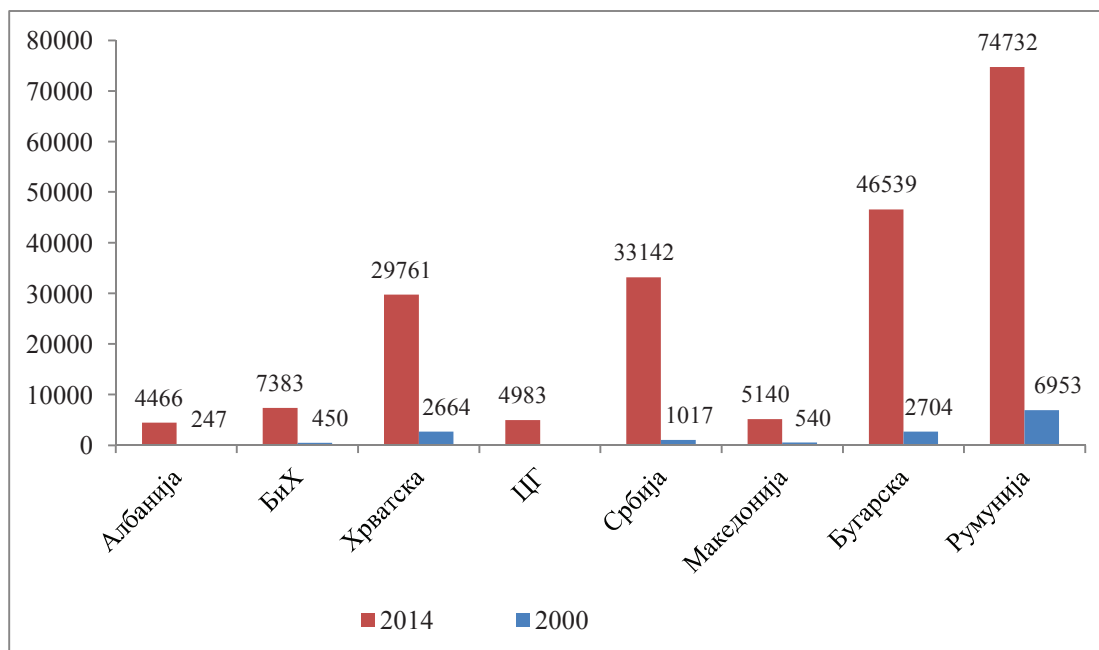

Извор: UNCTAD, 2015. Преузето и прилагођено 30.11.2015. године са:

<http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx>

Током 2000-их дошло је промјена у удјелу страних улагања по земљама. Све земље Југоисточне Европе имају знатно више прилива страних улагања у односу на 1990. годину, али пораст је био неуједначен. Највећи примаоц страних улагања у ЈИЕ је Румунија. Имала је десетоструко повећање стања улазних страних улагања између 2000. и 2014. године (са око 7 милијарди долара 2000. године на 75 милијарди 2014. године). Међутим, већина осталих земаља Југоисточне Европе су регистровале већи пораст фонда долазних инвестиција. Од 2000. до 2014. године, у Хрватској су долазне стране инвестиције порасле 11,2 пута, у Албанији 18, Бугарској за 17 пута, док је у Србији 32,6 пута (од 1 милијарде долара на 33,1 милијарди долара). У наведеном периоду, Босна и Херцеговина је имала пораст фонда долазних страних инвестиција за 16,4 пута и Македонија 9,5 пута.

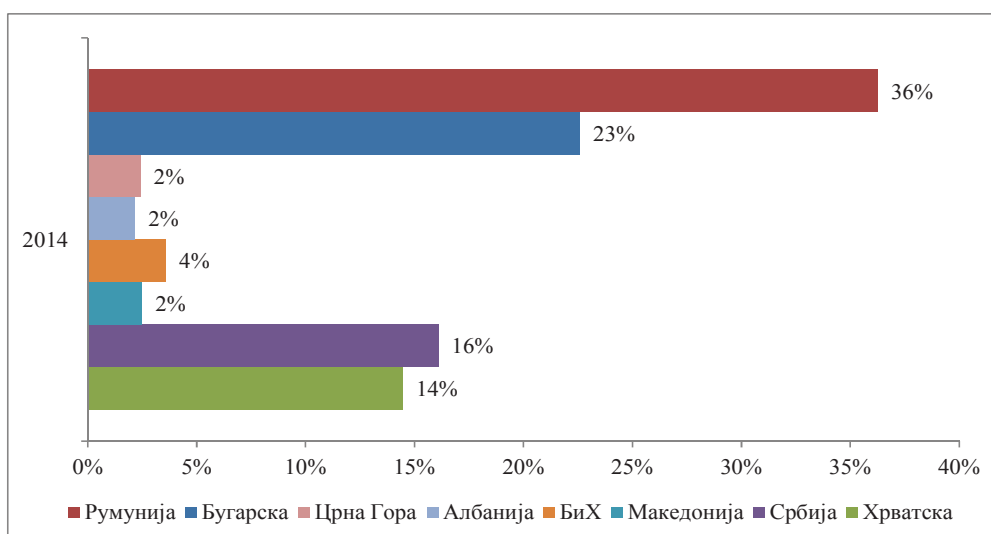
Графикон бр.12: Упоредни приказ фонда долазних страних инвестиција у ЈИЕ, 2000. и 2014. године, у милиона долара.

Извор: UNCTAD, 2015. Преузето и прилагођено 30.11.2015. године са:
<http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx>

Учешће страних улагања међу земљама региона Југоисточне Европе се није значајно промијенило од 90-их година 20. вијека. Румунија, Бугарска и Хрватска и даље већински партиципирају у укупном фонду примљених инвестиција у регион (75 %) у 2014. години. Румунија је носилац, слиједи је Бугарска, која је претекла Хрватску, а Србија је остварила значајан раст прилива страних улагања посљедњих година. Неједнако повећање стања долазних страних улагања у регион у протеклој деценији се може уочити на графикону бр.13.

Графикон бр.13 :Учешће фонда долазних страних инвестиција у ЈИЕ, по земљама, 2014.

Извор: UNCTAD, 2015. Преузето и прилагођено 30.11.2015. године са:
<http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx>

Разлике у приливу страних улагања међу земљама ЈИЕ као и годишње варијације су лако уочљиве. Под утицајем глобалне економске кризе, већина ових земаља је забиљежила пад страних улагања у периоду након 2007. године. У Бугарској, након врхунца од преко 12 милијарди долара прилива капитала у 2007. години, годишњи прилив је пао на 2 милијарде у 2010. и 2011. години. Сличне тенденције су и у Румунији, након рекордних 14 милијарди долара страних улагања у 2008. години, годишњи прилив је пао за око 50% у 2009. години и наставио опада у наредним годинама. У Хрватској, тенденција пада прилива страних инвестиција отпочела је 2008. године, а у 2011. години укупан прилив је износио 1,5 милијарди долара. Србија је такође забиљежила пад прилива страних улагања од 2006-2010. године, али се примјећује снажно повећање 2011. године, када се прилив страних улагања готово удвостручио (на 2,71 милијарди долара).

Остале земље овог региона (Албанија, Босна и Херцеговина, Македонија и Црна Гора) су имале значајно мањи појединачни годишњи прилив у периоду 2005-2014. године. Већина ових земаља такође је забиљежила оштар пад након 2008. године, са изузетком Албаније. Различит утицај глобалне економске кризе на појединачне земље Југоисточне Еуропе, као и посебни велики приватизациони послови могу објаснити већину варијација у приливима страних улагања током протекле деценије.

Табела бр. 41: Прилив страних инвестиција на Западном Балкану, 2005-2014., милиона евра*

Назив	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Албанија	224	244	448	231	200	175	964	-138	-412	901
Босна и Херцеговина	298	418	1,238	720	174	306	384	266	206	465
Хрватска	1,514	2,476	3,124	3,806	2,136	853	1,300	1,100	693	2,843
Црна Гора	-	-	568	690	1,060	573	431	470	324	409
Србија	-	-	-	3,240	2,287	1,634	4,236	1,207	1,746	1,809
Македонија	81	326	471	421	140	160	370	108	243	287
Укупно ЗБ	2,117	3,465	5,282	9,108	5,997	3,701	7,685	3,013	2,800	6,712

Извор: UNCTAD, 2015. Preuzeto sa : <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx>

*износ у еврима је израчунат односом курса ЕУР/УСД на дан 31.12., сваке посматране године преузетог са званичне странице ЕБРД 22.11.2015. године :

<https://www.ecb.europa.eu/stats/exchange/eurofxref/html/eurofxref-graph-usd.en.html>

Када је у питању фонд долазних страних инвестиција у 2014. години, на првом мјесту је Србија са 27,3 милијарде евра, слиједи је Хрватска са 24,5 милијарди евра (табела бр.42). Збир стања долазних страних директних инвестиција у ове двије

земље чини 74% укупног фонда страних директних инвестиција на Западном Балкану. Од скоро 70 милијарди евра, долазне стране инвестиције у Албанији чине 5,3% , Босни и Херцеговини 8,6%, Црној Гори 5,7% и Македонији око 6% укупног фонда примљених страних директних инвестиција.

Табела бр.42: Фонд долазних 2005-2014.страних инвестиција на Западном Балкану, милиона евра*

Земља	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Албанија	865	1,049	1,833	2,061	2,261	2,451	3,400	3,262	2,854	3,678
Босна и Херцеговина	1,951	2,413	3,673	4,385	4,815	5,052	5,486	5,639	5,647	6,081
Хрватска	11,301	19,550	29,665	20,417	23,280	24,302	21,948	22,232	21,689	24,513
Црна Гора	-	-	-	-	-	3,186	3,253	3,567	3,729	4,104
Србија	-	-	-	15,183	16,069	18,765	21,396	22,241	25,651	27,297
Македонија	1,769	2,083	2,550	2,969	3,141	3,276	3,615	3,686	3,980	4,234
Укупно ЗБ	15,886	25,095	37,722	45,015	49,567	57,032	59,098	60,627	63,549	69,907

Извор: UNCTAD, 2015. Преузето са : <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx>

*износ у еврима је израчунат на основу односа званичног курса ЕУР/УСД на дан 31.12., сваке посматране године преузет са званичне странице ЕБРД 22.11.2015.године:

<https://www.ecb.europa.eu/stats/exchange/eurofxref/html/eurofxref-graph-usd.en.html>

3.4.1. Поријекло прилива страних улагања у земље Западног Балкана

У овом поглављу ће се дати преглед директних страних улагања у земље Западног Балкана, према поријеклу долазних инвестиција у сваку од земаља примаоца. Извршиће се подјела односно груписање страних директних улагања из земаља Европске уније и земаља из остатка свијета. Извор података су углавном националне статистичке агенције и централне банке земаља Западног Балкана. Подаци ће служити као база за емпиријску економетријску анализу у посљедњем дијелу рада.

Наредна табела показује поријекло долазних страних директних инвестиција у Албанију. Из наведене табеле је видљиво да је учешће земаља Европске уније у страним улагањима Албаније само 12% прилива 2005-2014. Значајно учешће у страним инвестицијама од 2005. до 2014. године из групе остатка свијета има Канада, са улагањем 796 милиона евра (89% од укупног улагања остатка свијета у Албанију), Турска са 131 милион евра (15% од укупног улагања из групе земаља остатка свијета) итд. Од земаља из Европске уније највеће инвестиције су дошле из Грчке (555 милиона евра или 54% од укупних страних инвестиција у Албанију у овом периоду), Холандије (115 милиона евра или 11%), Аустрије (238 милиона евра или 23%) итд. Треба истаћи да је у периоду након 2008. године дошло до смањења

учешћа страних улагања у Албанији из земаља Европске уније због повлачења средстава значајних инвеститора, Италије (забиљежен одлив 348 милиона евра), Кипра (одлив 264 милиона евра) и Чешке (одлив 323 милиона евра).

Табела бр. 43: Поријекло прилива страних директних инвестиција у Албанији, 2005-2014., милиона евра.

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	укупно	учешће
ЕУ	27	29	54	146	140	198	163	-273	-252	108	340	12
Остатак свијета	197	215	394	85	60	-23	801	135	-160	793	2497	88
Укупно	224	244	448	231	200	175	964	-138	-412	901	2837	100

Извор: Централна банка Албаније, 2015. Преузето и прилагођено 25.11.2015.године са:

https://www.bankofalbania.org/web/Time_series_22_2.php?evn=agregate_detaje&evb=agregate&cregtab_id=689&periodha_id=5

Анализом табеле бр.44 може се уочити да је током цијелог посматраног периода надполовично учешће земаља Европске уније у приливу страних инвестиција у БиХ. То није случај једино 2006. и 2010. године. Такође, треба истаћи да значајно учешће у страним инвестицијама из групе остатка свијета има Србија (1.047 милиона евра), али и Русија (508 милиона евра). С обзиром да је Србија земља сусјед и кандидат за чланство у ЕУ, у будућем периоду се може повећати значај Европских инвестиција у укупном страном улагању у БиХ. Од земаља из Европске уније највеће инвестиције су дошле из Аустрије (1,25 милијарди евра), Словеније (462 милиона), Њемачке (326 милиона евра), Холандије (235 милиона евра) итд. Детаљнији преглед фонда страних улагања према земљи поријекла дат је у наредној табели.

Табела бр. 44: Поријекло прилива страних директних инвестиција у БиХ, 2005-2014., милиона евра.

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	укупно	учешће
ЕУ	257	366	413	359	143	152	193	125	123	207	2339	52
Остатак свијета	25	76	916	325	37	155	164	177	104	171	2150	48
Укупно	282	442	1329	684	180	307	357	302	228	378	4489	100

Извор: Централна банка Босне и Херцеговине, 2015.

Анализа из табеле бр.45 показује да је током посматраног периода, учешће земаља Европске уније у приливу страних инвестиција у Хрватску више од четири петине укупних СДИ. Изузеци су 2007., 2008., 2013, и 2014. година, када су европске инвестиције биле мање од просјека 2003-2014. године. Значајно учешће у страним инвестицијама из групе остатка свијета има Швицарска (967 милиона евра или 19%),

те Русија (307 милиона евра или 7%). Од земаља из Европске уније највеће инвестиције су дошле из Холандије (5.553 милиона евра или 27%), Аустрије (5.137 милиона евра или 19%), Мађарске (2.131 милион евра или 10%), Француске (1.315 милиона евра или 6%) итд.

Табела бр.45: Поријекло прилива страних директних инвестиција у Хрватској, 2005-2014., милиона евра.

	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	укупно	учешће
Еу	1421	3377	3379	2627	2054	853	887	999	492	2196	18286	82
Остатак свијета	12	-773	-29	1830	891	-422	127	118	204	2180	4136	18
Укупно	1432	2604	3350	4457	2945	431	1015	1117	696	4376	22422	100

Извор: Хрватска народна банка, 2015. Преузето и прилагођено 21.11.2015. године са: <http://www.hnb.hr/statistika/hstatistika.htm>

Подаци из табеле бр.46 указују да је учешће земаља Европске уније у страним улагањима Србије више од три четвртине укупног прилива. То није случај једино 2006., 2009. и 2013. године. Значајно учешће у страним инвестицијама до 2014. године из групе остатка свијета има Норвешка (1.313 милиона евра или 37%), Русија (676 милиона евра или 19%), Швицарска (606 милиона евра или 17%), САД(202 милиона евра или 6%) итд. Од земаља из Европске уније највеће инвестиције су дошле из Аустрије (2,51 милијарди евра или 23%), Луксембурга (1,325 милиона евра или 12%), Холандије (1,337 милиона евра или 12%), Њемачке (1,183 милиона евра или 11%), Италије (1,037 милиона евра или 10%), Грчке (1,027 милиона евра или 9%) итд.

Табела бр.46: Поријекло прилива страних директних инвестиција у Србији, 2005-2014., милиона евра.

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	укупно	учешће
ЕУ	1076	1883	1719	1429	853	748	1540	237	482	1018	10986	76
Остатак свијета	174	1440	101	395	519	112	287	5	286	217	3538	24
Укупно	1250	3323	1821	1824	1372	860	1827	242	769	1236	14524	100

Извор: Народна банка Србије, 2015.

Подаци из табеле бр.47 указују, да је учешће земаља Европске уније у страним улагањима у Македонију четири петине укупног прилива. Значајно учешће у страним инвестицијама до 2014. године из групе остатка свијета има Турска (163 милиона евра или 30% од укупног улагања из групе земаља остатка свијета), Русија (676 милиона евра или 19%), Швицарска (72 милион евра или 13%), Србија (77

милиона евра или 14%) итд. Од земаља из Европске уније највеће инвестиције су дошле из Холандије (799 милиона евра или 37%), Аустрије (473 милиона евра или 22%), Словеније (303 милиона евра или 14%), Грчке (206 милиона евра или 9%) итд.

Табела бр.47: Поријекло прилива страних директних инвестиција у Македонији, 2005-2014., милиона евра.

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	укупно	учешће
Еу	203	137	302	338	321	131	68	226	80	348	2153	80
Остатак свијета	116	22	27	108	102	41	47	133	-9	-53	534	20
Укупно	318	159	330	447	424	173	115	359	70	294	2688	100

Извор: Национална банка Македоније, 2015. Преузето и прилагођено 24.11.2015.године <http://www.nbrm.mk/?ItemID=9494A1AAA6660247957AD89CDBB38014>

Подаци из табеле бр.48 показују, да је учешће земаља Европске уније у приливу страних улагања Црне Горе 2,68 милијарди евра или 59% укупног прилива у периоду 2005-2014. година. Значајно учешће у фонду долазних страних инвестиција Црне Горе до 2014. године из групе остатка свијета има Русија (485 милиона евра) и Србија (224 милиона евра), а од земаља из Европске уније највеће инвестиције су дошле из Италије (478 милиона евра), Кипра (418 милиона евра), Данске (314 милиона евра), Мађарске (246 милиона евра) итд.

Табела бр.48: Поријекло прилива страних директних инвестиција у Црној Гори, 2005-2014., милиона евра.

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	укупно	учешће
ЕУ	N/A	N/A	335	407	625	355	267	259	191	241	2681	59
Остатак свијета	N/A	N/A	233	283	435	218	164	207	133	168	1839	41
Укупно	N/A	N/A	568	690	1060	573	431	470	324	409	4525	100

3.4.2. Секторска структура прилива страних улагања у земље Западног Балкана

Дистрибуција страних улагања према сектору економске активности се разликује међу земљама региона. Расподјела прилива страних улагања по економским секторима је важна због процјене њиховог дугорочног утицаја на будући развој националне економије (утицај на повећање извоза, новог запошљавања и сл.).

До 2014. године, страна улагања су била најзаступљенија у сектору услуга у свим земљама ЗБ, у просјеку 69,8 % од укупних, али са варијацијама међу земљама. Сектор услуга партиципирао је са нешто више од 60 % укупног фонда страних улагања у Босни и Херцеговини, Македонији. Међутим, више од 75 % од укупних страних улагања је учествовало у сектору услуга у Хрватској и Србији. Банкарство, телекомуникације, послови са некретнинама и трговина на мало су биле међу најзначајнијим дјелатностима сектора услуга у привлачењу страних инвеститора овог региона.

Што се тиче производње, постоје још веће разлике међу земљама. Само су двије земље које су привукле већи обим страних улагања у производњу. То су Босна и Херцеговина (35 % од укупног прилива инвестиција) и Македонија (31 %). То је знатно више у односу на Албанију (16%), Србију (19%) и Хрватску (21%).

Удио страних улагања у услужни сектор је нешто нижи у Средњој и Источној Европи (СИЕ) него у ЗБ (67,7 %, а у ЗБ 69,8%). Иако су просједи за два региона слични, варијације унутар СИЕ су биле знатно мање него ЗБ. Удио страних улагања у услуге више од 70% од укупних, забиљежен је у само једној СИЕ земљи (Словенија). Разлике између та два региона су још израженије у погледу производње. У земљама Средње и Источне Европе страна улагања у производне дјелатности су износила 30 % укупног фонда улазних страних улагања, у поређењу са 24,6% у земљама Југоисточне Европе. Посебно су Чешка, Пољска и Словачка привукле значајне обиме страних улагања у производњу (више од 30%).

Анализа страних инвестиција у БиХ, према сектору економских активности од 2003-2012. године приказана је у табели бр.49. Из презентованих података може се уочити да је терцијални сектор најзаступљенији у структури страних улагања у БиХ са 54% учешћа. Слиједе га секундарни, са учешћем од 35,3% од укупних страних улагања 2012. године. Треба истаћи да је просјечна годишња стопа раста фонда страних улагања у периоду 2003-2012. године износила 18,6%, те да се у овом периоду стање страних инвестиција увећало за 4,64 пута. У производном сектору стање страних инвестиција се увећало за 4,3 пута, а просјечан годишњи раст прилива инвестиција је износио 17,61%. У терцијалном сектору подаци показују да је фонд страних инвестиција увећан за 4,85 пута, што је више од просјека укупног раста инвестиција. Просјечан годишњи раст прилива страних инвестиција у овом сектору је износио 19,18%.

Унутар услужног сектора на крају 2012. године, најзаступљеније су стране инвестиције у дјелатности финансијског посредовања 34%, телекомуникација 23%,

дјелатност трговине око 15%, те пословање некретнинама око 10%. Када је у питању страном инвестирање у производни сектор, назаступљеније дјелатности из ове групе су производња прехранбених производа и пића (18% или 706 милиона евра), производња кокса, деривата нафте и нуклеарног горива (23% или 914 милиона евра), производња осталих производа од неметалних минерала (11% или 431 милион евра) итд. Из података се може закључити да су стране инвестиције у производни сектор ресурсно орјентисане, јер се ради о улагањима у производњу ниже фазе прераде.

Табела бр.49: Фонд долазних страних инвестиција у БиХ према сектору економских активности, 2003-2012 (милиона евра)

Сектор економске активности	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
Примарни сектор	5	5	10	9	9	12	18	20	19	25
Секундарни	471	705	754	1,003	1,207	1,505	1,716	1,825	1,898	2,027
Терцијални сектор	760	969	1,187	1,420	2,450	2,868	3,081	3,176	3,591	3,688
Укупно	1,236	1,679	1,951	2,432	3,666	4,385	4,815	5,021	5,508	5,740

Извор: Централна банка Босне и Херцеговине, 2015. преузето и прилагођено 20.11.2015. године са: http://statistics.cbbh.ba:4444/Panorama/novaview/SimpleLogin_bs.aspx

У наредној табели је приказана анализа прилива страних инвестиција у Хрватској, према сектору економских активности од 2003-2014. године. Из презентованих података може се уочити да је терцијални сектор најзаступљенији у структури страних улагања у Хрватској са 76% учешћа. Слиједе га секундарни, са учешћем од 22.65% од укупних страних улагања 2014. године. Просјечна годишња стопа раста фонда страних улагања у периоду 2003-2014. године износила 31,82%, те да се у овом периоду стање страних инвестиција увећало за 15,84 пута. У производном сектору стање страних инвестиција се увећало за 6,96 пута, а просјечан годишњи раст прилива инвестиција је износио 21,46%. То показује значајно мањи раст страних улагања у производни сектор, у односу на просјек раста укупних страних инвестиција за посматрани период. У терцијалном сектору подаци показују да је фонд страних инвестиција увећан за 23,75 пута, што је више од просјека укупног раста инвестиција. Просјечан годишњи раст прилива страних инвестиција у овом сектору је износио 37,27 %.

Унутар услужног сектора на крају 2014. године, најзаступљеније су стране инвестиције у дјелатности финансијског посредовања (7.103 милиона евра или 34%), телекомуникација (1,725 милиона или 7,57%), дјелатност трговине око (3.313 милиона евра или 14,54%), те пословање некретнинама око (2.320 милиона евра или 10%). Када је у питању страном инвестирање у производни сектор, назаступљеније дјелатности из ове групе су производња хемикалија (4,60% или 1.048 милиона евра),

производња кокса, деривата нафте и нуклеарног горива(6,65% или 1.514 милиона евра), производња осталих производа од неметалних минерала (3,6% или 826 милиона евра) итд. Из података се може закључити да су стране инвестиције у производни сектор ресурсно орјентисане, јер се ради о улагањима у производњу ниже фазе прераде.

Табела бр. 50: Нето прилив страних инвестиција по секторима економске активности у Хрватској, 2004-2014., милиона евра.

Назив	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	Укупно
Примарни	0	15	6	6	2	-13	-2	68	68	-13	15	-2	188
Секундарни	741	-79	69	839	245	1262	-270	-731	399	303	125	387	5160
Терцијални	734	786	1180	1658	2811	1545	1130	1325	628	175	205	752	17438
Укупно	1438	687	1178	2446	3027	2641	1223	807	1048	1052	635	1045	22786

Извор: Хрватска народна банка, 2015. Преузето и прилагођено 21.11.2015. године са: <http://www.hnb.hr/statistika/hstatistika.htm>

У табели бр.51 представљено је стање страних инвестиција у Македонији, према сектору економских активности од 2009-2014. године. Из презентованих података може се уочити да је терцијални сектор заступљен у структури страних улагања у Македонији са више од половине друга два сектора. Слједи секундарни, са учешћем од 40% од укупних страних улагања 2014. године. Треба истаћи да је просјечна годишња стопа раста фонда страних улагања у периоду 2009-2014. године износила 5,08%, те да се у овом периоду стање страних инвестиција увећало за 28%. У производном сектору стање страних инвестиција се увећало за 55%, а просјечан годишњи раст прилива производних инвестиција је износио 9,2%. То показује већи раст страних улагања у производни сектор, у односу на просјек раста укупних страних инвестиција за посматрани период. У терцијалном сектору подаци показују да је фонд страних инвестиција увећан за 13,45 %, што је мање од просјека укупног раста прилива страних инвестиција. Просјечан годишњи раст прилива страних инвестиција у овом сектору је износио 2,56 %.

Унутар услужног сектора на крају 2014. године, најзаступљеније су стране инвестиције у дјелатности финансијског посредовања (862 милиона евра или 37%), дјелатност трговине око (505 милиона евра или 21%), снабдијевање електричном енергијом (328 милиона евра или 14%), телекомуникација (166 милиона или 7%) итд. Када је у питању страно инвестирање у производни сектор, назаступљеније дјелатности из ове групе су производња хране, пића и дуванских прерађевина (15% или 240 милиона евра), производња базичних металних и финих металних производа (363 милиона евра или 22%), производња моторних возила, приколица и полуприколица (433 милиона евра или 27%) итд.

Табела бр.51: Фонд долазних страних инвестиција у Македонији, према секторима економске активности од 2009-2014, милиона евра

Сектор економске активности	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Примарни сектор	16	29	31	37	43	44
Секундарни сектор	1.043	1.186	1.488	1.438	1.554	1.618
Терцијални сектор	2.082	2.041	2.096	2.211	2.383	2.362
Укупно	3.141	3.256	3.615	3.686	3.980	4.024

Извор: Национална банка Македоније, 2015. Преузето и прилагођено 24.11.2015.године:

<http://www.nbrm.mk/?ItemID=9494A1AAA6660247957AD89CDBB38014>

У наставку ће се, у табели бр.52 приказати анализа стања страних инвестиција у Албанији, према сектору економских активности од 2007-2013. године. Из презентованих података може се уочити да је терцијални сектор далеко најзаступљенији у структури страних улагања у Албанији са 80% учешћа. Слиједи секундарни, са учешћем од 19,8% од укупних страних улагања 2013. године. Треба истаћи да је просјечна годишња стопа раста фонда страних улагања у периоду 2007-2013. године износила 7,6 %, те да се у овом периоду стање страних инвестиција увећало за 55,74%. У производном сектору стање страних инвестиција се увећало за 2,45 пута, а просјечан годишњи раст прилива производних инвестиција је износио 16,1%. То показује већи раст страних улагања у производни сектор, у односу на просјек раста укупних страних инвестиција за посматрани период. У терцијалном сектору подаци показују да је фонд страних инвестиција увећан за 43,53%, што је мање од просјека укупног раста прилива страних инвестиција. Просјечан годишњи раст прилива страних инвестиција у овом сектору је износио 6,21 %.

Унутар услужног сектора на крају 2014. године, најзаступљеније су стране инвестиције у дјелатности: транспорт, складиштење и комуникација (784 милион евра или 34% од укупних страних улагања у услуге), финансијско посредовање (780 милиона евра или 34%), послови са некретнинама (341 милион евра или 15%), дјелатност трговине (136 милиона евра или 6 %) итд.

Када је у питању страно инвестирање у производни сектор, назаступљеније дјелатности из ове групе су експлоатација руда и камена (696 милиона евра, износ који је већи од нето прилива инвестиција у овом сектору), производња неметалних минералних производа (210 милиона евра) и др. Међутим примјећује се одлив средстава у дјелатностима: производња базичних металних и финих металних производа (одлив 224 милиона евра), производња текстилних производа (236 милиона евра) и др.

Табела бр.52: Фонд долазних страних инвестиција у Албанији према сектору економске активности, 2007-2013. (милиона евра)

Сектор економске активности	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Примарни сектор	12	42	18	18	16	4	4
Секундарни сектор	233	447	544	718	1554	1570	571
Терцијални сектор	1585	1572	1699	1700	1830	1688	2275
Укупно	1,830	2,061	2,261	2,436	3,400	3,262	2,850

Извор: Централна банка Албаније, 2015. Преузето и прилагођено 25.11.2015.године са:

https://www.bankofalbania.org/web/Time_series_22_2.php?evn=agregate_detaje&evb=agregate&cregtab_id=689&periudha_id=5

3.5. Анализа макроекономских показатеља земаља Западног Балкана

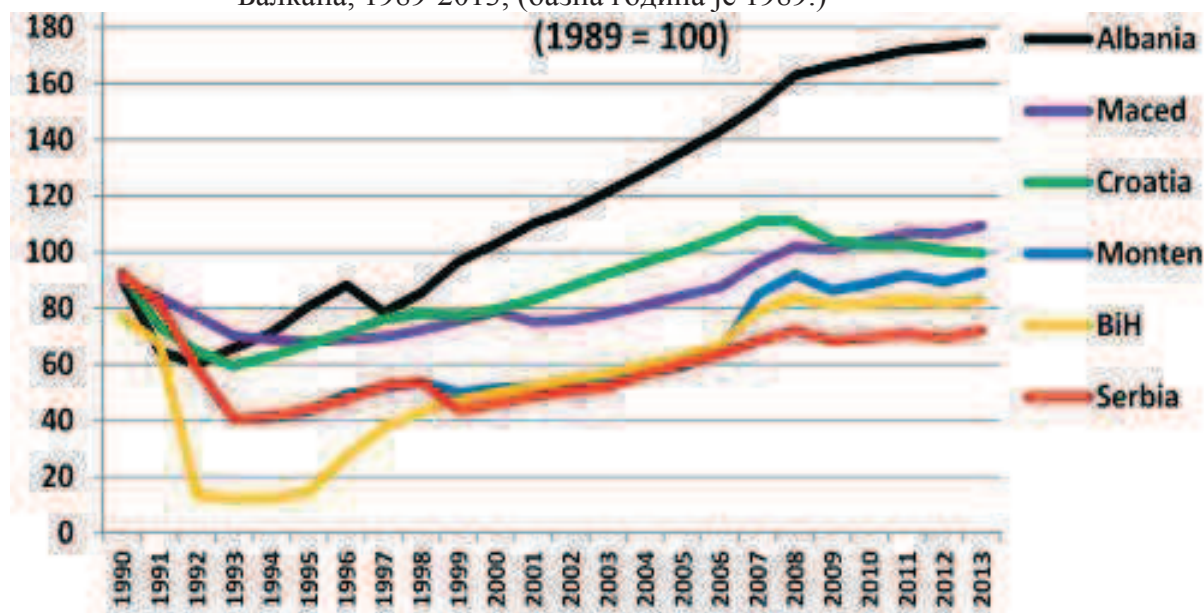
Упркос позитивним економским кретањима у протеклој деценији, земље Западног Балкана суочавају се са структурним проблемима који су постали евидентни након избијања економске кризе 2008. године (Bartlett, Prica, 2012). Након дугог периода, бројни економски проблеми су се акумулирали и постали су неодрживи. Неки од њих су: већа домаћа потрошња од производње (потрошња финансирана страном штедњом и инвестицијама), повећање дефицита текућег рачуна, велика незапосленост, недовољно реструктурирана предузећа и неадекватне структурне промјене у којима доминира услужни сектор. Развојни модел је базиран на брзом финансијском и трговинском отварању земаља овог региона, кредитној експанзији и повећању зависности од страног капитала. Овај модел је био далеко мање успјешан на Западном Балкану на почетку XXI вијека, него у средњој и источној Европи деценију раније (Увалић, 2013; Sanfey i Zeh 2012). Поред постепене интеграције балканских земаља у ЕУ и глобалну економију, те општег пораста обима спољне трговине, ове земље су имале растуће трговинске дефиците због недовољне конкурентности на свјетским тржиштима (Sanfey, Zeh , 2012). Ситуација на тржишту рада је незадовољавајућа. Већина земаља има изузетно високе стопе незапослености и неформалне економије, које су међу највишима у Европи, посебно у Босни и Херцеговини (28 %), на Косову (45 %), Македонији (31 %) и Србији (23 %) (Bartlett, Uvalić, 2013.).

3.5.1. Анализа бруто домаћег производа

Протеклих двадесет и пет година транзиције на Западном Балкану се може приказати посматрајући тренд у стопама економског раста и поређењем реалног БДП у 2013. и 1989. години (Графикон бр.14 према студији EBRD о реалним стопама раста БДП на ЗБ).

Графикон бр.14: Кретање реалног раста БДП по становнику у земљама Западног Балкана, 1989-2013, (базна година је 1989.)

Извор: Преузето из студије EBRD о реалним стопама раста БДП.

Графикон приказује да раст у периоду 2001-2008 није био довољан да компензује катастрофално високи пад од раних 90-тих година прошлог вијека. До 2008. године само су три земље: Албанија, Хрватска и Македонија надмашиле свој бруто домаћи производ из 1989. године. Истовремено је Црна Гора била на нивоу 92%, Босна и Херцеговина на 84%, а Србија на 72% БДП-а из 1989. године. Након недавне рецесије узроковане глобалним нестабилностима, већина земаља овог региона је доживјела још један удар на њихове економије. Хрватска се, послије узастопног низа од пет година смањења економске активности и стагнације, суочила са реалним БДП-ом у 2013. години који је био на нивоу из 1989. године.

Земље Западног Балкана су у периоду 2001-2012. године имале у просјеку стопу привредног раста од око 2,5%. Овај показатељ би свакако био бољи да стопа привредног раста 2009. године није у просјеку била - 2.8%. Из података садржаних у табели бр.53. може се уочити да су се посљедице кризе осјећале и током 2010., 2011. и 2012. године. Супротно неким очекивањима да ће криза на одређени начин значајним дјелом заобићи овај регион, подаци говоре да се земље овог подручја суочавају са најдубљом економском рецесијом након распада СФР Југославије. Штавише, земље Западног Балкана као цјелина су имале и у 2012. години пад вриједности производње за 0.6%, што је својеврсна потврда испољавања другог таласа економске кризе. Најизраженији пад вредности производње 2009. у односу на претходну годину је забиљежила Хрватска (6,9%). У 2009. години једино је Албанија међу земљама Западног Балкана није имала смањење БДП-а. Ова земља је

истовремено у сагледаваном временском интервалу имала и најизраженију стопу просечног привредног раста (4,7%).

Табела бр.53: Реални раст БДП у земљама Западног Балкана

Година	Албанија	Босна и Херцеговина	Хрватска	Македонија	Црна Гора	Србија	Просјек
2005	5,5	5	4,3	4,4	4,2	5,4	4,8
2006	5,0	6,2	4,9	5	8,6	3,6	5,6
2007	5,9	6,8	5,1	6,1	10,7	5,4	6,7
2008	7,7	5,4	2,1	5	6,9	3,8	5,2
2009	3,3	-2,9	-6,9	-0,9	-5,7	-3,5	-2,8
2010	3,5	0,7	-1,4	2,9	2,5	1	1,5
2011	3,0	1,3	-0,9	2,8	3,2	1,6	1,8
2012	1,6	-0,7	-2	-0,3	-0,5	-1,7	-0,6
2013	1,1	0,8	-1,1	2,7	3,5	2,6	1,6
2014	2,2	2,5	-0,4	3,8	1,8	-1,8	1,4
просјек	3,9	2,5	0,4	3,2	3,5	1,6	2,5

Извор: World economic outlook, World development indicators, 2015. Преузето и прилагођено 08.01.2016. године са:

<http://www.imf.org/external/datamapper/index.php> и <http://data.worldbank.org/indicator/NE.TRD.GNFS.ZS>

Када се посматра просјечан економски раст у табели бр.53, иако на први поглед дјелује задовољавајуће, углавном је последица ниског нивоа економске развијености земаља Западног Балкана.

У случају да се настави просјечни привредни раст од 2,5% и у будућем периоду, користећи правило 70^{12} , Западном Балкану би требало око 22 године да дуплира свој БДП. С обзиром да је БДП по становнику на нивоу 38% од просјека Европске уније у 2014. години (Табела бр.54), потребно је око 58 година да би се достигао просјек БДП Уније из 2014. године, под осталим неизмјењеним околностима. Без упуштања у анализу истраживања феномена раста, може се закључити да овакве стопе раста земљама Западног Балкана не обезбјеђују конвергенцију са економски најразвијенијим земљама Европе ни за период од **око шездесет година. Стога, убрзање стопе привредног раста земаља Западног Балкана у наредном периоду треба да буде најважнији економски циљ за све земље овог региона.**

Дугорочни ток транзиције дјелује прилично обесхрабрујуће, јер открива да је већина западнобалканских земаља доживјела четвртину вијека економске стагнације. Албанија је једини изузетак, јер је надмашила у 2013. години свој реални БДП из 1989. године за око 80%.

Већина земаља Западног Балкана је данас међу најсиромашнијим европским економијама, са БДП-ом по глави становника (на бази паритета куповних снага) од

¹² Према макроекономској теорији, потребно је 70 година за дуплирање БДП-а по становнику, са просјечним годишњим растом од 1%. Број 70 се стога дијели са просјечном годишњом стопом раста, за израчун броја година дуплирања БДП-а.

38% просјека Европске уније. Најмањи БДП по глави становника има Босна и Херцеговина са 27 % европског просјека, затим Албанија 31%, Србија и Македонија 36,3%, Црна Гора 41 % просјека ЕУ-28 у 2014. години. Хрватска је једина земља вишег нивоа развоја, с БДП-ом по становнику од 57% просјека ЕУ-28 у 2014.години (World economic outlook, World development indicators, 2015.)

Табела бр.54: Бруто домаћи производ по становнику у земљама ЗБ и ЕУ 2005-2014. година, мјерено према PPP, евра

Година	Албанија	Бих	Хрватска	Македонија	Црна Гора	Србија	Просјек ЗБ	Просјек ЕУ	ЗБ/ЕУ %
2005	5.446	5.848	14.995	7.397	8.386	8.013	8.347	25.011	33%
2006	5.331	5.695	14.471	7.148	8.389	7.776	8.135	23.802	34%
2007	5.252	5.569	14.034	7.005	8.558	7.621	8.006	22.577	35%
2008	6.060	6.259	15.231	7.841	9.707	8.572	8.945	24.079	37%
2009	6.241	6.018	13.940	7.693	9.012	8.227	8.522	22.649	38%
2010	7.108	6.613	14.951	8.630	10.026	9.037	9.394	25.087	37%
2011	7.780	7.069	15.792	9.324	10.920	9.764	10.108	26.970	37%
2012	7.908	6.931	15.350	9.184	10.523	9.622	9.920	26.555	37%
2013	7.933	6.967	14.917	9.220	10.631	9.714	9.897	26.014	38%
2014	9.337	8.108	17.170	10.982	12.381	10.966	11.491	30.220	38%

Извор: World economic outlook, World development indicators, 2015. Преузето и прилагођено 08.01.2016. године са:

<http://www.imf.org/external/datamapper/index.php> и <http://data.worldbank.org/indicator/NE.TRD.GNFS.ZS>

3.5.2. Бруто национална штедња и инвестиције

Генерално, земље Западног Балкана имају ниске стопе штедње што се може видјети из података садржаних у табели бр.55. Црна Гора је од 2007 - 2011. године имала континуирано негативну стопу штедње. По учешћу штедње у бруто домаћем производу током читавог сагледаваног интервала натпросечне резултате има Хрватска у којој се ова стопа креће око 20% током читавог периода и Албанија код које је удио домаће штедње у бруто домаћем производу у просјеку износио 19,6%.

Табела бр. 55: Бруто национална штедња као % од БДП

Година	Албанија	Босна и Херцеговина	Македонија	Црна Гора	Србија	Хрватска	Просјек
2001	25,5	13,1	11,9	13,4	13,9	19,4	16,2
2002	20,8	10,5	11,3	5,5	6,8	18,9	12,3
2003	20,4	9,2	18,1	8,7	6,7	22,1	14,2
2004	22,3	10,5	13,8	9,5	14,4	23,3	15,6
2005	23,7	9,2	18,8	9,4	15	22,5	16,4
2006	24,6	12,6	21,1	1,6	14	23,2	16,2
2007	19,8	15,8	17,6	-5,1	11,2	22,7	13,7
2008	18,3	12,4	14	-10	8	22,4	10,9
2009	16,2	12,6	19,1	-3,1	11,4	20,7	12,8
2010	16,9	10	23,5	-2,6	10,5	20,7	13,2
2011	16,2	9	23,7	-2	11	20,6	13,1
2012	15,0	8,5	26,4	0,9	10,3	20,6	13,6
2013	15,2	12,3	22,6	1	11,5	19,5	13,7
Просјек	19,6	11,2	18,6	2,1	11,1	21,3	14,0

Извор: World economic outlook, World development indicators, 2015. Преузето и прилагођено 08.01.2016. године са:

<http://www.imf.org/external/datamapper/index.php> и <http://data.worldbank.org/indicator/NE.TRD.GNFS.ZS>

Већа штедња доводи до веће суме ангажованог капитала у једној привреди, са више акумулираног капитала, већа је и основа за економски раст. Не може се очекивати да ће се стопа штедње у земљама Западног Балкана у догледно вријеме тако лако увећати. У циљу несметаног финансирања развоја преостаје увоз штедње из оних земаља које је имају, што по правилу подразумјева ново задуживање. Друга могућност су стране инвестиције. Ниске стопе штедње саме по себи нису могле да обезбједи довољно средстава за озбиљније покретање привредног раста у земљама Западног Балкана. Дакле, ниске стопе штедње су без икакве сумње у годинама прве деценије овог миленијума биле лимитирајући фактор несметаног финансирања привредног развоја западнобалканских земаља.

У табели бр. 56. дато је учешће укупних инвестиција у бруто домаћем производу земаља Западног Балкана у периоду 2001-2013. године.

Табела бр.56: Укупне инвестиције земаља Западног Балкана као % од БДП

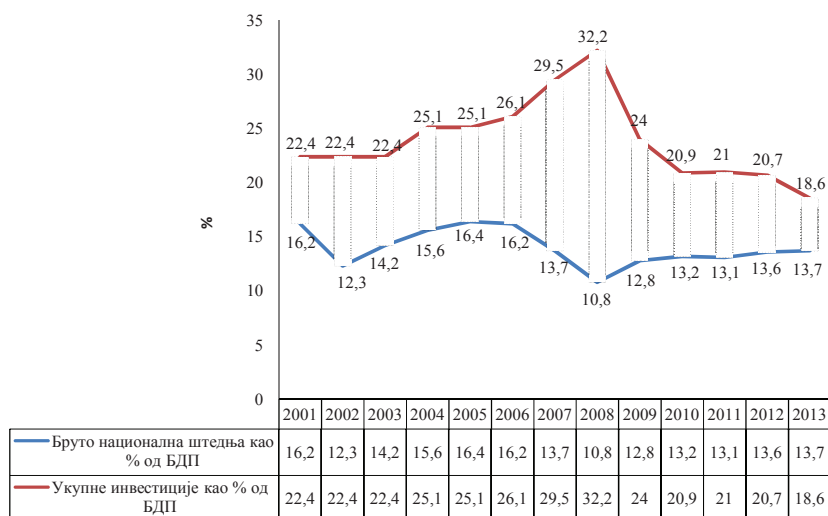
Година	Албанија	Босна и Херцеговина	Македонија	Црна Гора	Србија	Хрватска	Просјек
2001	28,6	26,0	N/A	23,4	11,7	22,5	22,4
2002	27,9	28,1	N/A	18,8	11	26,1	22,4
2003	25,4	28,4	N/A	15,4	14,5	28,1	22,4
2004	26,3	26,6	N/A	16,6	28,3	27,4	25,0
2005	29,7	26,3	N/A	17,7	23,7	27,8	25,0
2006	30,3	20,5	N/A	25,4	24,1	29,9	26,0
2007	30,1	24,5	N/A	33,8	29	29,9	29,5
2008	33,4	26,1	N/A	40,7	29,7	31,3	32,2
2009	30,3	18,6	N/A	27,1	18	25,9	24,0
2010	26,9	15,6	N/A	22,8	17,2	21,9	20,9
2011	25,8	18,1	N/A	19,5	20,1	21,5	21,0
2012	24,3	18,1	N/A	19,5	21,1	20,6	20,7
2013	24,2	17,9	N/A	16,1	16,5	18,3	18,6
Просјек	27,9	22,7	N/A	22,8	20,4	25,5	23,9

Извор: World economic outlook, World development indicators, 2015. Преузето и прилагођено 08.01.2016. године са:

<http://www.imf.org/external/datamapper/index.php> и <http://data.worldbank.org/indicator/NE.TRD.GNFS.ZS>

Износ бруто инвестиција у сагледаваном временском интервалу надмашивао величину бруто националне штедње, што је приказано на графикону бр.15. Произилази да значајан дио инвестиција у земљама Западног Балкана у периоду 2001-2012. године био финансиран екстерним изворима, што у принципу не мора да значи ништа лоше под условом да су оне доносиле задовољавајуће приносе. Ово из основног разлога што ефикасне инвестиције у принципу дјелују на раст производње у наредном периоду.

Графикон бр.15: Кретање бруто националне штедње и укупних инвестиција земаља Западног Балкана по годинама

Извор: Свјетска банка, 2014.

3.5.3. Анализа спољнотрговинских токова земаља Западног Балкана

Привреде земаља Западног Балкана су суочене са великим неравнотежама спољнотрговинског биланса јер са већином спољнотрговинских партнера имају дефицит у размјени. Дефицити текућих трансакција представљају перманентну карактеристику функционисања свих земаља Западног Балкана у годинама прве деценије двадесет и првог вијека. Подаци указују да у периоду 2001- 2012. ниједна од анализираних економија није имала суфицит у билансу текућих трансакција. Процент дефицита текућег рачуна у бруто домаћем производу појединих земаља дат је у табели бр.57.

Негативни предзнак значи да су становници земаља Западног Балкана потрошили више роба и услуга него што су произвели. Разумљиво, негативни износи на рачуну текућих плаћања поравнавају се на позитивној страни финансијског рачуна, односно представљају прилив капитала. Године 2012. је збирни дефицит по рачуну текућих трансакција учествовао у бруто домаћем производу земаља Западног Балкана са 8.6%, што је изузетно неповољна карактеристика. Ово и поред околности да је тај износ мањи за 11.8% у односу на 20.4% у 2008. години. По овом критеријуму екстремно неповољне резултате је имала Црна Гора код које је 2008. године дефицит текућег рачуна био на нивоу половине вредности бруто домаћег производа. Појавом свјетске економске кризе 2008. године чак и претходно мали извоз овог региона је наставио опадати. Прелијевање глобалне кризе у земље Западног Балкана се десило само неколико мјесеци након што је криза почела у САД. Ово је доказ да су земље региона значајно укључене у токове свјетске привреде, али много значајније кроз увоз и прилив инвестиција него кроз извоз производа на свјетско тржиште.

Табела бр. 57: Салдо текућег рачуна земаља Западног Балкана у % од БДП-а

Година	Албанија	Босна и Херцеговина	Македонија	Црна Гора	Србија	Хрватска	Просјек
2001	-3,1	-12,9	-7,2	-	2,2	-3,0	-4,8
2002	-7,2	-17,6	-9,5	-	-4,2	-7,2	-9,1
2003	-5,0	-19,2	-4	-6,8	-7,8	-6	-8,1
2004	-4,0	-16,1	-8,1	-7,2	-13,9	-4,1	-8,9
2005	-6,1	-17,1	-2,5	-16,6	-8,8	-5,3	-9,4
2006	-5,6	-7,9	-0,4	-31,3	-10,1	-6,7	-10,3
2007	-10,4	-9,1	-7,1	-39,5	-17,8	-7,3	-15,2
2008	-15,2	-14,1	-12,8	-49,8	-21,7	-9	-20,4
2009	-14,1	-6,6	-6,8	-27,9	-6,6	-5,2	-11,2
2010	-10,0	-6,2	-2	-22,9	-6,8	-1,2	-8,2
2011	-9,6	-9,8	-2,5	-17,7	-9,1	-0,9	-8,3
2012	-9,3	-9,7	-3	-18,7	-10,7	0	-8,6
2013	-9,1	-5,6	-1,8	-15	-5	1,2	-5,9
Просјек	-8,4	-11,7	-5,2	-23,0	-9,3	-4,2	-9,9

Извор: ММФ, 2014.

3.5.3.1. Спољнотрговинска отвореност

Постоји неколико коефицијената којима се може анализирати степен отворености економија, прије свега са аспекта спољнотрговинске размјене (извоза и увоза). Коефицијент зависности земље од извоза (склоност извозу - КХ) показује који дио домаћег производа се ствара извозом. Добија се стављањем у однос обима извоза и бруто домаћег производа:

$$КХ=X/Y$$

Коефицијент зависности земље од увоза (склоност увозу - КМ) показује који дио националног дохотка се троши на увоз. Добија се као однос вриједности увоза и националног дохотка:

$$КМ=M/Y$$

Овај коефицијент указује на недовољу домаћу понуду и велику зависност од увоза. У циљу презицијег утврђивања положаја земље по основу увоза, овај параметар се комбинује са коефицијентом покривености увоза извозом (КХ/М):

$$КХ/М=X/M$$

Уколико је овај коефицијент већи од 1 (односно 100), без обзира на вриједност коефицијента зависности земље од увоза, ситуација ће за земљу бити веома прихватљива.

Спољнотрговински коефицијент (коефицијент отворености економије) мјери укупну зависност земље од спољне трговине. Добија се као однос спољне трговине (извоз и увоз) и националног дохотка:

$$Kft = (X+M)/Y$$

Сваки од ових коефицијената указује на укљученост земље у међународну подјелу рада. Међутим, ни један од ових коефицијената, сам за себе не говори прецизно о положају земље у међународној подели рада, али комбинацијом појединих коефицијената се може извући прецизан закључак о стању националне економије и значају спољне трговине за њено функционисање.

У табели бр.58 ће се преставити анализа спољнотрговинске отворености земаља Западног Балкана у периоду од 2005-2014. године.

Табела бр.58: Спољнотрговинска отвореност земаља Западног Балкана, 2005-2014. год.

Степен отворености привреде земаља ЗБ	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	Просјек
Албанија	61%	66%	73%	78%	75%	77%	81%	77%	75%	75%	74%
Босна и Херцеговина	105%	101%	87%	89%	75%	83%	90%	90%	90%	92%	90%
Хрватска	85%	86%	86%	86%	73%	76%	82%	83%	86%	91%	83%
Македонија	84%	92%	106%	112%	86%	96%	110%	111%	105%	113%	101%
Црна Гора	-	-	128%	135%	99%	100%	108%	111%	104%	100%	111%
Србија	-	-	80%	83%	69%	81%	83%	90%	93%	98%	85%
Просјек	83%	86%	93%	97%	80%	85%	92%	93%	92%	95%	90%

Извор: World economic outlook, World development indicators, 2015. Преузето и прилагођено 03.01.2016. године са : <http://www.imf.org/external/datamapper/index.php> и <http://data.worldbank.org/indicator/NE.TRD.GNFS.ZS>

Степен отворености привреда Западног Балкана са преко четири петине бруто домаћег производа, у периоду 2005-2014. године, показује снажно учешће спољне трговине у земљама региона. Изузетак је Албанија, са просјечним нивоом трговинске отворености испод 75%. (World Economic Outlook, World Development Indicators, 2015.). Надпросјечан степен трговинске отворености ЗБ имају Македонија (101%) и Црна Гора (111%). Мање учешће трговинске отворености у бруто домаћем производу од просјека имају Хрватска и Србија, а БиХ на нивоу просјека земаља Западног Балкана са 90%. Поређењем трговинске отворености ЗБ на почетку и крају анализираног периода уочава се пораст отворености за 7%. Међутим, у предкризном периоду овај пораст је био значајан и износио 14% (2005-2008. година), да би снажно опао на крају 2009. године (на 80%). Након 2010. Године овај коефицијент наставља са растом све до 2014. године (95%) али није достигао врхунац из 2008 године.

Просјечна годишња стопа раста трговинске отворености ЗБ била је 0,9% у периоду од 2005-2014. године.

Детаљна анализа спољно трговинске размјене земаља Западног Балкана представиће се у наредним табелама, са циљем детаљније процјене утицаја спољне трговине на привреду земаља Западног Балкана.

Табела бр. 59 Извоз роба и услуга из земаља ЗБ, 2005-2014, милијарди долара.

Назив	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Албанија	1,46	1,87	2,46	3,28	3,06	3,32	3,78	3,56	3,68	3,73
Босна и Херцеговина	3,54	4,52	4,29	5,17	4,43	5,09	5,98	5,53	6,10	6,27
Хрватска	17,78	20,15	23,53	27,48	21,80	22,35	25,36	23,39	24,87	26,61
Македонија	2,09	2,55	3,61	4,26	2,995	3,61	4,79	4,33	4,69	5,38
Црна Гора	-	-	1,58	1,82	1,44	1,50	1,93	1,71	1,84	1,84
Србија	-	-	11,15	14,12	11,24	12,59	15,51	14,73	18,53	19,18
Укупно ЗБ	24,88	29,08	46,62	56,12	44,96	48,47	57,36	53,26	59,70	63,02

Извор: World economic outlook, World development indicators, 2015. Преузето и прилагођено 03.01.2016. године са : <http://www.imf.org/external/datamapper/index.php> и <http://data.worldbank.org/indicator/NE.TRD.GNFS.ZS>

Укупан извоз Западног Балкана се кретао од 24,88 милијарди долара у 2005. години, до 63,02 милијарди долара 2014. године. Дакле, укупан извоз земаља Западног Балкана је више него дуплиран, тј. порастао за 2,53 пута. Просјечна годишња стопа раста извоза за десетогодишњи посматрани период је износила 10,89%. Међутим, свјетска економска криза је довела до снажног пада извоза земаља Западног Балкана у 2009. години, те није дошло до његовог опоравка до краја 2010. године. Извоз у земљама Западног Балкана 2009. године је опао од 24,82%. У Хрватској, тај пад је износио 26%, а у Македонији 42,3%. Извоз индустријских производа је опао по много већој стопи него извоз пољопривредних производа, сем у Албанији и у Црној Гори. У периоду прије кризе, све земље Балкана су имале значајан раст трговинских токова, који су се више него дуплирали 2008. године, упоређујући их са цифрама почетком 2000. Утицај кризе је био евидентан 2009, када је дошло до значајног смањења трговине. Важно је истаћи, да поред значајне позитивне трговинске динамике у региону прије кризе, структура трговине остала је проблематична. Обим увоза се удвостручио код већине земаља, указујући да су земље региона веома увозно орјентисане. Константно присустан проблем у трговинском билансу код готово свих регионалних земаља је изазван ниским нивоом конкурентности ових земаља и озбиљним развојим дисбалансима.

Табела бр.60: Увоз роба и услуга земаља ЗБ, 2005-2014, милијарди долара.

Назив	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Албанија	3,50	4,07	5,34	6,73	6,03	5,78	6,71	5,85	6,01	6,24
Босна и Херцеговина	7,89	8,15	8,95	11,40	8,62	8,79	10,42	9,60	9,85	10,51
Хрватска	20,61	23,45	27,89	32,93	24,00	22,73	25,49	23,24	24,62	25,45
Македонија	3,19	3,77	5,20	6,82	5,13	5,46	6,93	6,52	6,67	7,37
Црна Гора	-	-	3,17	4,25	2,71	2,58	2,92	2,72	2,74	2,75
Србија	-	-	21,28	26,91	18,27	18,86	22,93	21,84	23,64	24,02
Укупно ЗБ	35,19	39,44	71,83	89,04	64,77	64,21	75,40	69,79	73,52	76,34

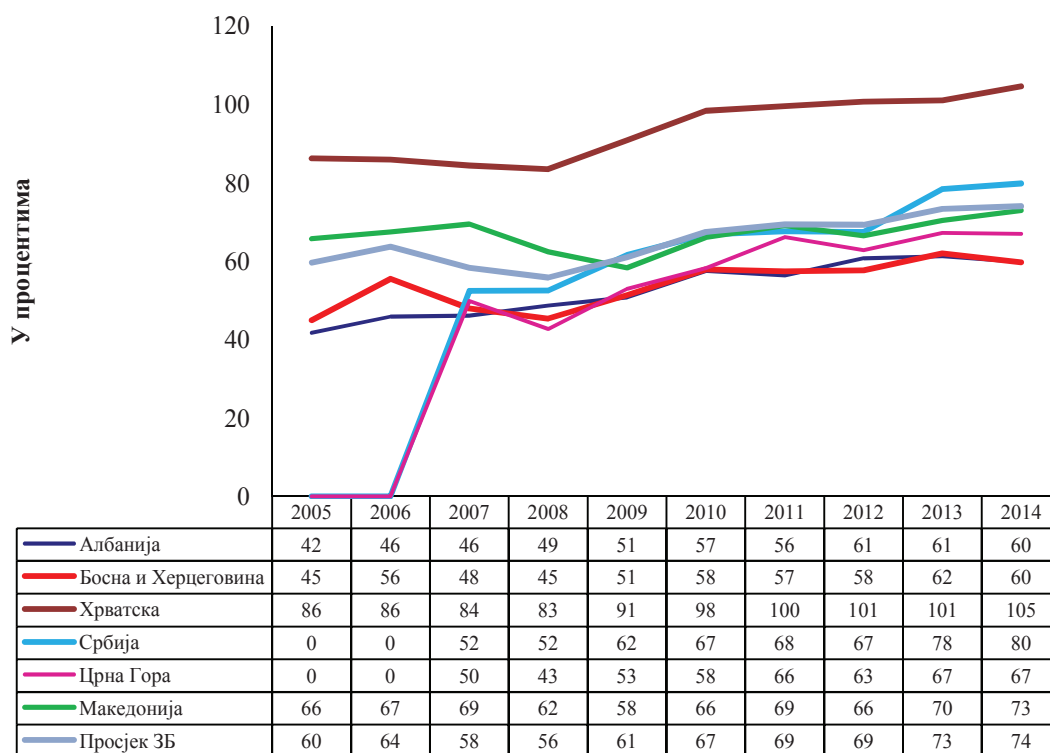
Извор: World economic outlook, World development indicators, 2015. Преузето и прилагођено 03.01.2016. године са : <http://www.imf.org/external/datamapper/index.php> и <http://data.worldbank.org/indicator/NE.TRD.GNFS.ZS>

Укупан увоз земаља Западног Балкана је порастао са 35,19 милијарди долара у 2005. години на 76,34 милијарде у 2014. години. Из података у табели бр.60 се може уочити да је увоз порастао 2,16 пута, а просјечна годишња стопа раста увоза за посматрани десетогодишњи период је износила 8,9 %. Увоз је је снажно опао 2009. године, за вријеме свјетске економске кризе са 89,04 милијарде долара 2008. године, на 64,77 милијарди 2009. године, или око 37,5%. Највећи пад увоза роба и услуга је забиљежен у Србији, 47,3%, а најмањи у Албанији 11,72%. Из свега представљеног се закључује да увоз спорије расте од извоза, те да је укупни пораст увоза мањи од пораста извоза. Међутим, за детаљнију оцјену утицаја спољнотрговинских токова на земље Западног Балкана потребно је анализирати коефицијент покривености увоза извозом роба и услуга, који је представљен на графикону бр.16.

На графикону бр.16 се уочава да, просјечна покривеност увоза роба и услуга извозом у 2014. години износи 74%. Већа је за 14% од истог индикатора у 2005. години. Просјечна стопа пораста покривености увоза извозом роба и услуга у земљама ЗБ је 2,33%. Без обзира на раст покривености увоза извозом, уочава се да је регион земаља ЗБ високо зависан од увоза роба и услуга из иностранства. Једина земља региона ЗБ која остварује позитиван салдо у спољнотрговинском билансу од 2011. године је Хрватска. То је прије свега захваљујући утицају прихода од морског туризма. На основу туризма и повезаних дјелатности најновија чланица Европске уније покрива негативне резултате других економских сектора у спољнотрговинском билансу. Исподпросјечну покривеност увоза извозом роба и услуга у региону имају Албанија (60%), Босна и Херцеговина (60%), те Црна Гора (67%). Значајан напредак у спољнотрговинском билансу остварује Србија, која је 2007. године имала покривеност увоза извозом 57%, да би 2014. године овај индикатор износио 80%. Може се истаћи да је то захваљујући оживљавању нафтног сектора, али и сектора

аутомобилске индустрије са којима остварује значајне приходе. Напредак у обнављању аутомобилске индустрије је резултат либералније политике опорезивања и субвенционисања тачно одређених територијалних цјелина у којима се обавља ова дјелатност (нпр. слободна зона Застава аутомобили - Крагујевац).

Графикон бр.16: Покривеност увоза извозом у земљама ЗБ, 2005-2014.

Извор: World economic outlook, World development indicators, 2015. Преузето и прилагођено 03.01.2016. године са: <http://www.imf.org/external/datamapper/index.php> и <http://data.worldbank.org/indicator/NE.TRD.GNFS.ZS>

У дијелу у којем се анализирају токови страних инвестиција на ЗБ, већ је наведено да нису донијели значајне промјене на домаћим тржиштима, у правцу извозно орјенисаних сектора. Јер, већина инвестиција је усмјерена у сектор услуга, док је извозна динамика углавном зависила од опште експанзије (тражње) тржишта, у време глобалног просперитета. Структурне промјене нису ишле у правцу унапређења извозне структуре (Mencinger 2007; Becker, Weissenbacher 2011.). Према неким ауторима (Mencinger 2003, 2007, 7; Coccozza 2011, 16; Kinoshita 2011.), стране инвестиције утичу на трговински биланс, кроз ефекте на извоз и увоз. Да ли ће ефекти на трговински биланс бити позитивни или негативни зависи од секторске структуре страних инвестиција (Aizenman, Noy 2005, 5; Walsh 2010, 12; Mitra 2010.). За очекивати је позитивне ефекте на трговински биланс, уколико је основни циљ

страних инвестиција остваривање предности услјед јефтине радне снаге у земљи домаћина, а негативни уколико је главни циљ обухват новог тржишта (Mencinger 2007, 10). Значи, краткорочни и дугорочни ефекти на текући рачун платног биланса је уско повезан са ефектима које стране инвестиције имају на домаћу штедњу и економски развој. Дефицит текућег рачуна у земљама Западног Балкана је био у значајној мјери финансиран приливом страних инвестиција (Becker, Weissenbacher 2011., 11). Снажан прилив страних инвестиција је значајно утицао на економски развој ових земаља, али није резултовао растом извозних дјелатности.

Европска унија је главно извозно тржиште за све западнобалканске привреде. Обично више од половине извоза са Западног Балкана је намјењено тржишту ЕУ, сем у случају Црне Горе. Висок ниво зависности од ЕУ тржишта је додатно поспјешен специјалним трговинским преференцијама одобрено од ЕУ и перспективама чланства у овој интеграцији за земље Западног Балкана. Међутим, велика извозна зависност је била и главни канал преноса економске кризе са ЕУ тржишта у привреде Западног Балкана. Емпиријска истраживања показују директну везу између пада тражње за извозним производима Западног Балкана и њихове индустријске производње (Јовичић, 2010). ЕУ је значајан спољнотрговински партнер САД тако да је финансијска криза у САД утицала на смањење тражње за увозом робе из ЕУ (Бјелић и др., 2013). Смањење прихода од извоза у ЕУ је утицало да се смањи увоз ЕУ, укључујући и увоз из земаља Западног Балкана.

3.5.4. Анализа тржишта рада

Услови на тржишту рада међу шест западнобалканских земаља су слични и веома неповољни када се пореде са развијеним свјетским привредама. Један од показатеља услова на тржишту рада је стопа запослености (однос просјечног броја запослених у односу на укупно радно способно становништво), која је била у овим земљама 46% у 2012. години, у поређењу са 64% у еврозони и 63% међу новим чланицама Уније. Овај индикатор одражава ниске стопе активности¹³ и високе стопе незапослености (табела бр.61). Просјечна стопа незапослености у земљама Западног Балкана се није измјенила у периоду 2005-2014. године (око 21,5%). Међу овим земљама постоје одређене разлике у тренду кретања и нивоу незапослености. Тако нпр. Албанија је 2005. године имала незапосленост од 12,5%, да би 2014. године била 16,10%. У Хрватској је такође дошло до пораста незапослености у посматраном периоду са 12,6% на 16,7%. Од свих посматраних земаља, једино је примјетно

---

¹³ Стопа активности се дефинише као удио запослених или оних који траже посао у укупном радно-способном становништву.

смањење незапослености у Македонији, са 37,3% на 27,9%. Из презентованих података може се уочити да је незапосленост крупан друштвено-економски проблем комплетног Западног Балкана. Не примјећује се напредак у његовом рјешењу током посматраног периода. Значајно је изнад просјека стопе незапослености у Европској унији. Проблем незапослености овог региона је још израженији, ако се посматра упоређивањем са развијенијим чланицама Уније или другим развијеним земљама свијета. Стога, основни задатак доносилаца политичких одлука треба да буде на врху приоритета у агенди сваке посматране економије.

Табела бр.61: Стопа незапослености у земљама ЗБ, 2000-2014.године

Назив	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Албанија	12.50	12.40	13.50	13.00	13.80	14.20	14.00	13.90	16.00	16.10
Босна и Херцеговина	26.00	31.80	29.70	23.90	24.10	27.20	27.60	28.10	27.40	27.90
Хрватска	12.60	11.10	9.60	8.40	9.10	11.80	13.40	15.80	17.30	16.70
Македонија	37.30	36.00	34.90	33.80	32.20	32.00	31.40	31.00	29.00	27.90
Црна Гора	19.50	18.20	19.40	16.80	19.10	19.70	19.70	19.60	19.50	19.10
Србија	20.80	20.80	18.10	13.60	16.60	19.20	23.00	23.90	22.10	22.20
Просјек ЗБ	21.45	21.72	20.87	18.25	19.15	20.68	21.52	22.05	21.88	21.65

Извор: Свјетска банка, 2015. Преузето и прилагођено 12.01.2016. године са:

<http://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS/countries?display=default>

Трошкови рада у земљама Западног Балкана утврђују се праћењем кретања висине просјечне бруто зараде. Према званичним статистичким подацима националних статистичких агенција ових земаља, просјечна бруто зарада за цијели ЗБ у 2014. години износи 640 евра (табела бр.62). Статистика је закључно са 2014. годином биљежила константне стопе раста зарада, које су се кретале у просјеку 5,4% годишње за цјелокупни посматрани период. Највећи раст забиљежен је у 2006. години (16,4%). У наредним годинама, стопе раста су такође биле позитивне али у мањим процентним поенима. Просјечне зараде нису пале ни током кризе, а од 2011. године статистика биљежи успорен раст зарада до краја посматраног периода. Ово се може објаснити губљењем најниже плаћених послова, што је довело до пада запослености, али не и до пада просечне зараде.

Када се пореде званични подаци о просјечној месечној бруто заради на ЗБ у задњој посматраној години, изражен у еврима, види се да најнижи ниво забиљежен у Албанији, Србији и Македонији (које су испод просјека). Највећа просјечна мјесечна бруто зарада је забиљежена у Хрватској (1038евра), затим у Црној Гори (723евра) и БиХ (661евро).

Табела бр.62: Просјечне мјесечне бруто зараде у земљама Западног Балкана, 2005-2014.године (евра)

Назив	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Албанија	163	233	277	295	296	317	332	360	372	378
Босна и Херцеговина	407	444	515	569	616	651	651	660	660	661
Хрватска	845	900	959	1027	1052	1036	1033	1041	1036	1038
Македонија	361	374	413	460	497	510	509	511	511	531
Црна Гора	326	433	497	609	643	715	722	727	726	723
Србија	298	401	488	514	459	448	502	504	528	506
Просјек ЗБ	400	464	525	579	594	613	625	634	639	640

Извор: Националне статистичке агенције, 2016. године

У наредној табели је приказан број запослених од 2005-2014. године, укупно и по земљама појединачно. Видљиво је да се број запослених смањило за више од 200.000. Међутим, међу земљама се примјећују одређене разлике у кретању броја запослених. Тако је за десетогодишњи посматрани период, у Албанији дошло до повећања броја запослених за око 100.000, Македонији за око 140.000, Босни и Херцеговини 12.000, а Црној Гори преко 40.000. Међутим, код највеће двије земље, Србији и Хрватској, уочен је снажан пад броја запослених. Србија је 2005. године имала око 370.000 више запослених у односу на 2014. годину. У Хрватској се број запослених смањило за око 150.000, упоређујући почетну и крајњу годину посматраног периода.

Табела бр.63: Укупан број запослених у земљама Западног Балкана, 2005-2014.године (евра)

Назив	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Албанија	932.000	935.000	1.160.000	1.123.000	1.198.000	1.167.000	1.116.000	1.117.082	1.023.688	1.037.061
Босна и Херцеговина	800.000	811.000	850.000	890.000	859.218	843.831	817.000	814.000	822.000	812.000
Хрватска	1.450.000	1.426.594	1.480.972	1.518.973	1.457.207	1.381.000	1.367.872	1.337.446	1.320.887	1.303.399
Македонија	545.253	570.404	590.234	609.015	629.901	637.855	645.085	650.554	678.838	690.188
Црна Гора	173.000	178.364	212.700	221.900	213.600	209.400	196.000	201.000	201.900	216.300
Србија	2.068.964	2.025.627	2.002.344	1.999.476	1.889.085	1.795.775	1.746.138	1.727.048	1.715.164	1.697.686
Просјек ЗБ	5.969.217	5.946.989	6.296.250	6.362.364	6.247.011	6.034.861	5.888.095	5.847.130	5.762.477	5.756.634

Извор: Ауторова калкулација на бази података националних статистичких агенција, 2016. године

Продуктивност рада, изражена као БДП у односу на број запослених, порасла је у просјеку за 4,6% у периоду од 2005-2014. године. У току посматраног периода примјетне су осцилације у продуктивности. Тако је, продуктивност смањена са 18.712 евра у 2008.години на 16.466 и 17.480, у кризној 2009. и 2010. години. Просјечна продуктивност на Западном Балкану је порасла у 2011.години на 20.349евра, да би поново опала у 2012. и 2013. години. У 2014. години достигла је највиши ниво за цјелокупни посматрани период и износила је 21.182 евра. Највећи

ниво продуктивности је забиљежен у Хрватској (36.010 евра), а најмањи у Албанији (10.528 евра). Исподпросјечну продуктивност на Западном Балкану остварују осим Албаније, БиХ, Македонија и Црна Гора, док је продуктивност рада у Србији на нивоу просјека Западнoг Балкана. Као што је већ наведено, укупна запосленост је све време у опадању, што очигледно указује на значајне контингенте вишкова радне снаге.

Што се тиче компаративног поређења продуктивности рада, треба рећи да је она отежана пре свега чињеницом да ЕУРОСТАТ продуктивност рада првенствено мјери по радник-часу, и то путем индекса (а не нивоа) – или у односу на просјек ЕУ-28, који износи 100, или индексима раста. Нивои продуктивности рада, изражени у еврима, су се прерачунали на основу података о БДП-у и броју запослених.

Када се упореди продуктивност рада на ЗБ, изражену у еврима, с просјекoм земаља Европске уније, овај регион, очекивано, веома заостаје. Такође, значајно заостаје и у односу на земље које су касније ушле у ЕУ, сем за Румунијом, па и Летонијом.

Табела бр.64: БДП по запосленом раднику у земљама Западнoг Балкана, 2005-2014.године (евра)

Назив	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Албанија	7.418	7.349	6.274	8.255	7.007	7.649	8.927	8.376	9.154	10.528
Босна и Херцеговина	11.584	11.728	12.263	15.107	13.948	14.942	17.328	15.741	15.748	18.397
Хрватска	26.522	26.994	27.618	33.328	29.850	32.304	35.128	32.009	31.721	36.010
Македонија	9.725	9.181	9.609	11.695	10.359	11.047	12.770	11.360	11.515	13.514
Црна Гора	11.076	11.547	11.750	14.704	13.493	14.718	17.744	15.264	15.880	17.303
Србија	10.680	11.577	13.759	17.668	15.658	16.268	20.576	17.876	19.255	21.249
Просјек ЗБ	14.064	14.401	14.981	18.712	16.466	17.480	20.349	18.182	18.788	21.182

Извор: Ауторова калкулација на бази података националних статистичких агенција, 2016. године

Један од веома често кориштених показатеља трошковне конкурентности радне снаге су јединични трошкови рада. Могу се добити као количник између трошкова за запослене у привреди и продуктивности рада, гдје продуктивност представља однос бруто домаћег производа и броја запослених радника у посматраном периоду. Јединични трошкови рада (ЈТР) су користан индикатор, који указује на међусобни однос тржишта рада и привредне активности. Раст ЈТР, на примјер, може настати усљед пада привредне активности која није испраћена смањењем броја запослених или зарада, али може настати и ако постоји мањак понуде на тржишту рада. Промјена ЈТР указује на несклад између раста продуктивности рада и раста зарада. Пораст ЈТР је индикација да је раст зарада био бржи од раста продуктивности, док смањење ЈТР указује да је раст продуктивности био изнад раста зарада.

Јединични трошак рада може се рачунати на више начина, јер не постоји његова универзална дефиниција. У Табели бр.65 приказани су јединични трошкови рада који су калкулисани као однос просјечних бруто зарада и продуктивности која је добијена као количник бруто домаћег производа и укупног броја запослених. На бази наведене табеле се види да је током посматраног периода дошло до повећања просјечних јединичних трошкова рада у земљама ЗБ за око 6%, што није занемарљиво имајући у виду да већина земаља тежи да преко овог аспекта конкурентности допринеси већем приливу инвестиција. У току посматраног периода су примјетне осцилације у вриједностима ЈТР како међу земљама, тако и укупног просјека ЗБ. Тако нпр. за Албанију највећа вриједност ЈТР је износила 0,53 у 2007.години, а у Хрватској 0,42. Овај индикатор за БиХ је имао највећу вриједност од 0,53, 2009. године. Македонија је имала највећи јединични трошак рада у посматраном периоду у 2010. години, који је износио 0,55, а исте године у Црној Гори је био 0,58. Србија је 2006. године имала највећи ниво јединичног трошка рада од 0,42.

Табела бр.65: Јединични трошкови рада у земљама Западног Балкана, 2005-2014.

Назив	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Албанија	0,26	0,38	0,53	0,43	0,51	0,50	0,45	0,52	0,49	0,43
Босна и Херцеговина	0,42	0,45	0,50	0,45	0,53	0,52	0,45	0,50	0,50	0,43
Хрватска	0,38	0,40	0,42	0,37	0,42	0,38	0,35	0,39	0,39	0,35
Македонија	0,45	0,49	0,52	0,47	0,58	0,55	0,48	0,54	0,53	0,47
Црна Гора	0,35	0,45	0,51	0,50	0,57	0,58	0,49	0,57	0,55	0,50
Србија	0,33	0,42	0,43	0,35	0,35	0,33	0,29	0,34	0,33	0,29
Просјек ЗБ	0,34	0,39	0,42	0,37	0,43	0,42	0,37	0,42	0,41	0,36

Извор: Ауторова калкулација на бази података националних статистичких агенција, 2016. године

3.5.5. Структура образовања становништва на Западном Балкану

Бројна теоријска и емпиријска истраживања, како је наведено у првом дијелу овог рада, потврдила су важност образовања и људског капитала за економски развој. Стога се образованост може сматрати једним од важних фактора раста, односно развијености сваке економије. У наставку ће се анализирати степен образованости као и повезаност образованости са нивоом и динамиком економског развоја у земљама Западног Балкана. У наредној табели је дат преглед образовне структуре радно-способног становништва у свих шест западнобалканских земаља, кроз учешће радно-способног становништва сваког нивоа образовања у укупном радно способном становништву на Западном балкану. Анализом табеле се лако уочава да је средњи ниво образовања, најзаступљенији у свим земљама, са благим растом, апсолутно и релативно посматрано, током цијелог посматраног периода. У

табели се такође уочава смањење учешћа радно способног становништва са основним образовањем, и повећање становништва са високим образовањем. Не анализирајући детаљнија социо-демографска обиљежја овог простора, наведени показатељи образовне структуре показују повећање нивоа људског капитала кроз повећање високо образованих становника у укупном броју радно-способних, и смањење становника са основним образовањем.

Табела бр. 66: Образовна структура радно-способног становништва на Западном Балкану

страна 1.

Школска година	Албанија			БиХ			Хрватска			Македонија		
	основно	средње	високо	основно	средње	високо	основно	средње	високо	основно	средње	високо
2005	58%	36%	6%	50%	44%	6%	22%	61%	17%	45%	44%	20%
2006	57%	35%	8%	49%	45%	6%	22%	61%	17%	45%	44%	20%
2007	56%	35%	9%	48%	46%	6%	21%	61%	17%	45%	44%	20%
2008	56%	34%	9%	47%	46%	7%	23%	60%	17%	45%	44%	20%
2009	55%	35%	10%	45%	48%	7%	21%	61%	18%	43%	45%	22%
2010	56%	35%	10%	43%	49%	8%	20%	62%	18%	42%	45%	23%
2011	55%	35%	11%	43%	48%	9%	21%	62%	17%	40%	45%	25%
2012	56%	34%	10%	43%	49%	9%	19%	62%	19%	39%	45%	26%
2013	55%	34%	11%	42%	49%	10%	17%	61%	22%	38%	47%	24%
2014	54%	35%	12%	41%	49%	10%	14%	65%	21%	38%	47%	25%

страна 2

Школска година	Црна Гора			Србија			Просјек Западни Балкан			Коефицијент варијације		
	основно	средње	високо	основно	средње	високо	основно	средње	високо	основно	средње	високо
2005	33%	54%	13%	37%	50%	13%	39%	49%	12%	26%	14%	38%
2006	33%	54%	13%	37%	50%	12%	39%	49%	12%	26%	14%	35%
2007	30%	56%	13%	36%	50%	14%	38%	50%	13%	26%	15%	31%
2008	31%	57%	13%	36%	50%	14%	38%	50%	12%	25%	15%	31%
2009	30%	57%	13%	36%	50%	14%	37%	50%	13%	26%	15%	33%
2010	28%	59%	14%	35%	50%	15%	36%	51%	14%	28%	15%	31%
2011	28%	57%	15%	35%	50%	15%	36%	51%	14%	27%	15%	32%
2012	27%	57%	16%	34%	50%	16%	35%	51%	15%	29%	15%	32%
2013	26%	56%	18%	33%	50%	17%	34%	50%	16%	30%	14%	28%
2014	26%	55%	19%	30%	52%	18%	32%	52%	16%	34%	15%	27%

Извор: Национални статистичке агенције земаља Западног Балкана, 2005-2014. године.

На регионалном нивоу високообразовани чине једну шестину (16%) радне снаге у 2014. години. Радно способно становништво са завршеном средњим стручним образовањем у истој години има надполовично учешће (52%) у образовној структури западнобалканских земаља. Становништво старости 15 година и више без завршеног формалног и стручног образовања учествује са 32% у образовној структури земаља Западног Балкана.

Према подацима из националних статистичких агенција најповољнију образовну структуру, са највећим удјелом високообразованог становништва у апсолутним вриједностима има Србија (1.054.800 радно-способна становника 2014. године). Уколико се посматра релативно учешће у образовној структури, високообразовани су најзаступљенији у Македонији са 25% у 2014. години. Слиједи је Хрватска са 21%, Црна Гора 19%, Србија, 18%. Албанија је на претпоследњем мјесту из ове групе земаља са 12% високообразованих становника. Најмање високо образованих у укупно радноспособном становништву има Босна и Херцеговина, са 10% у 2014. години. Поредак земаља према удјелу радно способних особа са завршеним основним образовањем је врло сличан претходном, само са обрнуто пропорционалним вриједностима удјела. Тако је најмањи удио лица у 2014.год без формалног стручног образовања забиљежен Хрватској (14%), Црној Гори (26%), Србији (30%), Македонији (38%). Највећи удио радноспособних лица без формалног стручног образовања у 2014. години је забиљежен у Албанији (54%) и Босни и Херцеговини (58%).

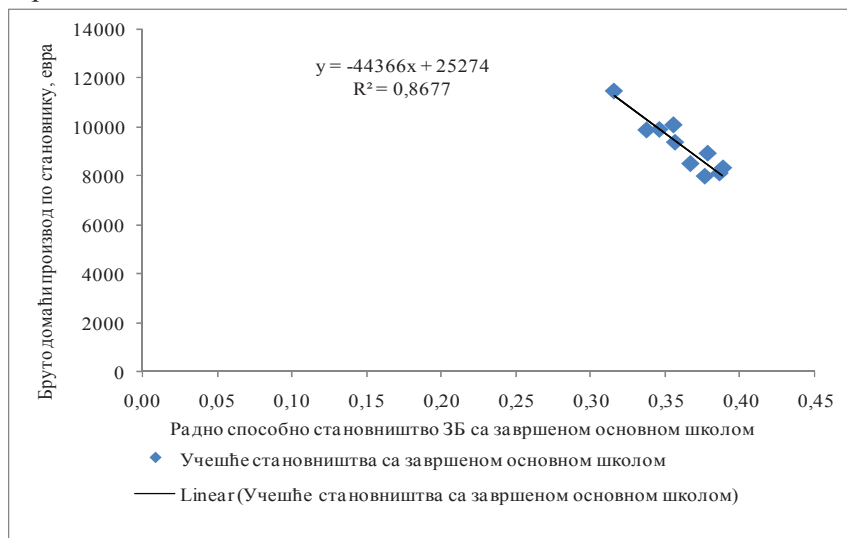
Степен регионалних варијација (коэффициент варијације) према образованости се значајно разликује за поједини ниво образованости у земљама Западног Балкана. Као што је за очекивати разлике су значајније код учешћа особа са завршеном основном школом (34%), те учешћа лица са високом школом (коэффициент варијације 27%). Ове двије групе у образовној структури имају мање појединачно учешће у укупном радно-способном становништву. С друге стране, најмањи варијабилитет забиљежен је код радноспособних особа са завршеном средњом школом (15%).

На графиконима бр.17,18 и 19 је оцијењена повезаност нивоа БДП-а по становнику са нивоом образованости (брuto домаћи производ по становнику у еврима 2005-2014., подаци из табеле бр. 54). При томе сваки од графикона оцјењује повезаност са једном од три категорије образованости: учешће радно способних лица са завршеном основном, средњом школом, те учешће високо образованих у укупно радно способном становништву.

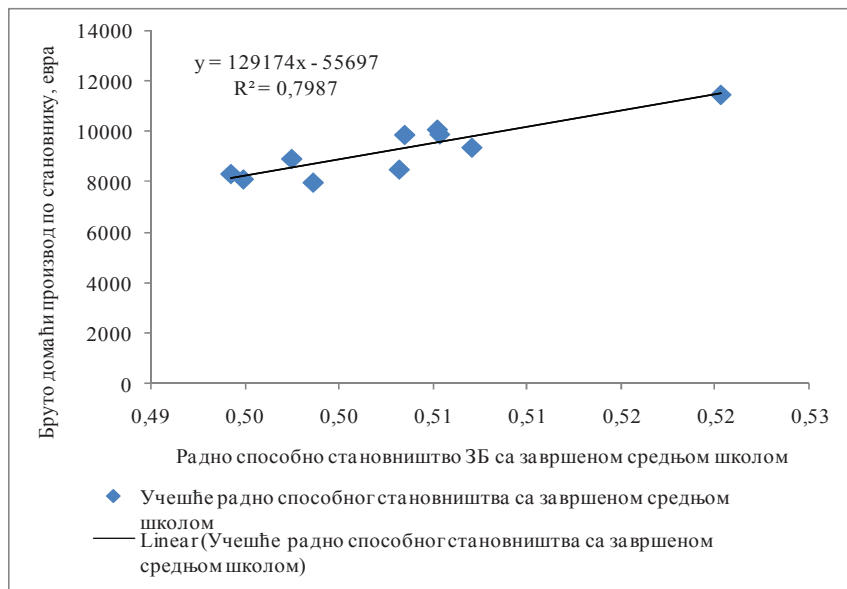
Резултати корелационе анализе показују да је коэффициент корелације бруто домаћег производа по становнику 2005-2014. године и учешћа високообразованог становништва **0,90241**, а средње образованих **0,89369**. Дакле, код средње и високо образованих резултати су потврдили присутност јаке позитивне везе између нивоа образованости те нивоа развијености током дестогодишњег периода. Резултати показују да је у случају нивоа БДП-а по становнику, повезаност између учешћа високообразованих незнатно већа од оне између учешћа средње образованих и БДП-а

по становнику, али се истиче посебна важност високог образовања за степен развијености. Корелациона анализа учешћа радно-способног становништва без формалног - стручног образовања и Бруто домаћег производа по становнику од **-0,9315** показује јаку повезаност ове двије варијабле али са негативним предзнаком. То значи да смањење учешћа радно-способног становништва без формалног-стручног образовања (са завршеном основном школом и мање) позитивно утиче на ниво развијености (Бруто домаћи производ по становнику).

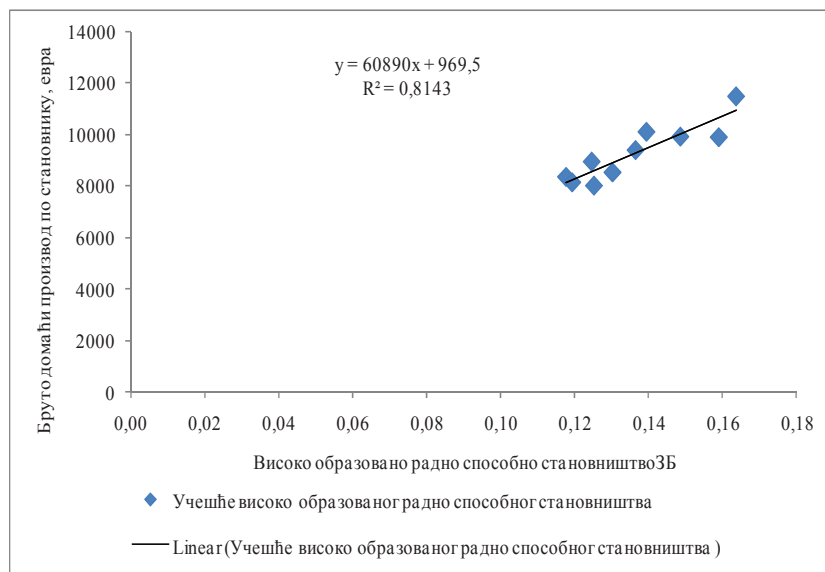
Графикон бр.17: Однос БДП по становнику (евра) и становништва без формалног образовања

Графикон бр.18: Однос БДП по становнику (евра) и становништва са средњим образовањем

Графикон бр.19: Однос БДП по становнику (евра) и високо образованог становништва

Претходни резултати су се односили на повезаност нивоа образовања и динамике економске развијености Западног Балкана. Међутим, још једно важно питање на које треба покушати одговорити везано је за однос образовања и стопе економског раста. Другим ријечима, поставља се питање да ли су земље Западног Балкана са релативним порастом људског капитала оствариле и бржи економски раст. На то питање се покушава одговорити путем сљедећих графикона.

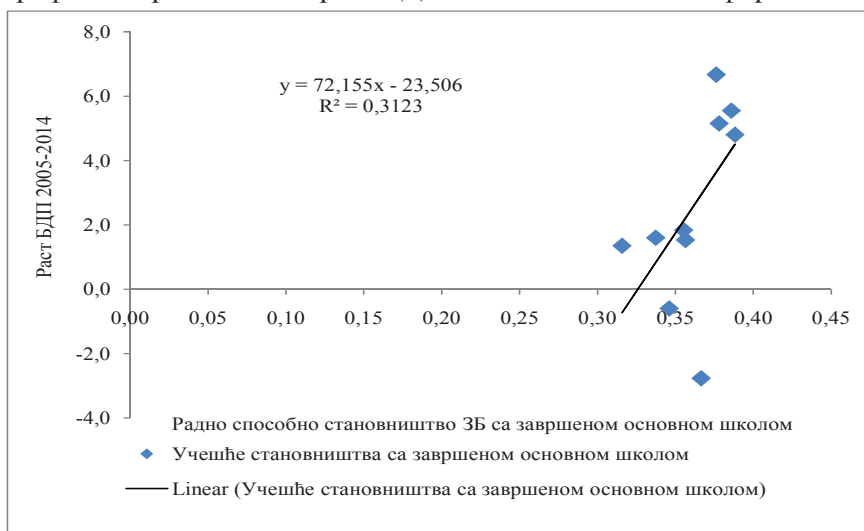
У наведеним графиконима је анализирана повезаност нивоа образованости радно способног становништва са растом БДП у периоду 2005-2014. Подаци о расту БДП у земљама Западног Балкана су кориштени из табеле бр. 53 о просјечним стопама раста.

У случају повезаности економског раста и нивоа образованости (графикон бр.20), учешће радно способног становништва без формалног образовања је умјерено позитивно повезано са растом Бруто домаћег производа гдје је израчунат коефицијент корелације **0,56**. То говори о умјереној позитивној вези динамике бруто домаћег производа и учешћа радно способног становништва без формалног образовања у посматраном периоду. Међутим, када се анализира повезаност динамике БДП са средње и високо образованим радно способним становништвом (графикон бр.21 и графикон бр.22), уочава се негативна корелација (коефицијент корелације средње образованих и раста БДП **-0,55**, а високо образованих и раста БДП **-0,54**). Очигледно је да у дијелу земаља ЗБ са већим учешћем средње и високо-образованих запослених није остварена снажнија веза према већој продуктивности рада. Из наведеног се може претпоставити, да је негативна корелација последица релативно веће заступљености средње и високо образоване радне снаге у секторима са ниском продуктивности, као што је сектор осталих услуга. Такође, може се претпоставити и да је велики број средње и високо

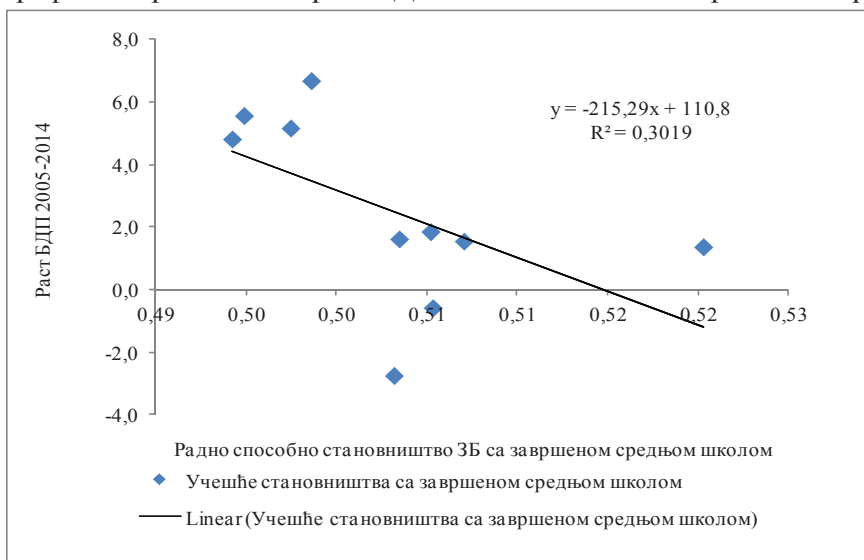
образованог становништва школовано за областима у којима је мања тражња за радном снагом и велика незапосленост.

Негативна веза између динамике учешћа средње, те високо-образованих и економског раста потврђује слаби значај средњег и високог образовања за економски раст током анализираних периода. Могуће објашњење за овакав резултат може бити да је тренд пораста студената па тако и високо-образоване радне снаге негативно дјеловао на стопу партиципације, чиме је умањен потенцијални раст. Такође, могуће је да се ради о прекратком периоду да би користи од већег запошљавања високо-образованих оствариле пуне ефекте на продуктивност, па тако и раст. Међутим, вјероватније се чини да је пораст високо-образоване радне снаге добрим дијелом остварен у секторима са ниском и спорорастућом продуктивношћу попут јавног сектора, због чега није дошло до већег ефекта на раст продуктивности и укупни економски раст. Међутим, без додатних података тешко је доносити чврсте закључке.

Графикон бр.20 : Однос раст БДП и становништво без формалног образовања

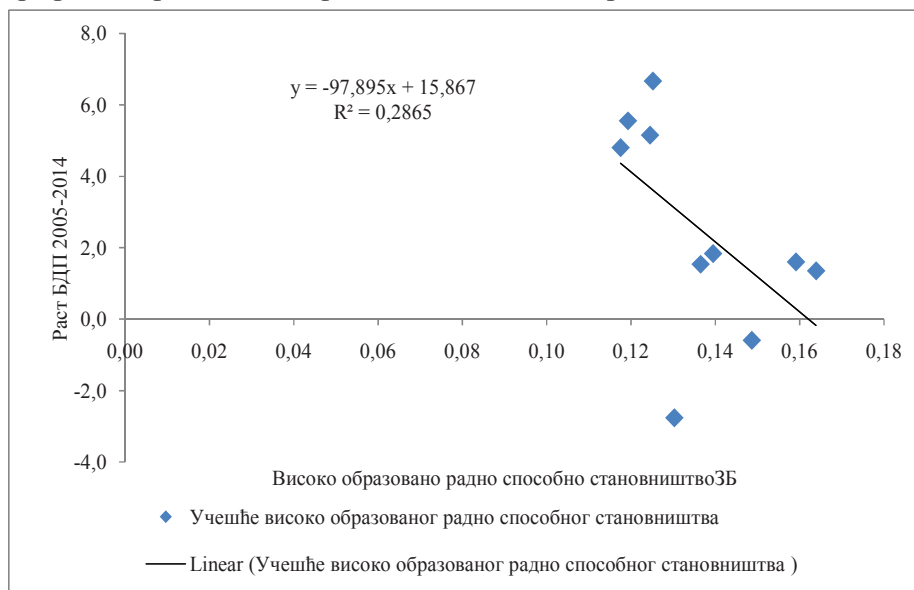

Графикон бр.21: Однос раст БДП и становништво са средњим образовањем

Графикон бр.22 : Однос раст БДП и високо образовано становништво

3.5.6. Анализа корупције

Основни проблем у економском истраживању корупције, јесте непрецизност њене дефиниције. Све више истраживача прихвата дефиницију: “злоупотреба јавне функције или службеног положаја”. Међутим, овом дефиницијом се корупција не разграничава од других, сродних појава. Проневјера, представља и злоупотребу јавне функције и кршење закона, али је појава која се по узроцима, механизмима и посљедицама суштински разликује од корупције. Стога, најприкладнија дефиниција, према Танзију (1995) јесте: корупција постоји уколико дође до намјерног кршења начела непристрасности при доношењу одлука у циљу присвајања неке погодности за себе или за неко повезано лице. Наведена дефиниција омогућава сагледавање кључних елемената корупције: постојање намјере и личне користи, односно користи повезаних лица.

Аналитичке подјеле корупције доприносе унапређењу њене економске анализе и добијању бољих резултата. Јасније се сагледавају узроци, механизми и посљедице различитих врста корупције када се свака од њих посебно разматра.

Корупција без дослуха, односно изнуђивање, представља ону врсту корупције која онемогућава да се спроводе правила. Коруптор је принуђен да плати, односно да корумпира како би добио оно што му према закону или другим прописима припада. Показало се да је ова врста корупције карактеристична за мале вриједности појединачног корупционог посла, али и за прилично распрострањену корупцију, у којој државни службеници и други који имају дискрециона овлашћења

злоупотребљавају своју службену позицију путем изнуђивања. Корупција без дослуха, односно изнуђивање, карактеристична је за земље у развоју.

Корупција са дослухом представља ону врсту корупције којом се крше правила, односно нарушава спровођење одређених државних политика. Коруптор плаћа мито како се правила (она која њему не иду у корист) не би спроводила. Корист, односно рента у овом случају дијеле коруптор и корумпирани: одређена правила су прекршена, рента је створена, па дослух, односно договор између коруптора и корумпираног, у основи представља договор о подјели те ренте. Коруптор плаћа мито због тога што је рента коју присваја оваквим корупционим послом већа од мита и од свих других трошкова корупције које он сноси. Док се у случају изнуђивања обично има разумјевања за коруптора, коме је таква корупција наметнута, у случају корупције са дослухом суштински нема разлике између одговорности корумпираног и коруптора. Показало се да је ова врста корупције карактеристична за прилично велике вриједности појединачног корупционог посла, али и да је број таквих послова далеко мањи него у случају изнуђивања – у поређењу са изнуђивањем, ова врста корупције није толико распрострањена.

Бројни показатељи корупције се користе у емпиријским истраживањима у свијету. Проблем израчуна показатеља је њихов обухват, јер неки обухватају релативно мали број земаља, тј. недовољно велики узорак за економетријска истраживања. Да би се ријешио проблем величине узорка и могуће пристрасности појединачног изворног показатеља корупције, створени су композитни показатељи корупције. Заснивају се на коришћењу већег броја иницијалних показатеља корупције.

Иницијални показатељи корупције. Иницијални показатељи корупције су они који се заснивају на сопственим истраживањима, без обзира да ли се ради о анкети, или сопственој експертској оцјени. Неки од најпознатијих иницијалних показатеља корупције, заједно са њиховим извором и обухватом, приказани су на Табели бр ____.

Сваки од наведених показатеља корупције настаје на основу квантификације одговора на неколико питања. На примјер, у случају анкете Global Corruption Barometer коју спроводи Transparency International, домаћинства одговарају на пет питања, која се дјеле на потпитања, везана за област у којој су искусили корупцију (образовање, здравствени систем, правосуђе, полиција, пореска управа итд.).

Табела бр.67: Иницијални показатељи корупције, врста истраживања и број земаља

Р.бр.	Назив истраживачке институције	Врста истраживања	Број земаља укључених у истраживање
1.	World Bank Investment Climate Assessment	Анкета пословних људи	79 земаља свијета
2.	World Economic Forum – Competitiveness Report	Анкета пословних људи	80 земаља свијета
3.	IMD (Institute for Management Development)	Анкета пословних људи	49 земаља свијета
4.	EBRD i World Bank BEEPS	Анкета пословних људи	24 земље у транзицији
5.	Gallup International u ime Transparency International	Анкета пословних људи	21 земља у транзицији
6.	PricewaterhouseCoopers Opacity Index	Анкета пословних људи	34 земље свијета
7.	International Crime Victim Survey	Анкета домаћинстава	
8.	World Values Surveys	Анкета домаћинстава	
9.	Global Corruption Barometer (Transparency International)	Анкета домаћинстава	62 земље свијета
10.	Economist Intelligence Unit (EIU)	Експертска оцјена	115 земаља свијета
11.	Freedom House – Nations in Transit	Експертска оцјена	27 земаља у транзицији
12.	International Country Risk Guide (ICRG)	Експертска оцјена	140 земаља свијета
13.	World Market Research Centre (WMRC)	Експертска оцјена	122 земље свијета
14.	World Bank Country Performance and Institutional Assessment (CPIA)	Експертска оцјена	83 земље чланице IDA-е
15.	Columbia University State Capacity Survey	Експертска оцјена	121 земља свијета

Извор: Беговић, Б. (2007). *Економска анализа корупције*. Београд: Центар за либерално-демократске студије

Најпознатији индикатори корупције су композитни показатељи, настали комбиновањем више иницијалних показатеља. Постоји неколико основних мотива за употребу композитних показатеља корупције (Knack, 2006). Први је везан за обухват иницијалних показатеља корупције. Поједини иницијални показатељи обухватају искључиво корупцију с којом се суочавају пословни људи, други обухватају корупцију са којом се суочавају домаћинства. Други мотив је везан за умањење грешке оцјене корупције. Комбиновање неколико иницијалних показатеља, може отклонити или умањити могуће пристрасности у оцјени. Трећи мотив је увећање броја земаља које се посматрају, односно већи узорак.

Два најпознатија композитна показатеља корупције јесу индекс перцепције корупције (Corruption Perception Index-CPI) који објављује Transparency International и индекс контроле корупције (Control of Corruption Index) који објављује World Bank Institute (Kaufmann, Kraay i Mastruzzi, 2006).

У наставку ће се представити и анализирати индекс перцепције корупције, те табеларно приказати рангирање и скор земаља Западног Балкана за период 2005-

2014. године. У економетријском дијелу ће се оцјенити утицај овог показатеља на прилив инвестиција у овај регион.

Индекс перцепције корупције мјери степен у којем се опажа корумпираност јавних службеника и политичара. Индекс се сачињава на основу већег броја различитих истраживања и студија, које спроводе независне институције. Циљ овог композитног показатеља јесте да се:

- оцјени присуство корупције у јавном сектору;
- унаприједи компаративно разумјевање нивоа корупције;
- стимулишу научна истраживања, анализе узрока и посљедица корупције, на међународном и домаћем плану;
- допринесе подизању свијести о корупцији у јавности, те створе предуслови за позитивне промјене.

Овај показатељ је резултат дугогодишњег истраживања, и пружа податке који се могу континуирано пратити. Индекс перцепције корупције даје резултат за сваку земљу, у којој је могуће спровести минимално три иницијална истраживања, а истраживање покрива период двије претходне године. Земље се бодују на скали од 100 (некорумпиране) до 0 (веома корумпиране). У истраживањима се испитује перцепција (опажање), а не чињенице (нпр. број осуда, број текстова у медијима). Скор је релевантнији од мјеста на ранг листи, јер се повремено мијења број земаља које су укључене у истраживање. Промјене ранг мјеста у индексу могу бити резултат промјене величине узорка (обухвата истраживања која су узета у обзир при сачињавању индекса). Тако може доћи до побољшања на ранг лествици, а да се при томе скор перцепције корупције није мијењао. У 2011. години рангирано је укупно 183 земље, пет више у односу на 2010.годину. У 2014. години је рангирано укупно 175 земаља, двије мање у односу на 2013.годину, а једну у односу на 2012. годину.

Према овом показатељу, најнекорумпираније земље на свијету у 2014. години су: Данска (Скор-92), Нови Зеланд (Скор-91), Финска (Скор – 89), Шведска (Скор-87). Најкорумпираније земље на свијету у 2014. години су: Сјеверна кореја (Скор-8), Сомалија (Скор-8), Судан (Скор-11), Авганистан (Скор-12).

У наредној табели је приказан ранг и скор земаља Западног Балкана, према индексу перцепције корупције за период од 2005-2014. године. Видљиво је, да су ове земље различито перципиране када је корупција у питању. У почетној години посматрања (2005) најбоље позиционирана Хрватска је била на 67. мјесту са скором 35, да би у завршној 2014. позиција ове земље била на 61. мјесту са скором 48. Најкорумпиранија према овом индексу у 2005.години, била је Албанија на 126.

позицији са скором од 24, да би у завршној 2014. години позиција ове земље била на 110. мјесту и скором од 33. Босна и Херцеговина је позиционирана у 2014. години на 80. мјесту са скором 39, у поређењу са 2005. када је била 88. мјесту и имала скор од 29. Иако је тешко пратити тренд кретања, динамика скорa показује побољшање перцепције корупције. Највеће побољшање у скору имала је Македонија, која је била на почетку периода на 103. мјесту са скором 27, да би у 2014. години скор повећао на 45, а ранг земље био 64. од свих посматраних земаља. Србија и Црна Гора су такође напредовале, те су у 2005. години као заједничка држава имале скор 28 и биле тек на 97. мјесту, да би се у 2014. години скор побољшао на 41, за Србију и 42 за Црну Гору, односно 78. и 76. мјесто на ранг листи респективно.

Табела бр.68: Анализа индекса корупције у земљама Западног Балкана, 2005-2014.

		2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Албанија	РАНГ	108	126	111	105	85	95	87	95	113	116	110
	СРП скор	25	24	26	29	34	32	33	31	33	31	33
Босна и Херцеговина	РАНГ	82	88	93	84	92	99	91	91	72	72	80
	СРП скор	31	29	29	33	32	30	32	32	42	42	39
Хрватска	РАНГ	67	70	69	64	62	66	62	66	62	57	61
	СРП скор	35	34	34	41	44	41	41	40	46	48	48
Македонија	РАНГ	97	103	105	84	72	71	62	69	69	67	64
	СРП скор	27	27	27	33	36	38	41	39	43	44	45
Србија	РАНГ	97	97	90	79	85	83	78	86	80	72	78
	СРП скор	27	28	30	34	34	35	35	33	39	42	41
Црна Гора	РАНГ	97	97		84	85	69	69	66	75	67	76
	СРП скор	27	28		33	34	39	37	40	41	44	42
Просјек ЗБ	РАНГ	91	97	94	83	80	81	75	79	79	75	78
	СРП скор	29	28	29	34	36	36	37	36	41	42	41

Извор: Transparency international, преузето и прилагођено 16.1. 2016. са:

http://knoema.com/CPI2014/corruption-perceptions-index-2014?utm_medium=watermark&utm_source=xlsx

3.5.7. Анализа инфраструктуре на Западном Балкану

Развој транспорта и инфраструктуре на Западном Балкану је веома важан за укупан развој региона. Сматра се да спровођење инфраструктурних пројеката доприноси отварању тржишта и трговинској размјени међу земљама. Развој транспортне мреже на Западном Балкану смањује дистанцу између овог региона и остатка Европе. На тај начин повећава размјену роба, услуга, капитала и људи између Западног Балкана и развијеног дијела европског континента. Такође, развијена саобраћајна мрежа може побољшати регионалну прекограничну сарадњу, што је један од предуслова брже интеграције у Европску унију .

Један од релевантних докумената у коме се прати напредак неколико области, између осталог и инфраструктуре јесте Извјештај транзиције (Transition Report). Овај извјештај објављује Европска банка за обнову и развој (EBRD). У редовним годишњим анализама, извјештај о транзицији даје информације о транзиционом напретку неколико кључних подручја и то: транзиције предузећа, транзицију тржишта и трговине, транзицију финансијских институција и транзицију инфраструктуре. Према укупном скору, који се вреднује оцјенама од 1 (екстремно лош напредак) до 4 (изузетан напредак), са одређеним подстпенима (плус и минус), процјењује се напредак појединих земаља по наведеним областима транзиције. Све земље ЗБ имају већинско учешће приватног сектора у креирању БДП-а. Разлике су примјетне код БиХ и Србије са учешћем овог показатеља од 60%, а 70% у Албанији, Хрватској, Македонији и Црној Гори. Поређења ради, Естонија, земља транзицијски лидер у Европи, посједује 80% удио приватног сектора у стварању БДП-а. Тај податак указује да бржи економски раст захтјева активније учешће приватног сектора. Искуства напреднијих транзиционих земаља показују да нису довршени транзициони процеси у сегменту транзиције предузећа. Тако нпр. транзиција велике приватизације је још актуелна у земљама чланицама ЕУ из посљедњег проширења (нпр. Словенији). Када су у питању земље ЗБ, значајан напредак је направљен на пољу либерализације цијена и девизног и трговинског система, у већини посматраних земаља. Насупрот томе, политика конкуренције није направила запаженије резултате. Иако је веома позитивно оцјењен у транзиционом извјештају за све посматране земље из табеле, финансијски сектор није далеко одмакао у транзиционом процесу.

Најнижи степен транзиције доживљава инфраструктура и ту су земље ЗБ у посебном заостајању. Сва подручја инфраструктуре значајно заостају иза нивоа и темпа транзиције у другим областима. Нешто је боље стање на пољу телекомуникација, док посебно заостаје област путева и жељезница.

У табели бр.69 приказани су транзициони индикатори према секторском нивоу, област инфраструктуре, из Извјештаја о транзицији за 2014. годину. У оквиру инфраструктуре оцјењени су подиндикатори: Воде и отпадне воде, Урбани транспорт, Путеви и Жељезнице. Ниједна земља овог региона у оквиру оцјењених индикатора нема највећу вриједност 4. Међу земљама, сви подиндикатори се крећу од 2- до 3+. У оквиру подиндикатора воде и отпадне воде најбољи напредак је остварила Хрватска и има оцјену 3+, а најлошији БиХ са оцјеном 2 у овом сегменту инфраструктуре. Када је у питању сегмент урбани транспорт, најбољи напредак је

такође остварила Хрватска са оцјеном 3+, исто тако најлошија позиција припада БиХ са оцјеном 2+. Најбоља оцјена за подиндикатор путева у региону Западног Балкана такође припада Хрватској, док најмањи напредак у овом сегменту има Црна Гора која је оцјењена са 2+. На Западном Балкану, највећи напредак у сектору жељезница припада Босни и Херцеговини, а најлошији Албанији, 2.

Табела бр.69: Транзициони индикатори, секторски ниво-инфраструктура, 2014. година

Индикатор/Земља	Албанија	БиХ	Хрватска	Македонија	Србија	Црна Гора
Воде и отпадне воде	2+	2	3+	2+	3-	2
Урбани транспорт	3-	2+	3+	3-	3	3
Путеви	3-	3	3+	3-	3-	2+
Жељезнице	2	3+	3-	3-	3-	2+

Извор: Европска банка за обнову и развој, 2016. Преузето и прилагођено 03.03.2016. са: <http://www.ebrd.com/news/publications/transition-report/ebd-transition-report-201516.html>

Као што је приказано у претходној табели, анализа транзиције од стране ЕБРД-а показује недовољан напредак у развоју инфраструктуре у земљама Западног Балкана. Дакле, уочава се велики заостатак у развијености инфраструктуре на Западном Балкану за чланицама Европске уније. С обзиром да је један од приоритетних циљева на евроинтеграционом путу достизање европског нивоа развијености инфраструктуре, Европска унија кроз бројне пројекте, споразуме, меморандуме подржава развој овог сектора на Западном Балкану. Резултат намјере Европске уније да подржи развој инфраструктуре на овом подручју јесте и оснивање Опсерваторије Југоисточне Европе за транспорт (SEETO). То је регионална организација транспорта основана Меморандумом о разумјевању за развој Основне регионалне транспортне мреже (MP). Овај меморандум су потписали 2004. године преставници владе Албаније, Босне и Херцеговине, Хрватске, Македоније, Црне Горе и Србије, те Мисије Уједињених нација на Косову и представници Европске комисије. Циљ SEETO-а је да промовише изградњу инфраструктуре и продужење свеобухватне Трансевропске транспортне мреже (TEN-T)¹⁴ на Западном Балкану. Такође један од циљева је, да повећа локалне капацитете за спровођење

¹⁴ Трансевропска транспортна мрежа (TEN-T) укључује мреже путева, жељезничких, ваздушних и пловних транспортних мрежа у Европској унији. TEN-T мреже су дио ширег система транс-европских мрежа, које укључују телекомуникационе мреже (eTEN) и енергетске мреже (TEN-E). Европска комисија усвојила прве акционе планове за трансевропске мреже у 1990. години. TEN-T настоји побољшати друмске путеве, пруге, пловне путеве, аеродроме, луке и системе управљања саобраћајем, кроз пружање интегрисаних, интермодалних путева, велике удаљености и брзина. Трансевропска транспортна мрежа је усвојена од стране Европског парламента и Савјета 1996. године. Унија ради на промоцији мреже, управљањем, издавањем смјерница и финансирањем развоја. Овим пројектом, технички и финансијски управља Извршна агенција транс-европске транспортне мреже (TEN-T EA), формирана од стране Европске комисије 2006. године.

инвестиционих програма, као и прикупљање података и анализа на Западном Балкану.

Основна регионална транспортна мрежа је дефинисана у Меморандуму о разумијевању о развоју транспортне мреже за Југоисточну Европу. Овим документом саобраћајна мрежа је дефинисана као мултимодална, а обухвата: друмске, жељезничке и унутрашње пловне путеве, те морске, ријечне и ваздушне луке.

Када је у питању основна друмска и жељезничка мрежа, састоји се од коридора и праваца. Коридори се дефинишу као паневропски коридори (РЕС-Pan-European Corridors) V, VII, VIII и X, који обезбјеђују међународне везе са ЕУ. Правци, од којих је седам друмских а шест жељезничких, попуњавају Основну мрежу са циљем повезивања главних градова унутар региона и сусједних земаља. Циљ је такође, да се повежу већи регионални градови, побољша приступ лукама, и да се смањи дистанца најудаљенијих области овог региона. Основна мрежа унутрашњих пловних путева састоји се од коридора VII (Дунав) и ријеке Саве.

Укупна ширина ријеке Дунав (Коридор VII) у Хрватској и Србији је 588 км а пловна ширина ријеке Саве је 593 км. Основна мрежа обухвата седам морских лука и двије ријечне луке. Уз изузетак око 30 км, Дунав је већином у добром стању, док је стање Саве много неповољније.

Основна друмска мрежа. Укупна дужина основне друмске мреже је 5.975 км, састоји се од 3.019 км коридора и 2.956 праваца. Према подацима достављеним Опсерваторије Југоисточне Европе за транспорт (SEETO), 13,2% основне друмске мреже је класификовано као лоше или врло лоше, док је скоро 87% путева класификовано као у средње или врло добром стању. Друмски сектор је доминантан, што значи да се највећи обим средстава усмјерава у овај вид саобраћане инфраструктуре.

Окосницу саобраћајне мреже земаља Западног Балкана чине дионице пан-европских коридора:

- Vb - Ријека-Задар-Вараждин-Будимпешта;
- Vc - Плоче-Сарајево-Осијек-Будимпешта;
- X - Салзбург-Villach-Љубљана-Загреб-Београд-Скопље-Солун;
- Ха - Грац-Марибор-Загреб;
- VII - Дунавски ријечни систем с пловним путем ријеке Саве;
- VIII – коридор кроз Албанију и Македонију од 725 километара;
- Јадранско-јонски простор РЕТРА.

Наредна слика илустративно показује на који начин коридори и правци треба да се повежу са круцијалним европским коридорима. Они представљају проширивање европских коридора на Западни Балкан и везу са земљама изван Европе у правцима према југоистоку.

Слика бр.2: Паневропски коридори инкорпорисани у саобраћајној мрежи Западног Балкана

Највећи коридор у овом региону је Коридор X, укупне дужине 1016км. Овај коридор пролази кроз Србију (514км), Хрватску (306км) и Македонију (196км). Према дужини га слиједи Коридор VIII, који би требао бити дужине 725км, и пролази кроз Албанију (378км) и Македонију (347). Коридор Vc је трећи по дужини коридор на Западном Балкану и његова укупна планирана дужина је 534км. Коридор Vc највећим дијелом пролази кроз БиХ (400км), а кроз Хрватску 134км.

Највећу дужину путних праваца и коридора, према Основној саобраћајној мрежи, од свих земаља Западног Балкана обухвата Србија са 1505км, слиједи је Хрватска 1346км, затим БиХ 879км, те Албанија 779км. Најмања километража према Основној саобраћајној мрежи на Западном Балкану припада Црној Гори (545км) и Македонији (660км).

Табела бр.70: Дужина планираних коридора и путних праваца на Западном Балкану према Основној транспортној мрежи, километара

	Албанија	Босна и Херцеговина	Хрватска	Македонија	Црна Гора	Србија	Косово	Укупна дужина (км)
Коридори								
Коридор Vb	-	-	272	-	-	-	-	272
Коридор Vc		400	134	-	-	-	-	534
Коридор VIII	378	-	-	347	-		-	725
Коридор X	-	-	306	196	-	514	-	1,016
Коридор Xa	-	-	60		-	-	-	60
Коридор Xb	-	-	-		-	185	-	185
Коридор Xc	-	-	-		-	110	-	110
Коридор Xd	-	-	-	117	-	-	-	117
Укупна дужина коридора	378	400	772	660	-	809	-	3,019
Правци								
Правец 1	-	7	566	-	130	-	-	703
Правец 2a	-	228	8	-	-	-	-	236
Правец 2b	131	104	-	-	160	-	-	395
Правец 2c	136	-	-	-	-	-	-	136
Правец 3	-	131	-	-	-	54	-	185
Правец 4	-	-	-	-	176	414	-	590
Правец 5	-	-	-	-	-	107	-	107
Правец 6				20	79	25	135	259
Правец 7	134	-	-	-	-	96	115	345
Укупна дужина праваца	401	470	574	20	545	696	250	2,956
Све укупно коридори и правци	779	870	1,346	680	545	1,505	250	5,975

Извор: SEETO, 2009. Преузето и прилагођено 29.02.2016. год. са:

<http://www.seetoint.org/library/multi-annual-plans/>

Интеграција инфраструктуре представља велики изазов за земље Западног Балкана. Иако су саобраћајна инфраструктура и олакшавање транспорта од кључног значаја за економски развој, регион Западног Балкана карактерише изузетно фрагментисан транспортни систем, осиромашена саобраћајна инфраструктура и неефикасне транспортне услуге. Развој и одржавање транспортних мрежа захтијевају средства која нису доступна у јавном сектору. Координација донатора стога игра важну улогу. Међународне финансијске институције, као што су Европска банка за обнову и развој (ЕБРД), Свјетска банка, Европска инвестициона банка (ЕИБ), Развојна банка

Савјета Европе (ЦЕБ) и билатерални донатори треба да координишу своје активности и додјелеју неопходна средства.

У наредној табели ће бити приказана дужина цестовне мреже на Западном Балкану, укупно и појединачно по земљама. Циљ анализе је утврђивање удаљености Западнoг Балкана од Европске уније у временској серији 2005-2014. године. То ће бити основа за економетријску анализу утицаја базних индикатора развоја на прилив инвестиција на овом простору. Међу земљама ЗБ непостоји уједначена развијеност путне мреже. Тако нпр. од укупне дужине путне мреже у Босни и Херцеговини (22.871км) у 2013. години, само 85,3км отпада на аутопутеве, на магистралне 3.843 км, регионалне 4.714 км, те локалне цесте преко 14.000км. У структури путне мреже Хрватске, од укупних 26.814км, на аутопутеве отпада 1.416км, државне путеве око 6800км, жупанијске око 10.000км и локалне око 9.000км. Из наведеног се може закључити да је саобраћајна мрежа у БиХ, у значајном заостатку у односу на Хрватску, иако у укупној дужини се то не може уочити. Стога, проблем за анализу путева и удаљености јесте, што у јавно доступним изворима није могуће доћи до статистичких временских серија података о структури и дужини путева појединих земаља (нпр. Албаније, Македоније, Црне Горе).

Из табеле бр.71 се уочава да је дужина укупне цестовне мреже у земљама Западнoг Балкана порасла у десетогодишњем посматраном периоду за преко 5.000км. У укупној дужини пораст се примјећује у Србији (преко 5.000км), Босни и Херцеговини (око 1.000км), Македонији (око 700км), Црној Гори (500км). Због недоступности података, у Албанији се води непромјењена дужина укупне цестовне мреже за посматрани период. У Хрватској је евидентирано смањење укупне путне мреже за око 1.500км. Иако се у Хрватској смањила дужина укупне цестовне мреже, значајно је побољшан квалитет, приступачност и повезаност, изградњом мреже аутоцеста кроз цијелу земљу. У посљедњем дијелу овог рада ће се подаци из табеле користити за оцјену утицаја на прилив инвестиција из Европске уније.

Табела бр.71: Дужина укупне цестовне мреже у земљама Западнoг Балкана (km)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Алб	18,000	18,000	18,000	18,000	18,000	18,000	18,000	18,000	18,000	18,000
Б иХ	21,846	21,846	22,734	22,890	22,703	22,703	22,912	22,912	22,871	22,912
Хрв	28,436	28,788	29,038	29,248	29,343	29,333	29,410	26,690	26,814	26,778
ЦГ	7,353	7,353	7,353	7,404	7,624	7,763	7,905	7,905	7,905	7,905
Срб	38,616	38,616	38,616	39,665	43,839	43,753	43,758	43,758	43,758	43,758

Мак	13,278	13,278	13,278	13,922	13,940	13,934	13,983	13,983	13,983	13,983
ЗБ	127,529	127,881	129,019	131,129	135,449	135,486	135,968	133,248	133,331	133,336

Извор: Свјетска Банка, 2016. Преузето и прилагођено 29.02.2016. са: <http://wdi.worldbank.org/table>;
Националне статистичке агенције земаља ЗБ, 2016. ; Ауто-мото савези земаља Западног Балкана, 2016.

Жељезнички саобраћај има најслабију инфраструктуру. Анализа доступности показује да жељезнице захтијевају до 200% дуже путовање него други облици путева. Жељезничка инфраструктура је недовољно развијена у свим земљама Западног Балкана. Стога, постоји потреба за екстезивним улагањима у жељезницу у свим земљама региона. У наставку је предсављена табела која показује укупну дужину жељезничких путева на Западном Балкану. Подаци показују да дужина овог вида саобраћаја благо смањује у десетогодишњем посматраном периоду. Најдуже путеве овог начина саобраћаја има Србија (4048км у 2014. години), слиједи Хрватска са 2.722км и Босна и Херцеговина 1.027км.

Табела бр.72: Укупна дужина жељезничких путева у земљама Западног Балкана (у км)

Земља	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Алб	447	447	447	423	423	423	423	423	423	423
БиХ	1.000	1.000	1.000	1.016	1.016	1.026	1.026	1.027	1.027	1.027
Хрв	2.726	2.726	2.726	2.722	2.723	2.722	2.722	2.722	2.722	2.722
Срб	4.057	4.057	4.057	4.058	4.058	4.058	4.058	4.048	4.048	4.048
Макед	699	699	699	699	699	699	699	699	699	699
ЗБ	8.929	8.929	8.929	8.918	8.919	8.928	8.928	8.919	8.919	8.919

Свјетска Банка, 2016. Преузето и прилагођено 29.02.2016. са: <http://wdi.worldbank.org/table>;
Националне статистичке агенције земаља ЗБ, 2016. ;

4. ЕКОНОМЕТРИЈСКА АНАЛИЗА ПОВЕЗАНОСТИ ИНВЕСТИЦИЈА ИЗ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ И РАЗВОЈА ЗАПАДНОГ БАЛКАНА

Емпиријска економетријска анализа ће се примјењивати у двија дијела. У првом ће се оцјењивати утицај инвестиција из Европске уније (независне варијабле) на раст БДП-а (зависне варијабле) у земљама Западног Балкана (статичка и динамичка анализа). У другом дијелу ће се одговарајућом економетријском методологијом оцјењивати утицај изабраних независних варијабли (описаних у претходним поглављима) на прилив инвестиција из Европске уније. У раду ће бити примјењена панел регресиона анализа.

Панел анализа као економетријска техника, је постала неизоставан дио емпиријског дијела научних истраживања (Шкрабић Перић, Б., 2012). Панел анализа је популарна у научним истраживања прије свега, што истовремено узима у обзир временску и просторну компоненту.

Прије појаве панел анализе није било могуће истовремено анализирати више јединица посматрања у неком периоду. До тада се користила искључиво вишеструка регресија, гдје се неопходно одлучити између анализе просторне или временске компоненте неке појаве.

С временом су временски низови постали дужи, а просторни подаци су садржавали све више опажања па су резултати анализа постали квалитетнији. Чест проблем у пракси је прикупити податке који имају довољно дугу временску димензију за квалитетну анализу. Тешко је прикупити довољно јединица посматрања да би резултати вишеструке регресије били релевантни. Упркос све квалитетнијим и прецизнијим економетријским анализама у емпиријским истраживањима појавила се потреба да подаци који се анализирају имају истовремено временску и просторну компоненту. Подаци који садрже временску и просторну компоненту неке варијабле називају се панел подаци. Предност панел анализе је у томе што подаци који нису довољни за анализу временских низова нити просторну анализу, удружени у панел податке могу дати квалитетне емпиријске резултате. Панел анализа је нашла примјену у свим подручјима економије. Да би се оформила база податка потребна за панел анализу, морају се прикупити подаци о јединицама посматрања (појединцима, предузећима, градовима, државама и сл.) кроз вријеме. За анализу панел података није увијек могуће кориштење обичне вишеструке регресије, јер се не може претпоставити независност међу опажањима једне јединице посматрања кроз

вријеме. С обзиром на природу панел података, за њихову економетријску анализу развијене су посебне методе и модели.

Предности панел анализе се огледају у томе што панел подаци омогућавају дефинисање и тестирање компликованих економетријских модела (Шкрабић Перић, Б., 2012). Такође, панел подаци умањују проблем мултиколинеарности¹⁵. Наиме, догоди ли се да су двије варијабле исте јединице посматрања снажно корелисане, али та корелација није изражена између јединица других јединица посматрања, та корелација губи значајност. Панел подаци морају бити хомогени, тј. јединице посматрања морају имати заједничка својства. Уколико тај услов није испуњен резултати анализе неће бити релевантни, односно често се дешава да ниједна варијабла не покаже статистички значајном. Према критерију расположивости података разликују се:

- балансирани панел подаци (ако су за сваку јединицу посматрања у сваком посматрању, за све варијабле доступни потребни подаци);
- небалансирани панел подаци (ако за било коју јединицу посматрања недостаје података за неку варијаблу у неком периоду).

С друге стране, према зависности од зависне варијабле разликују се статички и динамички модели који ће се детаљније оцијенити у наставку рада.

Панел модели (удружени панел модел, модел са фиксним ефектом, модел са случајним ефектом). Најједноставнији панел модел је *удружени панел модел* (енгл. *Pooled OLS*), а аналитички се изражава као:

$$y_{it} = \alpha + \beta_1 \cdot x_{it1} + \beta_2 \cdot x_{it2} + \dots + \beta_k \cdot x_{itk} + \varepsilon_{it}; \quad i = 1, \dots, N; t = 1, \dots, T;$$

при чему N означава број јединица посматрања, T означава број периода, x_{itk} , $k=1, \dots, k$ означава вриједност k -те независне варијабле, i -те јединице посматрања у t .

Параметар α је константни члан који је једнак за све јединице посматрања и не мијења се кроз вријеме, $\beta_1, \beta_2, \dots, \beta_k$ су параметри које треба процијенити. У складу са тим, ε_{it} је грешка релације i -те јединице посматрања у периоду t и претпоставља се да су ε_{it} независно и идентично дистрибуисане случајне варијабле по јединицама посматрања и времену са средином 0 и варијансом σ_{ε}^2 . Уз то се претпоставља да су сви x_{itk} независни са ε_{it} за све i, t, k . Како би OLS процјенитељ био непристрасан, конзистентан и ефикасан неопходно је задовољити идуће услове:

---

¹⁵ Мултиколинеарност се узима за постојање корелације између објашњавајућих промјењивих, чијим се постојањем нарушава једно од основних претпоставки класичног линеарног регресионог модела. Уколико постоји висока повезаност међу објашњавајућим промјењивим немогуће је израчунати јединствену оцјену параметара у моделу, и за посљедицу има повећање стандардних грешки у моделу.

$$\begin{aligned}
& IID(0, \sigma_\varepsilon^2), Cov(y_{it}, y_{js}) = Cov(\varepsilon_{it}, \varepsilon_{js}) = 0; \\
& \forall i, j = 1, 2, \dots, N, \forall t, s = 1, 2, \dots, T, t \neq s; \\
& E(x_{it} \varepsilon_{it}) = 0;
\end{aligned}$$

Иако изгледа најједноставније, удружени модел има и највише ограничења. С обзиром да се у панел подацима, подаци о једној јединици посматрања понављају кроз више периода готово је немогуће очекивати међусобну некорелисаност грешака релације у различитим периодима. Надаље, немогуће је очекивати и некорелисаност грешака релације и независних варијабли. Стога се може закључити како би овај модел био прикладан за процјену када подаци за једну земљу кроз вријеме не би били корелисани. У супротном примјена удруженог модела води пристсаним и неконзистентним процјенама. Стандардне грешке код удруженог модела су подцијењене јер занемарују позитивну корелацију између јединица посматрања односно t-вриједности су прецијењене, а р-вриједности су потцијењене што значи како се неке варијабле могу показати статистички значајнима у моделу иако то нису. Удружени модел, уз све своје недостатке, може послужити као добра основа за увод у панел анализу те се из њега трансформацијом могу добити пуно напреднији модели.

Модел између јединица посматрања Удружени модел се понекад трансформише тако, да се израчуна просјечна вриједност опажања за сваку јединицу посматрања:

$$\bar{y}_i = \frac{\sum_{k=1}^T y_{ik}}{T}, \bar{x}_k = \frac{\sum_{i=1}^N x_{ik}}{T}, \bar{\varepsilon}_i = \frac{\sum_{k=1}^T \varepsilon_{ik}}{T}; \quad i = 1, \dots, N; k = 1, \dots, K;$$

$\bar{y}_i$ означава просјечну вриједност зависне варијабле i-те јединице посматрања, x_{ik} вриједност k-те независне варијабле, i-те јединице посматрања, а ε_{ik} просјечну вриједност грешке релације i-те јединице посматрања. Када се добијене вриједности уврсте у једначину удруженог OLS модела, трансформисани модел који се процјењује има аналитички облик:

$$\bar{y}_i = \alpha + \beta_1 \cdot \bar{x}_{i1} + \beta_2 \cdot \bar{x}_{i2} + \dots + \beta_k \cdot \bar{x}_{ik} + \bar{\varepsilon}_i; \quad i = 1, \dots, N;$$

Овакав модел се назива модел “између” јединица посматрања (енгл. Between model). Процјенитељ параметара модела се назива процјенитељ “између” јединица (енгл. Between estimators). Процјенитељи овог модела су конзистентни, али нису ефикасни. Могу процијенити утицај варијабли које нису промјењиве кроз вријеме, али губи се на прецизности резултата јер се упросјечивањем података губи временска компонента те процијењени параметри нису реални. Модел између јединица посебно није примјенљив за податке који садрже варијабле које су изразито промјењиве кроз

вријеме и имају дугу временску компоненту. Закључује се како је овај модел као и удружени добра основа за извођење формула за сложеније процјенитеље.

Модел с фиксним ефектом. Модел с фиксним ефектом је једноставни линеарни модел у којем се константни члан мијења са сваком јединицом посматрања при чему је константан у времену, а дефинише се као:

$$y_{it} = \alpha_i + \beta_1 \cdot x_{it1} + \beta_2 \cdot x_{it2} + \dots + \beta_k \cdot x_{itk} + \varepsilon_{it}; \quad i=1, \dots, N; t=1, \dots, T;$$

при чему N означава број јединица посматрања, T број периода, x_{itk} , $k=1, \dots, k$ вриједност k -те независне варијабле, i -те јединице посматрања у периоду t . Параметар α_i је константни члан различит за сваку јединицу посматрања, а $\beta_1, \beta_2, \dots, \beta_k$ параметри које треба процијенити. Параметар ε_{it} означава грешку процјене i -те јединице посматрања у тренутку t при чему се претпоставља да су ε_{it} независно и идентично дистрибуисане случајне варијабле по јединицама посматрања и времену, са средином 0 и варијансом σ^2_ε . Уз то, претпоставља се да су сви x_{itk} независни с ε_{it} за све i, t, k .

Модел с фиксним ефектом се може формулисати помоћу dummy варијабли помоћу аналитичког облика:

$$y_{it} = \sum_{j=1}^N a_j \cdot d_{ij} + \beta_1 \cdot x_{it1} + \dots + \beta_k \cdot x_{itk} + \varepsilon_{it}; \quad i=1, \dots, N; t=1, \dots, T;$$

при чему је $d_{ij}=1$ ако је $i=j$, а супротно је $d_{ij}=0$. На основу формуле се закључује да је за процјену модела с фиксним ефектом потребно процијенити N параметара $\alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_n$ уз N dummy варијабли. Насупрот удруженом моделу који је имао један заједнички константни члан за све јединице посматрања, модел с фиксним ефектом садржи N различитих константних чланова, по један за сваку јединицу посматрања. Закључује се да је за модел с фиксним ефектом неопходно процијенити $N-1$ параметар више него за удружени модел. Метода најмањих квадрата за процјену модела с фиксним ефектом назива се методом најмањих квадрата с dummy варијаблама (*енгл. Least Square Dummy Variables, LSDV*). Својства процјенитеља се мијењају с обзиром на величину узорка тј. с обзиром на број периода и број јединица посматрања у узорку. Када број периода тежи у бесконачност $T \rightarrow \infty$ процјенитељ фиксног ефекта за сваку јединицу посматрања постаје конзистентан. Ако је број периода T фиксан, а број јединица тежи у бесконачно $N \rightarrow \infty$, процјенитељи параметара $\beta_1, \beta_2, \dots, \beta_k$ постају конзистентни, док повећање броја јединица посматрања не побољшава својства процјенитеља параметара $\alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_n$. Додавањем нових јединица у узорак, без додавања нових периода неће се побољшати процјена фиксног ефекта за сваку јединицу посматрања. Губитак

великог броја степена слободe¹⁶ због процјене константног члана за сваку јединицу посматрања, појава мултиколинеарности између независних варијабли због великог броја *dummy* варијабли, немогућност процјене великог броја јединица посматрања те немогућност кориштења уколико постоје варијабле које не зависе од времена као што су нпр. пол, раса, религија и слично главни су недостаци ове методе. Због претходно наведених разлога јавља се потреба за дефинисањем једноставнијих модела на бази којег ће се процјењивати параметри $\beta_1, \beta_2, \dots, \beta_k$ модела с фиксним ефектом. Тим једноставнијим моделом потребно је елиминисати појединачне ефекте α_i . Оправданост кориштења модела с фиксним ефектом тестира се помоћу уобичајеног F-теста. Испитује се нулта хипотеза о једнакости константних чланова за све јединице посматрања. Уколико резултати теста показују да се нулта хипотеза не одбацује, закључује се да модел с фиксним ефектом није адекватан у процјени. Стога се упућује на кориштење једноставног удруженог модела који има једнаки константни члан за све јединице посматрања. С друге стране, одбацавањем нулте хипотезе, закључује се да је употреба модела с фиксним ефектом оправдана у процјени параметара дефинисаног модела.

Модел с случајним ефектом. Модел са случајним ефектом подразумева једноставни линеарни модел у којем вриједи претпоставке да су јединице посматрања одабране на случајан начин, те да су разлике између јединица посматрања случајне. У складу са тим, модел са случајним ефектом се може изразити:

$$y_{it} = \mu + \beta_1 \cdot x_{it1} + \beta_2 \cdot x_{it2} + \dots + \beta_{k1} \cdot x_{itk} + \alpha_i + \varepsilon_{it}; \quad i=1, \dots, N; t=1, \dots, T;$$

при чему μ означава заједнички константни члан за све јединице посматрања, а α_i случајни ефект за сваку јединицу посматрања. При том се у овом моделу претпоставља да су α_i независно и идентично дистрибуисане случајне варијабле по јединицама посматрања са средином 0 и варијансом σ^2_{α} , док су $\beta_1, \beta_2, \dots, \beta_k$ параметри које треба процијенити. Сљедећа претпоставка се огледа у томе да су ε_{it} независно и идентично дистрибуисане случајне варијабле по јединицама посматрања и времену, са средином 0 и варијансом σ_{ε} . У наставку, претпоставке модела (Baltagi, 2008) су:

¹⁶ У статистици, број степени слободe је број вриједности у финалној рачуници статистике, који је слободан да варира. Процјене статистичких параметара се могу базирати на различитим количинама информација или података. Број независних јединица информација који улазе у процјену параметра се назива бројем степени слободe. Уопштено, степени слободe оцене параметра су једнаки броју независних вредности који улазе у процјену минус број параметара који се користе као међукораци у оцјени самог параметра (извор: wikipedia.org- преузето према- Degrees of Freedom. "Glossary of Statistical Terms". Animated Software).

$$\text{Cov}(\alpha_i, x_{itk}) = 0; \quad i=1,2,\dots, N; t=1,2,\dots, T; k=1,\dots, K;$$

$$\text{Cov}(\varepsilon_{it}, x_{itk}) = 0; \quad i=1,2,\dots, N; t=1,2,\dots, T; k=1,\dots, K;$$

те да је,

$$\text{Cov}(\alpha_i, \varepsilon_{it}) = 0; \quad i=1,2,\dots, N; t=1,\dots, T;$$

Уводи се елемент v_{it} који означава грешку релације састављене од два члана, односно од појединачне компоненте α_i и специфичне компоненте ε_{it} , а изражава се као зброј:

$$v_{it} = \alpha_i + \varepsilon_{it}; \quad i=1,\dots, N; t=1,\dots, T;$$

Budući da su α_i i ε_{it} међусобно независне случајне варијабле, варијанса од v_{it} је homoskedastična pri čemu vrijedi da je jednaka:

$$\text{Var}(v_{it}) = \sigma_\alpha^2 + \sigma_\varepsilon^2; \quad i=1,\dots, N; t=1,\dots, T;$$

Elementi matrice varijance i kovarijance su:

$$\text{Cov}(v_{it}, v_{js}) = \begin{cases} \sigma_\alpha^2 + \sigma_\varepsilon^2 & i = j, t = s \\ \sigma_\alpha^2 & i = j, t \neq s \\ 0 & \end{cases}$$

На основу формуле о коваријансама грешака релације произлази закључак да постоји корелација међу грешкама релације исте јединице посматрања и у различитим временским тачкама t i s , $t \neq s$ са коефицијентом корелације, односно:

$$\rho = \text{corr}(v_{it}, v_{is}) = \begin{cases} 1 & i = j, t = s \\ \frac{\sigma_\alpha^2}{\sigma_\alpha^2 + \sigma_\varepsilon^2} & i = j, t \neq s \\ 0 & \end{cases}$$

Настављајући се на претходна разматрања може се закључити да OLS (обични најмањи квадрати) није примјерена метода процјене параметара са случајним ефектом. Из тог разлога користи се генерализована метода најмањих квадрата (engl. Generalized Least Squares Method, GLS) која је неосјетљива на проблем корелације грешака релације исте јединице посматрања у различитим временским тачкама. GLS трансформацијама се уклања корелација међу грешкама релације исте јединице посматрања. Првим кораком се дефинише параметар који поприма вриједност између 0 и 1:

$$\theta = 1 - \left[\frac{\sigma_{\varepsilon}^2}{\sigma_{\varepsilon}^2 + T\sigma_{\alpha}^2} \right]^{\frac{1}{2}}$$

Слиједи корак у којем се за сваку јединицу посматрања и одређује просјечна вриједност варијабли. Модел који настаје уврштавањем просјечних вриједности варијабли у регресиону једначину зове се модел “између јединица посматрања”:

$$\bar{y}_i = \mu + \beta_1 \cdot \bar{x}_{i1} + \beta_2 \cdot \bar{x}_{i2} + \dots + \beta_K \cdot \bar{x}_{iK} + \bar{v}_i; \quad i = 1, \dots, N;$$

Одузме ли се од једначине модела са случајним ефектом једначина модела “између јединица посматрања”, помножена с θ и групишу ли се чланови уз параметре μ , β_1 , $\beta_2, \dots, \beta_K$ добија се слједећа једначина:

$$y_{it} - \theta \cdot \bar{y}_i = \mu \cdot (1 - \theta) + \beta_1 \cdot (x_{it1} - \theta \cdot \bar{x}_{i1}) + \beta_2 \cdot (x_{it2} - \theta \cdot \bar{x}_{i2}) + \dots + \beta_K \cdot (x_{itK} - \theta \cdot \bar{x}_{iK}) + (v_{it} - \theta \cdot \bar{v}_i); \quad i = 1, \dots, N;$$

Претходно дефинисани модел процјењује се методом најмањих квадрата. Из чега произлази да је GLS процјенитељ параметара модела са случајним ефектом једноставни OLS процјенитељ трансформисаног модела дефинисаног једначином. Надаље, грешке трансформисаног модела дефинисаног једначином су некорелисане те су због тога релације процјене добијене OLS методом непристрасане. Главна својства GLS процјенитеља су његова конзистентност када $N \rightarrow \infty$, односно $T \rightarrow \infty$, или оба теже у бесконачност. Такође омогућава увођење варијабли које су независне од времена има мањи губитак степена слободе него код фиксног ефекта, те има мању варијансу од OLS процјенитеља.

Како би се тестирала оправданост кориштења модела са случајним ефектом проводи се тест Lagrangeovog multiplikatora (engl. Lagrange Multiplier test, LM). Претпоставка наведеног модела је да је $E(\alpha_i) = 0$ и да је $\sigma_{\alpha}^2 > 0$. Ако се покаже да је $\sigma_{\alpha}^2 = 0$, случајни ефект се може искључити из модела. Нулта хипотеза претпоставља да је варијанса случајног ефекта јединица посматрања једнака нули. LM тест којим се тестира је ли варијанса случајних варијабли једнака нули је Breusch-Paganov тест. Уколико се нулта хипотеза не одбацује може се закључити како нема хетерогености међу јединицама посматрања и да је кориштење модела са случајним ефектом непотребно. Супротно, уколико се одбацује нулта хипотеза закључује се како је варијанса случајног ефекта већа од нуле, тј. да постоји хетерогеност међу јединицама посматрања те је самим тим модел са случајним ефектом прикладан за процјену параметара.

Поређење модела. Приликом провођења емпиријских истраживања учестало се поставља питање прикладности одређеног модела. Другим ријечима је ли боље користити модел с фиксним ефектом или модел са случајним ефектом. Не постоји јединствен одговор, јер употреба модела зависи од природе података. У наставку ће се навести предности сваког модела.

Модел са случајним ефектом може процијенити утицај варијабли које су независне о времену. Надаље процјене случајног ефекта добивају се GLS методом док се процјене фиксног ефекта добивају OLS методом, што значи да ће у великим узорцима процјене случајног ефекта имати мању варијансу. Модел осим наведених предности има и своје недостатке. GLS процјенитељи параметара модела су пристрасни и конзистентни, ако је случајна погрешка α_i корелисана с било којом независном варијаблом. Уколико се појави оваква ситуација боље је примијенити модел с фиксним ефектом, јер су процјенитељи параметара у том моделу конзистентни, без обзира на присутност споменуте корелације.

Хаусманов тест се користи при поређењу процијењених коефицијената модела са фиксним ефектом и модела са случајним ефектом. Тест полази од становишта да су оба процјенитеља конзистентна ако не постоји корелација између α_i и независних варијабли x_{itk} . Ако су оба процјенитеља конзистентна, у великим ће узорцима процјене конвергирати правој вриједности параметра. Исто тако у великим узорцима процјене модела с фиксним ефектом неће се значајно разликовати од процјена модела са случајним ефектом. Нултом хипотезом Хаусмановог теста претпоставља се да случајна грешка није корелисана ни с једном независном варијаблом.

Ако се нулта хипотеза не одбаци закључује се процјенитељ случајног ефекта ефикаснији. С друге стране, уколико се одбаци нулта хипотеза закључује се да процјенитељ случајног ефекта није конзистентан, тј. упућује се на кориштење процјенитеља фиксног ефекта.

4.1. Панел анализа повезаности инвестиција из Европске уније и економског раста на Западном Балкану

Унутар овог дијела рада садржани су резултати проведене панел анализе. За провођење панел анализе користиће се статички панел модели. Приликом процјена тестираће се два статичка панел модела (са фиксним и са случајним ефектом), а на бази припадајућих тестова одлучити који модел је подеснији за анализу.

Прије анализе ће се описати узорак и варијабле у моделу, те представити извори прикупљања података. Унутар овог поглавља *испитаће се главна истраживачка хипотеза*, те покушати разјаснити улога инвестиција из Европске уније у

економском расту земаља Западног Балкана током периода 2005-2014. године. За доказивање постављених хипотеза одабрано је 6 земаља: Албанија, Босна и Херцеговина, Хрватска, Македонија, Србија и Црна Гора. Временски период посматрања започиње у годинама у којима су наведене земље након турбулентног времена деведесетих биле у процесу транзиције, приватизације, либерализације текућег и капиталног рачуна, те на одређеном стадијуму приближавања Европској унији. Приликом успостављања базе података која укључује просторну и временску компоненту кориштени су доступни веб извори. Као примарни извор података користила се интернет страница Свјетске банке на којој је доступан велики број база података са различитим индикаторима. Најпопуларнија база података је World Development Indicators (The World Bank) која је састављена од службено признатих међународних извора. Представља најновије доступне податке развоја који укључују националне, регионалне те глобалне процјене. Из наведене базе података преузети су подаци о показатељима економског раста. Надаље, извор који се користио за прикупљање података о званичној развојној помоћи је доступан на страницама Организације за економску сарадњу и развој(OECD), под базом података која се односи на овај сегмент. Подаци о приливу страних директних инвестиција из Европске уније су преузети са званичних интернет страница централних банака земаља Западног Балкана и националних статистичких агенција, као што се види у сљедећој табели.

Табела бр.73: Опис и објашњење варијабли у панел анализи

Назив варијабле	Ознака у моделу	извор прикупљања података
Економски раст	RAST	World Bank, world development indicators-WDI
Стране директне инвестиције из Европске уније	EUFDI	Централне банке шест земаља Западног Балкана, националне статистичке агенције
Званична развојна помоћ из Европске уније	ODAEU	Објављени подаци са званичне интернет странице организације за економску сарадњу и развој OECD

Непосредно прије формирања економетријског модела потребно је испитати међусобну корелацију између посматраних независних варијабли како би се открио могући проблем мултиколинеарности. Мултиколинеарност може узроковати поремећај при процјени вриједности параметара, њихове значајности те смјера утицаја на зависну варијаблу. Према досадашњим сазнањима примјерени тест за откривање мултиколинеарности у панел моделима не постоји. Према Baltagi et al. (2009) у емпиријским радовима који користе панел моделе за уочавање проблема

мультиколинеарности користе се коефицијенти корелације између парова потенцијалних независних варијабли.

Табела бр.74: Корелациона матрица између парова објашњавајућих варијабли, раст БДП се посматра као зависна варијабла

	RAST BDP	ODAEU	EUFDI
RAST BDP	1		
ODAEU	-0.0659	1	
EUFDI	-0.07142	0.176605	1

Извор: Израчун аутора у програму Eviews

Након провођења теста корелације може се уочити да парови објашњавајућих варијабли неби требали узроковати проблем мультиколинеарности, јер је корелација у износу од 0,176605 окарактерисана изразито слабом. Дакле, вриједности коефицијената корелације нису на нивоу који би могао довести до проблема мультиколинеарности.

За спецификацију модела проведени су дијагностички тестови (F-тест, LM тест и Хаусман тест по потреби) како би се одредило који је од статистичких панел модела (модел с фиксним ефектом или модел са случајним ефектом) прикладнији за процјену.

У првој итерацији се оцјењује статички панел модел са фиксним ефектом (Табела бр.75) у коме се утврђује утицај инвестиција Европске уније и званичне развојне помоћи на раст БДП на Западном Балкану. Параметар објашњавајуће варијабле страних инвестиција из Европске уније је у моделу оцјењен као статистички значајан у објашњењу варијација зависне варијабле на нивоу значајности од 5%. Друга варијабла званична развојна помоћ ЕУ (ODAEU) у моделу није оцјењена као статистички значајна, јер вјероватноћа од 80% је далеко изнад 5% граничне вриједности. У посљедњем одјељку оцјењеног модела приказан је укупан квалитет модела. Коефицијент детерминације (R^2), 22,8%, подразумјева да је 22,8% варијација БДП објашњено са варијаблама инвестиција Европске уније и званичном развојном помоћи из Европске уније. Израчуната вриједност F-статистике (уз ниво значајности од 5%) указује на закључак да изабране објашњавајуће промјењиве истовремено остварују утицај који је мало изнад границе значајности која се сматра прихватљивом (5,9%).

Табела бр.75: Резултат панел анализе са фиксним ефектом

Dependent Variable: <i>RASTBDP</i>				
Method: Panel Least Squares				
Date: 05/24/16 Time: 21:40				
Sample: 2005 2014				
Periods included: 10				
Cross-sections included: 6				
Total panel (unbalanced) observations: 58				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.753506	1.011730	0.744770	0.4599
ODAEU	0.000680	0.002740	0.248078	0.8051
EUFDI	0.002247	0.000862	2.606789	0.0120
Effects Specification				
Cross-section fixed (dummy variables)				
R-squared	0.228532	Mean dependent var		2.377586
Adjusted R-squared	0.120527	S.D. dependent var		3.336141
S.E. of regression	3.128641	Akaike info criterion		5.246517
Sum squared resid	489.4199	Schwarz criterion		5.530716
Log likelihood	-144.1490	Hannan-Quinn criter.		5.357218
F-statistic	2.115931	Durbin-Watson stat		1.715995
Prob(F-statistic)	0.058803			

Извор: Израчун аутора у програму Eviews

У наредној табели је оцјењен модел помоћу панел метода са случајним ефектом. Параметри оцјене обје објашњавајуће варијабле страних инвестиција из Европске уније и званичне развојне помоћи ЕУ (EUFDI и ODAEU) у моделу су оцјењене као статистички несигнификантне у објашњењу варијација зависне варијабле на нивоу значајности од 5%. Вјероватноће од 59% (варијабла EUFDI) и 87% (варијабла ODAEU) су далеко изнад 5%тотне граничне вриједности. У посљедњем одјељку оцјењеног модела приказан је укупан квалитет модела. Коefицијент детерминације (R^2), 0,55%, подразумјева да је само пола процентна поена од укупних варијација БДП објашњено са варијаблама инвестиција Европске уније и званичном развојном помоћи из Европске уније. Израчунатом вриједности F-статистике (уз ниво значајности од 5%) се може закључити да изабране објашњавајуће промјењиве истовремено неостварују значајно прихватљив утицај на зависну варијаблу (вриједност F теста је 0,15 а вјероватноћа 85,9%).

Табела бр.76: Резултат панел анализе са случајним ефектом

Dependent Variable: <i>RASTBDP</i>				
Date: 05/24/16 Time: 21:52				
Sample: 2005 2014				
Periods included: 10				
Cross-sections included: 6				
Total panel (unbalanced) observations: 58				
Swamy and Arora estimator of component variances				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	2.626788	0.647937	4.054077	0.0002
ODAEU	-0.000247	0.001502	-0.164135	0.8702
EUFDI	-0.000279	0.000520	-0.536947	0.5935
Effects Specification				
			S.D.	Rho
Cross-section random			0.000000	0.0000
Idiosyncratic random			3.128641	1.0000
Weighted Statistics				
R-squared	0.005517	Mean dependent var		2.377586
Adjusted R-squared	-0.030647	S.D. dependent var		3.336141
S.E. of regression	3.386876	Sum squared resid		630.9012
F-statistic	0.152545	Durbin-Watson stat		1.265187
Prob(F-statistic)	0.858882			
Unweighted Statistics				
R-squared	0.005517	Mean dependent var		2.377586
Sum squared resid	630.9012	Durbin-Watson stat		1.265187

Извор: Израчун аутора у програму Eviews

У наредној табели су дати резултати Hausman теста, који процјењује који је од два наведена панела подеснији за закључивање. У тестирању подесности два објашњена модела се полази од претпоставке (нулта хипотеза) да је модел са случајним ефектом подеснији за објашњење варијација зависне варијабле са нивоом значајности од 5%. С обзиром да је у резултатима вриједност теста 13,9, а вјероватноћа 0,001 на нивоу значајности 5%, одбија се нулта хипотеза, те се модел са фиксним ефектом прихвата као адекватан у објашњењу варијација зависне варијабле са инвестицијама из Европске уније и званичном развојном помоћи Европске уније на Западном Балкану.

Табела бр.77: Резултати Hausman теста

Correlated Random Effects - Hausman Test				
Equation: Untitled				
Test cross-section random effects				
Test Summary	Chi-Sq. Statistic	Chi-Sq. d.f.	Prob.	
Cross-section random	13.901998	2	0.0010	
Cross-section random effects test comparisons:				
Variable	Fixed	Random	Var(Diff.)	Prob.
ODAEU	0.000680	-0.000247	0.000005	0.6861
EUFDI	0.002247	-0.000279	0.000000	0.0002
Cross-section random effects test equation:				
Dependent Variable: RAST				
Method: Panel Least Squares				
Date: 05/24/16 Time: 22:23				
Sample: 2005 2014				
Periods included: 10				
Cross-sections included: 6				
Total panel (unbalanced) observations: 58				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.753506	1.011730	0.744770	0.4599
ODAEU	0.000680	0.002740	0.248078	0.8051
EUFDI	0.002247	0.000862	2.606789	0.0120
Effects Specification				
Cross-section fixed (dummy variables)				
R-squared	0.228532	Mean dependent var	2.377586	
Adjusted R-squared	0.120527	S.D. dependent var	3.336141	
S.E. of regression	3.128641	Akaike info criterion	5.246517	
Sum squared resid	489.4199	Schwarz criterion	5.530716	
Log likelihood	-144.1490	Hannan-Quinn criter.	5.357218	
F-statistic	2.115931	Durbin-Watson stat	1.715995	
Prob(F-statistic)	0.058803			

Извор: Израчун аутора у програму Eviews

4.2. Динамичка анализа повезаности инвестиција из Европске уније и економског раста на Западном Балкану

У претходној анализи је представљена статичка панел анализа утицаја инвестиција ЕУ на развој Западног Балкана. Оптималан модел за процјену утицаја објашњавајућих варијабли на зависну је изабран панел модел са фиксним ефектом (који занемарује динамички ефекат варијабли). Да би се укључио и динамички ефекат у наставку ће се анализирати утицаји својствених вриједности варијабли из претходног периода на садашње и будуће вриједности. За економетријску динамичку анализу ће се користити:

- оцјена стационарности варијабли у моделу (проширени Dickey-Fuller-ов тест јединичног коријена - ADF тест);
- утврђивање оптималног броја помака (Akaike и Schwarz информативни критериј);
- оцјена коинтеграције варијабли у моделу (Johanesen-ов тест коинтеграције);
- оцјена векторског модела временских низова - ауторегресионог модела, методом корекције статистичке грешке (ECM);
- оцјена хетероскедастичности грешака релације (White-ов тест);
- оцјена аутокорелације грешака релације (LM тест);
- иновациона анализа (декомпозиција варијансе и функција импулсног одзива).

Анализа обухвата идентификацију постојања коинтеграције стопе раста БДП-а и долазних инвестиција (одвојене вриједности СДИ и званичне развојне помоћи), а тестираће се на бази кретања годишњих података поменутих варијабли у периоду од 2005. до 2014. године. Прије тога ће се идентификовати стационарност варијабли помоћу методе јединичног коријена у програмском пакету Eviews, са циљем утврђивања основе за тест коинтеграције, те ће се извршити коинтеграциона анализа помоћу панел Јоханесен теста коинтеграције варијабли. Након утврђивања коинтеграције, притупиће се оцјени динамичког модела корекције грешке (ECM модел) и провешће се иновациона анализа.

Векторски модели временских низова. Модел који се често примјењује у анализи временских низова економских варијабли назива се модел векторске ауторегресије (енгл. *вектор ауторегресион модел*, VAR). VAR модели су динамички модели групе временских низова и генерализација су динамичких модела дефинисаних на основу једне једначине. Општи облик векторског ауторегресијског модела на бази n варијабли с дужином помака k је:

$$Z_t = \mu + A_1 Z_{t-1} + \dots + A_k Z_{t-k} + \psi D_t + e_t$$

гдје је Z_t n -димензионални вектор потенцијално ендогених варијабли реда ($n \times 1$), $A_1, \dots, A_k$ су квадратне матрице ауторегресијских параметара реда ($n \times n$), D_t је вектор нестохастичких егзогених варијабли с матрицом параметара ψ , μ је вектор константних чланова за сваку варијаблу, e_t је вектор иновација, тј. n -димензионални векторски процес бијелог шума с очекиваном вриједности нула и матрицом коваријанси (Bahovec, Etjavec, 2009).

Једна од предности VAR модела је та што су погодни за описивање динамичког прилагођавања варијабли у процесу кретања према равнотежном стању. Међутим,

за анализу дугорочне равнотеже VAR моделе је потребно употпунити информацијама о дугорочној равнотежи, јер они занемарују информације о дугорочној равнотежи коју пружа економска теорија (Kennedy, 2003). Из тог разлога дефинисан је модел који има општи облик VAR модела, а додате су му егзогене варијабле, те се зове модел корекције грешке (*engl. error correction model, ECM*). Механизам корекције грешке је динамички систем који се заснива на томе да се одступања тренутног стања појаве од њене дугорочне везе могу уградити у њену краткорочну динамику.

Модел корекције грешке не представља модел којим се исправља грешка у неком другом моделу, већ је то категорија модела који су сачињени од више временских серија, на основу којих се директно утврђује брзина при којој се зависно промјенљива враћа у свој равнотежни положај као посљедица промјене вриједности независно промјенљиве.

Векторски модел корекције грешке (VECM) дат је изразом:

$$\Delta Z_t = \sum_{i=1}^{k-1} \Gamma_i \Delta Z_{t-i} + \Pi Z_{t-k} + e_t$$

гдје је ΔZ_t вектор првих диференција n варијабли, $\Gamma_i = A_i + A_{i-1} + \dots + A_1 - I$, при чему је I јединична матрица реда n , $\Pi = \Gamma_k = A_k + A_{k-1} + \dots + A_1 - I$. У моделу се преко процјене параметара матрица $\hat{\Gamma}_i$ и $\hat{\Pi}$ повезују краткорочна динамика (члан $\sum_{i=1}^{k-1} \Gamma_i \Delta Z_{t-i}$) и дугорочна динамика (члан ΠZ_{t-k}) појава (Bahovec, Erjavec, 2009).

Највећа предност модела је једноставност, у смислу примијене у економским истраживањима која претпостављају дугорочну равнотежу између варијабли.

Стационарност временских низова. Временски низ сматра се стационарним у ширем смислу ако очекивана вриједност (средња вриједност) и варијанса популације не зависе од времена t , те ако је коваријанса два члана низа Y_t и Y_{t+s} размакнутих за s периода зависи од размака s , али не од времена t (Dougherty, 2006).

Тестирање стационарности временских низова је први корак у анализи временских низова из разлога што уврштавање нестационарних временских низова у економетријски модел може довести до погрешног закључка о повезаности између варијабли.

Проширени Dickey-Fuller ADF тест (*engl. Augmented Dickey Fuller test*) је најпопуларнији тест за анализу реда интегрисаности варијабле у моделу у анализи VAR модела. Једначине на бази којих се проводи ADF тест су:

$$\Delta Y_t = \gamma \cdot Y_{t-1} + \beta_1 \Delta Y_{t-1} + \beta_2 \Delta Y_{t-2} + \dots + \beta_{p-1} \Delta Y_{t-p+1} + \varepsilon_t,$$

тј.

$$\Delta Y_t = \sum_{i=1}^{p-1} \beta_i \Delta Y_{t-i} + \gamma \cdot Y_{t-1} + \varepsilon_t,$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \beta_1 \cdot \Delta Y_{t-1} + \beta_2 \Delta Y_{t-2} + \dots + \beta_{p-1} \Delta Y_{t-p+1} + \gamma \cdot Y_{t-1} + \varepsilon_t,$$

тј.

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{p-1} \beta_i \Delta Y_{t-i} + \gamma \cdot Y_{t-1} + \varepsilon_t,$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \beta_1 \cdot \Delta Y_{t-1} + \beta_2 \Delta Y_{t-2} + \dots + \beta_{p-1} \Delta Y_{t-p+1} + \gamma \cdot Y_{t-1} + \alpha_2 t + \varepsilon_t,$$

тј.

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{p-1} \beta_i \Delta Y_{t-i} + \gamma \cdot Y_{t-1} + \alpha_2 t + \varepsilon_t.$$

Тест величина на бази које се проводи тест дата је изразом:

$$t = \frac{\hat{\gamma}}{SE(\hat{\gamma})}$$

Хипотезе ADF теста су сљедеће:

-Процес је нестационаран:

$$H_0 : \gamma = 0$$

-Процес је стационаран:

$$H_1 : \gamma < 0$$

Одлука се доноси поређењем тест величине и критичних вриједности Dickey-Fuller-ове дистрибуције. Прво се анализирају варијабле у нивоима. Ако низ није стационаран, диференцира се и испитује се стационарност низа првих диференција. Надаље, ако низ првих диференција није стационаран, поступак се понавља док се низ не диференцира довољно пута како би постао стационаран. Ако су варијабле стационарне у нивоима и нестационарне у првим диференцијама, каже се да су интегрисане истог реда што се означава ознаком I(1).

4.2.1. Тестирање стационарности временских низова

Прије процјене коинтеграционе једначине и дефинисања модела корекције грешке (VECM), потребно је испитати стационарност варијабли у моделу.

У наставку ће се показати да су временске серије стопе раста БДП-а, те промјене инвестиција из Европске уније (одвојене вриједности СДИ и званичне развојне

помоћи из Европске уније), који су предмет анализе рада, стационарне на нивоу I(1). Нулта хипотеза је тврдња да временске серије нису стационарне, оцјена се врши на нивоу значајности 5%. Анализа се извршила у оквиру програмског пакета Eviews.

Нулта хипотеза о постојању јединичног коријена не може се одбацити за варијабле на нивоу, што значи да је варијабле које нису стационарне у нивоу, те их је потребно диференцирати. На бази тестова јединичних коријена, може се закључити да су посматране серије нестационарне, а да су њихове прве диференције стационарне, тј. да су варијабле интегрисане истог реда што се означава ознаком I(1).

У табели бр.78. резултати ADF теста показују да ни једна од тестираних варијабли није стационарна на нивоу, уз ниво значајности 5%. Међутим, стационарност за све тестиране варијабле је постигнута за диференциране серије података на првом нивоу (табела оцјене ADF теста у наставку), што представља основу за употребу Јоханесовог панел теста коинтеграције.

Табела бр.78: Проширени Dickey-Fuller тест анализе стационарности

Варијабле	ADF - Choi Z-stat	Вјероватноћа (Probability)	I(d)
RAST	-1.07454	14,13%	I(1)
d(RAST)	-3.89567	<0,01%	I(0)
ODAEU	0.30261	61,89%	I(1)
d(ODAEU)	-3.58383	0,02%	I(0)
EUFDI	-1.03194	15,11%	I(1)
d(EUFDI)	-3.25074	0,06%	I(0)

Извор: Израчун аутора у програму Eviews

4.2.2. Одређивање оптималне дужине помака

Циљ одређивања оптималне дужине помака је да грешке релације имају карактеристике процеса бијелог шума¹⁷. Дужина помака може се одредити поређењем следећих критерија који мјере адекватност модела:

- Akaikeovog информацијског критерија (AIC),
- Schwartz-Bayes ili Schwartz критерија (SBC, SC) и
- Hannan-Quinnovog критерија (HQ).

Оптимални ниво помака је онај који минимизује наведене информацијске критерије (Asteriou, D. , 2006).

Након што је утврђено да су варијабле интегрисане истог реда, може се приступити даљој анализи. Први корак је одређивање оптималне дужине помака. Оптимална дужина помака је рачуната у програму Eviews помоћу здруженог Akaike

¹⁷ Бијели шум представља низ неколерисаних случајних промјењивих са нултом средњом вриједношћу и константном варијансом. То је потпуно случајан процес, који на неки начин кореспондира случајној грешци класичног линеарног регресионог модела.

информационог критерија AIC и Schwarz критерија. Као оптимална се узима, најмања вриједност оба критерија. Резултат је показао да је вриједност оба наведена критерија од 4 помака најподеснија за анализу коинтеграције и даљу разраду VECM модела.

Табела бр.79: Избор оптималне дужине помака за коинтеграциону анализу и VECM модел

Назив теста	Вриједности критерија са 4 помака	Вриједности критерија са 2 помака	Вриједности критерија са 1 помаком
Akaike information criterion AIC	29.68589	32.95129	33.71873
Schwarz criterion	31.82694	34.09128	34.43428

Извор: Израчун аутора у програму Eviews

4.2.3. Коинтеграција и Јохансенова процедура

Коинтегрисане варијабле су нестационарне варијабле између којих постоји дугорочна равнотежа. Наведено својство математички се може приказати на сљедећи начин. Нека су појаве X_t и Y_t нестационарне и нека је Y_t линеарна функција од X_t , тј. Y_t се може приказати као:

$$Y_t = \alpha + \beta X_t + \varepsilon_t .$$

Ако је претпоставка тачна, одступања између Y_t и линеарне функције $(\alpha + \beta X_t)$

$$\varepsilon_t = Y_t - (\alpha + \beta X_t)$$

требала би чинити стационаран процес, тј. разлика између динамика појава X_t и Y_t морала би бити ограничена. У том случају, појаве X_t и Y_t имати ће сличну дугорочну динамику. За појаве које задовољавају наведено својство каже се да су коинтегрисане реда (1,1) и записује се CI(1,1). Услов за постојање коинтеграције је да обје појаве садрже тренд, тј. да су интегрисане с истим редом интеграције (Bahovec, Egrjavec, 2009.). На бази анализе интегрисаности и коинтегрисаности варијабли може се дефинисати одговарајући VAR или VECM модел. У овом раду се за одређивање броја коинтеграционих релација користи Јохансенова процедура према којој је потребно одредити ранг матрице Π . Према томе, ако је ранг матрице Π једнак броју варијабли у моделу, векторски процес Z_t је стационаран. У случају ако је ранг матрице $\Pi = r$, при чему је r мањи од броја варијабли у моделу Z_t је нестационаран вектор и постоји r коинтеграционих релација. Тада се матрица Π може раставити на:

$$\Pi = \alpha\beta',$$

гдје су α и β матрице реда $n \times r$. Матрица β назива се коинтеграциона матрица чије колоне садрже параметре припадајућих једначина дугог рока. Матрица α је матрица брзина корекције грешке, чији се елементи интерпретирају као *брзине прилагођавања варијабли равнотежном стању*. У том случају вриједи сљедеће:

- Ако је матрица Π нул-матрица или регуларна матрица чији је ранг једнак броју варијабли n , тада не постоји коинтеграција међу варијаблама.
- Када је матрица Π сингуларна матрица чији је ранг r мањи од броја варијабли n , постоји r коинтеграционих релација између варијабли.

За одређивање броја коинтеграционих вектора користе се два теста:

- Тест трага матрице својствених вриједности и
- Тест највеће својствене вриједности.

Дистрибуција тест величина, а тиме и критичне вриједности λ_{trace} и λ_{max} тестова, зависе од спецификације детерминистичких компоненти у VEC моделу (Bahovec, Erjavec, 2009.) и из тог разлога је потребно, прије него се одреди број коинтеграцијских вектора, одредити детерминистичке компоненте у VEC моделу.

Хипотезе теста трага матрице својствених вриједности су сљедеће:

$$H_1 : \lambda_{r+1} \neq 0 \text{ (Број коинтеграцијских релација } \leq r)$$

$$H_0 : \lambda_{r+1} = \lambda_{r+2} = \dots = \lambda_n = 0 \text{ (Број коинтеграцијских релација } \neq r)$$

Хипотезе теста највеће својствене вриједности су сљедеће:

$$H_0 : \text{Број коинтеграционих релација} = r$$

$$H_1 : \text{Број коинтеграционих релација} = r+1$$

Код оба наведена теста, тестирање се проводи све док се први пут не може одбацити нулта хипотеза. Када се први пут одбацује нулта хипотеза, закључак је да је број коинтеграционих вектора једнак r (Asteriou, 2006).

Иако се VAR модели примјењују у тестирању општих економских претпоставки, главни циљ VAR модела је у анализи динамике групе појава док процјене параметара модела нису толико важне саме по себи. У ту сврху користи се иновациона анализа која подразумијева анализу функције импулсног одзива (енгл. Impulse response function, IRF) и декомпозиције варијанце (енгл. Decomposition of Variance, DVC). Предност иновационе анализе је прикладна интерпретација параметара и једноставност доношења закључака о динамици варијабли (Asteriou, 2006).

Процјена једначине дугог рока. За оцјену једначине дугог рока у коинтеграционој анализи потребно је је приступити одређивању ранга матрице Π , односно утврђивање максималног броја линеарно независних редова матрице Π уз помоћ Јохансеновог теста коинтеграције. Табела бр.80 приказује провођење теста трага матрице, а табела бр.81 приказује провођење теста максималне својствене вриједности. Одлука о исходу тестова доноси се поређењем емпиријских тест величина и критичних вриједности тестова.

Табела бр.80: Одређивање броја коинтеграционих вектора (тест трага матрице)

Број коинтеграционих вектора	Својствена вриједност	Тест величина трага	Критична вриједност (0,05)	Вјероватноћа
0 *	0.625322	35.45398	29.79707	0.0100
1	0.244167	7.966737	15.49471	0.4690
2	0.004581	0.128555	3.841466	0.7199

Извор: Израчун аутора у програму Eviews

* означава одбацивање нулте хипотезе на нивоу сигнификантности 5%

Табела бр.81:Одређивање броја коинтеграционих вектора (Тест максималне својствене вриједности)

Број коинтеграционих вектора	Својствена вриједност	Тест величина трага	Критична вриједност (0,05)	Вјероватн.**
0 *	0.625322	27.48724	21.13162	0.0056
1	0.244167	7.838183	14.26460	0.3954
2	0.004581	0.128555	3.841466	0.7199

Извор: Израчун аутора у програму Eviews

* означава одбацивање нулте хипотезе на нивоу сигнификантности 5%

Проведени тест трага матрице и тест максималне својствене вриједности упућују на закључак да је број коинтеграционих вектора једнак два, што је у складу с претпоставкама модела. Процијењена коинтеграциона једначина, односно једначина дугог рока гласи:

$$RAST = 0.000385 EUFDI + 0.004438 \cdot ODA - 2.165221$$

(0.84781)   (2.75456)

Коинтеграциона једначина упућује на закључак да постоји дугорочна равнотежа између инвестиција из Европске уније и раста БДП-а у земљама Западног Балкана. С обзиром на емпиријску вриједност t-омјера (0.84781-вриједност t-омјера СДИ из Европске уније, 2.75456-вриједност t омјера званичне развојне помоћи из Европске

уније) може се закључити да су варијабле EUFDI и ODAEU позитивне, али не и значајне у моделу .

На бази коинтеграционе једначине дефинише се члан корекције грешке ECT :

$$ECT = RAST - 0.000385 EUFDI - 0.004438 \cdot ODA + 2.165221$$

Процијењени модел корекције грешке за варијаблу RAST гласи:

$$\Delta RAST_t = -0.1832 \cdot \Delta RAST_{t-1} + 0.00285 \cdot \Delta EUFDI_{t-1} + 0.002426 \cdot \Delta ODAEU_{t-1} - 0.581 \cdot ECT_{t-1}$$

(-0.481)   (0.84624)   (1.140)   (-3.81475)

Члан корекције грешке је једина статистички значајна варијабла у моделу корекције грешке, што се закључује на бази вриједности припадајућег t-омјера (у заградама су вриједности t омјера).

У првом моделу, вриједност коефицијента статистичке грешке је статистички значајна и износи -0.581, што би значило да се текућа вриједност стопе раста БДП-а прилагођава својој равнотежној вриједности брзином од 0.581 помноженом са износом одступања у претходном периоду. С друге стране, коефицијенти осталих варијабли указују на краткорочне варијације зависне варијабле као резултат промјене текуће вриједности независне варијабле. У оба модела, вриједности ових коефицијената су позитивне, али нису статистички значајне.

Вриједност члана корекције грешке има очекиван негативан предзнак и упућује на закључак да се у сваком периоду (једна година) коригује 58,1% одступања од равнотежног стања, односно да се варијабле враћају у дугорочну равнотежу за нешто мање од двије године.

За модел корекције грешке проведени су White-ов тест хетероскедастичности¹⁸ грешака релације и LM тест аутокорелације грешака релације. Прво је проведен White-ов тест хетероскедастичности грешака релације. Тест величина за доношење одлуке је χ^2 , те она износи 158.1687, с припадајућим емпиријским нивоом сигнификантности од 0.4365, што упућује на одбацивање H_1 хипотезе о хетероскедастичности (табела бр.82).

¹⁸ Хетероскедастичност је појам који имплицира да је варијанса случајне грешке различита за разне вриједности независне промјењиве. Дакле, са појавом хетероскедастичности, варијације случајне грешке се објашњавају промјенама независних промјењивих у моделу, чиме се нарушава једна од основних претпоставки регресионог модела.

Табела бр.82: White -ов тест хетероскедастичности грешака релације

VEC Residual Heteroskedasticity Tests: No Cross Terms (only levels and squares)		
Date: 06/05/16 Time: 23:28		
Sample: 2005 2014		
Included observations: 28		
Joint test:		
Chi-sq	df	Prob.
158.1687	156	0.4365

Извор: Израчун аутора у програму Eviews

Затим се проводи LM тест аутокорелације грешака релације. Закључак проведеног теста (табела бр.83) је да се на нивоу сигнификантности 5% не може одбацити нулта хипотеза о непостојању аутокорелације¹⁹ грешака релације до помака 4, будући да су је припадајући емпиријски ниво сигнификантности већи од 0.05 (вјероватноћа 0,2633).

Табела бр.83: LM тест аутокорелације грешака реалације

VEC Residual Serial Correlation LM Tests		
Null Hypothesis: no serial correlation at lag order h		
Date: 06/05/16 Time: 23:31		
Sample: 2005 2014		
Included observations: 28		
Lags	LM-Stat	Prob
1	4.582727	0.8691
2	14.29979	0.1121
3	20.15099	0.0170
4	11.18436	0.2633

Probs from chi-square with 9 df.

Извор: Израчун аутора у програму Eviews

4.2.4. Иновациона анализа

У наставку ће бити представљена иновациона анализа која посматра реакцију економског раста земаља Западног Балкана, у дугом и кратком року, на шокове у варијабли: стране директне инвестиције из Европске уније и званична развојна помоћ из ЕУ, користећи притом *декомпозицију варијансе и функцију импулсног одзива*. Функција импулсног одзива приказ је утицаја “шока” од једне стандардне девијације у појединим варијаблама на јединични “шок” у ендогеним варијаблама система. Промјена у појединој варијабли преко динамичке структуре модела утиче

¹⁹ Аутокорелација подразумева постојање корелације између случајних грешки. У том смислу, постојање аутокорелације значи да је нарушена једна од претпоставки класичног регресионог модела по којој су случајне грешке неколерисане, тако да је њихова коваријанса једнака 0.

на садашње и будуће вриједности свих ендогених варијабли (Kennedy, 2003). Функција импулсног одзива може се анализирати графички или помоћу табеле. Приликом анализе декомпозиције варијансе и функције импулсног одзива користи се ортогонализација резидуалних одступања. Ограничавајући фактор у иновационој анализи представља осјетљивост поступка ортогонализације на поредак варијабли (Bahovec, Erjavec, 2009). С обзиром да је раст бруто домаћег производа варијабла посматрања, она је позиционирана на првом мјесту у поретку у табели бр.84. С обзиром да се анализа проводи над три варијабле, редослијед поретка варијабли приликом провођења декомпозиције варијансе и израчунавања функције импулсног одзива је: RAST, EUFDI, ODAEU. Декомпозиција варијансе показује допринос варијабли страних инвестиција из Европске уније (EUFDI и ODAEU) у објашњавању варијација варијабле раст БДП (RAST) и проведена је за временски хоризонт од 10 година.

Табела бр.84: Декомпозиција варијансе прогностичке грешке варијабле раста БДП

Период	S.E.	RAST	EUFDI	ODAEU
1	0.967067	100.0000	0.000000	0.000000
2	1.012258	98.68132	0.084187	1.234495
3	1.045754	92.72867	4.909996	2.361334
4	1.141227	77.91548	4.886314	17.19821
5	1.520993	57.11290	5.139972	37.74713
6	1.671951	49.06643	18.89570	32.03787
7	1.970979	43.35456	26.99326	29.65218
8	2.032155	42.28470	29.49916	28.21614
9	2.230088	35.71917	40.55403	23.72680
10	2.625659	26.25412	55.67866	18.06722

Извор: Израчун аутора у програмском пакету Eviews

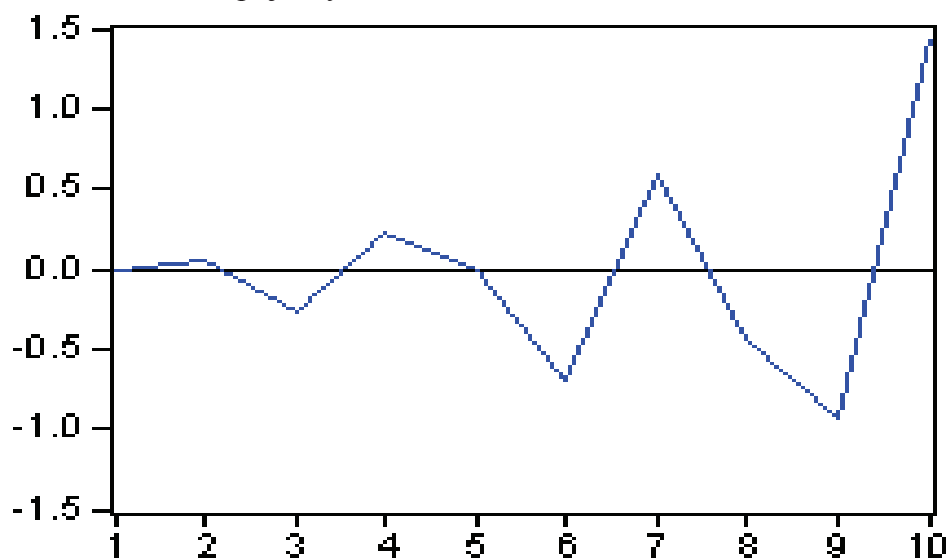
Резултати декомпозиције варијансе за варијаблу раста бруто домаћег производа показују да у првом периоду сама варијабла објашњава 100% варијансе своје прогностичке грешке. У другом периоду тај постотак се смањује на 98.68% да би се у осмој години смањио на 42.28% , а у посљедњој години посматрања би био на 26,25%. Варијабла страних директних инвестиција из ЕУ у првом периоду објашњава 0% варијансе прогностичке грешке раста БДП-а, да би се у другом периоду тај постотак повећао на 0,084%. У шестом периоду тај постотак се повећава на 18,89% да би на крају посматраног периода 55,67% варијансе прогностичке грешке раста БДП-а на Западном Балкану било објашњено варијаблом СДИ из Европске уније. Варијабла званичне развојне помоћи из ЕУ у првом периоду објашњава 0% варијансе прогностичке грешке раста БДП-а, да би се у другом периоду тај постотак повећао на 1,23%. У шестом периоду тај постотак се повећава на 32,03%, да би на крају посматраног периода 18,06% варијансе прогностичке

грешке раста БДП-а на Западном Балкану било објашњено варијаблом СДИ из Европске уније. Резултати декомпозиције варијансе упућују на закључак да инвестиције из Европске уније имају утицаја у објашњавању варијација прогностичке грешке раста БДП-а у дугом року.

У наставку су објашњене израчунате функције импулсног одзива.

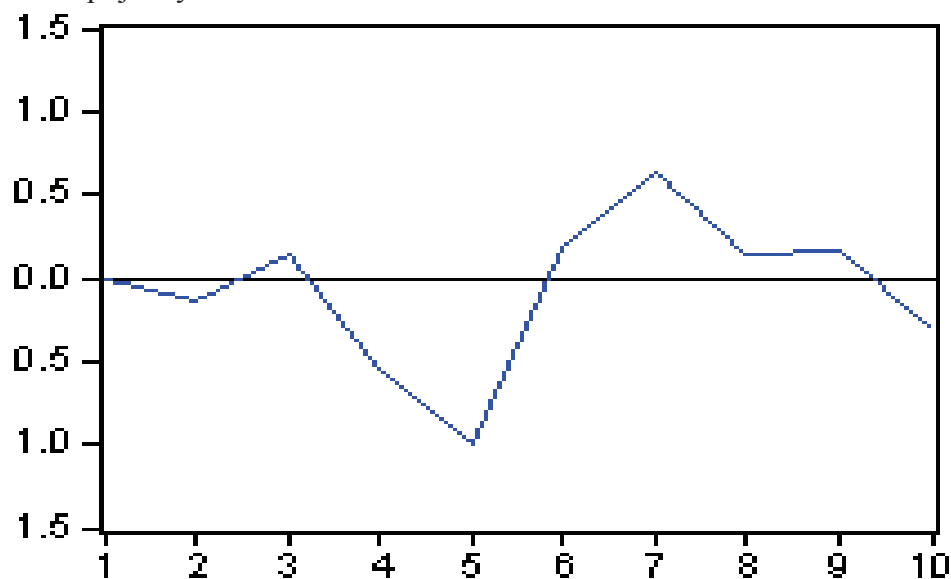
Графикон бр.23: Утицај "шока" од једне стандардне девијације у варијабли EUFDI на варијаблу RAST

Извор: Израчун аутора у програму пакету Eviews

На графикону бр.23 је приказан је утицај "шока" (повећања) од једне стандардне девијације у варијабли EUFDI на варијаблу RAST. "Шок" (повећање) од једне стандардне девијације у варијабли стране директне инвестиције из ЕУ резултује такође промјенама у динамици бруто домаћег производа. Може се уочити да утицај осцилира током читавог периода (десет година), а на крају посматраног периода је око 1.5% и што је више од стартног утицаја.

Графикон Бр.24: Утицај “шока” од једне стандардне девијације у варијабли ODAEU на варијаблу RAST

Извор: Израчун аутора у програму Eviews

На графикону бр.24 је приказан је утицај "шока" (повећања) од једне стандардне девијације у варијабли ODAEU на варијаблу RAST. "Шок" (повећање) од једне стандардне девијације у варијабли званичне развојне помоћи из ЕУ резултује промјенама у динамици кретања бруто домаћег производа. Може се уочити да утицај осцилира током читавог периода (десет година). Стагнантност се примјећује у прве три године, након чега се двије узастопне године примјећује пад утицаја на економски раст. Од пете до седме године се уочава позитиван тренд, да би након тога поново утицај ODA средстава поново опадао. Такав тренд је краја посматраног периода и испод је нивоа са почетка посматрања.

4.3. Панел анализа повезаности фактора економског развоја на Западном Балкану и инвестиција из Европске уније

Унутар овог дијела рада садржани су резултати проведене панел анализе. За провођење панел анализе користиће се статички панел модел. Приликом процјена тестираће се два статичка панела модела (са фиксним и са случајним ефектом) те на бази припадајућих тестова одлучити који модел је оптималан за анализу. У овом дијелу ће се тестирати помоћне хипотезе рада, постављене у уводном дијелу дисертације.

Приликом успостављања базе података која укључује просторну и временску компоненту кориштени су доступни веб извори. Као извор података користила се интернет страница Свјетске банке на којој је доступан велики број база података са

различитим индикаторима. Најпопуларнија база података је World Development Indicators (The World Bank) која је састављена од службено признатих међународних извора. Представља најновије доступне податке развоја који укључују националне, регионалне те глобалне процјене. Из наведене базе података преузети су подаци о показатељима спољнотрговинске отворености, БДП по становнику, те подаци о дужини путне мреже на Западном Балкану. Надаље, подаци који представљају инвестиције из Европске уније укључују сабране вриједности страних директних инвестиција из ЕУ и званичне развојне помоћи чији извори су наведени у првом дијелу економетријске анализе и наредној табели. Подаци о години потписивања Споразума о стабилизацији и придруживању земаља Западног Балкана, који су основа за вјештачку варијаблу у анализи, преузети су са званичне интернет странице Европске комисије. Подаци о јединичним трошковима рада су преузети из објављених података националних статистичких агенција посматраних земаља.

Табела бр.85: Опис и објашњење варијабле у панел анализи повезаности инвестиција ЕУ и фактора развоја

Назив варијабле	Ознака у моделу	извор прикупљања података
Прилив инвестиција из Европске уније. Укључује сабране вриједности страних директних инвестиција из ЕУ и званичне развојне помоћи из Европске уније-ODA	EUIINV	Централне банке шест земаља Западног Балкана, Објављени подаци на званичној интернет страници Организације за економску сарадњу и развој OECD.
Дужина путне мреже земаља Западног балкана-друмске цесте 2005-2014. година	LENGTHROADS	Националне статистичке агенције земаља ЗБ, 2016.; Ауто-мото савези земаља Западног Балкана, 2016.; Свјетска банка.
Вјештачка (dummy) варијабла која означава да ли је земља потписала Споразум о стабилизацији и придруживању са ЕУ. За годину у којој није потписан Споразум, земља добија вриједности 0, а у години и периоду након потписивања добија вриједности 1.	SAASIGN	Званична интернет страница Европске комисије.
Спољнотрговинска отвореност, рачуната као спољнотрговински коефицијент $Kft = (X+M)/Y$, (збир увоза и извоза у броиоцу, Бруто домаћи производ у имениоцу).	TRADEOPENESS	World economic outlook, World development indicators, 2015.
Јединични трошкови рада калкулисани као однос просјечних бруто зарада и продуктивности (продуктивност рачуната као количник бруто домаћег производа и укупног броја запослених)	UNITLABOURCOST	Националне статистичке агенције земаља Западног Балкана
Бруто домаћи производ по становнику	BDPPC	World economic outlook, World development indicators, 2015.

Непосредно прије формирања економетријског модела потребно је испитати међусобну корелацију између посматраних објашњавајућих варијабли, како би се открио могући проблем мултиколинеарности. Мултиколинеарност може узроковати поремећај при процјени вриједности параметара, њихове значајности те смјера утицаја на зависну варијаблу. Према досадашњим сазнањима примјерени тест за откривање мултиколинеарности у панел моделима не постоји. Према Baltagi et al. (2009) у емпиријским радовима који користе панел моделе за уочавање проблема мултиколинеарности користе се коефицијенти корелације између парова потенцијалних независних варијабли.

Табела бр.86: Корелациона матрица између парова објашњавајућих варијабли, инвестиције из Европске уније су зависна варијабла

	EUINV	LENGTHROADS	SAASIGN	TRADEOPENESS	UNITLABOURCOST	BDPPC
EUINV	1.000					
LENGTHROADS	0.639	1.000				
SAASIGN	0.002	-0.078	1.000			
TRADEOPENESS	0.261	0.350	-0.132	1.000		
UNITLABOURCOST	0.084	-0.374	0.256	-0.341	1.000	
BDPPC	0.561	0.220	0.332	-0.001	0.364	1.000

Извор: Израчун аутора у програму Eviews

Након провођења теста корелације у табели бр.86 може се уочити да парови објашњавајућих варијабли неби требали узроковати проблем мултиколинеарности, јер је корелација у свим случајевима окарактерисана изразито слабом. Дакле, вриједности коефицијената корелације нису на нивоу који би могао довести до проблема мултиколинеарности.

За спецификацију модела проведени су дијагностички тестови (F-тест, LM тест и Хаусман тест по потреби) како би се одредило који је од статистичких панел модела (модел са фиксним ефектом или модел са случајним ефектом) најприкладнији за процјену.

У првој итерацији се оцјењује статички панел модел са фиксним ефектом (Табела бр.87) у коме се утврђује утицај изабраних објашњавајућих варијабли на прилив инвестиција из Европске уније на Западном Балкану. Параметар објашњавајуће варијабле спољнотрговинске отворености (TRADEOPENESS) је у моделу једини оцјењен као статистички значајан у објашњењу варијација зависне варијабле на нивоу значајности од 5%. Када се посматра појединачни утицај осталих варијабли у овом моделу (BDPPC-13,96%, UNITLABOURCOST-58,61%, LENGTHROADS-18,66%, SAASIGN-87,46%), није оцјењен као статистички значајан, јер је

вјероватноћа оцјењене т-статистике далеко изнад граничне 5% вриједности. У посљедњем одјелку оцјењеног модела приказан је укупан квалитет модела. Коефицијент детерминације ($R^2 = 0,64$) подразумева да је 64% варијација инвестиција из Европске уније објашњено са предикторским варијаблама у моделу. Израчунатом вриједности F-статистике (уз ниво значајности од 5%) се може уочити да изабране објашњавајуће промјениве истовремено остварују утицај на зависну варијаблу који је испод границе, те је њихов истовремени утицај оцјењен сигнификантним у моделу.

Табела бр.87: Резултат панел анализе са фиксним ефектом

Dependent Variable: EUINV Method: Panel Least Squares Date: 06/10/16 Time: 21:51 Sample: 2005 2014 Periods included: 10 Cross-sections included: 6 Total panel (unbalanced) observations: 56				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-3221.926	2581.062	-1.248295	0.2184
BDPPC	-0.127908	0.085058	-1.503786	0.1396
TRADEOPENESS	2378.257	1057.313	2.249340	0.0294
UNITLABOURCOST	1617.800	2950.169	0.548375	0.5861
LENGTHROADS	0.129159	0.096301	1.341202	0.1866
SAASIGN	-54.76947	344.9683	-0.158767	0.8746
Effects Specification				
Cross-section fixed (dummy variables)				
R-squared	0.704510	Mean dependent var	870.4107	
Adjusted R-squared	0.638845	S.D. dependent var	860.2201	
S.E. of regression	516.9592	Akaike info criterion	15.50797	
Sum squared resid	12026105	Schwarz criterion	15.90581	
Log likelihood	-423.2232	Hannan-Quinn criter.	15.66221	
F-statistic	10.72893	Durbin-Watson stat	1.579110	
Prob(F-statistic)	0.000000			

Извор: Израчун аутора у програму Eviews

У наредној табели је оцјењен панел модел са случајним ефектом. Параметри оцјене објашњавајућих варијабли: бруто домаћег производа по становнику (BDPPC), јединичних трошкова рада (UNITLABOURCOST), дужине путне мреже (LENGTHROADS) у моделу су оцјењени као статистички сигнификантни у објашњењу варијација зависне варијабле на нивоу значајности од 5%. Вјероватноће од 0,03% (варијабла BDPPC), 2,4% (варијабла UNITLABOURCOST), те вјероватноћа мања од 0,1% за варијаблу LENGTHROADS су у оквиру 5%-тотне

граничне вриједности. Оцјене параметара варијабли, потписивање споразума о стабилизацији и придруживању (SAASIGN) и трговинске отворености (TRADEOPENESS) у моделу нису оцјењене као статистички значајне. У посљедњем одјељку оцјењеног модела приказан је укупан квалитет модела. Коефицијент детерминације ($R^2=0,61$) подразумјева да је 61% од укупних варијација прилива инвестиција из Европске уније објашњено са предикторским варијаблама у моделу, што се може оцјенити статистички задовољавајућим у смислу сигнификантности. Израчунатом вриједности F-статистике (уз ниво значајности од 5%) може се закључити да изабране објашњавајуће промјењиве истовремено остварују значајно прихватљив утицај на зависну варијаблу (вриједност F теста је 18, а вјероватноћа мања од 0,1%, што се сматра статистички прихватљивим).

Табела бр.88: Резултат панел анализе са случајним ефектом

Dependent Variable: EUINV				
Method: Panel EGLS (Cross-section random effects)				
Date: 06/10/16 Time: 21:44				
Sample: 2005 2014				
Periods included: 10				
Cross-sections included: 6				
Total panel (unbalanced) observations: 56				
Swamy and Arora estimator of component variances				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-2457.830	720.5689	-3.410957	0.0013
BDPPC	0.105032	0.027117	3.873304	0.0003
TRADEOPENESS	683.6782	516.7274	1.323092	0.1918
UNITLABOURCOST	4664.210	2025.531	2.302710	0.0255
LENGTHROADS	0.047512	0.007907	6.008551	0.0000
SAASIGN	-375.5317	261.9033	-1.433856	0.1578
Effects Specification				
				S.D.
				Rho
Cross-section random				5.50E-05
Idiosyncratic random				516.9592
Weighted Statistics				
R-squared	0.646115	Mean dependent var	870.4107	
Adjusted R-squared	0.610727	S.D. dependent var	860.2201	
S.E. of regression	536.7064	Sum squared resid	14402688	
F-statistic	18.25780	Durbin-Watson stat	1.215354	
Prob(F-statistic)	0.000000			
Unweighted Statistics				
R-squared	0.646115	Mean dependent var	870.4107	
Sum squared resid	14402688	Durbin-Watson stat	1.215354	

Извор: Израчун аутора у програму Eviews

У наредној табели су дати резултати Hausman теста, који процјењује који је од два наведена панела подеснији за закључивање. У тестирању подесности два објашњена

модела се полази од претпоставке (нулта хипотеза) да је модел са случајним ефектом подеснији за објашњење варијација зависне варијабле са нивоом значајности од 5%. Резултати Hausman теста су показали вриједност 8,89, израчуната вјероватноћа теста 11,34%, на нивоу значајности 5%. Овај резултат имплицира прихватање нулте хипотезе, те се и модел са случајним ефектом прихвата као адекватан у објашњењу варијација зависне варијабле са предикторским варијаблама.

Табела бр.89: Резултати Hausman теста

Correlated Random Effects - Hausman Test				
Equation: Untitled				
Test cross-section random effects				
Test Summary	Chi-Sq. Statistic	Chi-Sq. d.f.	Prob.	
Cross-section random	8.892841	5	0.1134	
Cross-section random effects test comparisons:				
Variable	Fixed	Random	Var(Diff.)	Prob.
BDPPC	-0.127908	0.105032	0.006499	0.0039
TRADEOPENESS	2378.256523	683.678150	850903.451636	0.0662
UNITLABOURCOST	1617.799687	4664.209970	4600719.88898	0.1555
LENGTHROADS	0.129159	0.047512	0.009211	0.3949
SAASIGN	-54.769465	-375.531669	50409.762441	0.1531
Cross-section random effects test equation:				
Dependent Variable: EUINV				
Method: Panel Least Squares				
Date: 06/10/16 Time: 21:44				
Sample: 2005 2014				
Periods included: 10				
Cross-sections included: 6				
Total panel (unbalanced) observations: 56				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-3221.926	2581.062	-1.248295	0.2184
BDPPC	-0.127908	0.085058	-1.503786	0.1396
TRADEOPENESS	2378.257	1057.313	2.249340	0.0294
UNITLABOURCOST	1617.800	2950.169	0.548375	0.5861
LENGTHROADS	0.129159	0.096301	1.341202	0.1866
SAASIGN	-54.76947	344.9683	-0.158767	0.8746
Effects Specification				
Cross-section fixed (dummy variables)				
R-squared	0.704510	Mean dependent var	870.4107	
Adjusted R-squared	0.638845	S.D. dependent var	860.2201	
S.E. of regression	516.9592	Akaike info criterion	15.50797	
Sum squared resid	12026105	Schwarz criterion	15.90581	
Log likelihood	-423.2232	Hannan-Quinn criter.	15.66221	
F-statistic	10.72893	Durbin-Watson stat	1.579110	
Prob(F-statistic)	0.000000			

Извор: Израчун аутора у програму Eviews

4.4. Динамичка анализа повезаности фактора економског развоја Западног Балкана и инвестиција из Европске уније

У претходној анализи је представљена панел анализа утицаја изабраних варијабли (БДП по становнику-BDPPC, трговинска отвореност- TRADEOPENESS, Јединични трошкови рада- UNITLABOURCOST, Дужина путне мреже - LENGTHROADS, Потписан споразум о стабилизацији и придруживању- SAASIGN) на прилив инвестиција из Европске уније у земље Западног Балкана (EUINV). Као оптималан модел за процјену утицаја објашњавајућих варијабли на зависну је изабран панел са случајним ефектом. У овом моделу су предикторске варијабле TRADEOPENESS и SAASIGN оцјењене несигнификантним у објашњењу зависне варијабле статичког панел модела са случајним ефектом. Да би се укључио динамички ефекат у наставку ће се анализирати утицаји својствених вриједности варијабли из претходног периода на садашње и будуће вриједности, с тим да ће се у даљој анализи искључити варијабле које су оцјењене несигнификантним у статичком панел моделу са случајним ефектом. За економетријску динамичку анализу ће се извршити:

- оцјена стационарности варијабли у моделу (проширени Dickey-Fuller-ов тест јединичног коријена - ADF тест);
- утврђивање оптималног броја помака (пет информативних критерија);
- оцјена VAR модела (векторског модела временских низова-ауторегресионог модела);
- оцјена аутокорељације грешака реалације (LM тест);
- оцјена каузалности варијабли у моделу помоћу Гренцеровог теста
- иновациона анализа (декомпозиција варијансе и функција импулсног одзива).

Анализа обухвата идентификовање стационарности варијабли помоћу методе јединичног коријена у програмском пакету Eviews, са циљем утврђивања основе за тест коинтеграције. Анализом утврђено да је стационарност варијабли оцјењена на различитим нивоима, те се неће тестирати коинтеграција варијабли, него ће се приступити оцјени динамичког VAR модела и провести Гренцера оцјена каузалности, те иновациона анализа. Тестирање ће се извршити на бази кретања годишњих података поменутих варијабли у периоду од 2005. до 2014. године.

4.4.1. Тестирање стационарности временских низова

Прије процјене коинтеграционе једначине и дефинисања VAR модела, потребно је испитати стационарност варијабли у моделу. На почетку се испитује стационарност оригиналних података. Нулта хипотеза је тврдња да временске серије нису стационарне, оцјена се врши на нивоу значајности 5%. Уколико се одбаци нулта хипотеза о постојању јединичног коријена, закључује се да је варијабла стационарна. Уколико се хипотеза прихвати, прелази се на другу итерацију и врши тестирање стационарности варијабли у првој диференцији. Овај поступак се понавља и у другој диференцији, уколико се утврди да варијабле нису стационарне у првој. Анализа се извршила у оквиру програма Eviews.

На бази тестова јединичних коријена, може се закључити да су серије EUINV и LENGTHROAD нестационарне, а да су њихове прве диференције стационарне, тј. да су варијабле интегрисане истог реда што се означава ознаком I(1). Варијабла BDPPC је једина варијабла која је стационарна са оригиналним подацима, тј. нема јединични коријен према Dickey-Fuller тесту. Варијабла јединичног трошка рада је такође нестационарна, а својство стационарности добија тек након друге диференције. Резултати табеле бр.90. показују да постоји разлика у стационарности између варијабли у посматраном моделу, уз ниво значајности 5%. Пошто обје варијабле нису реда интеграције I(1), у раду се не примјењује Johansen (1995) тест интеграције, већ је у фокусу краткорочна каузалност и примјењује се Unrestricted VAR model.

Табела бр.90: Проширени Dickey-Fuller тест анализе стационарности са укљученим трендом и индивидуалним ефектом

Варијабле	ADF - тест	Вјероватноћа (Probability)	I(d)
EUINV	-0.78430	21,64%	I(1)
d (EUINV)	-2.08600	1,85%	I(0)
BDPPC	-3.08932	0,1 %	I(0)
UNITLABOURCOST	0.2710	60,7%	I(1)
d(UNITLABOURCOST)	-1.53054	6,29%	I(1)
d2(UNITLABOURCOST)	-3.09531	0,10%	I(0)
LENGTHROADS	-0.81774	20,6%	I(1)
d(LENGTHROADS)	-2.47464	0,67%	I(0)

Извор: Израчун аутора у програму Eviews

4.4.2. Одређивање оптималне дужине помака

Циљ одређивања оптималне дужине помака је да грешке релације имају карактеристике процеса бијелог шума. Дужина помака може се одредити поређењем слједећих критерија који мјере адекватност модела:

- Final prediction error (FPE)

- Sequential modified LR test statistic
- Akaikeovog informacijskog kriterija (AIC),
- Schwartz kriterija (SC) и
- Hannan-Quinnovog kriterija (HQ).

Оптимальни ниво помака је онај који минимизује наведене информацијске критерије (Asteriou, D. , 2006). Након што је утврђено да су варијабле на различитом нивоу стационарне, може се приступити даљој анализи. Први корак је одређивање оптимальне дужине помака. Оптимальна дужина помака је рачуната у програму Eviews помоћу наведених информационих критерија. Као што је већ напоменуто, одређивање оптимальне величине кашњења у великој мјери може да детерминише резултате истраживања. Као оптимальна се узима, најмања вриједност критерија.

У наредној табели су дати резултати пет информационих критеријума, који сугеришу оптимальну величину помака (кашњења). Посматрано према sequential modified LR test, Final predictor error, Akaike information criterion, Hannan-Quinn информационим критеријумима, оптимальна величина кашњења износи четири. Једино је према Schwarz information criterion оптимальна величина помака два. Резултат је показао да је вриједност наведених критерија од 4 помака најподеснија за анализу VAR модела.

Табела бр.91: Избор оптимальне дужине помака за VAR модел

Endogenous variables: EUIINV BDPPC UNITLABOURCOST LENGTHROADS Exogenous variables: C Date: 06/14/16 Time: 13:41 Sample: 2005 2014 Included observations: 36						
Помак	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-916.5310	NA	1.91e+17	51.14061	51.31656	51.20202
1	-720.1420	338.2255	8.53e+12	41.11900	41.99873*	41.42605
2	-709.9014	15.36098	1.22e+13	41.43896	43.02248	41.99166
3	-682.0231	35.62223	6.91e+12	40.77906	43.06637	41.57739
4	-652.9603	30.67740*	4.04e+12*	40.05335*	43.04444	41.09732*
* indicates lag order selected by the criterion LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level) FPE: Final prediction error AIC: Akaike information criterion SC: Schwarz information criterion HQ: Hannan-Quinn information criterion						

Извор: Израчун аутора у програму Eviews

У табели бр.92 су приказани резултати спроведених дијагностичких тестова, који потврђују да је одабир четири помака у VAR моделу адекватан. За спецификацију модела прво је кориштен LM тест серијске корелације, и прихваћена је нулта хипотеза о непостојању аутокорелације када је кашњење четири помака. Резидуали

су мултиваријационо нормални. Такође при овом нивоу кашњења, нису одбијене нулте хипотезе за асиметричност и Jarque-Bera test (Bera i Jarque, JB 1981).

Табела бр. 92: Резултати спроведених дијагностичких тестова адекватности VAR модела

Назив теста	LM test	p LM	JB	p JB	Asimetrija (Skewness)	p Asimetrija	Spljoštenost (Kurtosis)	p Spljoštenost
VAR (4)	17.94	0.33	5.16	0.076	0.70	0.40	4.46	0.035

Извор: Израчун аутора у програму Eviews; напомена : подаци са ознаком **p** у колонама се односе на вјероватноћу

4.4.3. Гренцеров тест каузалности варијабли у VAR моделу

У наставку ће се представити Гранцеров тест каузалности варијабли у VAR моделу. Полази се од претпоставке да не постоји узрочно посљедична веза између закашњелих вриједности(помака) варијабли у моделу. Алтернативна хипотеза је супротна претпоставка, да је присутна каузална веза међу посматраним варијаблама. Резултати приказани у наредној табели показују да постоји узрочно - посљедична веза у смислу Гренцера, која иде од БДП по становнику, те дужине путне мреже према инвестицијама ЕУ (заједничке закашњеле вриједности од четири помака, сваке варијабле посебно), на нивоу значајности теста од 5%. Уз тестирану р- вредност мању од $\alpha=0.05$ постоји довољно доказа да се прихвати алтернативна хипотеза, и да се тврди да постоји ова веза. Узрочно посљедична веза не постоји у случају јединичних трошкова рада (закашњеле вриједности од четири помака) и инвестиција из ЕУ. Са друге стране, нулта хипотеза да ЕУ инвестиције не узрокују БДП по становнику и јединичне трошкове рада. Дакле, у смислу Гренцера се не може одбацити нулта хипотеза на нивоу значајности теста од 5% (p- вредност је већа од α). То значи да каузална веза од инвестиција из Европске уније ка осталим варијаблама у моделу не постоји, искључујући при томе варијаблу дужине путне мреже, коју инвестиције ЕУ узрокују.

Табела бр.93: Гренцеров тест каузалности VAR модела

Нулта хипотеза:	Опсервације	X ² статистика	Вјероватноћа
BDPPC не узрокује EUINV у смислу Гренцера	36	46.64**	0.0000
EUINV не узрокује BDPPC у смислу Гренцера	36	3.12	0.5391
UNITLABOURCOST не узрокује EUINV у смислу Гренцера	36	6.86	0.1435
EUINV не узрокује UNITLABOURCOST у смислу Гренцера	36	3.34	0.5021
LENGTHROADS не узрокује EUINV у смислу Гренцера	36	32.27**	0.0000
EUINV не узрокује LENGTHROADS у смислу Гренцера	36	14.37**	0.0062

Извор: Израчун аутора у програму Eviews; напомена: ** означава 5% значајности теста

4.4.4. Иновациона анализа

У овом поглављу ће бити представљена иновациона анализа која посматра реакцију прилива инвестиција из Европске уније у земље Западног Балкана, у дугом и кратком року, на шокове у варијабли: БДП по становнику, јединичне трошкове рада и дужину путне мреже користећи притом декомпозицију варијансе и функцију импулсног одзива. Функција импулсног одзива приказ је утицаја “шока” од једне стандардне девијације у појединим варијаблама на јединични “шок” у ендегним варијаблама система. Промјена у појединој варијабли преко динамичке структуре модела утиче на садашње и будуће вриједности свих ендегних варијабли (Kennedy, 2003). Функција импулсног одзива може се анализирати графички или помоћу табеле. Приликом анализе декомпозиције варијансе и функције импулсног одзива користи се ортогонализација резидуалних одступања. Ограничавајући фактор у иновационој анализи представља осјетљивост поступка ортогонализације на поредак варијабли (Bahovec, Erjavec, 2009). С обзиром да је прилив инвестиција из ЕУ варијабла посматрања, она је позиционирана на првом мјесту у поретку у табели бр.94. С обзиром да се анализа проводи над четири варијабле, редослијед поретка варијабли приликом провођења декомпозиције варијансе и израчунавања функције импулсног одзива је: EUINV, BDPPC, UNITLABOURCOST, LENGTHROADS. Декомпозиција варијансе показује допринос варијабли: БДП по становнику, јединичних трошкова рада и дужине путне мреже у објашњавању варијација варијабле инвестиције из Европске уније и проведена је за посматрани временски хоризонт од 10 година.

Табела бр. 94: Декомпозиција варијансе инвестиција из Европске уније

Период	S.E.	EUINV	BDPPC	UNITLABOURCOST	LENGTHROADS
1	282.6401	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000
2	343.1240	71.68011	3.416573	4.404295	20.49902
3	479.5940	43.91442	10.50920	9.210961	36.36542
4	518.6518	48.59454	9.228290	7.923159	34.25401
5	542.9647	50.68526	10.35228	7.678299	31.28417
6	548.9576	50.51199	10.31870	7.626621	31.54269
7	577.7962	46.45236	14.80587	8.886421	29.85536
8	609.7520	47.54518	16.41438	9.229235	26.81121
9	616.3340	46.94622	16.63888	9.418356	26.99654
10	635.4419	44.44766	21.24020	8.874065	25.43808

Cholesky Ordering: EUINV BDPPC UNITLABOURCOST LENGTHROADS

Извор: Израчун аутора у програму Eviews

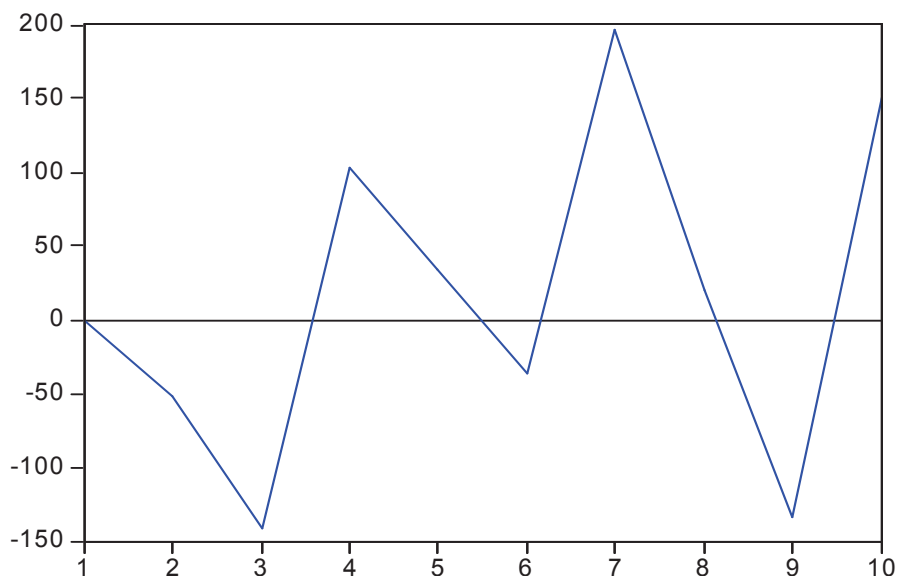
Резултати декомпозиције варијансе за варијаблу EUINV показују, да у првом периоду сама варијабла објашњава 100% варијансе своје прогностичке грешке. У другом периоду тај постотак се смањује на 71,68% да би се у осмој години смањио на 46,45% , а у последњој години посматрања био на 44,45%. Варијабла BDPPC у првом периоду објашњава 0% варијансе прогностичке грешке инвестиција ЕУ, да би се у другом периоду тај постотак повећао на 3,47%. У шестом периоду тај постотак се повећава на 10,31%, да би на крају посматраног периода 21,24% варијансе прогностичке грешке инвестиција из ЕУ на Западном Балкану било објашњено варијаблом БДП по становнику. Варијабла UNITLABOURCOST у првом периоду објашњава 0% варијансе прогностичке грешке EUINV, да би се у другом периоду тај постотак повећао на 4,4%. У шестом периоду тај постотак се повећава на 7,62%, да би на крају посматраног периода 8,87% варијансе прогностичке грешке инвестиција из Европске уније на Западном Балкану било објашњено варијаблом јединичних трошкова рада.

Варијабла LENGTHROADS у првом периоду објашњава 0% варијансе прогностичке грешке инвестиција ЕУ, да би се у другом периоду тај постотак повећао на 20,5%. У шестом периоду тај постотак се повећава на 31,54%, да би на крају посматраног периода 25,43% варијансе прогностичке грешке инвестиција из ЕУ на Западном Балкану било објашњено варијаблом дужином путне мреже овог региона.

Резултати декомпозиције варијансе упућују на закључак да предикторске варијабле имају утицаја у објашњавању варијација прогностичке грешке инвестиција из Европске уније у дугом року.

У наставку су објашњене израчунате функције импулсног одзива. На графикону бр.25 је приказан утицај “шока” (повећања) од једне стандардне девијације у BDPPC на варијаблу EUINV. “Шок” (повећање) од једне стандардне девијације у варијабли БДП по становнику резултује промјенама у динамици прилива инвестиција из ЕУ. Може се уочити да утицај осцилира током читавог периода (десет година), а на крају посматраног периода је око 150 јединица, што је више од импулсног утицаја на почетку, али мање од врхунца у 7 години посматрања.

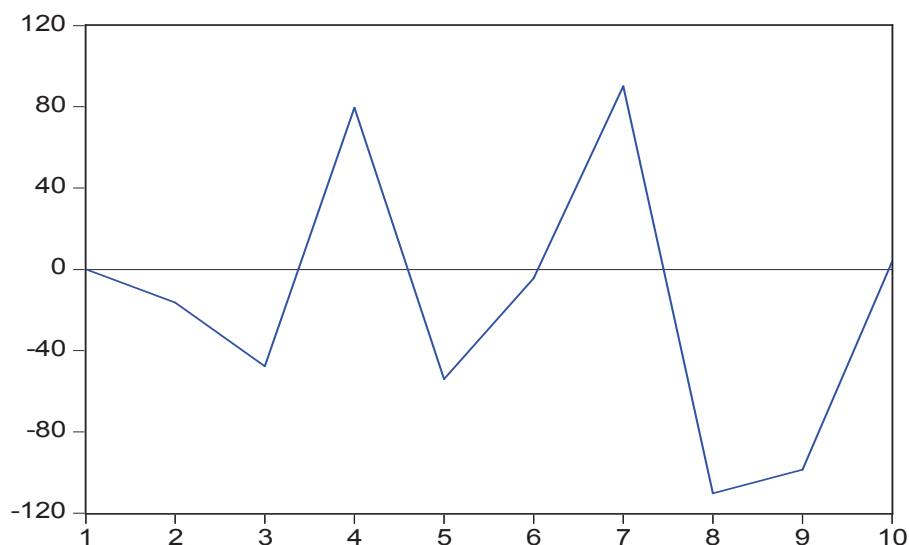
Графикон бр.25: Утицај "шока" од једне стандардне девијације у варијабли ВDPPC на варијаблу EUINV

Извор: Израчун аутора у програму Eviews

На графикону бр.26 је приказан је утицај "шока" (повећања) од једне стандардне девијације у варијабли UNITLABOURCOST на варијаблу прилива инвестиција из ЕУ. "Шок" (повећање) од једне стандардне девијације у варијабли UNITLABOURCOST резултује такође промјенама у динамици прилива инвестиција из ЕУ. Може се уочити да утицај осцилира током читавог периода (десет година), а на крају посматраног периода је око нивоа који је на почетку.

Графикон бр.26: Утицај "шока" од једне стандардне девијације у варијабли UNITLABOURCOST на варијаблу EUINV

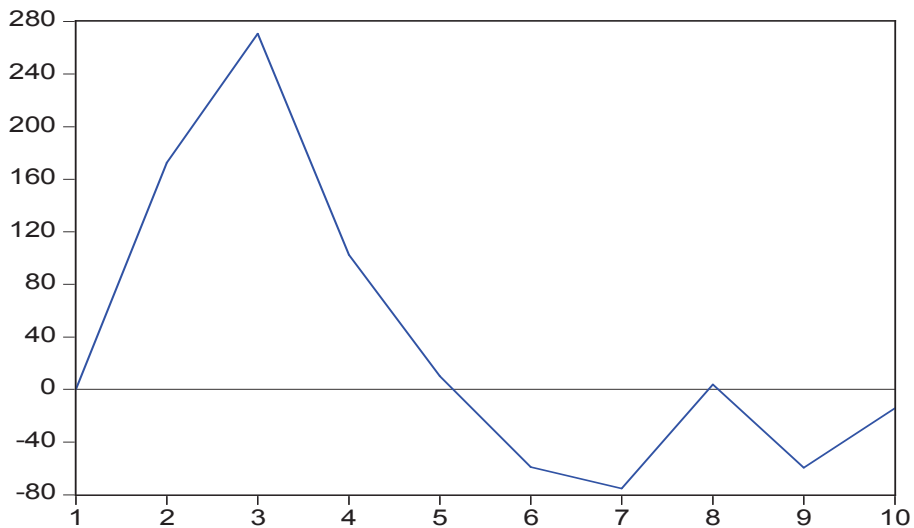

Извор: Израчун аутора у програму Eviews

На графикону бр.27 је приказан је утицај "шока" (повећања) од једне стандардне девијације у LENGTHROADS на варијаблу EUINV. "Шок" (повећање) од једне стандардне девијације у варијабли путне мреже резултује промјенама у динамици прилива инвестиција из ЕУ. Може се уочити да утицај осцилира током читавог периода (десет година), најзначајнији утицај се уочава у трећем периоду. Међутим, на крају посматраног периода је на негативном нивоу.

Графикон бр.27: Утицај "шока" од једне стандардне девијације у варијабли LENGTHROADS на варијаблу EUINV

Извор: Израчун аутора у програму Eviews

ЗАКЉУЧАК

Привредни развој се може посматрати као феномен који настаје током дугог временског периода. Развој је далеко шири појам од привредног раста. Раст је могућ и остварив и без привредног развоја, док обрнуто није изводиво. Привредни развој захтјева структурне промјене у генерисању дохотка, његовој дистрибуцији и кориштењу. Привредни раст је нужан услов привредног развоја. У раду се анализира еволуција научног мишљења о реализацији развоја. На почетку се приказују четири класичне теорије. Сваки приступ нуди рјешења природе развојног процеса. Савремени модели развоја и неразвијености често се еклектички ослањају на класичне теорије.

С обзиром на растући значај капиталних токова у свјетској економији, економисти у истраживањима постављају дилему њиховог утицаја на убрзање привредног раста. Једни указују на то да нема директног утицаја страних инвестиција на привредни раст. Други наглашавају непосредну везу, те у својим истраживањима показују које су то земље и колико су стране инвестиције утицале на раст њихове економије. Фонд страних улагања у свијету се вишеструко мултиплицирао у посљедње двије деценије. Међутим, растући тренд кретања страних инвестиција је прекинут избијањем скорашње финансијске кризе у свијету. Токови свјетских инвестиција су се вратили узлазном тренду 2013. године. Прилив страних улагања порастао је за 9%, на 1,45 билиона долара у 2013. Прилив страних улагања је повећан у свим већим економским групацијама (развијеним, у развоју и транзиционим земљама). Фонд страних улагања (сток) порастао је за 9%, или 25,5 билиона долара у 2013. години.

Највећи нето извозник капитала у свијету је Европска унија. Просјечна годишња стопа раста фонда улазних страних инвестиција у ЕУ у периоду 1990-2013. године је износила 11,1%, и била је незнатно мања од просјечне стопе раста фонда излазних инвестиција од 11,84%. Европска унија је 2008. године била носилац 42,7% свјетских долазних инвестиција, који је 2009. године опао на 40,54%, 2010. године на 35,9%, те 2011. године на 35,4%, 2012. на 34,4%, а 2013. на 33,7 укупних долазних инвестиција. Сличан тренд се уочава када су у питању и одлазне инвестиције из ЕУ. Динамика токова страних инвестиција у Европској унији се убрзава након глобалне финансијске и економске кризе. У 2013. години, одлазне инвестиције су биле 34% веће него годину дана раније. Такође, долазне инвестиције 2013. године су 12% веће од прилива 2012. године. Међутим, прилив СДИ у 2013. години је износио 20% мање од прилива 2011. године.

Институције и чланице Европске уније биле су и 2014. године глобално највећи давалац помоћи, партиципирајући са више од половине укупне свјетске званичне развојне помоћи. Средства званичне развојне помоћи су непрекидно расла од 2003. до 2012. године, када достижу врхунац са износом од 17,5 милијарди долара.

Ако се чланице посматрају јединствено, онда је ЕУ и највећи свјетски донатор помоћи.

Односи Европске уније према Балкану су веома динамични и мијењали су се у зависности од глобалних геополитичких фактора. Земље Западног Балкана се сврставају у земље у развоју и примају помоћ путем зајмова и грантова од развијених земаља и међународних институција. Из приказаних сумарних података о званичној развојној помоћи земљама Западног Балкана се може уочити да је укупна алоцирана помоћ за десетогодишњи посматрани период износила преко 22 милијарде евра. Учешће помоћи Европске уније у укупној развојној помоћи, коју је овај регион примио износи око 75%.

Значајно учешће Уније у укупној помоћи региону Западног Балкана показује заинтересованост чланица али и заједничких институција, да се овај регион развија и достигне ниво развијених земаља свијета.

Годишње варијације у приливу страних улагања међу западнобалканским земљама су евидентне. Под утицајем глобалне економске кризе, већина ових земаља је забиљежила пад страних улагања у периоду након 2007. године.

Када је у питању фонд долазних страних инвестиција међу земљама Западног Балкана у 2014. години, на првом мјесту је Србија са 27,3 милијарде евра, слиједи је Хрватска са 24,5 милијарди евра. Збир стања долазних страних директних инвестиција у Хрватској и Србији чини 74% укупног фонда страних директних инвестиција на Западном Балкану. Од скоро 70 милијарди евра на Западном Балкану, долазне стране инвестиције у Албанији учествују 5,3%, Босни и Херцеговини 8,6%, Црној Гори 5,7% и Македонији око 6% укупног фонда примљених страних директних инвестиција.

Земље Европске уније учествују у приливу страних инвестиција у Хрватској више од четири петине укупних СДИ, а у Босни и Херцеговини и Црној Гори око 50%. У Србији је више од три четвртине укупног улазног фонда из Уније, а у улазном фонду страних инвестиција Македоније земље Европске уније учествују са четири петине укупних.

Анализом страних инвестиција према поријеклу, видљиво је доминантно учешће земаља Европске уније у свим земљама Западног Балкана, изузев Албаније са само 12% прилива из ЕУ у периоду 2005-2014.

Дистрибуција страних улагања према сектору економске активности се разликује међу земљама региона. Расподјела прилива страних улагања по економским секторима је важна због процјене њиховог дугорочног утицаја на будући развој националне економије (утицај на повећање извоза, новог запошљавања и сл.). До 2014. године, страна улагања су била најзаступљенија у сектору услуга у свим земљама ЗБ, у просјеку 69,8 % од укупних. Сектор услуга партиципирао је са нешто више од 60 % укупног фонда страних улагања у Босни и Херцеговини, Македонији. Међутим, више од 75 % од укупних страних улагања је учествовало у сектору услуга у Хрватској и Србији.

Банкарство, телекомуникације, послови са некретнинама и трговина на мало су дјелатности у које је усмјерен највећи обим страних инвестиција на Западном Балкану.

Што се тиче производње, постоје велике разлике међу земљама региона. Само су двије земље које су привукле већи обим страних улагања у производњу од просјека региона. То су Босна и Херцеговина (35 % од укупног прилива инвестиција) и Македонија (31 %). То је знатно више у односу на Албанију (16%), Србију (19%) и Хрватску (21%). Из анализа у раду се може закључити, да су стране инвестиције у производни сектор ресурсно орјентисане, јер се ради о улагањима у производњу ниже фазе прераде.

Анализе економског раста земаља овог региона показују да раст у првој деценији овог вијека није био довољан да компензује катастрофално високи пад са краја прошлог вијека. До 2008. године само су три земље: Албанија, Хрватска и Македонија надмашиле свој бруто домаћи производ из 1989. године. Истовремено је Црна Гора била на нивоу 92%, Босна и Херцеговина на 84%, а Србија на 72% БДП-а из 1989. године. Земље Западног Балкана су у периоду 2005-2014. године имале у просјеку стопу привредног раста од око 2,5%. У случају да се настави просјечни привредни раст од 2,5% и у будућем периоду, користећи правило 70, Западном Балкану би требало око 22 године да дуплира свој БДП. С обзиром да је БДП по становнику у земљама Западног Балкана на 38% од просјека Европске уније у 2014. години, потребно је око 58 година да би се достигао просјек БДП Уније из 2014. године, под осталим неизмјењеним околностима. На основу наведених чињеница, без упуштања у анализу истраживања феномена раста, може се закључити да

остварене стопе раста земљама Западног Балкана не обезбјеђују конвергенцију са економски најразвијенијим земљама Европе ни за период од око шездесет година. Стога, убрзање стопе привредног раста земаља Западног Балкана у наредном периоду треба да буде најважнији економски циљ за све земље овог региона.

Већина земаља Западног Балкана је данас међу најсиромашнијим европским економијама, са БДП-ом по глави становника (на бази паритета куповних снага) од 38% просјека Европске уније. Најмањи БДП по глави становника има Босна и Херцеговина са 27 % европског просјека, затим Албанија 31%, Србија и Македонија 36,3%, Црна Гора 41 % просјека ЕУ-28 у 2014. години. Хрватска је једина земља вишег нивоа развоја, с БДП-ом по становнику од 57% просјека ЕУ-28 у 2014. години. Степен отворености привреда Западног Балкана са преко четири петине бруто домаћег производа, у периоду 2005-2014. године, показује значајно учешће спољне трговине у земљама региона. Поређењем трговинске отворености ЗБ на почетку и крају анализираних периода уочава се пораст отворености за 7%. Међутим, у предкризном периоду овај пораст је био виши и износио 14% (2005-2008. година), да би снажно опао на крају 2009. године. Након 2010. године овај коефицијент наставља са растом све до 2014. године (95%) али није достигао врхунац из 2008 године. Просјечна годишња стопа раста трговинске отворености ЗБ била је 0,9% у периоду од 2005-2014. године.

Привреде земаља Западног Балкана су суочене са великим неравнотежама спољнотрговинског биланса, јер са већином спољнотрговинских партнера имају дефицит у размјени. Подаци указују да у периоду 2005- 2012. ниједна од анализираних економија није имала суфицит у билансу текућих трансакција.

У раду су анализирани јединични трошкови рада који су калкулисани као однос просјечних бруто зарада и продуктивности, а која је добијена као количник бруто домаћег производа и укупног броја запослених.

На бази анализа је уочено, да је током посматраног периода дошло до повећања просјечних јединичних трошкова рада у земљама ЗБ за око 6%, што није занемарљиво. У току посматраног периода су примјетне осцилације у вриједностима ЈТР како међу земљама, тако и просјека ЗБ.

Међу земљама ЗБ не постоји уједначена развијеност путне мреже. Из анализа се уочава да је дужина укупне цестовне мреже у земљама Западног Балкана порасла у десетогодишњем посматраном периоду за преко 5.000 километара.

Емпиријска економетријска анализа се примјенила у двија дијела. У раду је примјењена панел регресиона анализа и то модел са фиксним ефектом и случајним

ефектом, а на бази Хаусман дијагностичког теста се оцјенио подеснији модел за предметну анализу. Након тога, у оба дијела се примјенио динамички ефекат помоћу ауторегресионог VAR модела.

У привом дијелу економетријске анализе испитана је главна истраживачка хипотеза, односно улога инвестиција из Европске уније у економском расту земаља Западног Балкана током периода од 2005-2014. године. Панел анализом и одговарајућим дијагностичким тестовима, којима је као подесан за закључивање изабран панел модел са фиксним ефектом, дошло до закључка да:

- *приливи СДИ из Европске уније имају значајан утицај на варијације БДП-а, док утицај званичне развојне помоћи није сигнификантан.*
- *посматрањем истовременог утицаја објашњавајућих промјењивих у моделу (резултати F-теста), може се закључити да стране директне инвестиције и званична развојна помоћ неостварују сигнификантан утицај на варијаблу раста БДП-а током посматраног периода. Такође се закључује, да је смјер утицаја инвестиција из Европске уније позитиван, али није довољан да би се оствариле значајне стопе раста. Тако да се може рећи да остварени прилив инвестиција (СДИ и ОДА) није био довољан за веће стопе економског раста на Западном Балкану у протеклом периоду.*
- *Динамичком анализом се долази до сазнања да постоји дугорочна равнотежа између инвестиција из Европске уније и раста БДП-а у земљама Западног Балкана. Закључује се, да су варијабле стране инвестиције из Европске уније и званичне развојне помоћи позитивне, али не и значајне у моделу тј. коефицијенти варијабли указују да су краткорочне варијације зависне варијабле резултат промјене текуће вриједности независне варијабле.*

У другом дијелу економетријске анализе испитане су помоћне истраживачке хипотезе, односно утицај изабраних објашњавајућих варијабли на прилив инвестиција из Европске уније на Западном Балкану током периода од 2005-2014. године. Панел анализом и одговарајућим дијагностичким тестовима, којима је као подесан за закључивање изабран панел модел са случајним ефектом, може се закључити да

- *објашњавајуће варијабле: бруто домаћи производ по становнику, јединични трошкови рада и дужина путне мреже имају значајан позитиван утицај на прилив инвестиција из Европске уније, чиме се потврђује помоћна хипотеза о позитивном утицају наведених објашњавајућих варијабли на прилив инвестиција из ЕУ у посматраном периоду;*

- *варијабла трговинске отворености и потписивање споразума о стабилизацији и придруживању су несигнификантне у објашњењу прилива инвестиција из ЕУ. Дакле, према панел моделу се не може прихватити помоћна хипотеза о пропорционалном односу трговинске отворености и ЕУ споразума са приливом инвестиција из ЕУ у овај регион.*

- *када се посматра истовремени утицај објашњавајућих промјенивих у моделу (резултати F-теста), може се закључити да изабране предикторске варијабле развоја заједнички остварују сигнификантан утицај на варијаблу прилива инвестиција из ЕУ током посматраног периода, на основу чега се може закључити да је постављени модел адекватан у објашњењу варијабли.*

- *Динамичком анализом и примјеном Гранџеровог теста каузалности варијабли у VAR моделу дошло се до резултата који показују да постоји узрочно - посљедична веза у смислу Гранџера, која иде од БДП по становнику и дужине путне мреже према инвестицијама ЕУ. То значи да има довољно доказа да се прихвати хипотеза да БДП и инфраструктура позитивно утичу на прилив страних инвестиција из Европске уније;*

- *узрочно посљедична веза не постоји у случају јединичних трошкова рада и инвестиција из ЕУ. То значи да се не може потврдити помоћна хипотеза о обрнуто пропорционалној вези прилива инвестиција из Европске уније и повећања цијене рада у динамичком систему у смислу Гранџера.*

На основу закључака и провјере постављених хипотеза може се усвојити становиште да:

- *приливи страних инвестиција на ЗБ нису донијели значајне промјене у правцу развоја извозно оријентисаних сектора. Већина инвестиција је усмјерена у сектор непроизводних услуга. Дакле, стране инвестиције нису водиле унапређењу извозних дјелатности, повећању запослености и бржем економском расту, него повећању трошкова рада у сфери непроизводних дјелатности. Као смјерница и заокрет у реализацији повећаног прилива инвестиција, извоза и бржег економског раста, препоручује се примјена либералније политике опорезивања и субвенционисања пословања у тачно одређеним територијалним цијелинама, у којима се обављају извозне дјелатности (позитиван примјер је обновљена аутомобилска индустрија у Србији - слободна зона Фиат аутомобили у Крагујевцу).*

- *висок ниво отворености земаља ЗБ није релевантан фактор прилива инвестиција из Европске уније. Препоручује се, да се у будућем периоду трговинска отвореност на ЗБ искористи за стимулисање регионалне економске сарадње. То се односи на*

ангажовање свих капацитета у реализацији заједничког наступа западнобакланских земаља на другим тржиштима, а све са циљем остварења већег извоза и бржег економског раста региона.

- да цестовна мрежа представља сигнификантан фактор прилива инвестиција из ЕУ. У складу са тим је потребно наставити са потпуним искориштењем капацитета европске финансијске подршке у сфери инфраструктурних пројеката, и завршетком изградње коридора и путних праваца. Стога се препоручује стављање нагласка на развоју повезаних дјелатности (нпр. транспортних, логистичких и других производних услуга). У складу са развојем ових дјелатности, потребно је прилагођавати и кадровску оспособљеност и образовни систем свих земаља Западног Балкана.*

ЛИТЕРАТУРА

1. Alfaro L., Chanda A., Kalemli-Ozcan S., & Sayek S. (2006). How does foreign direct investment promote economic growth? Exploring the effects of financial markets on linkages.
2. Aizenman, J., Noy, I. (2005) FDI and Trade-Two Way Linkages? (NBER Working Paper 11403). Cambridge.
3. Ang, J. B. (2008). Determinants of foreign direct investment in Malaysia. *Journal of Policy Modelling*, 30(1), str. 85-189.
4. Armstrong, H., Taylor, J. (2000). *Regional economics and Policy. Third Edition*. Blackwell Publishing.
5. Astrov, V. et al.(2006.) Strong growth, driven by exports in the NMS and by consumption in the future EU members. *Wiener Institut für Wirtschaftsvergleiche, Research Reports*, br. 325.
6. Assuncao, S., Forte, R., Teixeira, A. (2011). Location Determinants of FDI: a Literature Review. *Porto: Faculdade de Economia, Universidade do Porto*.
7. Babić, A. and Stučka, T., (2001.) Panel analysis of FDI determinants in European transition countries. *Privredna kretanja i ekonomska politika*, 11(87), str. 31-60.
8. Bačić, K., Račić, D. and Ahec-Šonje, A. (2004). The effects of FDI on recipient countries in Central and Eastern Europe. *Privredna kretanja i ekonomska politika*, 14(100), str. 59-96.
9. Baldwin, R. & Wyplosz, Ch. (2009) *The Economics of European integration*. London: McGraw-Hill, UK.
10. Baltagi, B. H., Egger, P. and Pfaffermayr, M. (2007). Estimating models of complex FDI: Are there third-country effects?. *Journal of Econometrics*, 140(1), str. 260-281.
11. Baltagi, B. H., Egger, P. and Pfaffermayr, M. (2008). Estimating regional trade agreement effects in an interdependent world. *Journal of Econometrics*, 145(1-2), str. 194-208.
12. Baniak, A., Cukrowski, J. and Herczyński, J. (2005). On the determinants of foreign direct investment in transition economies. *Problems of Economic Transition*, 48(2), str. 6-28.
13. Barrel, R. and Pain, N. (1999). Domestic institutions, agglomerations and foreign direct investment in Europe". *European Economic Review*, 43(4-6), str. 925-934. doi: [http://dx.doi.org/10.1016/S0014-2921\(98\)00105-6](http://dx.doi.org/10.1016/S0014-2921(98)00105-6)

14. Bartlett, W., Prica, I. (2012). The variable impact of the global economic crisis in South East Europe, London: London School of Economics and Political Science, LSEE - Research on South Eastern Europe, *LSEE Papers on South Eastern Europe*.
15. Barrios, S. and Strobl, E. (2002). Foreign direct investment and productivity spillovers: Evidence from the Spanish experience. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 138(3), str. 459-481.
16. Bellak, C., Librecht, M. and Riedl, A. (2008). Labour costs and FDI flows into Central and Eastern European countries: A survey of the literature and empirical evidence. *Structural Change and Economic Dynamics*, 19(1), str. 17-37.
17. Беговић, Б. (2011). *Институционални аспекти привредног раста*. Београд: Центар за либерално-демократске студије.
18. Беговић, Б. (2007). *Економска анализа корупције*. Београд: Центар за либерално-демократске студије.
19. Bergstrand, J. H. and Egger, P. (2007). A knowledge-and-physical-capital model of international trade flows, foreign direct investment and multinational enterprises. *Journal of International Economics*, 73(2), str. 278-308.
20. Blomström, M., Lipsey, R.E., Zejan, M. (1994). What explains developing country growth, *NBER Working Paper No. 4132*.
21. Böckem, S., Tuschke, A., (2010.) A Tale of Two Theories: Foreign Direct Investment Decisions from the Perspectives of Economic and Institutional Theory, *Schmalenbach Business Review*, 62, 260-290.
22. Богуновић, А. (2011). *Регионална економика и политика*. Загреб: Економски факултет.
23. Богуновић, А. (2001). *Економске интеграције и регионална политика*. Загреб и Пула: Економски факултет.
24. Botrić, V. (2010) Foreign Direct Investment in the Western Balkans: Privatization, Institutional Change, and Banking Sector Dominance. *Economic Annals*, 187 (October-December): 7-30.
25. Borensztein, E., De Gregorio, J. and Lee, J.-W. (1998). How does foreign direct investment affect economic growth?. *Journal of International Economics*, 45(1), str. 115-135.
26. Borrmann, C., Jungnickel, R. and Keller, D. (2005). What gravity models can tell us about the position of German FDI in Central and Eastern Europe. *Hamburg Institute of International Economics, Discussion Paper*, br. 328.

27. Brainard, L. (1997). An empirical assessment of the proximity-concentration trade-off between multinational sales and trade. *American Economic Review*, 87(4), str. 520-544.
28. Braunerhjelm, P. and Svensson, R. (1996). Host country characteristics and agglomeration in foreign direct investment. *Applied Economics*, 28(7), str. 833-840.
29. Brenton, P., Di Mauro, F. and Lücke, M. (1999). Econometric integration and FDI: An empirical analysis of foreign investment in the EU and in Central and Eastern Europe. *Empirica*, 26(2), str. 95-121.
30. Brouwer, J., Paap, R. and Viaene, J.-M. (2008). The trade and FDI effects of EMU enlargement. *Journal of International Money and Finance*, 27(2), str. 188-208.
31. Buch, C. M., Kokta, R. M. and Piazzolo, D. (2003). Foreign direct investment in Europe: Is there redirection from the South to the East?. *Journal of Comparative Economics*, 31(1), str. 94-109.
32. Buxton, R. (2008) *Correlation*. Leicestershire: Loughborough University.
33. Capello, R. (2007). *Regional Economics*. London & New York: Routledge Taylor&Francis Group.
34. Carr, D. L., Markusen, J. R. and Maskus, K. E. (1998). Estimating the knowledge-capital model of the multinational Enterprise. *National Bureau of Economic Research, Working Paper*, br. 6773.
35. Carstensen, K. and Toubal, F. (2004). Foreign direct investment in Central and Eastern European countries: A dynamic panel analysis. *Journal of Comparative Economics*, 32(1), str. 3-22.
36. Chakrabarti, A. (2001). The determinants of foreign direct investment: Sensitivity analysis of cross-country regressions. *Kyklos*, 54(1), str. 89-114.
37. Christie, E., (2003). Foreign direct investment in Southeast Europe. *Wiener Institut für internationale Wirtschaftsvergleiche, Working Paper*, br. 24.
38. Clausing, K. A. and Dorobantu, C. L. (2005). Re-entering Europe: Does European Union candidacy boost foreign direct investment?. *Economics of Transition*, 13(1), str. 77-103.
39. Combes P-P, Mayer T, Thisse J-F (2008) *The integration of regions and nations*. Princeton University Press, Princeton.
40. Deichmann, J. I. (2013). Origins of foreign direct investment in Croatia: Application of an expanded gravity model. u: A. Karasavoglou and P. Polichronidou, urednici, 2013. *Balkan and Eastern European countries in the midst of the global economic crisis*. Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag, str. 3-21.

41. Demekas, D. G. Шlet al.ћ (2007). Foreign direct investment in European transition economies - The role of policies. *Journal of Comparative Economics*, 35(2), str. 369-386.
42. Derado, D., Škudar, A. and Rakušić, S. (2011). Regional aspects of FDI in Croatia. Ninth International Conference on Challenges of Europe: *Growth and Competitiveness - Reversing the Trends* Proceedings: PDF on CD ROM with full papers (str. 263-292), University of Split, Faculty of Economics, Split – Bol, 26.-28. 05. 2011.
43. Di Mauro, F. (2000). The impact of economic integration on FDI and exports: A gravity approach. *Centre for European Policy Studies, Working Document*, br. 156.
44. Драгутиновић, Д, Филиповић, М., Цветановић, С. (2014). *Теорија привредног раста и развоја*. Београд: Универзитет у Београду, Економски факултет.
45. Dunning, J. H. (1993). *International enterprises and the global economy*. Workingham: Addison- Wesley.
46. Dunning, J. H. (1997). The European Internal market programme and inbound foreign direct investment. *Journal of Common Market Studies*, 35(2), str. 189-223.
47. Dunning, J. H., Narula, R. (1997). The investment development path revisited: Some emerging issues. u: Dunning, J. H., Narula, R., urednici. *Foreign direct investment and governments*. London, New York: Routledge, 1-41.
48. Dunning, J.H.; Lundan, S.M (2008), “Theories of foreign direct investment”, in John Dunning e Sarianna M. Lundan (orgs.), *Multinational Enterprises and the Global Economy*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, pp 79-115.
49. Eaton, J. and Tamura, A. (1996). Japanese and U.S. exports and investment as conduits of growth. *National Bureau of Economic Research, Working Paper*, br. 5457.
50. Estrin, S., Uvalic, M. (2013). Foreign direct investment into transition economies: Are the Balkans different? *London: London School of Economics and political Science*.
51. Fidrmuc, J. and Fidrmuc, J. (2003). “Disintegration and Trade”. *Review of International Economics*, 11(5), str. 811-829. doi: <http://dx.doi.org/10.1046/j.1467-9396.2003.00419.x>
52. Frenkel, M., Funke, K. and Stadtmann, G. (2004). A panel analysis of bilateral FDI flows to emerging economies. *Economic Systems*, 28(3), str. 281-300.
53. Garibaldi, P., Mora, N., Sahay, R. & Zettelmeyer, J. (2002) What Moves Capital to transitional Economies? (IMF Working Paper WP/02/64). Washington, D.C.: International Monetary Fund.
54. Girma, S., Greenaway, D. and Wakelin, K. (2002). Does antidumping stimulate FDI? Evidence from Japanese Firms in the UK. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 138(3), str. 414-436.

55. Gligorov, V., Havlik, P., Landesmann, M., Pöschl, J., Richter, S., et al. (2010) Crisis is Over, but Problems Loom Ahead. *The Vienna Institute for International Economic Studies, Current Analyses and Forecasts, no. 5, Economic Prospects for Central, East and Southeast Europe, February*.
56. Gordon, H., Slaughter, J. (2001) Expansion Strategies of U.S. Multinational Firms, (NBER Working paper 8433). Cambridge.
57. Graham, E. G. (1996). On the relationship among foreign direct investment and international trade in the manufacturing sector: Empirical results for the United States and Japan. *World Trade Organization, Staff Working Paper*, br. RD-96-008.
58. Griffiths, A., Wall, S. (2004) *Applied Economics*. New York: Pearson Education,.
59. Grosse, R. and Trevino, L. J. (2005). New institutional economics and FDI location in Central and Eastern Europe. *Management International Review*, 45(2), str. 123-145.
60. Grossman, G., Helpman, E. (1991). Innovation and Growth in the Global Economy. *Mit Press*.
61. Handjiski, B., Lucas, R., Martin, P., Selen, G. (2010) Enhancing Regional Trade Integration in Southeast Europe (World Bank Working Paper no. 185) Washington D.C.: The World Bank.
62. Hejazi, W. and Safarian, A. E. (2001). The complementarity between U.S. foreign direct investment stock and trade. *Atlantic Economic Journal*, 29 (4), 420-437.
63. Helpman, E. and Krugman, P. R. (1986). *Market Structure and Foreign Trade: Increasing Returns, Imperfect Competition and the International Economy*. Cambridge: MIT Press.
64. Helpman, E. (1984). A simple theory of international trade with multinational corporations. *Journal of Political Economy*, 92(3), str. 451-471.
65. Helpman, E., Melitz, J.M., Yeaple, S. (2003) Export versus FDI, (NBER, Working paper 9439). Cambridge.
66. Helpman, E. (2006). Trade, FDI, and the organization of firms. *Journal of Economic Literature*, 44(3), str. 589-630.
67. Herz B., Vogel, L. (2003) *Regional Convergence in Central and Eastern Europe: Evidence from a Decade of Transition*. Macroeconomics regcon_2003-09, Department of Economics, Economics I, Bayreuth University.
68. Holland, D., Pain, N. (1998) The Diffusion of Innovations in Central and Eastern Europe: A Study of the Determinants and Impact of Foreign Direct Investment (Discussion Paper No 137). London.: National Institute of Economic and Social.

69. Hosseini, H. (2005). An economic theory of FDI: A behavioural economics and historical approach. *Journal of Socio-Economics*, 34(4), str. 528-541.
70. Jacimovic, D., Karadzic, V., Kalezic, Z. (2007) The quality of Governance impact to the FDI inflow-Balkan Case. *Contemporary Challenges of Theory and Practice in Economics*. Belgrade: Faculty of Economics, .
71. Jovičić, M. (2010) Export dependence and the economic crisis in the West Balkans. *Int. J. Sustainable Economy*, 2 (4): 462-477.
72. Keller W., (1996). Are international R&D spillovers trade-related? Analyzing Spillovers among randomly matched trade partners. *University of Wisconsin-Madison, Miméo*.
73. Kinoshita, Y. & Campos, N. F. (2004) Estimating the Determinants of Foreign Direct Investment Inflows: How Important are Sampling and Omitted Variable Biases? (BOFIT, Discussion Papers, No.10). Helsinki: Bank of Finland, Institute for Economies in Transition.
74. Kim, Y.-H. (2007). Impacts of regional economic integration on industrial relocation through FDI in East Asia. *Journal of Policy Modeling*, 29(1), str. 165-180.
75. Ковачевић, Р. (2013). *Међународно тржиште капитала – савремене тенденције*. Београд: Универзитет у Београду, Економски факултет
76. Kreinin, M. E. and Plummer, M. G. (2008). Effects of regional integration of FDI: An empirical approach. *Journal of Asian Economics*, 19(5-6), str. 447-454.
77. Krugman, P. (2010). *Return of depression of economic and the Crisis 2008*. Smederevo: Heliks.
78. Krugman, P. (1991) *Geography and Trade*. Cambridge MA: MIT Press.
79. Krugman, P., Obstfeld, M. (2009) *Међународна економја-Теорија и политика*. Београд: DATASTATUS.
80. Lane, P. R., Milesi-Ferrett, G. (2004) International Investment Patterns (IMF Working Paper WP/04/134). International Monetary Fond
81. Lefilleur, J and Maurel, M. (2010). Inter- and intra-industry linkages as determinant of FDI in Central and Eastern Europe. *Economic Systems*, 34(3), str. 309-330.
82. Lederman, D. (2011) Large Devaluations, Foreign Direct Investment and Exports, (Policy Research Working Paper, WP/5619). Washington D.C.: World Bank.
83. Levi Yeyati, E., Panizza, U. and Stein, E. (2007). The cyclical nature of North-South FDI flows. *Journal of International Money and Finance*, 26(1), str. 104-130.
84. Lin, A.-I. (1995). Trade Effects of Foreign Direct Investment: Evidence from Taiwan with Four ASEAN Countries. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 131(4), str. 737-747.

85. Linnemann, H. (1966). *An econometric study of international trade flows*. Amsterdam: North-Holland.
86. Lipsey, R. E. (2002). Home and host country effects of FDI. *National Bureau of Economic Research, Working Paper*, br. 9293.
87. MacDermott, R. (2007). Regional trade agreement and foreign direct investment". *North American Journal of Economics and Finance*, 18(1), str. 107-116.
88. Мајкл Паларе (2010). *Балкансе привреде око 1900-1914.- Еволуција без развоја*. Београд: Службени гласник.
89. Markusen, J. R. and Maskus, K. E. (1999). Multinational firms: Reconciling Theory and Evidence. *National Bureau of Economic Research, Working Paper*, br. 7163.
90. Markusen, J. R. and Maskus, K. E. (2002). Discriminating among alternative theories of the multinational enterprise. *Review of International Economics*, 10(4), str. 694-707.
91. Markusen, J. R. and Venables, A. J. (1998). Multinational firms and the new trade theory. *Journal of International Economics*, 46(2), str. 183-203.
92. Markusen, J. R. (2002). *Multinational firms and the theory of international trade*. Cambridge: MIT Press.
93. Masahisa, F., Krugman, P., Venables, A. (1999). *The Spatial Economy: Cities, Regions and International Trade*. Massachusetts Institute of Technology.
94. Medvedev, D. (2011). Beyond trade: the impact of preferential trade agreements on FDI flows. *World Development*, 40(1), str. 49-61.
95. Melo, de M., Denizer, C., Gelb, A. (1996) From Plan to Market, Patterns of Transition. (Policy Research Working Paper, 1564/96). Washington, D.C.: World Bank.
96. Mencinger, J. (2003). *Does Foreign Direct Investment always enhance economic growth?* *Kyklos*, 56 (4): 493–510.
97. Merlevede, B. & Schoors, K. (2005). On the Speed of Economic Reform: Tale of the Tortoise and the Hare (BOFIT Discussion Papers No 11). Helsinki: Bank of Finland, Institute for Economies in Transition.
98. Mitra, P. (2011) . Capital Flows to EU New Member States: Does sector Destination Matter? (IMF Working Paper WP/11/67). Washington, D.C.: International Monetary Fund.
99. Младеновић, З., Петровић, П. (2015). *Увод у економетрију*. Београд: Универзитет у Београду, Економски факултет.
100. Младеновић, З., Нојковић, А. (2014). *Збирка решених задатака из економетрије*. Београд: Универзитет у Београду, Економски факултет.
101. Moore, D. (2007). *The Basic Practice of Statistics*, Fourth Edition. West Lafayette: Purdue University.

102. Nilsson, L. (2000). Trade integration and the EU economic membership criteria. *European Journal of Political Economy*, 16(4), str. 807-827.
103. Moore, D. (2007) *The Basic Practice of Statistics*, Fourth Edition. West Lafayette: Purdue University.
104. Nuti, M. (2009) The Impact Of The Global Crisis On Transition Economies, *Economic Annals*, 181 (April-June): 7-20.
105. Petroulas, P. (2007). The effect of the euro on foreign direct investment. *European Economic Review*, 51(6), str. 1468-1491.
106. Pontes, J. P. (2007). A non-monotonic relationship between FDI and trade. *Economic Letters*, 95(3), str. 369-373.
107. Поповић, Г., Кондић, Н. (2014) *Теорија и пракса евроинтеграција*. Бања Лука: Економски факултет
108. Поповић, Г. (2009) *Економија Европске уније - Макроекономски аспекти и заједничке политике*. Бања Лука: Економски факултет.
109. Поповић, Г., Закић, З., Стојановић, Ж. (2009) *Савремена рурална политика: паралеле ЕУ - РС и БиХ*. Бања Лука: Економски факултет.
110. Popovici, O.C., Kalin, A.C. (2014). FDI theories. A location-based approach. *The Romanian Economic Journal*. Year XVII no. 53. pp 3-24.
111. Ramirez, M. D. (2006). Economic and institutional determinants of foreign direct investment in Chile: A time-series analysis, 1960-2001. *Contemporary Economic Policy*, 24(3), str. 459-471.
112. Samuelson P. & Nordhaus W. (1992). *Privredni rast, dugoročno najznačajniji faktor ekonomskog uspeha nacija*. McGraw-Hill.
113. Sanfey, P. (2010). South-eastern Europe: lessons from the global economic crisis (Working Paper No. 113). *European Bank for Reconstruction and Development*.
114. 1. Sanfey, P., Zeh, S. (2012) Making sense of competitiveness indicators in south-eastern Europe. (Working Paper No. 145). *European Bank for Reconstruction and Development*.
115. Шкрабић Перић, Б. (2012). *Утицај страног власништва банке на њен кредитни ризик у земљама средње и источне Еуропе: динамички панел модели*. Економски факултет у Сплиту.
116. Skuflic, L., Botric, V (2006). Foreign Direct Investment in South East European Countries. *Eastern European Economics*, vol (44), no, pp 72 – 90.

117. Swenson, D. L. (2004) Foreign Investment and the Mediation of Trade Flows. *Review of International Economics*, 12 (4): 57-84.
118. Te Velde, D. W. (2001) Foreign direct investment and factor prices in U.S. manufacturing. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 137(4), str. 622-643.
119. Todaro, M.P. & Smit, S.C. (2006). *Ekonomski razvoj*. Sarajevo: TKD Šahinpašić.
120. Vukšić, G. (2005). Impact of foreign direct investment on Croatian manufacturing exports. *Financial Theory and Practice*, 29(2), str. 147-175.
121. Вукмирица, В.; Шпирић, Н. (2006). *Економска и монетарна интеграција Европе*. Бања Лука: Економски факултет.
122. Walsh, P. J. & Yu, J. (2010). Determinants of Foreign Direct Investment: A Sectoral and Institutional Approach. (IMF Working Paper, WP/10/187). Washington, D.C.: International Monetary Fund.
123. Wang, Z. Q. and Swain, N., J. (1995) The determinants of foreign direct investment in transforming economies: Empirical evidence from Hungary and China. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 131(2), str. 359-382. doi: <http://dx.doi.org/10.1007/BF02707440>
124. WIIW (2009). *Handbook on statistics: Countries in transition 2009*. Vienna: Wiener Institut für internationale Wirtschaftsvergleiche.
125. WIIW (2012). *WIIW Database on Foreign Direct Investment in Central, East and Southeast Europe 2012: Short-lived Recovery*, Vienna: Wiener Institut für internationale Wirtschaftsvergleiche.
126. Yu, C.-F., Chang, T.-C. and Fan, C.-P. (2007). FDI timing: Entry cost subsidy versus tax rate reduction. *Economic Modeling*, 24(2), str. 262-271.

БИОГРАФИЈА

Огњен Ерић је рођен у Варешу, 21.05.1980. године. Садашње мјесто пребивалишта у Бањој Луци.

Основну и средњу школу завршио са одличним успјехом у Бијељини. Дипломирао 21.09.2004. године на Економском факултету Универзитета у Бањој Луци и стекао звање дипломирани економиста. Одбранио је магистарску тезу под називом **Утицај политике отварања слободних зона на равномјеран развој Европске уније**, 15.12.2012., на Економском факултету Универзитета у Бањој Луци. Ментор: Проф. др Горан Поповић.

Радно искуство стекао на различитим стручним позицијама. Након завршеног факултета био запослен у Економском одсијеку Клиничког центра у Бањој Луци, као стручни сарадник за планско аналитичке послове, 2005. и 2006. године.

Од 2006. до 2007. године радио у Крајина-Копаник осигурању (касније Триглав осигурање а.д. Бања Лука). Од јуна до септембра 2006. године био ангажован на специјалном програму усавршавања, у Бечу, у мултинационалној компанији Vienna Insurance Group (VIG).

Од 2007. године до данас запослен у привредном друштву Крајинапетрол а.д. Бања Лука, као руководилац сектора за комерцијалне послове.

Објавио пет научних радова, од којих су два са међународних конференција и једну монографију, као и једну скрипту у коауторству

ОБЈАВЉЕНИ РАДОВИ И КЊИГЕ

Објавио пет научних радова (од којих два са међународних конференција), једну монографију и једну скрипту у коауторству:

РАДОВИ

1. Поповић, Г., **Ерић, О.** (2012.) Утицај слободних зона на економски раст земаља Западног Балкана. *Економски видици*, 17, br. 4, str. 663-675.
2. **Ерић, О.** (2013.) Економски развој земаља Западног Балкана кроз транзиционе реформе и регионалну сарадњу. *Нови Економист бр.13*, Универзитет у Источном Сарајеву, str.116-122.
3. **Ерић, О.** (2013). Фактори регионалних неравномјерности у теорији и европској пракси. *Економски видици*, 18(2-3), 287-300.
4. Поповић, Г., **Ерић, О.** (2013.) Утицај слободних зона на равномјеран развој Европске уније. Економски факултет у Тузли. *Зборник радова, стр. 255-275*.
5. Поповић, Г., Лојовић, М., **Ерић, О.** (2016.) Слободне економске зоне и развој Босне и Херцеговине у процесу евроинтеграција. Гласник Хералд, *Географско друштво Републике Српске, str. 77-95*.

КЊИГЕ

1. Popović, G., **Erić, O.** (2014.) *The impact of Free Economic Zones on a Balanced Development of the European Union*. Lambert Academic Publishing. Heinrich-Böcking-Str. 6-8, 66121, Saarbrücken, Germany. (ISBN: 978-3-659-53612-0).
Promo link : <https://www.morebooks.de/store/gb/book/the-impact-of-free-economic-zones-on-a-balanced-development-of-the-eu/isbn/978-3-659-53612-0>

СКРИПТА

Публикована скрипта на Природно математичком факултету Универзитета у Бањој Луци, смјер просторно планирање, предмет просторна економија:

- *Слободне зоне и равномјеран развој Европске уније-скрипта*, Проф. др Горан Поповић., Мр Огњен Ерић, Природно математички факултет Универзитета у Бањој Луци, **2016.**

Учествовао у научно-истраживачким и стручним пројектима:

1. *Извозна конкурентност Републике Српске - анализе и препоруке*. Носилац израде пројекта је Економски факултет у Бањој Луци, наручилац Влада Републике Српске, Министарство науке и технологије 2012. године.

2. *Утицај слободних зона на раст Републике Српске*. Носилац израде пројекта је Економски факултет у Бањој Луци, наручилац Влада Републике Српске, Министарство науке и технологије 2014. године.

3. *Стратегија развоја Гарантног фонда Републике Српске*. Носилац пројекта је Институт економских наука у Бањој Луци 2014. године.

НАУЧНО ПОДРУЧЈЕ ИНТЕРЕСОВАЊА

Главно подручје интересовања је теоријска и међународна економија.

СТРАНИ ЈЕЗИЦИ:

Познавање говорног и писаног енглеског језика; Елементарни ниво познавања њемачког језика.

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
 ЕКОНОМСКИ ФАКУЛТЕТ
 НАСТАВНО-НАУЧНО ВИЈЕЋЕ БАЊА ЛУКА

ЕКОНОМСКИ ФАКУЛТЕТ
 Универзитета у Бањој Луци

ПРИМЉЕНО: 6.7.2016			
ОРГ. ЈЕД.	БРОЈ	ПРИЛОГ	СТРАНИЦА
1011	1507	16	

ИЗВЈЕШТАЈ

*о оцјени урађене докторске тезе кандидата
 мр Огњена Ерића*

ПОДАЦИ О КОМИСИЈИ

На основу члана 149. Закона о високом образовању („Службени гласник Републике Српске“, бр. 73/10, 104/11, 84/12, 108/13 и 44/15), члана 54. Статута Универзитета у Бањој Луци и члана 20. Статута Економског факултета, Наставно-научно вијеће Економског факултета Универзитета у Бањој Луци, на IX сједници одржаној 15.07.2016. године, донијело је Одлуку број: 13/3.1277- IX-6/16, о именовању Комисије за оцјену урађене докторске дисертације кандидата **мр Огњена Ерића** под насловом: „Утицај инвестиција Европске уније на развој Западног Балкана“.

Састав Комисије је сљедећи:

1. Проф. др Горан Поповић, редовни професор, Универзитет у Бањој Луци, Економски факултет, ужа научна област *Међународна економија*, предсједник;
2. Проф. др Гордана Ченић-Јотановић, редовни професор, Универзитет у Бањој Луци, Економски факултет, ужа научна област *Међународна економија*, члан;
3. Проф. др Гојко Рикаловић, редовни професор, Универзитет у Београду, Економски факултет, ужа научна област *Економска политика и развој*, члан.

Комисија је у предвиђеном року прегледала и оцијенила докторску дисертацију под

наведеним насловом, те о томе Наставно-научном вијећу Економског факултета и Сенату Универзитета у Бањој Луци подноси сљедећи извјештај.

1. УВОДНИ ДИО ОЦЈЕНЕ ДОКТОРСКЕ ТЕЗЕ

Докторска дисертација кандидата мр Огњена Ерића, магистра економских наука, под насловом: „Утицај инвестиција Европске уније на развој Западног Балкана“ има 258 страница, од чега 247 страница чистог текста, компјутерски сложеног и форматираног, формата А4, проредка 1,5, маргина 2 cm, осим лијеве 3,5 cm, 81.225 ријечи са 478.712 карактера, на 11 страница преглед садржаја, списак кориштене литературе из 126 извора, са 94 хронолошки пописаних табела, са 27 хронолошки пописаних графикана и 2 слике.

Предметна докторска дисертација подијељена је на шест међусобно усклађених цјелина. У првој цјелини садржана су уводна разматрања у вези са темом докторске тезе, праћена са четири радна дијела који чине теоријско-аналитички и емпиријски дио докторске тезе. Шести дио обухвата презентацију резултата са закључцима. На крају рада је дат попис литературе.

Након Увода, наслови осталих поглавља предметне докторске дисертације су сљедећи:

1. Економски раст и стране инвестиције: општи и теоријски приступ,
2. Емпиријска истраживања економског развоја и страних инвестиција у Европској унији
3. Развој економских односа Европске уније и Западног Балкана,
4. Економетријска анализа повезаности инвестиција из Европске уније и развоја Западног Балкана
5. Закључак.

Рад је у основи, садржајно и концептуално, компонован од сљедећих дијелова.

У **уводном дијелу** докторске тезе кандидат образлаже тему научног истраживања и представља актуелност, значај и погодност теме за истраживање. Јасно се дефинишу проблем, предмет, сврха, циљеви и хипотезе истраживања, као и методе којима се дошло до постављених хипотеза у раду. Рад је структуриран тако да садржи четири поглавља и закључак, који заједно представљају једну цјелину докторске тезе.

Прво дио се односи на општи и теоријски приступ разумијевању економског раста, развоја и страних инвестиција. Аутор економски раст и развој анализира из више теоријских углова, а стране инвестиције са макроекономског аспекта. У овом дијелу анализира и еволуцију научног мишљења феномену развоја. На почетку приказује четири класичне теорије. Сваки приступ нуди рјешења природе развојног процеса. Кандидат наводи да се савремени модели развоја и неразвијености еклектички ослањају на класичне теорије, које се разматрају у оквиру потпоглавља нових развојних приступа. Теорије економског развоја анализирају историјску и интелектуалну еволуцију о разлозима, узроцима, те одсуству развоја. Када је ријеч о класичним теоријама, кандидат пажњу фокусира на: моделе раста линеарних фаза, теорије и обрасце структурних промјена, револуцију међународне зависности и неокласичну контрареволуцију слободног тржишта. У контексту савремених модела развијености и неразвијености посебно је интересантан проблем координације, нових економских идеја и знања, нове институционалне економије, информација, нове теорије раста. Код сваког од ових приступа, односно теорија, кандидат наводи предности и недостатке. У овом дијелу се такође дефинишу стране инвестиције и врши њихова подјела према више критерија. У наставку се описује међузависност економског развоја и међународних капиталних токова у економској теорији. На крају овог дијела кандидат сагледава савремене глобалне и геополитичке аспекте кретања страних инвестиција, који показују актуелне токове капитала у свијету. То подразумјева идентификацију најрелевантнијих локација свјетског прилива и одлива инвестиција.

У **другом дијелу** кандидат ставља рад у контекст анализе емпиријских истраживања међузависности економског раста и прилива инвестиција у Европској унији. На почетку овога дијела кандидат анализира динамику економског раста, а након тога најважнијих макроекономских агрегата, инфлације, запослености, те спољнотрговинске размјене у Европској унији. Посебан нагласак у анализи даје токовима страних инвестиција и званичне развојне помоћи мање развијеним земљама. У овом дијелу се анализира регионални аспект страних инвестиција, како би се утврдили најзначајнији региони прилива и одлива инвестиција Европске уније.

Кандидат у овом дијелу закључује да је међународна нето инвестициона позиција еврозоне до 2008. године испољавала растући тренд са негативним предзнаком. Максимум је достигнут 2008. године, када је износ нето инвестиционе позиције чинио готово петину БДП-а еврозоне у тој години. Према кандидатовим анализама, одступање стања нето инвестиционе позиције од кумулативног износа текућег рачуна еврозоне, дугује се ефекту вредновања иностраних инвестиција овог подручја. Овај ефекат настаје усљед кретања цијена иностраних актива и девизног курса евра, због чега се мијења однос између вриједности иностраних актива и иностраних обавеза евро зоне. Тако на примјер кандидат наводи да, ап्रेसијација

евра према долару у периоду 2002-2007. године значи да су земље евро зоне трпјеле губитке услед вредновања доларски дономиране активе. Истовремено су лошије перформансе тржишта акција у САД у поређењу са тржиштем акција евро зоне додатно погоршавале нето инострану позицију евро зоне, јер је дошло до пораста иностраних обавеза по основу портфеља власничких папира у посједу странаца у односу на вриједност иностране активе у посједу евро зоне. Међутим, кандидат истиче да се допринос ових фактора разликује између земаља еврозоне у зависности од структуре спољне активе и пасиве. Оно што закључује јесте, да земље чланице еврозоне са повољнијом инвестиционом позицијом остварују позитивна салда текућег рачуна, прије свега спољнотрговинском билансу роба и услуга. То имплицира да земље, дефицитарне чланице еврозоне, финансирају негативна салда текућег рачуна задуживањем у иностранству или стимулисањем прилива инвестиција. Кандидат наглашава да институције ЕУ управљају значајним обимом укупне званичне развојне помоћи (ODA). Износ помоћи се односи на донације из буџета Европске уније и Фонда европског развоја. Институције ЕУ су значајни донатори у великом броју земаља, међу 5 највећих донатора у 121 земаља, и међу 3 највећа донатора у 75 земаља. Ако се државе ЕУ посматрају јединствено, онда је ЕУ највећи свјетски донатор помоћи.

Трећи и четврти дио рада кандидат је посветио анализи међузависности инвестиција Европске уније и фактора развоја земаља Западног Балкана.

На почетку **трећег дијела** представља савремене геополитичке аспекте Западног Балкана, а затим историјски осврт на економску сарадњу са ЕУ. У том контексту, кандидат наводи да су односи Европске уније на Балкану веома динамични, а да су се мијењали у зависности од глобалних геополитичких фактора. Кандидат сматра, да је Балкан посебно важна саобраћајна веза између западне Европе и Блиског истока, као и између јужне и источне Европе. Наводи да су четири балканске земље (Грчка, Румунија, Бугарска и Хрватска) данас чланице ЕУ, док су остале званични или потенцијални кандидати за чланство у Унији. Из угла политичких и геостратешких интереса, према кандидату, постоји јасан интерес читаве Европе за учвршћивање мира, стабилности, демократије и интеграцију Југоисточне Европе у ЕУ. Поред напретка у регионалној сарадњи од почетка овог вијека, кандидат сматра да је регион и даље оптерећен проблемима неријешених спорова, проблемом развоја, пограничних питања, мањинских тема и др.

Након што је извршио детерминацију Западног Балкана у контексту придруживања Европској унији, анализира обим и структуру инвестиција из Европске уније. Кандидат анализира и Званичну развојну помоћ која долази из Европске уније (заједничких институција и билатералну помоћ). У анализи инвестиција уврштава и финансијску подршку Европске уније кроз пројекте и фондове, као помоћ трећим земљама и предприсупну помоћ, те остале видове финансијске подршке Европске

уније.

Кандидат наглашава да процес у почетку слиједи циљеве развојне помоћи усмјереној мање развијеним земљама у свијету, да би се кроз неколико фаза, уласком државе у ЕУ стопила са кохезионом политиком ЕУ. Значи, ако је нека од предприступних земаља добијала помоћ, која је била вођена развојним потребама, у следећим фазама европска помоћ се увезује у функцију процеса придруживања ЕУ (постаје вођена потребама приступања).

Садржај и начин давања помоћи директно је зависан од статуса земље у процесу придруживања. Приоритети подршке непосредно произилазе из процеса придруживања у коме се земља налази. Помоћ се усмјерава према принципу све веће децентрализације и одговорности будуће државе чланице за њено коришћење. Децентрализација управљања средствима помоћи подразумијева, прелазак одговорности са европских институција на државу кандидата у свим фазама процеса.

У овом дијелу рада, кандидат анализира и базне индикаторе развоја, те транзициони прогрес на Западном Балкану. Овом сегменту анализе нагласак даје анализи економског раста земаља Западног Балкана. Из презентованих анализа кандидат сматра да остварене стопе економског раста у земљама Западног Балкана не обезбјеђују конвергенцију са економски најразвијенијим земљама Европе у дугом року. Стога, убрзање стопе привредног раста земаља Западног Балкана у наредном периоду треба да буде најважнији економски циљ за све земље овог региона.

Након анализе економског раста, кандидат детаљно анализира спољнотрговинску отвореност земаља региона Западног Балкана, инфраструктуру, зараде, запосленост, незапосленост, јединичне трошкове рада, образовну структуру, те степен корупције.

У анализи спољно-трговинске размјене, наводи да су привреде земаља Западног Балкана суочене са великим неравнотежама спољнотрговинског биланса, јер са већином спољнотрговинских партнера имају дефицит у размјени. Дефицити текућих трансакција представљају перманентну карактеристику функционисања свих земаља Западног Балкана у годинама прве деценије двадесет и првог вијека. Степен отворености привреда Западног Балкана је изузетно висок са преко четири петине вриједности бруто домаћег производа у посматраном периоду.

Кандидат у наставку анализира трошкове рада у земљама Западног Балкана, праћењем кретања висине просјечне бруто зараде. Поређењем званичних података о просјечној месечној бруто заради на ЗБ уочава, да су забиљежене исподпросјечне бруто зараде у Албанији, Србији и Македонији, а више од просјечних, бруто зараде у Хрватској, Црној Гори и БиХ. Кандидат даље наводи да су као један од веома

често кориштених показатеља трошковне конкурентности радне снаге, анализирани јединични трошкови рада. Могу се добити као количник између трошкова за запослене у привреди и продуктивности рада, гдје продуктивност представља однос бруто домаћег производа и броја запослених радника у посматраном периоду. Јединични трошкови рада (ЈТР) су користан индикатор, који указује на међусобни однос тржишта рада и привредне активности. Кандидат даље наводи, да раст ЈТР може настати усљед пада привредне активности која није испраћена смањењем броја запослених или зарада, али може настати и ако постоји мањак понуде на тржишту рада. Промјена ЈТР указује на несклад између раста продуктивности рада и раста зарада. Пораст ЈТР је индикација да је раст зарада био бржи од раста продуктивности, док смањење ЈТР указује да је раст продуктивности био изнад раста зарада. Кандидат је у анализама јединичних трошкова рада ЗБ уочи повећање просјечних јединичних трошкова рада за око 6%, у десетогодишњем посматраном периоду. У том контексту, земље региона требају предузети активности за остварење веће продуктивности, те смањењу трошкова рада, који би доприњели већем приливу инвестиција.

У овом дијелу рада кандидат је анализирао степен образованости као и повезаност образованости са нивоом и динамиком економског развоја у земљама Западног Балкана. Резултати спроведене корелационе анализе показали су, да је код средње и високо образованих, присутна јака позитивна веза између нивоа образованости те нивоа развијености током десетогодишњег периода. Резултати показују да је у случају нивоа БДП-а по становнику, повезаност између учешћа високообразованих незнатно већа од оне између учешћа средње образованих и БДП-а. Корелационом анализом учешћа радно-способног становништва без формалног - стручног образовања и Бруто домаћег производа по становнику, кандидат уочава јаку повезаност ове двије варијабле али са негативним предзнаком. То значи да смањење учешћа радно-способног становништва без формалног-стручног образовања позитивно утиче на ниво развијености.

У случају повезаности економског раста и нивоа образованости, учешће радно способног становништва без формалног образовања је умјерено позитивно повезано са растом бруто домаћег производа. То говори о умјереној позитивној вези динамике бруто домаћег производа и учешћа радно способног становништва без формалног образовања у посматраном периоду. Међутим, када се анализира повезаност динамике БДП са средње и високо образованим радно сопособним становништвом, кандидат уочава негативну корелацију. Тако сматра да, у дијелу земаља ЗБ са већим учешћем средње и високо-образованих запослених није остварена снажнија веза према већој продуктивности рада. Из наведеног кандидат сматра, да је негативна корелација последица релативно веће заступљености средње и високо образоване радне снаге у секторима са ниском продуктивности,

као што је сектор осталих услуга. Такође истиче, да је велики број средње и високо образованог становништва школовано у областима за којима је мања тражња за радном снагом и велика незапосленост. Објашњење кандидата за овакав резултат јесте, да је тренд пораста студената и високо-образоване радне снаге негативно дјеловао на стопу партиципације, чиме је умањен потенцијални раст. Такође, кандидат сматра да се ради о прекратком периоду да би користи од већег запошљавања високо-образованих оствариле пуне ефекте на продуктивност, па тако и раст. Кандидат на крају ове анализе закључује да је пораст високо-образоване радне снаге добрим дијелом остварен у секторима са ниском и спорорастућом продуктивношћу попут јавног сектора, због чега није дошло до већег ефекта на раст продуктивности и укупни економски раст.

Кандидат у овом дијелу рада наводи, да интеграција инфраструктуре представља велики изазов за земље Западног Балкана. Иако су саобраћајна инфраструктура и олакшавање транспорта од кључног значаја за економски развој, регион Западног Балкана карактерише изузетно фрагментисан транспортни систем, осиромашена саобраћајна инфраструктура и неефикасне транспортне услуге. Развој и одржавање транспортних мрежа захтијевају средства која нису доступна у јавном сектору. Координација донатора стога игра важну улогу. У овом дијелу рада, кандидат је тежиште анализе инфраструктуре ставио на путну мрежу, која представља једну од предикторских варијабли у економетријској оцјени утицаја на прилив инвестиција из ЕУ. Из анализе кандидат уочава, да је дужина укупне цестовне мреже у земљама Западног Балкана неравномјерно расла. У укупној дужини, пораст се примјећује у Србији, Босни и Херцеговини, Македонији, Црној Гори. Због недоступности података, у Албанији се води непромјењена дужина укупне цестовне мреже за посматрани период. У Хрватској је евидентирано смањење укупне путне мреже. Међутим, иако се смањила дужина укупне цестовне мреже, значајно је побољшан квалитет, приступачност и повезаност, изградњом мреже ауто-цеста кроз цијелу Хрватску.

У четвртном дијелу кандидат приступа економетријској анализи. Економетријска анализа се састоји из два поглавља. У првом се оцјењује утицај инвестиција ЕУ на раст Западног Балкана, а у другом утицај одговарајућих варијабли на прилив инвестиција из ЕУ. У раду је примјењена панел регресиона анализа и то модел са фиксним ефектом и случајним ефектом, а на бази Хаусман дијагностичког теста је оцјенио подеснији модел за предметну анализу. Након тога, у оба поглавља се примјенио динамички ефекат помоћу ауторегресионог VAR модела. У првом дијелу економетријске анализе испитана је главна истраживачка хипотеза, односно улога инвестиција из Европске уније у економском расту земаља Западног Балкана током периода од 2005-2014. године. У другом дијелу економетријске анализе испитане су помоћне истраживачке хипотезе, односно утицај изабраних објашњавајућих варијабли

на прилив инвестиција из Европске уније на Западном Балкану током периода од 2005-2014. године.

У **последњем дијелу** су представљена закључна разматрања. Кандидат је на свеобухватан, концизни и језгровит начин изложио синтезу свих релевантних спознаја, научних чињеница изнесених у дисертацији. Сви закључци су образложени.

2.УВОД И ПРЕГЛЕД ЛИТЕРАТУРЕ

Сврха истраживања јесте научно сагледати међузависност инвестиција из Европске уније и развоја Западног Балкана, и критички се осврнути на интензитет везе у будућности.

Кандидат је кроз рад успјешно одговорио на постављени *проблем истраживања*, а који је гласио:

Да ли постоји, и у којој мјери, међузависност инвестиција Европске уније и развоја Западног Балкана?

Дакле, главни научни проблем којим се бавио овај рад се односи на идентификовање и интезитета међузависности инвестиција Европске уније и развоја Западног Балкана.

Циљеви истраживања јесу доћи до нових спознаја када су у питању савремене тенденције међународних инвестиционих токова, односно који су изазови за земље Западног Балкана у смислу привлачења европских инвестиција и развоја овог региона у будућности. Циљ истраживања је да се идентификују и објасне развојни сценарији, те детерминанте будућег привлачења инвестиција у земље Западног Балкана.

Научни циљеви истраживања дефинисани су кроз четири категорије, и то: научно описивање, класификацију, објашњење и предвиђање. У раду се описује значај инвестиција Европске уније, те приказују основне научне методе у циљу оцјене утицаја на економски раст земаља Западног Балкана. Кроз критичку анализу сагледавају се најпознатије методе за мјерење међузависности инвестиција и економског раста. Кандидат је описао у теорији дефинисане односе између инвестиција и националног раста и развоја, те фактора који доводе до таквих показатеља. Фактори прилива инвестиција су класификовани према нивоу њиховог

утицаја на развој Западног Балкана. У раду кандидат објашњава, да ли активан приступ приливу инвестиција из Европске уније рефлектује развој Западног Балкана. Другим ријечима, утврђује се узрочно-последична веза и интензитет међузависности између раста региона Западног Балкана и инвестиција из ЕУ. На основу сагледавања нивоа и начина примјене панел и динамичке анализе, образлаже се потреба креирања новог модела раста који би преваходно био у функцији развоја региона Западног Балкана. Такође, дате су конкретне препоруке и смјернице за ефикасно управљање развојем у земљама Западног Балкана.

Основни научни циљ овог рада јесте оцјена међузависности инвестиција Европске уније и фактора развоја региона Западног Балкана. Дакле, научни циљ истраживања је идентификација и класификација појединих приступа међузависности инвестиција ЕУ и развоја ЗБ.

Прагматични циљ истраживања јесте утврђивање међузависности инвестиција из Европске уније и развоја региона Западног Балкана. Инвестиције могу позитивно утицати на економски развој, а за то је неопходна подршка институција у смислу обезбјеђивања одговарајуће инфраструктуре и законодавне подршке.

У главној хипотези износи се тврдња да повећање прилива инвестиција из Европске уније убрзава развој региона Западног Балкана.

Важан аксиом од којег кандидат полази јесте да је кључни циљ развоја земаља Западног Балкана дугорочан економски раст. Већина земаља Западног Балкана је данас међу најсиромашнијим европским економијама, са БДП-ом (по глави становника на бази паритета куповних снага) мањим од двије петине просјека Европске уније. Континуирано инвестирање је предуслов високих стопа економског раста. Извори инвестирања су средства домаће штедње, али и страна улагања. Кандидат наводи да ниво домаће акумулације није довољан за значајне инвестиције на Балкану, те је неопходно привући капитал из иностранства. С обзиром да регион Западног Балкана највећи ниво економских односа остварује са Европском унијом, предмет овог истраживања су инвестиције Европске уније и развој Западног Балкана.

Са тог полазишта формулисане су главна и помоћне хипотезе. Кандидат је помоћу економетријске анализе панел модела са случајним ефектом доказао да *објашњавајуће варијабле: бруто домаћи производ по становнику, јединични трошкови рада и дужина путне мреже имају значајан позитиван утицај на прилив инвестиција из Европске уније, чиме се потврђују помоћне хипотезе о утицају наведених објашњавајућих варијабли на прилив инвестиција из ЕУ у посматраном периоду.*

Варијабла трговинске отворености и потписивање споразума о стабилизацији и придруживању су несигнификантне у објашњењу прилива инвестиција из ЕУ. Дакле, према панел моделу са случајним ефектом се не може прихватити помоћна

хипотеза о пропорционалном односу трговинске оворености и ЕУ споразума са приливом инвестиција из ЕУ у овај регион.

Динамичком анализом и примјеном Гранџеровог теста каузалности варијабли у VAR моделу кандидат је доказао да постоји узрочно - посљедична веза у смислу Гранџера, која иде од БДП по становнику и дужине путне мреже према инвестицијама ЕУ. То значи да има довољно аргумената, да се прихвати хипотеза да БДП по становнику и инфраструктура позитивно утичу на прилив страних инвестиција из Европске уније. Узрочно посљедична веза не постоји у случају јединичних трошкова рада и инвестиција из ЕУ. То значи да се не може потврдити помоћна хипотеза о обрнуто пропорционалној вези прилива инвестиција из Европске уније и повећања цијене рада у динамичком систему у смислу Гранџера.

Преглед релевантне литературе указује на чињеницу да је кандидат користио релевантну литературу која је везана за проблем истраживања и у раду наводи 126 библиографских јединица. У литератури доминирају новија теоријска истраживања савремених тенденција у области међународних инвестиционих токова, економског раста и развоја, као и повезаности између инвестиција и економског раста и развоја. У кориштеној литератури су исто тако присутна емпиријска истраживања водећих истраживача, OECD-а, Свјетске банке, ЕЦБ-а, ЕВРД-а, која су актуелна и релевантна за постављени предмет истраживања и испитивање постављене хипотезе. Литература је коректно у раду наведена и цитирана.

3. МЕТОД РАДА И ПРИМИЈЕЊЕНА ИСТРАЖИВАЊА

Рад је у основи заснован на теоријско-аналитичком и емпиријском приступу, кроз мултидимензиону операционализацију различитих фактора који детерминишу утицај инвестиција из Европске уније на развој Западног Балкана. Методе експликативне анализе, која доприноси дубљем схватању проблема и предмета истраживања, објашњењу и сазнању правилности и законитости, првенствено је кориштена у теоријском дијелу истраживања еволуције научног мишљења о реализацији развоја.

Методе и инструменти истраживања које је кандидат користио омогућавају увид у посматрану проблематику и пружају одговор на истраживачко питање, односно основни проблем овог рада. Проблем и планиране методе истраживања су усклађене са реалним истраживачким могућностима кандидата.

За доказивање постављене хипотезе поред историјске методе, основни метод кандидатовог истраживања је апстракција. Овом методом се искључује све што је

небитно, тј. анализа се фокусира на искључиво на проблем развоја региона Западног Балкана. Метод индукције полази од дефинисања фактора раста региона ЗБ, њиховог квантитативног мјерења, дефинисања варијабли које узрокују раст и развој, одређују мјере и политике којима се рјешава постављени научни проблем.

Кандидат је у овом истраживању, на основу спроведеног емпиријског истраживања уз помоћ статистичких метода и техника (корелациона матрица, панел регресиона анализа, са фиксним и случајним ефектом, Хаусман тест, димамичка економетријска анализа, VECM и VAR модел, тест стационарности-јединичног коријена варијабли, Јохансенова процедура утврђивања коинтеграције варијабли, Гранџеров тест каузалности, иновациона анализа, тест хетероскедастичности, аутокорелације и др.) дошао до општег закључка о узрочно-посљедичној вези инвестиција ЕУ, са једне стране и развоја региона Западног Балкана са друге стране. Након што је дефинисао актуелно стање, кандидат је иновационом анализом (декомпозиција варијансе прогнозистичке подршке и анализа импулсног одзива) утврдио и сценарио утицаја европских инвестиција на развој региона ЗБ у будућности.

У сврху постизања циљева истраживања тестирања постављене хипотезе приступио је прикупљању података из секундарних извора, углавном, путем циљаних претрага интернетских страница укључених у истраживања рада. Емпиријско истраживање је извршио на нивоу региона Западног Балкана, на узорку Србије, Хрватске и Босне и Херцеговине, Црне Горе, Македоније и Албаније. Основни истраживачки инструмент који је кандидат користио за прикупљање информација о факторима раста у посматраним просторним јединицама јесу доступни подаци јавних извора, као што су ДЗС-Хрватска, ФИНА- Хрватска, Агенција за статистику БиХ, Федерације БиХ и Републике Српске, агенције за рад и запошљавање у Босни и Херцеговини, Републички завод за статистику Србије, Централне Банке земаља ЗБ, извјештаји Eurostat-a, The World Development Indicators, EBRD Transition Report, UNESCO-a, Transparency-a и многи други.

У емпиријском дијелу истраживања, кандидат је за обраду прикупљених података користио статистичке технике. За сагледавање узрочно-посљедичне зависности и интезитета повезаности између зависне и независних варијабли примјенио је економетријски модел регресије са панел подацима, са фиксним и случајним ефектом, Хаусман тест, димамичку економетријску анализу, VECM и VAR модел, тест стационарности-јединичног коријена варијабли, Јохансенову процедуру утврђивања коинтеграције варијабли, Гранџеров тест каузалности, иновациону анализу, тест хетероскедастичности, аутокорелације и др.

Истраживање обухвата земље Западног Балкана. Изабрани узорак је посебно

занимљив за анализу јер садржи транзиционе земље и чланицу ЕУ. Дакле, дио узорка је земља чланица ЕУ, док је дио у процесу испуњавања захтјева ЕУ у процесу приступања. Узорак чине: Хрватска, Србија, Босна и Херцеговина, Македонија, Црна Гора, Албанија.

Обрађене податке је анализирао и тумачио у сврху тестирања хипотеза, добијања информација потребних за коначна разматрања рада и закључке проведеног истраживања.

4. РЕЗУЛТАТИ И НАУЧНИ ДОПРИНОС ИСТРАЖИВАЊА

Резултати истраживања су изложени логичким редослиједом, јасно су графички и табеларно представљени и описани су налази истраживања. Резултати су представљени на такав начин да се истраживање може поновити. Резултати истраживања су кроз дискусију поређени са резултатима других аутора који су обавили слична истраживања и већим дијелом је дисертација конзистентна са резултатима других аутора. Развој земаља Западног Балкана, повезаност са инвестицијама из ЕУ, те анализа сценарија могућег развоја региона у будућности, истиче значајност овог истраживања, као и приједлози смјерница економских политика у том контексту.

Кандидат је исцрпним истраживањем и примјеном одговарајуће статистичке методологије оцјенио улогу инвестиција из Европске уније у економском расту земаља Западног Балкана, те на јасан дошао до резултата да приливи СДИ из Европске уније имају значајан утицај на варијације БДП-а, док утицај званичне развојне помоћи није сигнификантан. Посматрањем истовременог утицаја објашњавајућих промјењивих у моделу (резултати F-теста), кандидат закључује да стране директне инвестиције и званична развојна помоћ неостварују сигнификантан утицај на раст БДП-а током посматраног периода. Такође, смјер утицаја инвестиција из Европске уније, према резултатима кандидатовог истраживања позитиван, али није довољан да би се оствариле значајне стопе економског раста. У складу са наведеним кандидат наводи да остварени прилив инвестиција (СДИ и ОДА) није био довољан за веће стопе економског раста на Западном Балкану у протеклом периоду. Примјеном динамичке анализе, кандидат долази до сазнања да постоји дугорочна равнотежа између инвестиција из Европске уније и раста БДП-а у земљама Западног Балкана. Закључује, да су варијабле стране инвестиције из Европске уније и званичне развојне помоћи позитивне, али не и значајне у моделу.

У анализи утицаја бруто домаћег производа по становнику, јединичних трошкова

рада и дужини путне мреже на прилив инвестиција из Европске уније, установљава значајан позитиван утицај. На тај начин кандидат на језгровит и јасан начин потврђује *помоћну хипотезу* о позитивном утицају наведених објашњавајућих варијабли на прилив инвестиција из ЕУ у посматраном периоду. Анализом утицаја трговинске отворености и потписивања споразума о стабилизацији и придруживању установљава несигнификантност у објашњењу прилива инвестиција из ЕУ. Дакле, према спроведеном истраживању се не може прихватити *помоћна хипотеза* о пропорционалном односу трговинске отворености и ЕУ споразума са приливом инвестиција из ЕУ у овај регион. Приликом анализе истовременог утицаја свих објашњавајућих промјењивих у моделу (резултати F-теста), кандидат долази до резултата да изабране предикторске варијабле развоја заједнички остварују сигнификантан утицај на варијаблу прилива инвестиција из ЕУ током посматраног периода. Кандидат је у даљим истраживањима помоћу динамичке економетријске анализе и Гранџеровог теста каузалности варијабли у VAR моделу дошао до резултата који показују да постоји узрочно - посљедична веза у смислу Гранџера, која иде од БДП по становнику и дужине путне мреже према инвестицијама ЕУ. То значи да има довољно доказа да се *прихвати хипотеза* да БДП и инфраструктура позитивно утичу на прилив страних инвестиција из Европске уније. Према истој методологији узрочно посљедична веза не постоји у случају јединичних трошкова рада и инвестиција из ЕУ. То значи да се *не може потврдити помоћна хипотеза* о обрнуто пропорционалној вези прилива инвестиција из Европске уније и повећања цијене рада у динамичком систему у смислу Гранџера.

На основу закључака и провјере постављених хипотеза, кандидат је становишта да:

- приливи страних инвестиција на ЗБ нису донијели значајне промјене у правцу развоја извозно орјентисаних сектора. Већина инвестиција је усмјерена у сектор непроизводних услуга. Дакле, стране инвестиције нису водиле унапређењу извозних дјелатности, повећању запослености и бржем економском расту, него повећању трошкова рада у сфери непроизводних дјелатности. Као смјерница и заокрет у реализацији повећаног прилива инвестиција, извоза и бржег економског раста, кандидат препоручује примјену либералније политике опорезивања и субвенционисања пословања у тачно одређеним територијалним цјелинама, у којима се обављају извозне дјелатности.
- висок ниво отворености земаља ЗБ није релевантан фактор прилива инвестиција из Европске уније. Кандидат у том контексту препоручује, да се у будућем периоду трговинска отвореност на ЗБ искористи за стимулисање регионалне економске сарадње. То се односи на ангажовање свих капацитета у реализацији заједничког наступа западнобуканских земаља на другим тржиштима, а све са циљем остварења већег извоза и бржег економског раста региона.

- да путна мрежа представља сигнификантан фактор прилива инвестиција из ЕУ. Кандидат наводи да је у складу са овим становиштем потребно наставити са потпуним искориштењем капацитета европске финансијске подршке у сфери инфраструктурних пројеката, и завршетком изградње коридора и путних праваца. Такође препоручује стављање нагласка на развоју повезаних дјелатности (нпр. транспортних, логистичких и других производних услуга). У складу са развојем ових дјелатности, потребно је прилагођавати и кадровску оспособљеност и образовни систем свих земаља Западног Балкана.

На основу свега наведеног, ово истраживање ће дати допринос и употпунити фонд научног сазнања о утицају инвестиција из ЕУ на развој Западног Балкана. Резултати овог рада ће имати утицај на јачање свијести код доносиоца економских политика, и на тај начин ће се смјернице из овог истраживања моћи искористити у правцу бржег економског раста и развоја посматраног региона.

5. ЗАКЉУЧАК И ПРИЈЕДЛОГ

Докторска дисертација кандидата мр Огњена Ерића је самостално дјело, израђена у складу са одабраном темом. Кандидат се у цјелини придржавао одабраног концепта и постављеног нацрта истраживања. Дисертација је написана у складу са методологијом научног истраживања. Тумачење резултата је извршено на бази прикупљених и обрађених података. Резултатима истраживања провјерене су главна и помоћне хипотезе. Дисертација је оригинални допринос економској науци, јер проширује знање из економије и уже научне области међународне економије. Представља садржајну анализу утицаја инвестиција Европске уније на развој Западног Балкана. Кандидат је кроз рад на примјеру Европске уније и земаља Западног Балкана, указао на једно од актуелних и отворених питања, а односи се на утицај инвестирања развијених на развој мање развијених земаља. Резултати дисертације јасно указују на чињеницу, да досадашње инвестиције нису биле довољне да превазиђу проблем ниских стопа економског раста, неповољне привредне структуре, високе незапослености, високих спољнотрговинских дефицита и др.

На основу резултата до којих је дошао у истраживању, кандидат даје конкретне смјернице и ставове који могу послужити доносиоцима економских политика за ефикасније дјеловање и остварење већег нивоа економске развијености.

С обзиром на наведено, Комисија

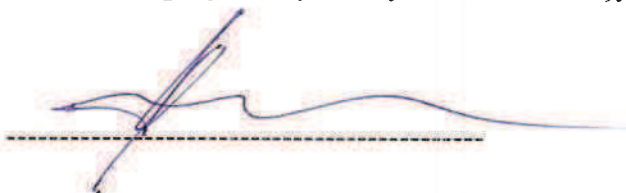
Предлаже

Научно-наставном вијећу Економског факултета у Бањој Луци да прихвати овај извјештај и одобри јавну одбрану докторске дисертације кандидата мр Огњена Ерића, магистра економских наука, под насловом: „Утицај инвестиција Европске уније на развој Западног Балкана“

Бања Лука, 05.09.2016. године

ПОТПИС ЧЛАНОВА КОМИСИЈЕ

1. Проф. др Горан Поповић, редовни професор, Универзитет у Бањој Луци, Економски факултет, ужа научна област Међународна економија, председник

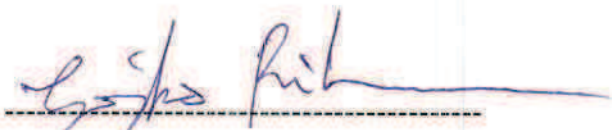
_____

2. Проф. др Гордана Ченић-Јотановић, редовни професор, Универзитет у Бањој Луци, Економски факултет, ужа научна област Међународна економија, члан

_____

3. Проф. др Гојко Рикаловић, редовни професор, Универзитет у Београду, Економски факултет, ужа научна област Економска политика и развој, члан

_____

УНИВЕРЗИТЕТУ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ПОДАЦИ О АУТОРУ ОДБРАЊЕНЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Име и презиме аутора дисертације
Огњен Ерић

Датум, мјесто и држава рођења аутора
21.05.1980., Вареш, БиХ, СФРЈ

Назив завршеног факултета/Академије аутора и година дипломирања
Економски Факултет Универзитета у Бањој Луци, 2004. године

Датум одбране мастер / магистарског рада аутора
15.12.2012. године

Наслов мастер / магистарског рада аутора
Утицај политике отварања слободних зона на равномјеран развој Европске уније

Академска титула коју је аутор стекао одбраном мастер/магистарског рада
Магистар економских наука

Академска титула коју је аутор стекао одбраном докторске дисертације
Доктор економских наука

Назив факултета/Академије на коме је докторска дисертација одбрањена
Економски факултет Универзитета у Бањој Луци

Назив докторске дисертације и датум одбране
Утицај инвестиција Европске уније на развој Западног Балкана, 19.11.2016. године

Научна област дисертације према CERIF шифрарнику
S 180

Имена ментора и чланова комисије за одбрану докторске дисертације
Проф. др Горан Поповић, ментор
Проф. др Гордана Ченић-Јотановић, члан комисије
Проф. др Гојко Рикаловић, члан комисије

У Бањој Луци, дана 23.01.2017. године

Декан

[Handwritten signature]

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

**Изјављујем
да је докторска дисертација**

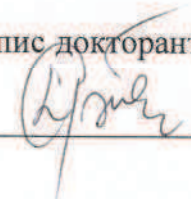
Наслов рада "Утицај инвестиција Европске уније на развој Западног Балкана"

Наслов рада на енглеском језику "The Impact of European Union Investments on The Development of The Western Balkan"

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да докторска дисертација, у цјелини или у дијеловима, није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

У Бањој Луци, дана 23.01.2016. године

Потпис докторанта

_____

Изјава 2

Изјава којом се овлашћује Универзитет у Бањој Луци да докторску дисертацију учини јавно доступном

Овлашћујем Универзитет у Бањој Луци да моју докторску дисертацију под насловом
Утицај инвестиција Европске уније на развој Западног Балкана

која је моје ауторско дјело, учини јавно доступном.

Докторску дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату
погодном за трајно архивирање.

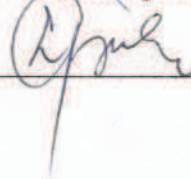
Моју докторску дисертацију похрањену у дигитални репозиторијум Универзитета у
Бањој Луци могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце
Креативне заједнице (*Creative Commons*) за коју сам се одлучио/ла.

- Ауторство
- Ауторство – некомерцијално
- Ауторство – некомерцијално – без прераде
- Ауторство – некомерцијално – дијелити под истим условима
- Ауторство – без прераде
- Ауторство – дијелити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци
дат је на полеђини листа).

У Бањој Луци, дана 23.01.2017. године

Потпис докторанта

Изјава 3

Изјава о идентичности штампане и електронске верзије докторске дисертације

Име и презиме аутора	Огњен Ерић
Наслов рада	Утицај инвестиција Европске уније на развој Западног Балкана
Ментор	Проф. др Горан Поповић

Изјављујем да је штампана верзија моје докторске дисертације идентична електронској верзији коју сам предао/ла за дигитални репозиторијум Универзитета у Бањој Луци.

У Бањој Луци, дана 23.01.2017. године

Потпис докторанта

